

41/3,4 2001

glasnik slovenskega etnološkega društva

bulletin of the slovene ethnological society

S.E.D.

TEMA

**ALI JE V
KONSERVATORSTVU
ŠE VEDNO PROSTOR
ZA ETNOLOGIJO?**

Izdajatelj / Publisher

Slovensko etnološko društvo/Slovene Ethnological Society,
 zanj dr. Breda Čebulj Sajko

Urednice / Editors

Tanja Roženberger Šega (glavna urednica / managing editor)
 Mateja Habinc (odgovorna urednica / editor-in-chief)
 Tanja Hohnec (sourednica te številke)

Uredniški odbor/Editorial Board

dr. Breda Čebulj Sajko, Polona Sketelj, Tanja Hohnec, dr. Aleš Gačnik,
 dr. Naško Križnar, dr. Zmago Šmitek, Mojca Račič Simončič

Lektorica / Language editor

Beba Splichal

Prevodi hrvaških tekstov / Translation of Croatian Articles

Tone Kregar

Prevodi angleških povzetkov / Translation of English Summaries

Helena Hribar

Oblikovanje / Designer

Lilijana Praprotnik Zupančič

Fotografija na naslovnici / Cover photography

Tanja Hohnec, fototeka Zavoda za varstvo naravne in kulturne
 dediščine Celje

Računalniški stavek / Layout

ENTER d.o.o., Dejan Jenko

Tisk / Printed by

SO-RA d.o.o., Celje

Naklada / Number printed

500 izvodov

Naslov uredništva / Adress

Metalkova 2, 1000 Ljubljana, Slovenija
 telefon: (+386) 01 4325-403, telefax: (+386) 01 4325-377

Revija izide štirikrat letno. Letna naročnina znaša 2.000 sit.

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov:

Anthropological Index Online (AIO RAI)
 ULRICH's International Periodicals Directory (I.P.D.)
 RILM Abstracts of Music Literature
 International Bibliography of the Social Sciences

Revijo subvencionirata Ministrstvo za šolstvo, znanost in šport in Ministrstvo za kulturo. Prispevke svojih sodelavcev subvencionira tudi Znanstveni inštitut Filozofske fakultete.

Navodila za oblikovanje in oddajo prispevkov za Glasnik SED

Uredništvo Glasnika Slovenskega etnološkega društva naproša vse dosedanje in bodoče sodelavce, da se držijo navedenih oblikovnih standardov in zahtev glede oddaje prispevkov:

- 1. Besedila oddajte natisnjena in na disketi na naslov društva ali na naslov Tanja Roženberger - Šega, Muzej novejšje zgodovine Celje, Prešernova 17, 3000 Celje. Lahko jih pošljete tudi na elektronska naslova:
tanja.rozenberger@guest.arnes.si
 in/
mateja.habinc@guest.arnes.si*
- 2. Besedilom dopišite svoje podatke (ime, priimek, delovno mesto, naslov ...).*
- 3. Fotografije in drugo ilustrativno gradivo, ki ga vračamo ob izidu posamezne številke, naj bo ustrezno označeno. Slike - predloge v elektronski obliki, naj bodo v formatu JPG, TIFF, BMP. V tipkopisu in na disketi mora biti zaznamovano, kam sodi. Podnapisi k ilustrativnemu gradivu naj bodo prav tako že v tipkopisu in na disketi.*
- 4. Prispevki za razdelek Obzorja stroke naj imajo na začetku kratek izleček, besedila za Razglabljanja pa na koncu še nekoliko daljši (1 do 2 strani) povzetek.*
- 5. Citiranje virov in literature mora biti v skladu z uveljavljenimi normami slovenskega pravopisa.*

Konzervirano ali konzervativno konservatorstvo?

Konservator se pripelje na dvorišče in se lastniku mirno predstavi, češ da je z zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine. Lastnik pomirjen odzdravi: »Glavno, da niste s spomeniškega varstva, te bi vas pa gnal!«

Anekdotična, ki že vrsto let kroži med konservatorji, karseda ljubko kaže negativno podobo službe, ki si jo je v dolgih letih tradicije (ne)moči očitno pridelala na terenu. Zakaj in da vendar ni vse tako črno, pa v nadaljevanju.

Veseli me, da je uredniški odbor etnologov, zaposlenih v različnih institucijah, podprl idejo in pobudo, da se v našem glasilu predstavimo tudi etnologi konservatorji. In zdaj smo tu. S prispevki (skoraj) vseh etnologov, zaposlenih na regionalnih zavodih za kulturno dediščino, ter s prispevki naših hrvaških kolegov in ostalih smo poskušali oblikovati prvo tematsko številko Glasnika, posvečeno konservatorstvu, tako imenovanemu **etnološkemu konservatorstvu**.

Naše delo pogojuje zakon o varstvu kulturne dediščine (UL RS št. 7/1999), ki v 19. členu navaja deset nalog javne službe, med katerimi pa lahko izpostavimo predvsem naše vsakdanje:

- evidentiranje dediščine in posredovanje podatkov v register dediščine;
- priprava strokovnih podlag za razglasitvene akte in soglasij za upravne postopke;
- spremljanje vzdrževanja, posegov, rabe in prometa dediščine;
- priprava smernic s področja dediščine v postopkih sprejemanja prostorskih in planskih aktov;
- priprava restavratorskih in konservatorskih programov;
- izdajanje navodil lastnikom spomenikov oziroma dediščine.

Poleg temeljnih nalog se skoraj vsak konservator ukvarja z dodatnimi, matičnimi temami, tako v okviru etnološkega društva kot na območju lokalnih skupnosti ali v sodelovanju s sorodnimi institucijami (npr. sodelovanja v projektih CRPOV, v različnih komisijah, mentorstva pri raziskovalnih delavnih skupinah, izdajanje publikacij, Veliko šarobnega prahu je potrebna, da se v okolju, kjer delamo, zgradi dobra komunikacija in oblikuje pozitivno

naravnani odnos, da ni treba tajiti, iz katere institucije prihajamo (npr. ob izvajanju upravnih postopkov, posegih na dediščino, s predstavniki različnih služb in podjetij). Radi govorimo tudi o popularizaciji stroke, o prisotnosti konservatorja na terenu. Govorimo in največkrat to tudi počnemo. Kljub temu, da sem v zadnjem obdobju zasledila v časopisju kar nekaj prispevkov o kulturni dediščini, o dogodkih, kjer so sodelovale tudi naše institucije, pa to ni bilo omenjeno. Zato me še toliko bolj veseli, da smo lahko svoje delo strnili v Glasniku in v pričujočih prispevkih, razmišljajoče, problemsko ali predstavitevno naravnanih, zajeli odsev stanja na področju kulturne dediščine.

Sedanjo generacijo etnologov konservatorjev zastopa petnajst etnologov in etnologinj z najpogostejšo diplomirano kombinacijo s sociologijo, z umetnostno zgodovino in zgodovino. Čeprav so med njimi le štirje moški predstavniki, so zato toliko bolj pomembni, sicer pa pravijo, da na ženskah svet stoji! Starost? Okrog trideset pa tja do Abrahama, skratka, čudovita družina smo. Že vrsto let se pod taktirko kolegice Koželjeve dobivamo na bolj ali manj rednih delovnih sestankih oziroma dvodnevni srečanjih, vsakokrat na območju gostujočega regionalnega zavoda. Na terenskih ogledih, ki so tematsko naravnani, smo si npr. ogledali predlagane spomenike državnega pomena, obnovljene spomenike ali tiste v obnovi, pri čemer se vedno zastavljajo konkretna vprašanja, bodisi v povezavi z gradivi ali izvajalci ali pa s konservatorskimi dilemami in rešitvami. Če je mogoče, spoznavamo tudi delo kolegov arhitektov, umetnostnih zgodovinarjev, arheologov ..., torej tudi drugačne konservatorske pristope ali delo kolegov muzealcev. Terensko delo se vedno zaključuje s sestankom z načrtanim dnevnim redom, ki zajema predvsem izvajanje določenih skupnih nalog, npr. pred leti oblikovanje gesel za etnološki slovar, tokrat usklajevanja pri izboru spomenikov državnega pomena, nejasnosti pri izpolnjevanju zbirnega registra dediščine, uporabo strokovne terminologije ali prevetritev metodologije, tudi izobraževanje ipd. Skupaj smo doslej, s podporo vodstev, seveda, uspeli realizirati dve ekskurziji: ogledali smo si muzej na prostem v Gospe Sveti na avstrijskem Koroškem in v Szentendreju na Madžarskem. Omeniti velja tudi publikacijo Po poteh ljudskega stavbarstva Slovenije, ki jo je leta 1994 izdalo Ministrstvo za kulturo v sklopu Dnevov evropske kulturne dediščine. V zadnjem obdobju smo osnovali ponovna

srečanja s kolegi iz Hrvaške, zato nekaj referatov s prvega posveta v Metliki tudi objavljamo.

Za uvod ponujamo zapise o delu z »upravnega« in »evidenčnega« področja, ki nam ni najbolj ljubo. Morda zato, ker se ravno pri poskusu poenotenja kaže velika neenotnost. Vendar, kjer so problemi, so tudi uspehi. V konservatorstvu so predvsem zelo vidni pri posegih na dediščini. Kar veliko prispevkov na to temo objavljamo, tu se zrcalijo različni pogledi, odnosi, tako pozitivne kot negativne izkušnje. Vsaka prehojena pot, od evidence do obnove, pa obrodi rezultate. Ker etnološko konservatorstvo vendarle že več kot desetletje predavajo na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, naj bo Glasnik v pomoč (bodočim) študentom, ki se s konservatorstvom prvič srečajo na fakulteti, naj bo v informacijo muzealcev, ki se srečujejo s konservatorji, naj bo v predstavitev vsem, ki so doslej konservatorstvo morda razumeli (le) kot konzervativno, tudi tistim, ki termin povezujejo s konzervami, naj bo v veselje in ponos nam, etnologom konservatorjem, da lahko naše delo (še vedno trdno) »držimo v rokah«.

Per aspera ad astra.

Tanja Hohneč

Tokratno "konservatorsko" številko Glasnika SED izdajamo ravno v času božično novoletnega kroga praznikov. To je čas, ko se nam misli smukajo okoli daril, lepih želja in praznovanj. Zato sprejmite tudi našo revijo kot darilo, polno bogatih izkušenj, kulturnih misli in pozitivnih razmišljanj, ki naj vas spremljajo v vsem prihodnjem letu.

Srečno in vse dobro.

Tanja Rozenbergar Šega, glavna urednica

VSEBINA

TEMA

- Zvezda Delak Koželj*
IZHODIŠČA ZA NAČRTOVANJE, IZVEDBO IN DELOVANJE PROJEKTA »MREŽA REGIONALNIH MUZEJEV NA PROSTEM« 6
- Zvezda Delak Koželj*
IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO POSEBNIH STROKOVNIH PODLAG ZA IZDELAVO UREDITVENIH NAČRTOV NA NIVOJU NAJPOMEMNEJŠE KULTURNE DEDIŠČINE - URBANISTIČNIH SPOMENIKOV 9
- Ksenija Kovačec Naglič*
PREDSTAVITEV ZBIRNEGA REGISTRA KULTURNE DEDIŠČINE IN ETNOLOŠKE DEDIŠČINE V NJEM 12
- Andreja Bahar Muršič*
ZBIRNI REGISTER DEDIŠČINE IN VPIS NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE S PODROČJA ETNOLOGIJE 17
- Mojca Tercej Otorepec*
SKRIVNOST ČAROVNIŠKE AKADEMIJE, KJER IMAJO POSAMEZNI ČAROVNIKI (BERI KONSERVATORJI) V ROKAH RAZLIČNO MOČNE ČAROVNIŠKE PALICE, I. del 19
- Saša Lavrinc*
SKRIVNOST ČAROVNIŠKE AKADEMIJE, KJER IMAJO POSAMEZNI ČAROVNIKI (BERI KONSERVATORJI) V ROKAH RAZLIČNO MOČNE ČAROVNIŠKE PALICE, II. del 21
- Andrejka Ščukovt*
DOMAČIJA PEKEL V SPODNJI VIPAVSKI DOLINI, CELOVIT KULTURNI SPOMENIK 23
-
- Eda Belingar*
JAKOPINOV SKEDENJ V ŠKOCJANU 28
- Tanja Hohnec*
REMŠAKOVA KAŠČA V MAČKINEM KOTU 32
- Božena Hostnik*
OBNOVA DOMAČIJE ZAGAJ PRI PONIKVI 5 38
-
- Damjana Pediček Terseglav*
»DOLINČKOVA« IN »NACETOVA« HIŠA - DVE IZKUŠNJI IZ ETNOLOŠKEGA KONSERVATORSTVA 42
- Lilijana Medved*
PAJŠTVA V LOVRENCU NA POHORJU, NJENA OBNOVA IN REVITALIZACIJA 46
- Andreja Bahar Muršič*
TOMAŽEVA HIŠA NA LJUBLJANSKEM BARJU 50
-
- Eda Benčič Mohar*
KOLONSKI ZASELEK V POLJU 29 PRI IZOLI - USODA NEKEGA KULTURNEGA SPOMENIKA 54
- Dušan Strgar*
PO KORAKIH DO 1. SIMPOZIJA ETNOLOGOV KONSERVATORJEV SLOVENIJE IN HRVAŠKE, Metlika, 9. - 10. 11. 2000 58
- Zvezda Delak Koželj*
PROBLEMATIKA STANJA IN VARSTVA NEPREMIČNE ETNOLOŠKE DEDIŠČINE V REPUBLIKI SLOVENIJI 60
- Nada Duić Kowalsky*
VARSTVO ETNOGRAFSKE DEDIŠČINE NA PREHODU STOLETJA 65
- Tihana Stepinac Fabijanić*
POTI DEDIŠČINE - NA OBEH STRANEH REKE KOLPE 70
-
- Ana Mlinar*
OBNOVA HIŠE ČIGOČ 26, NARAVNI PARK LONJSKO POLJE 79
-
- Manja Horvat, Ksenija Marković, Zdravko Živković*
VAS BLAŽEVCI OB KOLPI V GORSKEM KOTARJU - STANJE LJUDSKEGA STAVBARSTVA IN MOŽNOSTI OHRANITVE 84

Mira Ivanovič 89
KRAJINSKI PARK KOLPA

Dušan Strgar 94
ETNOLOŠKA NEPREMIČNA
DEDIŠČINA V KRAJINSKEM
PARKU KOLPA

Dušan Štepec 98
STANJE MLINOV IN ŽAG V
KRAJINSKEM PARKU KOLPA

dr. Marko Koščak 104
PO POTEH DEDIŠČINE
DOLENJSKE IN BELE
KRAJINE

OBZORJA STROKE razglabljanja

Polona Šega 108
OB RAZISKOVANJU ŠEG
IN PRAZNIKOV NA SLOVEN-
SKEM V DRUGI POLOVICI
20. IN NA ZAČETKU 21.
STOLETJA

dr. Gorazd Makarovič 112
TRI NAČELA, KI SO KOMPAS
IN MERILO MUZEJSKEGA
DELA

OBZORJA STROKE

Peter Simonič 116
DEDIŠČINA ZA PRIHO-
DOST - KOZJANSKO 2000
(2001)

Tanja Roženberger Šega 129
FLOSARJI 2001

Tanja Roženberger Šega 132
OD MUZEJSKE POLETNE
DELAVNICE DO MALE ŠOLE
MUZEOLOGIJE

dr. Ivanka Počkar 136
» VLJUDNO VABLJENI
- NIČ SILJENI«
IVA STIPLOVŠEK (1904-2001)

mnenja, ocene knjig

Saša Poljak 142
KO EN ČASOPIS NOSI VES
ANTROPOLOŠKI TOVOR:
CARGO, ČASOPIS ZA
KULTURNO/SOCIALNO
ANTROPOLOGIJO

dr. Naško Križnar 142
TELESA IN MITI

gradivo

Benjamin Bezek, Nuša Berce 145
ZGODBE VSAKDANA

nagrade

PODELILI MURKOVO
NAGRADO IN PRIZNANJE 146

poročila

dr. Naško Križnar 148
PETLETNICA POLETNE
ŠOLE

Tita Porenta, Barbara Sosič 150
KRATKO POROČILO O
OGLEDU DOKUMENTACIJ-
SKEGA ODDELKA SLOVEN-
SKEGA ETNOGRAFSKEGA
MUZEJA V LJUBLJANI

Saša Renčelj 150
MUZEJSKA POLETNA
RAZISKOVALNA DELAVNICA
SLOVENSKA BISTRICA

Martina Repinc 152
POSVET - MUZEJSKE ZBIRKE
SLOVENCEV V ITALIJI

Ksenija Batič, Urša Koprivec 152
O MEDNARODNEM
ETNOLOŠKEM SEMINARJU
- SEMETHNOS 2001 - NA
MADŽARSKEM

društvene strani

Dr. Breda Čebulj Sajko 154
PROGRAM SLOVENSKEGA
ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA
ZA OBDOBJE 2001/2002

Mojca Račič Simončič 155
RAJŽE

ETNOLOGIJA JE POVSOD

Janez Dolenc 160
KAKO SO ŽIVELI
KOSMAČEVI

Vera Poličnik 162
SUŠKA PLEHMUZIKA

SUMMARY

164

IZHODIŠČA ZA NAČRTOVANJE, IZVEDBO IN DELOVANJE PROJEKTA MREŽA REGIONALNIH MUZEJEV NA PROSTEM

Cilji izhodišč

Gradivo prinaša temeljna vodila za načrtovanje, izvedbo in delovanje projekta Mreža regionalnih muzejev na prostem (v nadaljevanju RMNP).

Je tudi izhodišče za:

- strokovno preverjanje načrtovanja, postavitev in delovanja petih RMNP;
- določitev njihove vloge v razmerju do muzejsko prezentiranih objektov in območij dediščine vsakdanjega življenja varovane in situ, kar bi bila kvalitetna dopolnitev celostne predstavitev etnoloških regij;
- umestitev v razširjeno prezentacijsko shemo tudi s strani etnološke stroke kriterialno izbrane objekte dediščine vsakdanjega življenja.

I. Nastanek muzejev na prostem

Poglavitni vzrok za postavitev prvega muzeja na prostem Skanska v Stockholmu na Švedskem, ki ga je osnoval Artur Hazelius, je bila zanj neustrezna, do tedaj običajna muzeološka predstavitev podeželske kulture in gospodarstva.¹ Njegova zamisel o muzejskem varstvu in predstavitvi lokalne in regionalne kulturne isto(vetno)sti je dosegla prvi razcvet v prvi tretjini 20. stoletja. Lahko trdimo, da je po več kot sto letih še vedno sodobna in se v zadnjem času v fazi političnega in gospodarskega združevanja Evrope še dodatno krepi.

Opredelitev muzejev na prostem

»Muzej na prostem je strokovno načrtovana, vodena in nadzorovana ustanova, ki na izbranem zemljišču prikazuje način poselitve in gradnje stavb, način življenja in gospodarjenja v določeni kulturi. Odprt mora biti za javnost. Namenjen je znanstvenim in

izobraževalnim dejavnostim. Po 3. čl. ICOM-ovih pravil dobiček ne sme postati glavni namen take ustanove.«²

Muzej na prostem lahko označimo kot zbirko spomeniško pomembnih stavb oziroma poslopij, ki so stalno dostopna obiskovalcem. Gre za izbrane primerke stavbne (javne, zasebne, cerkvene ...) dediščine s podeželja in mest, tako iz obdobja pred industrializacijo kakor tudi iz 20. stoletja in let po 2. svetovni vojni. Praviloma jih oblikujejo iz prenesenih objektov in naprav, pogosto jih sestavljajo tudi objekti, ki so rekonstrukcije (ponovne postavitev na podlagi natančne dokumentacije) ali stavbe, ki stoje na mestu nastanka.

Naloga muzejev na prostem

Naloga muzejev na prostem je »zbirati in predstavljati spomeniške stavbe na posebej za ta namen izbrana mesta, kjer bi jih opremili s pripadajočo opremo in vzdrževali. Tako bi ohranili ogrožene spomenike, ki so zaradi svojih stavbarskih (gradbenih) in obrtniških značilnosti ter dosežkov imenitni primerki, ob katerih lahko spoznavamo način življenja in stanovanjsko kulturo.«³

Glavne naloge muzejev na prostem so po obsežnem raziskovalnem in načrtovalskem delu prestavitve, opremljanje in predvsem redno delovanje v smislu varovanja, ohranjanja in predstavljanja objektov in območij kulturne dediščine. Vse te naloge so tudi cilj muzejske in varstvene dejavnosti, s poudarjeno znanstveno, pedagoško, vzgojno in rekreacijsko funkcijo. Nikakor si ne smejo prisvajati vloge skladiščenja objektov, kulturnih spomenikov, ki jih ni mogoče reševati drugače.

Namen postavitev muzejev na prostem

Cilj muzejev na prostem je najcelovitejša predstavitev življenja (s poudarkom na primerljivosti predstavljenega gradiva in njegove verodostojnosti) v preteklosti, od

gotne in družbene do duhovne kulture. Seznanjanje s preteklostjo, od načina bivanja, dela, prehranjevanja in družabnega življenja do šeg, navad, verovanja, znanj, zdravilstva, iger, plesov, pesmi, pripovedništva, godčevstva in gledališča, bi tako prispevalo k zorenju sodobne nacionalne zavesti in s tem povezanim pozitivnejšim odnosom do naravne in kulturne dediščine nasploh.

II. Vloga strok in dejavnosti pri načrtovanju, postavitvi in delovanju muzejev na prostem

V MNP najdejo vir raziskovalnega dela predvsem naslednje stroke: kmetijstvo (v najširšem smislu), etnologija (preučevanje načina življenja), sociologija ter zgodovina urbanizma, arhitekture in tehnike, od dejavnosti pa drobno gospodarstvo, šolstvo in turizem. Posebej moramo izpostaviti pomen ekološkega vidika gospodarjenja in predstavitve starih znanj in obrti (tako za postavitev in redno vzdrževanje objektov kakor za predstavitev samega življenja in dela v preteklosti) ter strokovno primerno trženje znanj in izdelkov.

Ob nujnem interdisciplinarnem sodelovanju strokovnjakov vidimo v teh aktivnostih največkrat naloge, ki so povezane predvsem z muzejsko in ne z varstveno dejavnostjo. To trditev dodatno utemeljujejo člani Zakona o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS 7 / 99) in 7. čl. Deklaracije.⁴

Vloga (splošne) muzejske dejavnosti

»Muzej je za javnost odprta, nepridobitna, stalna ustanova v službi družbe in njenega razvoja, ki zaradi preučevanja, vzgoje in razvedrila pridobiva materialne dokaze o ljudeh in njihovem okolju, jih hrani, raziskuje, o njih posreduje informacije in jih razstavlja.«⁵ Glede na opredeljene naloge, izpostavljene v 19. in 22. čl. varstvenega zakona, lahko opredelimo vlogo muzejev še posebno v smislu:

- strokovnega vodenja MNP;
- raziskovalnega dela, odkupa predmetov;
- predstavitve objektov z vsi pripadajočo opremo;
- hranjenja in zaščite predmetov (tudi restavriranja in izdelave replik);
- priprave stalnih oziroma občasnih razstav;
- strokovne priprave ostalih spremljajočih prireditev in programov za različne ciljne skupine obiskovalcev;
- popularizacije, še posebno priprave celostne podobe MNP, vsebine vseh promocijskih in učno-vzgojnih gradiv ter projektov, priprave koledarja, protokola prireditev in dnevnega sprejema obiskovalcev.

Vloga dejavnosti varstva nepremične kulturne dediščine

Bistvo varstvene dejavnosti je v prepoznavanju, vrednotenju in čim ustrežnejšem ohranjanju nepremične dediščine s pripadajočim inventarjem in vključevanju te v današnje in prihodnje življenje. Bistvena izhodišča varstvene doktrine so avtentičnost, izvornost gradiva in videz objekta ter varovanje in situ, na mestu nastanka

stavbe.

Glede na opredeljene naloge, izpostavljene v 19. in 20. čl. varstvenega zakona, lahko opredelimo vlogo javnega zavoda za varstvo kulturne dediščine, še posebno v smislu:

- evidentiranja, dokumentiranja, vrednotenja in raziskovanja nepremične kulturne dediščine;
- priprave konservatorske dokumentacije za izbrane objekte za prenos, obnovo ali rekonstrukcijo;
- nadzora nad izvedbo postavitev;
- pregleda stanja, vodenja rednega vzdrževanja,
- predstavitve opravljenega dela.

Skupno, nerazdružljivo delovanje muzejev in javnega zavoda (ob potrebnem sodelovanju oddelkov Biotehnične fakultete, Fakultete za arhitekturo, Filozofske fakultete, Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU itd.) je nujno v fazi raziskovanja, priprave (dolgoročnega, kratkoročnega) programa postavitev in vsebine ter izbora objektov, kar je osnova za pripravo idejnih študij ureditve ter prostorsko investicijske in tehnične dokumentacije za ureditvene načrte.

III. Temeljne faze postavitve RMNP

Raziskovanje (kot osnova za načrtovanje in delovanje MNP)

O vlogi raziskovanja, ki je osnova za nadaljnje delo, moramo poudariti pomembno zahtevo dopolnjene deklaracije⁶, da se morajo raziskati celotna ljudska kultura, vsi zgodovinski in družbeni procesi v najširšem smislu na izbranem območju. Le na podlagi podrobnejših raziskav lahko strokovno utemeljeno določimo program muzeja na prostem, kjer lahko ustrežneje kot v 'klasičnem' razložimo obiskovalcem povezanost med načinom gospodarjenja in življenjem v preteklosti, spremembe tega načina in vpliv na naše sedanje življenje. Tudi med delovanjem MNP mora ostati raziskovalno delo njegova temeljna naloga, tako na strokovnem nivoju (npr. terensko delo, priprava novih / dopoljenih razstav) kot npr. na nivoju vodenja raziskovalnih delavnic šolarjev.

1. Palm Björnstad, Westberg, Skansen - Stockholm, A short guide for visitors, Stockholm 1988.
 2. Irena Keršič: Dopolnila k Deklaraciji o muzejih na prostem. V: Etnolog 2/2, LIII, Ljubljana 1992, 407.
 3. Irena Keršič: Mreža regionalnih muzejev na prostem v Sloveniji in ICOM-ova Deklaracija o muzejih na prostem iz leta 1957. V: Etnolog 1, LII, Ljubljana 1991, 228.
 4. prav tam, 231.
 5. 2. čl. Statuta ICOM-a, Ljubljana 1993, 8.
 6. Irena Keršič, Dopolnila ... , 408.

Načrtovanje:⁷

Obravnavana deklaracija tudi navaja, da bi morali biti MNP posejani tako pogosto, da bi predstavili vse kulturne krajine posamezne države in ohranili zadostno število kulturne dediščine. Deklaraciji še posebno poudarjata dokumentarni, pedagoški pomen prikaza različnih vzorcev poselitve, gradnje, življenjskih navad in gospodarjenja. Nenazadnje obravnavata tudi pomembna načrtovalska izhodišča, ki izpostavljajo verodostojnost, medsebojno povezanost stavb, uporabnost in skladnost z naravnim in kulturnim okoljem.

Glede vsebinskih vprašanj poudarjamo pri načrtovanju MNP pomen celovite predstavitve življenja v preteklosti - ne samo kmečkega prebivalstva, ampak kolikor je mogoče tudi življenje ostalih družbenih plasti, kot npr. življenje v trgih, gradovih. MNP ne moremo in ne smemo ločevati od neposrednega okolja, v katerega se vraščajo.

Izvedba

Postavitev MNP strokovno utemeljujejo in pogojujejo naslednji ključni elementi, ki jih pripravijo (ali poskrbijo zanje) Javni zavod RS za varstvo kulturne dediščine s pripadajočo organizacijsko enoto in pristojni muzeji:

- urejenost lastništva območja,
- interdisciplinarna izdelava celostnega programa postavitve in vsebine,
- sprejeti prostorski dokumenti.

Upravljanje in delovanje

Ustanovitev posebne, samostojne organizacije, ki bi upravljala z vsemi MNP zaradi nedeljivosti in celovitosti muzejske predstavitve v 'klasičnih' muzejih in v MNP tako po strokovni, organizacijski, tehnični, kadrovski plati prav gotovo ni stvarna. To trditev zagovarjamo z dejstvom, da MNP nedvomno dopolnjujejo 'klasične' muzejske predstavitve (stalne zbirke, občasne razstave na vseh nivojih) in muzejsko prezentirane objekte in situ.

Uspešno rešitev končne izvedbe in delovanja mreže RMNP vidimo zaenkrat le v okviru strokovnega koordinatorskega Slovenskega etnografskega muzeja kot njegove matične dejavnosti, kar bi v pomenilo v veliki meri tudi razrešitev obstoječih in morebitnih problemov (kot npr. strokovni kadri, lastništvo MNP, dodelava vsebine).⁸ Mnenja smo, da je nedvomno najbolj ustrezno, da MNP po ustanovitvi prevzamejo regionalni muzeji, ki so pristojni po strokovni plati.

Upravnik MNP naj bi na podlagi pridobljene koncesije upravljal z njim, izvajal začrtane strokovne programe, tržil in se ukvarjal z informativno dejavnostjo.

Sklopi, ki podrobneje obravnavajo vsebino strokovnega, vzgojno-izobraževalnega dela, kadrov in financiranja ter najnujnejših infrastrukturnih objektov, bodo natančneje opredeljeni v ustanovitvenih aktih posameznih MNP.⁹

Dodatni viri in literatura:

KOŽELJ, Zvezdana 1986: Muzej na prostem kot skupni spomeniško varstveni in muzejski problem. V: Varstvo spomenikov XXVIII, Ljubljana, 101-107.

/več avtorjev/ SEZNAM NAJPOMEMBNEJŠE NEPREMIČNE etnološke dediščine. V: Varstvo spomenikov XXXIII, Ljubljana 1991, 349-358.

7. Izhodišča za načrtovanje, izbor lokacij in objektov ter izvedbo sem že opredelila v obsežnejših prispevkih: Mreža regionalnih muzejev na prostem, GSED 3, 32, Ljubljana 1992, 25-27., Mreža regionalnih muzejev na prostem na Slovenskem, Etnolog 6, LVII, Ljubljana 1996, 107-115., Problematika mreže regionalnih muzeja na otvorenom u Sloveniji, Muzeologija 34, Zagreb 1997, 40-53.

8. Irena Keršič, Mreža ..., 231.

9. Strokovno, vzgojno izobraževalno delo smo že jasneje predhodno opredelili v vlogi matičnih muzejskih ustanov. Poleg ožjega strokovnega osebja - kustosov, moramo načrtovalce opozoriti na pomen marketinške, vodniške in nadzorne službe ter tehničnega osebja. V programih in ustanovitvenih aktih je treba še posebno natančno opredeliti proračunski finančni sistem naložb (izdelava projektne dokumentacije, postavitve MNP, nakup muzealij, ureditev okolice, izvedba komunalno-infrastrukturne opreme, nabava opreme za delovanje MNP - npr. polic, merilcev vlage, proti dimnih naprav, alarmne, računalniške in video opreme. Sredstva za investicijsko vzdrževanje naj bi se usmerjala predvsem v popravila in zamenjavo dotrajanih delov. Potrebni infrastrukturni objekti naj bi bili - poleg objektov (muzealij) - naslednji: upravni, razstavniki, prireditveni prostori, blagajna, trgovine, delavnice, sejmišče, parkirišče, gostišče, skladišče (depoji), sanitarije, spalnice za strokovne obiskovalce itd.

Pregledni znanstveni članek/1.02

Zvezda Delak Koželj

IZHODIŠČA ZA PRIPRAVO POSEBNIH STROKOVNIH PODLAG ZA IZDELAVO UREĐITVENIH NAČRTOV NA NIVOJU NAJPOMEMBNEJŠE KULTURNE DEDIŠČINE – URBANISTIČNIH SPOMENIKOV

Okvirno vsebino izhodišč določa 41. čl. ZVKD (Ur. l. RS 7 / 99), ko opredeljuje strokovne zasnove varstva dediščine, ki so obvezne sestavine prostorskih aktov.

Predložena izhodišča predstavljajo optimalno vsebino modela strokovnih podlag ob sodelovanju vseh strok, ki so praviloma zastopane v spomeniški službi. V povzetku so še natančneje opredeljene naloge etnologov konservatorjev.

Za območja, ki se bodo urejala z ureditvenimi načrti, je treba že v okviru priprave prostorskih sestavin družbenih načrtov pripraviti programske zasnove, ki podajajo podrobnejše usmeritve (glede na določen namen in obseg) za varovanje naravne in kulturne dediščine ter značilnih kakovostnih prvin kulturne krajine. Ureditveni načrti se izdelujejo za prenovo, dopolnilno gradnjo in sanacijo v ureditvenih območjih naselij in pri drugih poselitvenih območjih za urejanje drugih posegov v prostor, ki niso graditev.

Analize, raziskave na interdisciplinarnem nivoju (arheologija, arhitektura, umetnostna zgodovina, zgodovina, etnologija, geografija, krajinska arhitektura):

- oznaka lege naselja;
- preučitev nastanka in razvoja naselja;
- opredelitev posameznih delov naselja glede na časovni razvoj;
- ugotovitev značilnosti in vloge naselja v širšem prostoru v preteklosti in sedanjosti;
- opredelitev pomembnejših kulturnih sestavin in drugih reliktoev, ne samo stavbarstva, od prvih omemb naselja do danes;
- razčlenitev nosilcev gospodarskega in kulturnega dogajanja v naselju, ki so sooblikovali način življenja;
- opredelitev profesionalno-socialne, oblikovne in prostorske raznolikosti vsebine stavbnega fonda skozi časovni razvoj;

Analitično gradivo morajo dopolnjevati grafični, kartografski prikazi ali posnetki:

- geodetski posnetek celotne katastrske občine s pripadajočimi obdelovalnimi površinami (osnova je PKN);
- aerofoto posnetki;
- aksonometrična grafična maketa naselja;
- katastri (od najstarejših do aktualnih, ki služijo predvsem kot primerjalno gradivo za ugotavljanje razvoja in značilnosti izrabe pozidanega in odprtega prostora, kmetijskih potencialov ter sprememb zazidalnega sistema, parcelne in zemljiške strukture);

- kartografska predstavitev razvoja naselja;
- današnje stanje prostorskih zakonitosti, še posebno identitete zunanjega in notranjega prostora naselja.

Opredelitev in ocena stanja obravnavanega območja

Ob teh raziskavah je treba izpostaviti tipičnosti, po drugi strani pa posebnosti, ki so ključne za prikaz ohranitve celovitosti obravnavanega območja. Izhajajoč od najširšega pripadajočega prostora do posameznega objekta, od kulturne krajine in obdelovalnih površin do zakonitosti urejanja prostora in gradnje – opredelimo še zlasti parcelne strukture, prilagojenost stavb terenu in komunikacijam, soodvisnost stavb glede na razvrstitev po zemljišču, obliko in vsebino, etažnost stavb, stavbne dele, člene, oblikovanje fasadnih odprtín, detajlov, ograj – vse to v gradivu, strukturi in barvi.

Tipologija in posebnosti nepozidanega in pozidanega prostora v kontekstu naselja in regije opredeljuje:

- kulturno krajino (na splošno);
- obdelovalne in ostale kmetijske površine;
- parkovne površine;
- domačije;
- stanovanjska poslopja;
- gospodarska poslopja (tudi obrtne in industrijske stavbe);
- javne objekte (cerkev, šolo, gostilno, trgovino, združni dom, pokopališče, znamenje, vodnjak, napajališče ...);
- vojaške objekte;
- utrdbeno, grajsko arhitekturo;
- komunikacije, mostove, trge, zidove, škarpe, površine v zasebni in javni lasti.

Tekstualni del naj dopolnjujejo grafični, kartografski prikazi, zlasti še:

- pripadnost objektov k ustreznim hišnim številkam domačij;
- lastniška razmerja nad stavnim fondom in zemljišči;
- namembnost površin in objektov;
- materialna ohranjenost objektov.

Vrednotenje

Na podlagi opredelitve in ocene stanja kot nasledka zgodovinskega razvoja je treba izdelati ovrednotenje nepozidanih in pozidanih površin, ki jih nameravamo glede na dobljene rezultate ustrezno razvojno usmerjati, ohraniti, obnoviti, odstraniti ali sanirati.

Čim bolj enakovredno vrednotimo tudi način življenja nosilcev kulturnih pojavov in kulturnih pojavov samih. Vrednotimo odnos ljudi do stavbne dediščine in povratni vpliv dediščine na posameznika in obravnavano skupnost.

Za ožje varovano območje opredelimo način varovanja in obnovitvene posege za sestavine, ki jih varujemo v celoti, neokrnjenosti in izvornosti, in to še zlasti za:

- poglede na naselje z vseh strani, petih fasad, meja

naselja, načine in oblike razmejitve naselja z nepozidanim prostorom;

- tlorisne zasnove: terena, poteka ulic, trgov, uličnih črt, poti in meja, parcelacije, ostankov ali sledov obrambnih naprav, vrst vegetacije;
- arheološke in ruševinske sloje, komunalne sisteme (nivo, strukture);
- odnose med pozidanimi in nepozidanimi prostori;
- stavbno tkivo v celoti, in sicer za vsako domačijo, njene dele in druge objekte se pripravijo posamični konservatorski programi (predstavljeni v posebnem gradivu), opredelijo se tudi novejši ali moteči objekti, za katere se pripravijo predlogi sanacije;
- načela oblikovanj interpolacij (morebitnih novogradenj).

Za vplivno območje opredelimo način varovanja in obnovitvene posege, ki jih načeloma varujemo na način avtentične pričevalnosti, še posebno za:

- poglede na naselje;
- meje naselja;
- varovanje izbranih delov stavbnega fonda z njegovimi višinami in stavbnimi masami, gabariti, oblikami strešin, razmerjem med stavbnimi odprtínami in stenami, robovi, slogovnimi poudarki – tako z obliko, barvo, gradivom in s strukturo;
- definiranje razmerja med nepozidanim in pozidanim prostorom, cezur, posegov na motečih objektih in načel (morebitnih) novogradenj.

Tekst naj dopolnjujejo karte s prikazi:

- vrednotenja površin in objektov;
- neustrezne prostorske in oblikovne sestavine.

Zaključek

Zaključek – sinteza naj sloni na naslednjih predstavitev:

- cilj varstvenih prizadevanj obravnavanega območja;
- opredelitev stanja območja, ogroženosti in možnosti njegovega razvoja;
- predstavitev dosedanjega dela varstvene službe in potrebnih dodatnih raziskav;
- opredelitev do izhodiščnih načel varstvenih postopkov (nujnost, postopnost in odstranljivost posegov);
- podrobnejša opredelitev do sanacijskih postopkov in gradiv (npr. do ohranitve, zamenjave obstoječih gradiv, injektiranja, rabe jeklenih vezi, odsotnosti betona);
- opredelitev do novogradenj (interpolacije, nadomestne gradnje ipd.);
- predstavitev primernih dejavnosti in ustreznih funkcij objektov;
- stališče varstvene stroke do problematike lastništva (možnost odkupa, razlastitve, združevanje enot).

Vloga etnologov konservatorjev

Etnologija se ukvarja z raziskovanjem ljudske kulture in načina življenja na ravni vsakdanjosti. Pripada ji poglobljena vloga v posredovanju podatkov o vsakdanjem življenju v preteklosti in sedanosti v zavarovanih

obstojećih naselijh in območjih.

Etnologi konservatorji načeloma sodelujejo pri vseh predstavljenih nalogah, še posebno v analitični, raziskovalni fazi, pri opredelitvi stavbnega fonda in vrednotenju.

V spomeniški službi še vedno ni dovolj prisotna zavest o pomenu etnoloških raziskav (kulturoloških, antropoloških). Brez opredelitve načina življenja tamkajšnjih ljudi, njihovih interesov, želja in zahtev (tako pri postavitvi, predelavah, rušenju objektov v preteklosti in danes) ne moremo načrtovati in uresničevati uspešnega varstva.

Etnologi poskušamo raziskati tudi vse tiste bistvene sestavine gospodarjenja v preteklosti in danes, ki se lahko v nekaterih posodobljenih oblikah ponudijo kot nove, najustreznejše vsebine in dejavnosti v prenovljenih objektih in naseljih.

Viri in literatura:

AXMANN, Gernot in Klaus GARTLER 1994: Ortsbildschutz Steiermark 1977-1994. Amt der Steiermärkischen Landesregierung, Landesbaudirektion in Zusammenarbeit mit der Ortsbildkommission, Graz.

CURK, Iva 1982: Iz razprave o strokovnem posvetu o prenovi. V: Varstvo spomenikov 24, Ljubljana, str. 249-250.

DEUTSCHES NATIONALKOMITEE VON ICOMOS. Fertőrákos, München, 1991.

DEUTSCHES NATIONALKOMITEE für Denkmalschutz. Das Dorf im Wandel. Denkmalpflege für den ländlichen Raum, Bonn, 1988.

ELABORAT VARSTVA naravne in kulturne dediščine za naselje Goče (za potrebe UN). ZVNKD Gorica, Nova Gorica 1988.

HAZLER, Vito 1998: Predlog standardov za delo etnologov v spomeniškem varstvu. V: Etnolog 8/59, Ljubljana, str. 77-104.

- - 1999: Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem, Ljubljana.

HRASTOVLJE - posebne strokovne podlage za UN. MZVNKD Piran, Piran 1988.

KRAJINSKI PARK KOLPA. Strokovne osnove za razglasitev. ZVNKD Novo mesto, Novo mesto 1995.

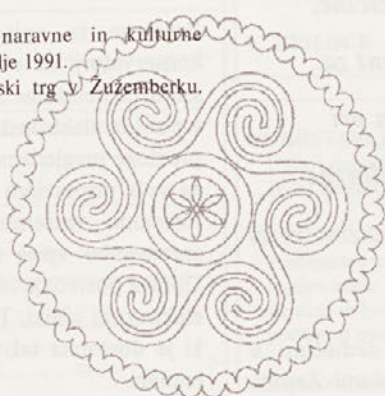
LAH, Ljubo 1994: Prenova stavbne dediščine na podeželju - Kras. Novo mesto.

ŠUMI, Nace 1978: Prenova Ljubljane. Ljubljana.

/več avtorjev/ POSVET Zaton kraške arhitekture V: Goriški letnik 12/14, Nova Gorica 1985-1987.

STROKOVNE OSNOVE VARSTVA naravne in kulturne dediščine za UN Luče. ZVNKD Celje, Celje 1991.

SMERNICE ZA IZDELAVO UN Grajski trg v Žužemberku. ZVNKD Novo mesto, Novo mesto 1995.

KONSERVATORSTVO

PREDSTAVITEV ZBIRNEGA REGISTRA KULTURNE DEDIŠČINE IN ETNOLOŠKE DEDIŠČINE V NJEM

Zbirni register dediščine (ZRD) je uradna zbirka podatkov, v katero vpisujemo posamezne enote nepremične kulturne dediščine na območju Republike Slovenije ne glede na njihovo vrsto, tip, obseg, lastništvo ali varstveni status. Osnovni namen vodenja ZRD je določitev evidenčne številke dediščine (EŠD), ki identificira posamezno enoto kulturne dediščine. EŠD uporabljamo v različnih strokovnih in upravnih postopkih, povezanih z varstvom kulturne dediščine, hkrati pa je tudi povezovalni element za potrebe dokumentacije dediščine in pri razvoju informacijskega sistema kulturne dediščine.

ZRD vodi Uprava RS za kulturno dediščino v sodelovanju s pristojnimi območnimi enotami Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Zakonsko podlago ZRD zagotavlja Pravilnik o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Ur. list RS, št. 26/95), ki:

- določa obseg podatkov, s katerimi je enota kulturne dediščine opisana v ZRD (glej *slika 1*),

- opredeljuje način in postopek vzdrževanja ZRD (vrste dokumentov/obrazcev, ki jih uporabljamo za vzdrževanje registra, način posredovanja podatkov v obliki elektronskega obrazca, vodenje arhiva ZRD, ...) in
- uvaja obvezno sklicevanje na EŠD za vse upravne organe in strokovne službe, ki se v okviru svojega delokroga vključujejo v sistem varstva kulturne dediščine.

ZRD je usklajen s priporočilom Core Data Indexa, ki ga je sprejel Svet Evrope v letih 1995 in 1998, s katerim so določeni minimalni podatki za dokumentiranje arhitekturne in arheološke dediščine (glej seznam literature in virov).

Postopek vpisa v ZRD

Predloge za vpis v ZRD praviloma pripravljajo konservatorji na območnih enotah Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije. Pakete predlogov pošiljajo v pisni in elektronski obliki območne enote Upravi, kjer predloge pregledamo in preverimo. Na osnovi predloga za vpis pripravimo sklep o vpisu enote v ZRD in jo formalno vpišemo. Enak postopek velja tudi za spremembo vpisa ali izpis. Po končanem postopku Uprava posreduje območnim enotam podatke v pisni in elektronski obliki. Tako tvorimo enotno bazo podatkov, ki je dostopna tako na Upravi kot tudi na območnih enotah.

Pri pripravi opisov posameznih enot uporabljamo navodila za pripravo predlogov za vpis v ZRD, ki podrobno opisujejo vsebino posameznih polj opisa enote (glej seznam literature in virov). Navodila tekoče dopolnjujemo, vzporedno z vpisovanjem novih enot v ZRD pa tvorimo tudi geslovnik tipoloških gesel z opisi.

Stanje podatkov ZRD

Sistem ZRD smo začeli razvijati leta 1992. V obdobju do junija 1996 je bila na Upravi vzpostavljena t. i. eksperimentalna verzija, v kateri so bile v ZRD sistematično evidentirane naslednje skupine kulturne dediščine: enote pomembnejše kulturne dediščine (tudi formalno vpisane s sklepom o vpisu), cerkve in razglašeni kulturni spomeniki.

Od tedaj na podlagi predlogov pristojnih območnih enot pospešeno vpisujemo posamezne enote kulturne dediščine. V prvi fazi je vpis potekal predvsem za enote, ki so z občinskimi ali državnimi predpisi razglašene za kulturni spomenik, v zadnjem času pa tudi za enote, ki so vključene v strokovne podlage (zasnove) za občinske prostorske plane.

Tako smo doslej v ZRD formalno vpisali 8895 enot kulturne dediščine, več kot 2500 enot pa je v zadnji fazi postopka vpisa in bodo predvidoma vpisane do konca leta. Poleg teh čaka za vpis še precej predlogov, ki so jih poslali regionalni zavodi - 2886 predlogov smo že začeli

obdelovati (enote smo evidentirali v ZRD in so vključene v tabelo 1), za preostalih 1864 predlogov pa se obdelava predloga sploh še ni začela. Podrobnejši pregled stanja o vpisu v ZRD kaže *tabela 1*.

	razglašeni kulturni spomeniki	druga dediščina	skupaj
vpisane enote	6076	2819	8895
enote v postopku vpisa	989	1564	2553
druge evidentirane enote	500	2386	2886
skupaj	7565	6769	14334

Tabela 1: Stanje podatkovne baze ZRD (na dan 10.8.2001)

Republika Slovenija, Ministrstvo za kulturo
Uprava Republike Slovenije za kulturno dediščino
ZBIRNI REGISTER DEDIŠČINE
Plečnikov trg 2, Ljubljana

Obr.ZRD.2

Št. predloga: _____
Datum: _____

Na podlagi 7. člena pravilnika o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine (Uradni list RS, št. 26/95) se vloga naslednji

PREDLOG ZA VPIS V ZRD

I. PREDLAGATELJ
Ime in naslov: _____
_____
Vrsta: /_/ _____

II. VRSTA PREDLOGA: /_/ _____

III. OPIS ENOTE KULTURNE IN NARAVNE DEDIŠČINE

1. Identifikacija
Evidenčna številka dediščine: = _____
Ime enote: _____
Sinonimi imena enote: _____

2. Opis enote KND
Šifra vrste dediščine: _____
Šifra tipa enote: /_/ _____
Šifra obsega enote: /_/ _____
Tipološka gesla enote: _____
Tekstualni opis enote: _____

3. Lokacija enote KND
Šifra naselja: /_/ _____
G-K koordinate centroida enote
Y: _____ X: _____ Z: _____ m
Razdalja do naselja: _____ m
Ocena površine zemljišča enote: _____ ha

Sklic na karto:

Šifra TTN5: /_/ _____

Šifra TK25: /_/ _____

Tekstualni opis lokacije: _____

4. Povezava z drugimi enotami

Sklic na predhodno enoto: /_____ / _____

5. Pristojnosti

Strokovna področja: _____

Zavod: /_/ _____

6. Varstveni status

Vrsta statusa: /_/ _____

Od dne: _____ Do dne: _____

Akt razglasitve: _____

7. Opombe

Razlog vpisa/spremembe/izpisa: /_/ _____

Natančnost centroida: /_/ _____

Dodatne opombe: _____

IV. OBRAZLOŽITEV PREDLOGA

V. PRILOGE

VI. DOSTAVLJENO

Upravi Republike Slovenije za kulturno dediščino ta predlog JE/NI dostavljen tudi na elektronskem obrazcu.

VII. PODPISNIKI PREDLOGA

Predlagatelj jamči, da so podatki resnični in pridobljeni na legalen način. V primeru, da je predlagatelj zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, ta jamči tudi za strokovno pravilnost podatkov.

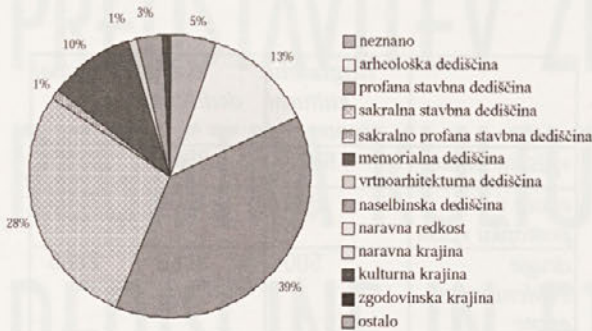
Odgovorni konservator: _____

Žig: _____

Predlog pripravil: _____

Predlagatelj: _____

Osnovno tipološko razvrstitev enot dediščine v ZRD določajo vnaprej določene skupine - tipi dediščine. Slika 2 prikazuje različne tipe dediščine iz ZRD in njihov delež glede na trenutno stanje podatkov.

Slika 2: Tipi dediščine v ZRD¹

Etnološka dediščina v ZRD

Podatki ZRD odražajo interdisciplinarnost konservatorske stroke - pri celostni obravnavi in varovanju posamezne enote kulturne dediščine praviloma sodelujejo strokovnjaki različnih matičnih strok (umetnostni zgodovinarji, etnologi, zgodovinarji, arheologi, arhitekti, krajinski arhitekti, ...). Zato v polje 'strokovna področja' po pretežnosti naštejemo vsa strokovna področja, ki sodelujejo pri varovanju posamezne enote dediščine.

Število enot z lastnostmi etnološke dediščine v ZRD lahko določimo na podlagi analize strokovnih področij, ki jo prikazuje tabela 2. V ZRD je trenutno vpisanih 2814 enot, ki imajo med drugim tudi lastnosti etnološke dediščine, kar predstavlja približno 30% (tj. 8895 enot dediščine).

strokovno področje	število enot v ZRD	delež glede na vse vpisane enote
nastopa samo etnologija	1676	18.8%
etnologija nastopa skupaj z drugimi strokovnimi področji	1138	12.8%
skupaj	2814	31.6%

Tabela 2: Dediščina z lastnostmi etnološke dediščine v ZRD

Etnološka dediščina je po tipologiji, ki jo uporabljamo v ZRD, predvsem stavbna ali naselbinska - skoraj 90% vse dediščine z lastnostmi etnološke dediščine je stavbne, nekaj več kot 8% pa naselbinske. Podrobnejšo tipologijo etnološke dediščine v ZRD ponazarja tabela 3, ki prikazuje vse tipe dediščine, pri katerih nastopa strokovno področje etnologija.

V polje 'tipološka gesla' v ZRD vpisujemo gesla, ki praviloma opredeljujejo osnovno funkcijo enote. Vsako enoto lahko opišemo z enim ali več tipološkimi gesli. Tabela 4 prikazuje najpogosteje uporabljena tipološka gesla pri enotah, ki imajo lastnosti etnološke dediščine.

Tako kot pri ostali dediščini smo tudi pri etnološki najprej začeli vpisovati razglašene kulturne spomenike,

tip dediščine	število enot	delež glede na vso etnološko dediščino
profana stavbna dediščina	2029	72,1%
sakralna stavbna dediščina	452	16,1%
naselbinska dediščina	229	8,1%
sakralno profana stavbna dediščina	41	1,5%
memorialna dediščina	29	1,0%
kulturna krajina	27	1,0%
ostalo	4	0,1%
arheološka dediščina	2	0,1%
zgodovinska krajina	1	0,0%
skupaj	2814	100,0%

Tabela 3: Tipi dediščine z lastnostmi etnološke dediščine v ZRD

tipološko geslo	frekvenca pojavljanja
domačija	531
hiša	447
kmečka hiša	291
kašča	237
znamenje	203
gospodarsko poslopje	200
kapelica	196
hlev	159
toplar	129
vas	110
slošno znamenje	85
mlin	76
gostilna	73
kozolec	67
vrhkletna hiša	65
vodnjak	55
zidanica	54
svinjak	53

Tabela 4: Najpogosteje uporabljena tipološka gesla v ZRD pri dediščini z lastnostmi etnološke dediščine

zdaj pa nadaljujemo z vpisovanjem ostale etnološke dediščine. Glavni problemi, ki se pojavljajo pri vpisovanju etnološke dediščine, so podobni, kot pri ostali dediščini:

- formalizacija strokovnih kriterijev za vpis enote dediščine v ZRD,
- določitev/opredelitev enote dediščine in njenega območja (kaj je enota dediščine; ali bomo enoto, npr. domačijo, vpisali kot celoto oziroma posebej posamezne objekte),
- celostna obravnava enote dediščine pri pripravi predloga za vpis v ZRD (nujno je sodelovanje konservatorjev različnih matičnih strok);
- poenotenje opisov in uporabljene terminologije ter

¹ Ker smo sistem ZRD razvili še pred ločitvijo sektorjev za varstvo kulturne in naravne dediščine, v ZRD nastopajo tudi tipi naravne dediščine, ki pa je v ZRD ne vpisujemo.

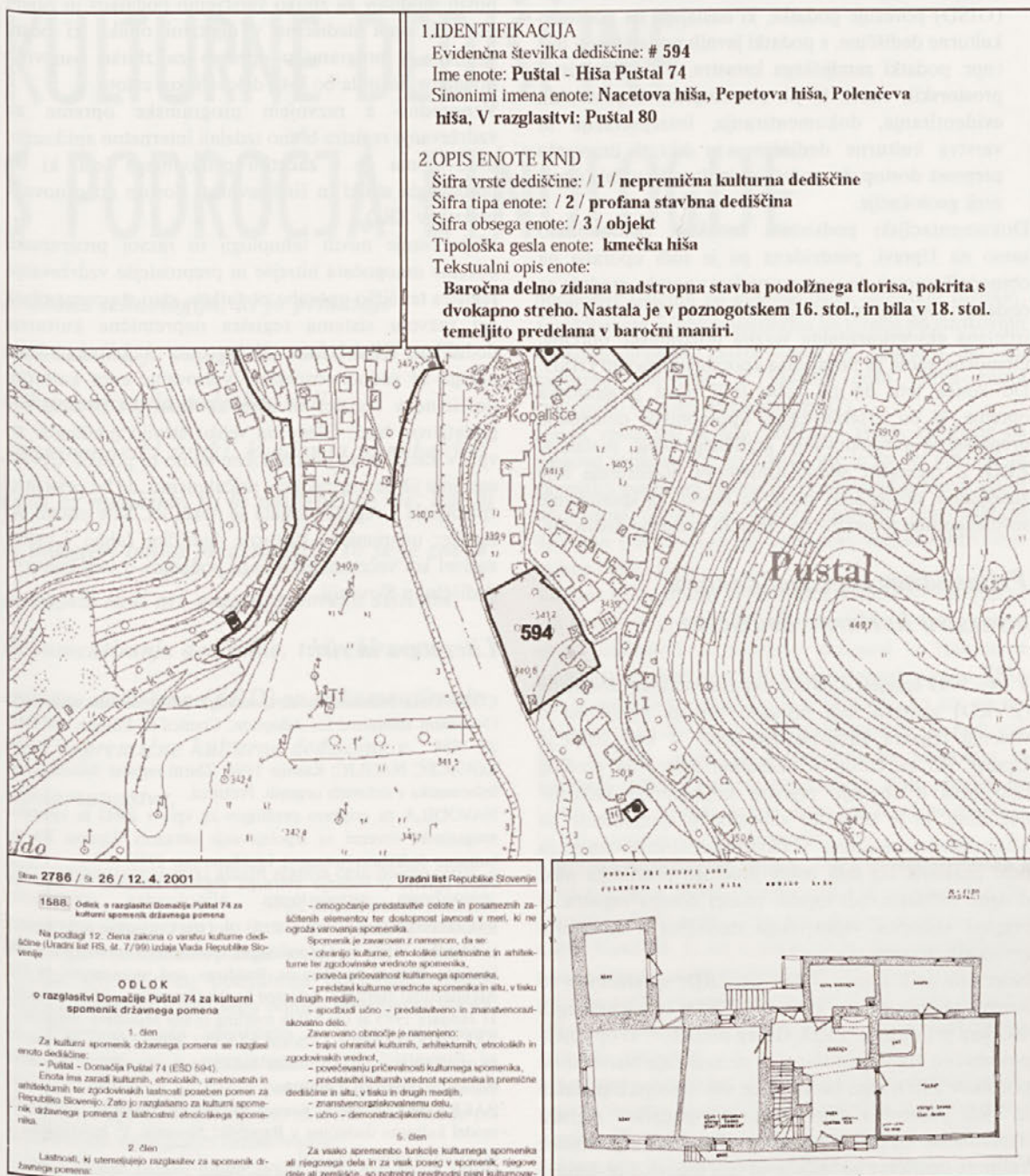
- usklajevanje med posameznimi območnimi enotami,
- uskladitev opisa v ZRD z odlokom o razglasitvi (razglasitev lahko ne odraža več dejanskega stanja na terenu),
- nujnost preverjanja podatkov na terenu (le preveritev na terenu zagotavlja kvalitetne in ažurne podatke, vendar se zaradi preobremenjenosti konservatorjev včasih zgodi, da je predlog za vpis v ZRD pripravljen zgolj na osnovi obstoječe dokumentacije).

Zaradi velikega števila etnološke dediščine, ki je predvidena za vpis v ZRD, sta predvsem prvi in drugi problem še posebno pereča. Probleme skušamo reševati

na rednih delavnicah odgovornih konservatorjev, ki na območnih enotah koordinirajo vpisovanje v ZRD, občasno pa tudi na sestankih konservatorjev posameznih strok.

Informacijski sistem kulture dediščine

ZRD je jedro informacijskega sistema kulturne dediščine (ISKD), ki smo ga začeli razvijati vzporedno z razvojem sistema ZRD. Sistem je bil zasnovan kot

Dokumenti: opis enote: Zbirni register dediščine; načrt: avtor in čas neznana, fotografija: xxxxx, leto; predpis: Uradni list on-line, 2001; vir za kartografsko podlago: TTN5 (1994) © Geodetska uprava Republike Slovenije

Slika 3 prikazuje multimedijske podatke, ki so združeni v informacijskem sistemu kulturne dediščine, za izbrano enoto dediščine Puštal - Hiša Puštal 74 (ESD 594).

celota, vendar ga razvijamo postopno, kar nam omogoča njegova modularna struktura.

Prek EŠD se z ZRD povezujejo naslednji podsistemi:

- *dokumentacijski podsistem* omogoča beleženje podrobnejših podatkov o enotah kulturne dediščine in dokumentaciji (razglasitve, pravna določila, fototeka, planoteka, arhiv spisov, bibliografski viri);
- *administrativni podsistem* je podpora različnim administrativnim postopkom na področju varstva kulturne dediščine (financiranje projektov na objektih kulturne dediščine, razglašanje spomenikov, izdajanje dovoljenj za arheološka raziskovanja, ...);
- *geografski informacijski sistem kulturne dediščine (GISD)* povezuje podatke, ki nastajajo na področju kulturne dediščine, s podatki javnih podatkovnih baz (npr. podatki zemljiškega katastra, podatki registra prostorskih enot), ki jih potrebujemo v postopkih evidentiranja, dokumentiranja, interpretacije in varstva kulturne dediščine, in hkrati omogoča preprost dostop do podatkov iz drugih podsistemov prek geolokacije.

Dokumentacijski podsistem zaenkrat uporabljamo samo na Upravi, predvidena pa je tudi uporaba na območnih enotah, in sicer v prvi fazi uporaba modula za obdelavo fototeke in bibliografskih virov, za katera je že izdelana eksperimentalna verzija programske opreme. Območne enote že nekaj časa uporabljajo modul GISD. Do konca leta bo na voljo tudi nova programska oprema, ki bo širšemu krogu uporabnikov omogočila preprostejše pregledovanje grafičnega dela podatkov ZRD. Z razvojem administrativnega podsistema šele začnemo, doslej smo razvili le modul za spremljanje sofinanciranja projektov na objektih kulturne dediščine.

Prilagoditev registra Zakonu o varstvu kulturne dediščine

V letu 1999 sprejeti Zakon o varstvu kulturne dediščine (ZVKD) zahteva tudi pripravo novega pravilnika o vodenju registra kulturne dediščine. V letu 2000 je Uprava RS za kulturno dediščino pripravila predlog pravilnika o vodenju registra nepremične kulturne dediščine, ki je trenutno v postopku sprejemanja na Ministrstvu za kulturo. V okviru strokovnih osnov za novi pravilnik sta bila poleg predloga pravilnika med drugim izdelana tudi logični model novega registra in pregled sistemov registriranja dediščine v nekaterih evropskih državah.

Novi pravilnik ohranja koncept ZRD; spremembe so predvsem posledica zahtev ZVKD in dosedanjih izkušenj pri vodenju ZRD. Obseg podatkov, ki opisujejo posamezno enoto dediščine, se ne razlikuje bistveno od podatkov ZRD, zato bo mogoče vse obstoječe podatke iz ZRD prenesti v zbirko osnovnih podatkov registra nepremične kulturne dediščine. Register nepremične kulturne dediščine bo vključeval tudi digitalne podatke o območju enote, ki smo jih doslej v ZRD zajemali le testno, za vsako enoto pa je predvidena tudi karakteristična fotografija. Za kulturne spomenike bo osnovni opis dodatno razširjen z varstvenimi podatki, ki vključujejo podatke o razglasitvi in varstvenem režimu

ter seznam parcel in njihovih lastnikov.

Pogled v prihodnost

Do konca leta 2001 naj bi Ministrstvo za kulturo sprejelo novi pravilnik o vodenju registra nepremične kulturne dediščine. Vzoredno s pripravo novega pravilnika smo začeli prenavljati tudi programsko opremo za vzdrževanje registra – predvidevamo, da bomo že v začetku prihodnjega leta zbirko osnovnih podatkov registra vzdrževali s posodobljeno programsko opremo. Do koncu leta 2002 načrtujemo tudi razvoj novih modulov za zbirko varstvenih podatkov in zajem območij enot dediščine v digitalni obliki, ki bosta vgrajena v programsko opremo za zbirko osnovnih podatkov, tako da bo le-ta delovala kot celota.

Vzoredno z razvojem programske opreme za vzdrževanje registra bomo izdelali internetno aplikacijo, predvidoma že v začetku prihodnjega leta, ki bo omogočala stroki in širši javnosti dostop do osnovnih podatkov ZRD.

Vključevanje novih tehnologij in razvoj programske opreme omogočata hitrejšo in preprostejšo vzdrževanje registra ter širšo uporabo podatkov, zato sta pomembna pri razvoju sistema registra nepremične kulturne dediščine. Kljub temu pa bo naša najpomembnejša naloga še vedno pospešeno vpisovanje enot kulturne dediščine v register in skrb za kakovost podatkov v podatkovni bazi. Glede na veliko število predlogov za vpis v ZRD, ki so jih območne enote že poslale Upravi oziroma jih še pripravljajo, pričakujemo, da bo prva faza vpisovanja v register trajala še nekaj let. Šele potem bo register nepremične kulturne dediščine lahko v celoti zaživel kot večnamenska baza podatkov o vsej kulturni dediščini v Sloveniji.

Literatura in viri:

- CORE Data Standard for Archaeological Monuments and Sites. Document submitted for Adoption, Council of Europe, CC-PAT 23, 1998.
- KOVAČEC NAGLIČ, Ksenija 1996: Zbirni register dediščine. V: Informatika v državnih organih, Portorož.
- NAVODILA za pripravo predlogov za vpis v ZRD in uporabo programske opreme za izpolnjevanje obrazcev. Uprava RS za kulturno dediščino (interno), Ljubljana maj 1996.
- PRAVILNIK o vodenju zbirnega registra kulturne in naravne dediščine. Uradni list RS 26/95.
- RECOMMENDATION No. R(95)3 of the Committee of Ministers to Member States on Co-ordinating Documentation Methods and Systems Related to Historic Buildings and monuments of the Architectural Heritage. Adopted by the Committee of Ministers on 11 January 1995 at the 525th meeting of the Ministers' Deputies.
- ZAKRAJŠEK, Franc J., Borut ŠANTEJ 2000: Strokovne osnove za pravilnik o registru kulturne dediščine. Uprava RS za kulturno dediščino (interno), Ljubljana.
- ZAKRAJŠEK, Franc J., Ksenija KOVAČEC NAGLIČ 1998: GIS model kulturne dediščine v Republiki Sloveniji. V: Informatika v državnih organih, Portorož.
- ZAKRAJŠEK, Franc J. 1991: Izhodišča za razvoj informacijskega sistema naravne in kulturne dediščine v Republiki Sloveniji. V: Urbani izziv, št. 18, 73-75.

Strokovni članek/1.04

Andreja Bahar Muršič

ZBIRNI REGISTER DEDIŠČINE IN VPIS NEPREMIČNE KULTURNE DEDIŠČINE S PODROČJA ETNOLOGIJE

Sodobna tehnologija, ki jo prinašajo računalniki, je omogočila sodobnejši način dokumentiranja podatkov tudi v konservatorski stroki. Vendar ta ni nekakšen deus ex machina, ki bi poskrbel za vse, kot bi si nekateri lahko predstavljali. To se je znova pokazalo tudi pri uvajanju novega sistema dokumentiranja dediščine, t. i. zbirnega registra dediščine (ZRD) za dokumentiranje enot nepremične kulturne dediščine v konservatorstvu.

Ker se v konservatorski službi staplja cela paleta strok – etnologija, arheologija, umetnostna zgodovina, zgodovina, krajinarstvo in še druge – je vzpostavitev skupnega dokumentacijskega sistema zelo zahtevna naloga. Ob nujnosti poenotenja dokumentacijskega sistema dobijo še toliko večji pomen posamezne stroke, ki ohranjajo svojo identiteto z lastno strokovno terminologijo in z navajanjem tistih bistvenih in koristnih, obenem pa nujno potrebnih podatkov, ki jih bo mogoče uporabiti kot ključno začetno informacijo pri morebitnem nadaljnjem raziskovanju.

V pričujočem zapisu nameravam opozoriti le na nekaj dilem, s katerimi se srečujemo etnologinje in etnologi pri pripravi predlogov za vpis etnološke dediščine v ZRD. Predlog za vpis enote kulturne dediščine praviloma pripravi pristojni konservator/ka na območni enoti zavoda za varstvo kulturne dediščine, ki na osnovi

predlogov fizičnih ali pravnih oseb, terenskih raziskav, evidentiranja in dokumentiranja na terenu po strokovnih kriterijih presodi, katere enote bo vpisal v seznam kulturne dediščine. Z vpisom dobi vsaka enota evidenčno številko dediščine (EŠD).

Enota vpisa naj bi bila zaključen sklop, ne glede na njegovo velikost. Pri tem lahko gre le za del objekta ali za veliko varovano območje. Poenotenje zahteva, da se ime enote določi kar najbolj splošno, zato enot ni ustrezno poimenovati po domačem imenu, razen če je to ime obče znano.

Velikost enote določi konservator. Čeprav so napotki za vse enaki, se je izkazalo, da v stroki o tem, kaj naj bo enota dediščine, ni soglasja: ponekod je vpisana le domačija, drugod ima vsak objekt domačije svojo EŠD, kar je načeloma dopustno le v primeru, ko gre za del enote z izjemnimi spomeniški lastnostmi. Ta razkorak je s stališča snovalcev računalniškega programa in statičnih obdelav povsem nerazumljiv. Zato menim, da bi bilo treba v stroki doreči, kako naj bi enote določali, in nato upoštevati enotna merila.

Specifika posameznih strok v ZRD se najbolj izraža v razdelku opisa enote. Prvi del opisa je narejen na način šifrantov. V drugem delu se določijo tipološka gesla enote. Geselnik, ki naj bi sčasoma prerasel v hierarhično urejen tezaver, se še izpopolnjuje, zato lahko vpisovalec oz. vpisovalka ob vpisu doda novo geslo, ki se mu oz. ji zdi primerna za identifikacijo pri vpisu nove enote kulturne dediščine.

Marsikdaj v geselniku ni mogoče najti ustreznega gesla, zato ga je treba izpopolniti ter strokovno in sistematično urediti. Morda bi bilo to pravšnja tema za raziskovalno nalogo, kjer bi bila obdelana že zbrana "etnološka" gesla in dopolnjena z novimi, pridobljenimi v literaturi, ki zadeva stavbarstvo in urbanizem v povezavi z etnologijo. Geselnik ima poleg gesla, ki karseda točno opredeli enoto kot celoto, tudi navedbo posameznih pomembnejših elementov, ki jo sestavljajo. Elemente

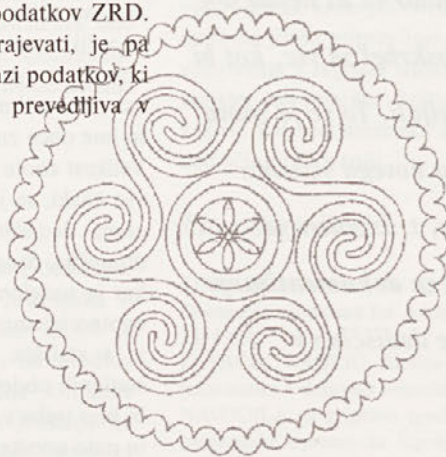
enote je mogoče poiskati prav skozi navedbo v geselniku (npr. ime enote je domačija, v geselniku pa sta morebiti še kašča in sadovnjak).

Tekstovni opis enote dediščine je omejen na tri vrstice, kjer so navedene osnovne fizične značilnosti enote, njen obseg in datacija. Ta opis se seveda zelo razlikuje glede na obseg enote. Skratka, če vpisujemo kot enoto hišo, jo natančneje opišemo kot takrat, kadar jo opišemo znotraj domačije ali v naselju. Opis v treh vrsticah je zelo skop, zato mora biti terminološko kar najbolj natančen. Marsikdaj se pokažeta nedodelanost in neenotna raba nekaterih strokovnih izrazov, ki jih bo nekoč treba doreči. Smiselnost rabe vedno istih terminov se pokaže tudi v primeru iskanja po besedah v besedilu.

Vsa naslednja področja pri vpisu v ZRD so vezana na šifrante. Izjema je le tekstovni opis lokacije, ki se ponavadi določi s hišno številko ali lokacijsko, zato ta področja niso ozko vezana na etnološko stroko in tudi niso predmet tega zapisa.

Del predloga za vpis v ZRD je topografska karta TTN5 z vrisanim območjem enote dediščine. Tu prav tako prihaja do razlik med konservatorji in enotami zavoda. Velikost enote v naravi je marsikdaj težko določiti, saj so meje enote dediščine najpogosteje umetno postavljene. Težavna je zlasti določitev večjih varovanih območij, npr. naselij. Pri določanju meje objektov (hiše) pogosto še vedno prevlada salomonska rešitev, ki je bila predlagana ob uvajanju ZRD kot začasna, tako da se območje enote omeji po fasadah objekta.

Nedvomno je veliko strokovnih dilem, ki se porajajo in se še bodo porajale ob polnjenju baze podatkov ZRD. Poskušamo jih sproti reševati in dograjevati, je pa nedvomno storjen velik korak k enotni bazi podatkov, ki je vezana na kartografsko prilogo in prevedljiva v različne računalniške jezike.

Polemika, diskusijski prispevek/1.21

Mojca Tercej Otorepec

SKRIVNOST ČAROVNIŠKE AKADEMIJE, KJER IMAJO POSAMEZNI ČAROVNIKI /beri konservatorji/ V ROKAH RAZLIČNO MOČNE ČAROVNIŠKE PALICE, I. DEL

Ta prispevek je namenjen vsem, ki se kakorkoli srečujejo, ukvarjajo z regijo¹ ali poskušajo ohranjati in varovati njeno prepoznavnost, ki je sestavni del nacionalne /beri državne/ identitete v prostoru in hkrati tudi času. Namenjen je tudi tistim, ki se s tem šele nameravajo ukvarjati, torej študentom, absolventom, samozaposlenim v kulturi - zasebnim raziskovalcem, tistim, ki delajo v občinskih službah ter pripravljalcem vlog za lokacijsko in projektno gradbeno dokumentacijo.

"Priznaj kolega - izgubljen si!"

Kaj je torej tisto, kar najprej opazimo, ko se pripeljemo v neko državo? Gotovo to ni pletarski ali lončeni obrtni izdelek, torej drobn predmet premične dediščine, ki je tudi sooblikoval kulturo in način življenja ljudi v prostoru in času. Najbrž opazimo prostor s krajino in nadgradnjami v tej krajini ter odnos med njimi. V izrazu nadgradnja v prostoru razumem tako ljudsko stavbarstvo (hiše, domačije, gospodarska poslopja, kozolce ...) in trške stavbe, ki se združujejo v trška jedra z urbanistično zasnovano, kot skupek nadgradenj v prostoru so prepoznavna tudi mestna jedra s svojo urbanistično zgodovino, kulturo in z načinom življenja v njih.

Prepoznavnost značilne krajine z nadgradnjami v prostoru in času predstavlja v neki regiji njeno identiteto, ki je del

celotne države. Če pogledamo na Gorenjsko, ki v nacionalnem pogledu predstavlja vso Slovenijo (npr. slovenska noša je v resnici gorenjska, Bled velja za biser Slovenije, ki ga predstavljajo vsi katalogi za tujino in turiste, Servis za protokolarne storitve Vlade Republike Slovenije je na Gorenjskem ...) lahko na osnovi terenskega dela ugotovimo, da se prepoznavnost Gorenjske kot pokrajinske regije izgublja. Pa prav na področju krajine s prepoznavnim stavbarstvom rastejo hiše, ki so "tipične" za vso Slovenijo, "poznavanje dediščine" je pripeljalo na Gorenjsko

¹ Regija je tu mišljena kot pokrajinska oznaka v slovenskem prostoru, npr. gorenjska, dolenska, primorska ..., in ne regija v evropskem pomenu, ki je dosti večja enota.

dolenjske tesarje, ki so mnogokje na novo postavili dolenjske toplarje (tudi znotraj varovanega območja Protokolarnega servisa Vlade Republike Slovenije), čeprav ima Gorenjska svoj tip, ki je danes nekako odveč, saj seno baliramo. Izgubljajo se stavbe, imenovane kovačnice – tako podkavske kot orodne, ki jih s pomočjo CRPOV projektov prek Ministrstva RS za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano spreminjajo v mlekarne, sirarne in turistične trgovine, ob tem, da se na Gorenjskem razvija nov način turizma – reja konj in konjenišvo. Morda pa teh konj ne bo treba podkovati?

Prav zdaj, ko je glavna nota v turizmu predstavitev naravne in kulturne dediščine v slovenskem prostoru. Katero naravno in kulturno dediščino želi predstaviti turizem? Recimo, da je to tista kulturna dediščina, za katere varstvo smo zadolženi konservatorji na zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine po Sloveniji. V pomoč razvoju turizma bi morali za občino, ki se namerava predstavljati in gospodarsko okrepiti skozi turizem, na zavodih pravočasno pripraviti strokovno gradivo. In tu se skriva problem.

Kako naj delujemo konservatorji, ki ne zmoremo biti vse v eni osebi, ki zelo težko ali pa sploh ne zmoremo v enem mesecu pripraviti kakovostnih (op. avt.) strokovnih podlag za spremembe in dopolnitve prostorskih planov za dvajset občin, ki jih pokriva npr. gorenjski zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine, da o planinah niti ne govorimo. Pravzaprav gre tu za oceno stavbnega fonda v prostoru in času, ki ima dediščinske lastnosti tako v svoji geografski legi, gradbeno-razvojni zgodovini, socialni sestavi ljudi, ki so tam živeli skozi stoletja, s poudarkom na dejavnosti, s katero so se ukvarjali, za oceno likovnih kakovosti (op. avt.). To je samo ena izmed nalog, ki jo opravljam kot etnologinja konservatorka. Za to delo bi potrebovala vsaj pol leta, če želim, da bi bilo delo le za eno občino opravljeno kakovostno. Stavbna topografija in topografija vaških, trških in mestnih jeder je osnova za izdelavo odlokov za razglasitev kulturnih spomenikov lokalnega ali državnega pomena, ki jih sprejmejo občine ali država. Odlok je pogoj, da lahko lastnik kandidira za sredstva na vsakoletni javni razpis Ministrstva Republike Slovenije za kulturo. Da ne govorimo o občinah, ki se sploh ne zavedajo, kaj to pomeni zanje in njihov lokalni razvoj, ki gotovo ni zgolj razvoj infrastrukture, temveč tudi razvoj celotne občine, ki hoče postati prepoznavna npr. po naravni in kulturni dediščini. Tu bi morala poseči ustrezna ustanova, ki se ukvarja z ohranjanjem, varovanjem, obnavljanjem in vključevanjem te dediščine v še prepoznavni prostor npr. gorenjske regije.

Zato menim, da je treba občasno obveščati širšo javnost na gorenjskem območju v lokalnem časopisu. Poleg vsega to tudi počnem, vsaj 30 let prepozno. Zavest ljudi o stavbni dediščini na vseh nivojih je: *"Gospa Mojca, a vi men' res ne b' dovolil' nadomestne gradnje? Pa kaj čem s to staro podrtijo, a ne vidite, kako lepa lega je tu, ta parcela ima pogled na celo lukovško dolino, tudi moje korenine so tu, saj bom zgradil še 'starejšo' hišo, še lepšo, kot je tale. Nameravam se ukvarjati s kmečkim turizmom, skrbel bom za to našo dediščino?"* Prav zato se mnogokrat vprašam, kje sem v službi, kje je rešitev? Kot konservatorka veliko časa porabim za sodelovanje v lokacijskih postopkih. Ali je to delo res naše delo? Tako imenovane lokacije oz. sodelovanje v upravnih postopkih še vedno opravljajo

konservatorji različnih humanističnih in tehničnih ved, ki niso upravni delavci, ampak strokovni. Na drugi strani so delavci Uprave RS za kulturno dediščino, ki opravljajo strokovno delo, pa niso konservatorji, ker so upravni delavci. Kje je odgovor na razmejitev na upravne in strokovne delavce, ki so konservatorji z ustrezno izobrazbo in s konservatorskim izpitom? Dejstvo je, da varstvo nepremične kulturne dediščine v prostoru zahteva strokovno delo in sodelovanje v upravnih postopkih, vendar menim, da obeh delovnih obveznosti ne more opravljati konservator v eni osebi, ki izhaja npr. iz humanistike.

Tako je ohranjanje in varovanje ter obnavljanje kulturnih spomenikov z etnološkimi, arhitekturnimi in kulturno-krajskimi in naravnimi (op. avt.) lastnostmi v praksi obsojeno, da propade, ker smo to dopustili in ker nas še vedno poskušajo spremeniti v univerzale.

Ista država, ki nas plačuje, je sposobna zavriniti vloge za obnovo težko pridobljenih kulturnih spomenikov, ki danes še stojijo v svoji neokrnjeni podobi in jih lastniki želijo ohraniti in predstaviti javnosti ...!?! Vsak večer, ko se peljem s terena, gledam lučke, ki osvetljujejo hribočke z obnovljenimi kulturnimi spomeniki – edino? prepoznavno identiteto gorenjske regije in s tem tudi celotne države, ki jo Gorenjska v protokolarnem pomenu predstavlja.

Tudi starim podeželskim, trškim in mestnim jedrom se ne godi kaj dosti bolje, okrog njih se bohotijo nove športno-rekreacijske cone in sodobna trgovsko-poslovna središča, ki izpraznijo še tako majhno mestno jedro. Jasno, amerikanizacija načina življenja je prišla v Slovenijo, tudi na Gorenjsko. V mestnem jedru Kranja je konservatorjem do danes uspelo ohraniti bivalno-trgovsko-poslovno dejavnost, koliko časa še?

V ljubljanskem starem srednjeveškem mestnem jedru so konservatorji poskrbeli za obnovo fasad, vsaka druga mestna-trško-obrtna hiša ponuja čevlje, da Ljubljančani ne bomo hodili naokrog bosí. Ali je morda Ljubljana – staro mestno srednjeveško jedro, mesto čevljarjev? Menim, da ne! Morda se eden izmed odgovorov na to dejstvo skriva v tem, da so trgovci z novci oz. zaradi njih pobegnili v večja obmestna poslovno-trgovska središča, ki že objemajo npr. Ljubljano, glavno mesto Slovenije, ki bi tako rado dokazalo, da je evropsko – BTC, Leclerc, Interspaar – sama prepoznavna slovenska imena, trškim in vaškim jedrom pa to sledi leta ... Vprašanje časa in prostora, ki je na voljo?

Še vedno Ljubljančanka, ki delam na območju Gorenjske! Kot konservatorka se sprašujem, kaj naj storim, da bo gorenjska regionalna in nacionalna identiteta prostora – družbenega in fizičnega – vidna vsakomur, ki se pripelje v neko regijo oz. državo. Kje je nacionalna strategija za varstvo nepremične kulturne in vse druge dediščine, ki jo država Slovenija še premore, pa se je ne zaveda, kje živi Ministrstvo RS za kulturo, Ministrstvo RS za okolje in prostor in kje Ministrstvo RS za kmetijstvo, gozdarstvo in prehrano?

SKRIVNOST ČAROVNIŠKE AKADEMIJE, KJER IMAJO POSAMEZNI ČAROVNIKI /beri konservatorji/ V ROKAH RAZLIČNO MOČNE ČAROVNIŠKE PALICE, II. DEL

Moj del zapisa je namenjen predvsem konservatorjem, ki delajo na Zavodih za varstvo naravne in kulturne dediščine. Pred kratkim sem skozi konservatorsko nalogo odkrila izvor moči čarovniških palic konservatorjev. Odgovor ni dvainštirideset, tako kot v Duaglasovem Štoparskem vodniku po Galaksiji, temveč v konservatorjem malo znani zadevi: v prostorskih aktih. Najprej bom poskusila odgovoriti na nekaj vprašanj iz prvega dela, na prvi pogled retoričnih, nato pa v kratki predstavitvi osvetliti pomen prostorskih aktov za varstvo nepremične kulturne dediščine.

Kje živijo ministrstva?

Prav tam, kjer vsi mi, v današnjem prostoru in času, vsako poskuša preživeti s svojo področno zakonodajo v danih razmerah.

Kje je nacionalna strategija za varstvo nepremične kulturne dediščine?

Prostorski vidik varstva nepremične kulturne dediščine naše dežele je zajet v Odloku o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana Republike Slovenije, ki je bil objavljen v Ur. l. RS v februarju 1999. V tem odloku zapisana gradiva so obvezna načrtovalska izhodišča za vsako Občino, ki pripravlja spremembe in dopolnitve svojega prostorskega plana. Naj omenim le eno določilo tega odloka, ki (od države pooblaščenim) urbanistom, pripravljalcem gradiv za občinske plane, na območjih dediščine predstavlja obveznost, na drugih območjih pa priporočilo: ohranjati značilno naselbinsko, krajinsko in arhitekturno tipologijo in morfologijo.

V zvezi z nacionalno strategijo za varstvo nepremične kulturne dediščine je pričakovati odgovore v razvojnem delu novega prostorskega plana Republike Slovenije, pri nastanku katerega sodelujejo vsa ministrstva.

Kako kot konservator narediti nacionalno identiteto prostora vidno?

En sam konservator je v celotni shemi služb, ki vplivajo na podobo prostora, tako majhen in neznamen element, da mu takrat, ko poseg v prostor postaja dejstvo, v resnici preostanejo le še pregovarjanja z lastniki podirajočih se kozolcev, mlinov, gospodarskih poslopij in stanovanjskih hiš. Rešitev je v zavedanju, da je vsa nepremična kulturna dediščina del prostora. Prostor se ureja s prostorsko zakonodajo, ki na srečo

konservatorjev in dediščine za vsako raven urejanja prostora (ravni bodo pojasnjene kasneje) predvideva vključevanje nepremične kulturne dediščine in določila v zvezi z njo. Vse, kar v danih razmerah konservatorji lahko naredimo, je vztrajno ponavljanje nadrejenim, da je v pristojnih spomeniških službah (to zdaj verjetno pomeni v okviru Javnega zavoda RS za varstvo kulturne dediščine in njegovih območnih enot) treba vzpostaviti takšno sistematizacijo delovnih mest, da bo služba možnosti vključevanja dediščine v postopke urejanja prostora znala in zmogla izkoristiti. Nestrokovno je od umetnostnih zgodovinarjev zahtevati, da dediščino vrednotijo in varujejo

prostorsko, tako kot je nestrokovno od krajinskih arhitektov pričakovati pogoje za obnovo umetnostno zgodovinskih prvih dvorcev, fresk in oltarjev.

Nekako brez učinka v identiteti prostora pa lahko ostane tudi v akte idealno vključena dediščina, če za njeno ohranitev, vzdrževanje in obnavljanje ni na voljo sredstev za pomoč in vzpodbudo lastnikom. Konservatorji ne moremo pomagati, lahko le iščemo ekonomiste, ki bodo na prvi pogled neprofitno dejavnost obnove kulturne dediščine znali prikazati kot dolgoročno upravičeno naložbo.

Urejanje prostora in varstvo nepremične kulturne dediščine

Malodane vsakemu konservatorju je znana zmeda, ki v valovih obvladuje delo Zavodov. Spomnite se: Delamo PLAN! Delamo PUP! Nove in nove strokovne podlage! Vedno drugače! Zakaj spet?!

Poglejmo po vrsti. Urejanje prostora in poseganje v prostor, katerega del je tudi nepremična kulturna dediščina, je urejeno z Zakonom o urejanju prostora, z Zakonom o urejanju naselij in drugih posegov v prostor in z Zakonom o graditvi objektov. (Pripravljen je osnutek nove zakonodaje, ki je na ministrstvih v usklajevanjih). Zakoni določajo urejanje prostora in poseganje v prostor na posameznih ravneh - na planski in izvedbeni ravni. Na planski ravni poznamo prostorske akte: državni prostorski plan in občinske prostorske plane. Na izvedbeni ravni poznamo prostorske akte: PUP (prostorsko ureditveni pogoji), akt, namenjen splošnejšim določbam za urejanje posameznih območij s skupnimi značilnostmi, ZN (zazidalni načrt) in UN (ureditveni načrt), akta za zelo podrobno urejanje manjših zaključenih območij in LN (lokacijski načrt), akt za načrtovanje linijskih objektov infrastrukture (ceste, vodovod, plin, elektrovod ...). S planskimi akti se določa rabo prostora, dejavnosti v prostoru, meje ureditvenih območij in vrsto izvedbenega akta za posamezna območja urejanja. Z izvedbenimi akti se določajo podrobnejša merila in pogoji za poseganje v prostor, pri čemer morajo biti meje, raba in dejavnosti v območju urejanja povzete po planskem aktu. Na podlagi izvedbenih aktov upravne enote (upravne enote Ministrstva za okolje in prostor - MOP) izdajajo dovoljenja za poseganje v prostor (gradbena dovoljenja in odločbe o dovolitvi priglasenih del).

Prostorska zakonodaja in zakonodaja s področja varstva

kulturne dediščine sicer medsebojno nekoliko neusklajeno predvidevata vključevanje nepremične kulturne dediščine v postopke sprejemanja in spreminjanja vseh prostorskih aktov - planskih in izvedbenih. V te namene morajo pristojne službe za varstvo dediščine izdelovati strokovne podlage za zasnovano varstva dediščine v posameznem aktu. Zaradi sprememb v zakonodaji s področja varstva dediščine ima sedanji val priprave strokovnih podlag drugačno obliko kot tisti pred desetimi leti.

Izdelava strokovnih podlag za varstvo dediščine v državnih planskih in izvedbenih aktih poteka prek Uprave za kulturno dediščino.

Izdelava strokovnih podlag za varstvo dediščine v občinskih planskih in izvedbenih aktih poteka prek pristojnih zavodov.

Pripravljalci strokovnih podlag na zavodih bi morali poznati sistem urejanja prostora ter smisel in namen posameznih prostorskih aktov, ker je le s tem vedenjem skozi strokovne podlage in s pregledovanjem osnutkov aktov možno dediščini zagotoviti najugodnejše pogoje za njeno varstvo v prostoru. Zato se zavzemam za uvedbo novega delovnega mesta na vsakem od pristojnih zavodov: konservator za varstvo dediščine v prostoru. Sodeloval bi pri pripravi gradiv za potrebe aktov s področja urejanja prostora, kar je tudi po Zakonu o varstvu kulturne dediščine iz leta 1999 ena od temeljnih nalog pristojnih Zavodov (19. člen, 7. alineja). Glede na nepremično kulturno dediščino bi ta konservator sodeloval pri ohranjanju identitete določenega območja. Na planskem nivoju bi nepremično kulturno dediščino in njena vplivna območja obvaroval neprimernih rab in dejavnosti ter usmerjal urejanje območij z dediščino v urejanje z natančnejšimi izvedbenimi akti. Na izvedbeni ravni bi zagotavljal vključevanje dediščine v akte tako, da bi akt ob sprejemu vseboval že večino kulturnovarstvenih pogojev, ki jih je ob poseganju v prostor za ohranitev identitete območja obvezno upoštevati, kar bi kontrolirala upravna enota MOP pred izdajo upravnih dovoljenj.

Tako potem ne bi nihče več spraševal gospe Mojce, če *ne 'b ona dovolila ene še lepše dediščine zgraditi*, ker bi mu vse o usmeritvah za njegov objekt iz akta prebral že pooblaščen pripravljalac lokacijske dokumentacije. In medtem bi ostali konservatorji, rešeni sodelovanja v množici lokacijskih postopkov, v miru opravljali svoje strokovno delo - evidentirali in raziskovali ter pripravljali dobre konservatorske programe.

Izvirni znanstveni članek/1.01

Andrejka Ščukovt

DOMAČIJA PEKEL V SPODNJI VIPAVSKI DOLINI, CELOVIT KULTURNI SPOMENIK¹

Prispevek predstavlja domačijo Pikel, ki je zaradi krajinskih, etnoloških, umetnostnih in tehničnih kvalitet edinstven kulturni spomenik v slovenskem prostoru. Zaradi izjemne ohranjenosti večine stavb in naprav tehniškega značaja ter zaradi pričevalnosti načina življenja na domačiji ob reki Vipavi, predvsem v 19. stoletju, je domačija predlagana tudi za kulturni spomenik državnega pomena.

Pekel je ozka in kratka soteska v spodnji Vipavski dolini. Leži ob prisojnem vznožju slemena, ki ga na zahodni strani prereže reka Vipava². Po ljudskem izročilu naj bi bilo ob tem toku Vipave med Peklom in Batujami nekoč jezero, iz katerega se je voda v slapovih pretakala prek police v spodnji del struge. Območje okrog jezera so zaradi lepote imenovali Paradiž, pod slapovi pa Pekel zaradi bobnenja.

V tej soteski leži istoimenska domačija Pikel. Sestavljajo jo večetažen stanovanjski objekt in več gospodarskih poslopij, ki so vsa bogato in skrbno obdelana s kamnoseškim okrasjem.

Pekel, kakšno čudno in posrečeno ime! Nekoč bogatija, danes v kolesju pozabe, odrinjen od vsakdanjega življenja. V isti pozabi kot mlinska kolesa, ki se ne vrtijo več. Edino, kar prinaša dih sodobnosti, je še vedno nova voda in predvsem nedeljski obiskovalci, ki zmotijo spokojni mir. Toda Peksu se obetajo boljši časi! V zadnjih letih poteka celovita obnova tega kulturnega spomenika¹.

Pogled na domačijo Pikel - stanovanjski objekt, mlin in žago

Salla: oprema v njej

Začetek poselitve Pekla naj bi segala v prvo polovico 18. stoletja. Prvi lastniki so bili grofje Lanthieriji, ki so tam že okrog leta 1740 obnovili manjši mlin. Do približno leta 1790 je imel mlin v najemu mlinar Furlan - Jakopičev, iz zaselka Furlani v vipavskih Brjah⁴. V razpoložljivih virih se da nato ugotoviti, da je bil Pekel ob koncu 18. stoletja, zanesljivo pa že v začetku 19. stoletja v lasti Jožefa Pečenka. Po pripovedovanju informatorke⁵ naj bi Jožef Pečenko⁶ kupil najprej glavni stanovanjski objekt, mlin pa imel še vedno v najemu od Lanthierijev. To nam izpričujejo tudi listine⁷; najstarejša dokazuje, da je leta 1800 Pečenko kupil na licitaciji mlin za 1533 goldinarjev, maja leta 1832 pa še preostale obstoječe stavbe in zemljišča v Peklu za 4600 goldinarjev⁸. Domačija v Peklu se je kmalu za tem oplemenitila še z doto Terezije Jelen, ki se je v Pekel priženila v prvi polovici 19. stoletja iz Doberdoba.

Bogastvo rodbine Pečenko je doseglo svoj vrhunec tik pred pričetkom prve svetovne vojne. Poleg posestev v okolici Branika in Pekla je obsegalo še posestvo in hišo na Brjah, hišo v Renčah, posestvo v Doberdobo ter zemljišče, kjer je danes letališče v Ajdovščini⁹.

Hčerka zadnjega moškega potomca in lastnika Pekla, zdaj že pokojna gospa Helena Pečenko, pa nam je pripovedovala, da je bil njen praoče velik dobrotnež. Finančno je pomagal pri popravilu in izgradnji več mostov na reki Vipavi. Iz oporoke J. Pečenka, ki jo je sestavil že maja leta 1875, razberemo njegovo »velikodušnost« do služabnikov; štirim je npr. zapustil denar, vendar pod pogojem, da ostanejo v službi na domačiji do njegove smrti. K obnovi cerkve sv. Katarine na Preserjah je primaknil kar 100 goldinarjev, prav

toliko je namenil cerkvi na Brjah¹⁰.

Vendar pa je po smrti J. Pečenka posestvo v Peklu pričelo propadati. O tem oziroma o reševanju iz finančnih zagat govori dokument iz avgusta leta 1887, ko je J. Pečenko zaprosil hranilnico in posojilnico v Gorici, v zastopstvu advokata Tonklija, za 6000 goldinarjev¹¹.

O poreklu lastnikov Pekla po Lanthierijih torej izvemo, da izhajajo iz Vipavskih Brij. Prvi lastnik Jožef Pečenko se je celo poročil s Terezijo Jelen, ki je bila dovolj ugledna in predvsem premožna. Naslednja dva potomca sta nosila prav tako očetovo ime in priimek. Moško potomstvo se je prekinilo med drugo svetovno vojno, ko po ženski liniji postaneta lastnici Pekla hčerki. Zadnji lastnici celo trdita, da naj bi bili celo v daljnem sorodu z grofi Lanthieriji. Kot dokaz hranita grb rodbine Jelen, v katerem so v desnem polju tri lune, ki so značilne za Lanthierijev grb.

Domačija Pekel

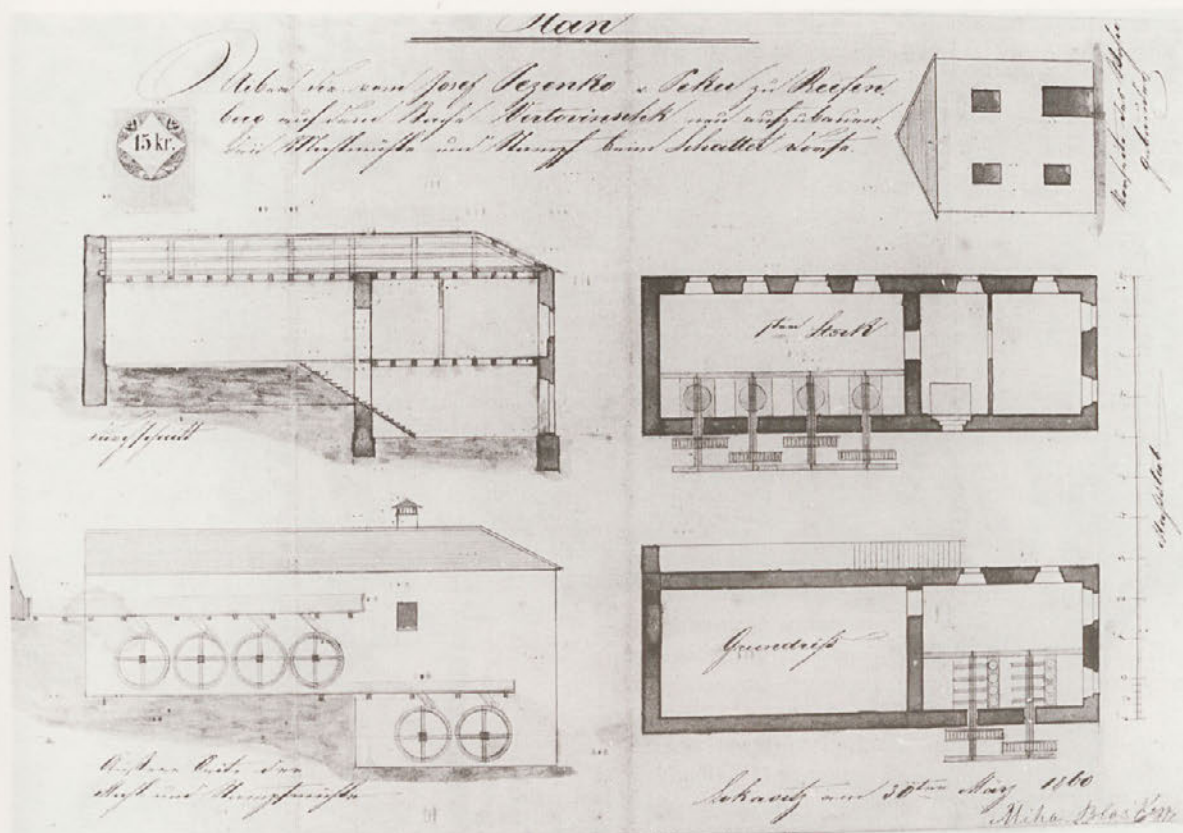
Danes sodijo k domačiji stanovanjski objekt, mlin in žaga, ki imata še ohranjene zunanje in notranje naprave, hlev in klet.

Kovačija, konjski in prašičji hlev so podrti.

Glavni stanovanjski objekt

Ta objekt je razvejana večetažna stavba. Vstop vanjo je z južne strani, skozi kamnit, rustikalno obdelan portal. Prostor v pritličju predstavlja obokan hodnik, skozi katerega je tudi vhod v mlin. Po stopnišču navzgor je prehod v dvoetažni stanovanjski del stavbe.

Načrt žage, izdelan leta 1860, izdelal M. Blažko.

Zunanje fasade objekta krasijo šivani robovi in okna v oseh, ki so obdana s kamnitimi okvirji ter profiliranimi nadstreški. Streha je korčna štirikapnica in ima na zahodni in južni strani frčadi. Na severno stran stanovanjskega objekta je bil prizidek. Tam so nekoč bivali kovači, edini delavci, ki so lahko stanovali v Peklu.

Premožnost lastnikov ter odraz njihove moči in veljave še danes odsevata v bogati notranji opremljeni, še posebno pa v sobi, ki jo imenujejo salla. Inventar, od pohištva do slik in dekoracij, kaže na modo opremljanja iz 19. in začetka 20. stoletja. Večina pohištva in ročno izdelan porcelan pa je del dote, ki jo je na domačijo prinesla Terezija Jelen.

Mlin

Mlin sodi po velikosti med večje zidane mlinske objekte ob reki Vipavi. Prvotno naj bi na sedanjem mestu stala lesena zgradba, ki pa je bila izpostavljena poplavam. Okrog leta 1740 /dat. 1740 A F/ so zato mlin sezidali in mu povečali zmogljivost tako, da so mleli s šestimi mlinskimi kolesi oziroma z osmimi mlinskimi kamni (za belo moko, črno moko in koruzo).

Mlinska stavba ima pod isto streho mlevske prostore z mlinskimi napravami in shrambo za žito - magazin.

Mlinarjevo delo je bilo vedno take narave, da je hkrati težko opravljal še druga dela. Zato se je izključno ukvarjal z vodenjem mlina.

Obstaja dokument iz leta 1895, ki nam pove, da je v tem času v Peklu delal mlinar Jernej Rolett. Le-ta je s pogodbo v juliju prevzel v najem mlin. V ta namen je bil tudi popisano celo inventar v mlinu, na kovačiji in žagi. Rolett je bil z družino tam približno dve leti, nato se je

preselil v Lokavec¹². Mlinarjeva družina je stanovala v zgornjih prostorih stanovanjskega objekta.

Delovni teritorij mlina v Peklu je imel zelo dobro zaledje. Vanj so vozili mleti iz Komenskega Krasa in srednje Vipavske doline. V Peklu so mleli celo v najhujši suši, ker vode v reki Vipavi ni nikdar zmanjkalo. Med največjo sezono mletja so pred vhodom na posestvo čakale kolone vozov tudi po dva do tri dni. V mlinu pa so poznali slabše in boljše sezone. Najboljša je bila od srede poletja, tja do božiča.

1. V strokovnih osnovah za razglasitev nepremičnih kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti v občini Nova Gorica je domačija naslovljena kot Graščinski kompleks Pekel. Poimenovanje je napačno, saj je območje Pekla grajen celovit kompleks kulturne in tudi naravne dediščine.

2. Vipava je nižinska reka z majhnim strmcem. Večinoma teče po širokem nižinskem dnu, le pred Steskami si je vrezala v tercialnem gričevju okoli 60 metrov široko in do 100 metrov globoko sotesko Pekel.

3. Odlok o razglasitvi kulturnih spomenikov in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Nova Gorica. Ur. glasilo občin Ajdovščina, Nova Gorica in Tolmin, št. 8/1985.

4. Arhiv družine Pečenko - Saksida

5. Lastnica Pekla, gospa Helena Pečenko

6. prav tam/Isti mlinar je imel v najemu tudi mlin v Kasovljah pod Brjami, mlin pri Huhu ali Huhov mlin pri Črničah in mlin Perhule (ledinsko ime), ki sta ga vodila žena in mladoletni sin Jožef, sina Andreja pa je poslal v Pekel.

7. Arhiv družine Pečenko - Saksida

8. prav tam

9. prav tam

10. prav tam

11. prav tam

12. prav tam

Notranjost vinske kleti

Najbolj običajen način plačevanja mlevskih uslug je bil z »odmero merice«. Le redki so plačevali z denarjem. Velikokrat se je tudi zgodilo, da so stranke ostale dolžne plačila. V družinskem arhivu hranijo več listin oziroma tožb o neplačanih terjatvah. Za plačilo je mlinar nudil strankam tudi druge usluge, npr. pekli so tako imenovan mlačev kruh (iz ječmena), nudili štalo za počitek, česar pa vsi niso zmogli.

Sveta Katarina, zavetnica mlinarjev, goduje na pragu adventa – 25. novembra. Kolo, na katerem jo reši muk strašna smrt, je svojevrstno vplivalo na oblikovanje raznih šeg. Po ljudskem verovanju bi moralo na njen god vsako kolo mirovati. Tako predice niso predle, vozniki niso vozili in mlinarji niso mleli. »Ustavila« je tudi vse zabave s plesom. Cerkev, posvečenih sv. Katarini, je na Slovenskem okrog 35. Družina Pečenko je pripadala podružnični cerkvi sv. Katarine, ki leži nad vasjo Preserje pri Braniku.

Kovačija

Pomemben sestavni del posestva v Peklu je bila tudi kovačija, ki je bila zgrajena na začetku 19. stoletja. V njej so izdelovali poljedelsko orodje. V kovačiji so prenehali delati tik pred drugo svetovno vojno. Da je imela kovačija pomembno mesto glede prihodkov, priča še danes ohranjen lep kamnit portal. Kovačija je bila znana tudi po iznajdljivosti kovačev. V njej so bili zaposleni štirje. Stanovali so v zdaj porušenem prizidku poleg glavnega poslopja.

V osemdesetih letih 20. stoletja so na mestu kovačije uredili ribogojnico.

Žaga

Na slovenskih tleh je pogosto k mlinu sodila še žaga. Bila je last graščaka ali mlinarja, pozneje trgovca ali podjetnika. Njen namen je bilo dodatno ustvarjanje dohodka, saj je mlinar poleg svoje osnovne dejavnosti opravljal še žagarski poklic ali vsaj usmerjal delavce na njej. To so bile preproste stavbe v obliki lesene lope, pokrite s široko dvokapno streho. V objektu je bila žaga. Žaga v Peklu je dolga pritlična stavba, tipično gospodarsko poslopje, namenjeno zgolj predelavi in obdelavi lesa. Streha je dvokapna in krita s korci. Žaga je bila zgrajena že v drugi polovici 18. stoletja. Leta 1860 so jo obnovili po načrtu Mihe Blažka iz Lokovca. Delala je po principu žag veneciank. Po drugi svetovni vojni, med leti 1946–1948, so jo iz stare lesene konstrukcije predelali v kovinsko. Leta 1965 je prenehala delovati. Ohranjene so še vse naprave.

Na žagi v Peklu so imeli največ dela med obema vojnama. Takrat je delo vodila informatorka gospa H. Pečenko. Pripovedovala je, da so imeli na Krasu (v okolici Komna, Kobjeglave in Štanjela) do 80 delavcev – sekačev, ki so sekali hrastova drevesa. Obdelano hlodovino so prodajali največ v Istro, mizarskim delavnicam v Furlaniji in tudi kot pilote v Benetke. Največji zaslužek so imeli med italijansko zasedbo Abesinije. Prav v tem obdobju, od 1918 do 1930, pišejo viri, da se je na Slovenskem nasploh močno povečalo število žagarskih obratov. Žage naj bi pele noč in dan. Močno se je dvignila tudi cena lesa in marsikoga premamila, da je v svojem gozdu pustil neusmiljeno gospodariti sekiri.

Druga gospodarska poslopja

K celotnemu kompleksu so sodile oziroma sodijo še naslednje stavbe: hlev za govejo živino, konjski hlev s svinjakom, klet in stopa.

Hlev za govejo živino je zidana kamnita stavba, ki stoji tik ob vstopu na posestvo. Krasi ga kamnit, trikotniško zaključen portal. Danes v njem ni več živine in služi za spravilo kmetijske mehanizacije ter kot drvarnica. Prostor nad hlevom je nekdanj služil za spravilo sena.

Klet

Postavljena je pravokotno na hlev. Je delno vkopan in obokan prostor za hrambo vinskih sodov. Vhod v klet predstavlja velik, kamnit, trikotniško oblikovan portal, v katerem so vklesane inicialke JP /Jožef Pečenko/ in datacija 1865. Nad kletjo je prostor, v katerem so prešali grozdje. Veliko leseno prešo hrani Goriški muzej¹³. Na klet je prislonjena večja **lopa** za vozove, katere vogal sloni na kamnitem kvadratatem stebru s posnetimi robovi.

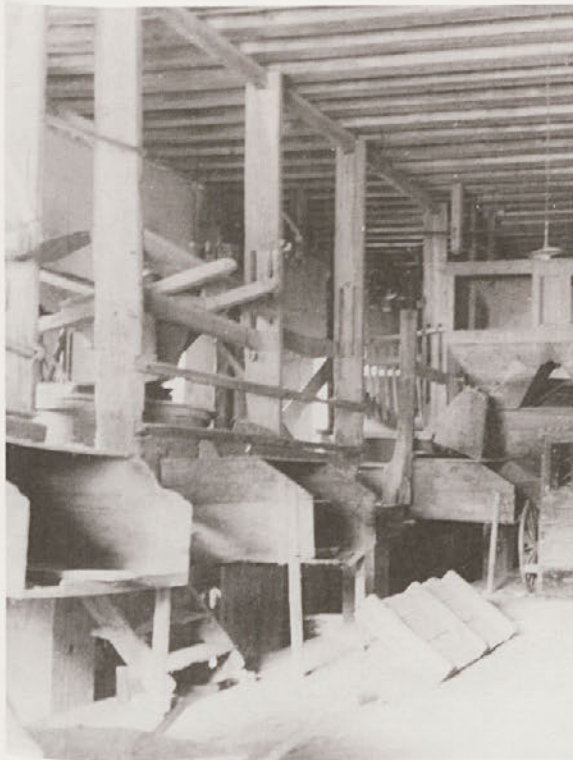
Danes je v prostorih ropotarnica.

Konjski hlev s svinjakom.

Do leta 1976 je stal na mestu, kjer je danes vrt. Zaradi dotrajanosti in predvsem ker ga niso več potrebovali, so ga po potresu porušili. V konjskem hlevu so poleg domačih konjev imeli tudi konje strank, ki so v mlin vozile mlet žito. Pod konjskim hlevom je bil obokan prašičji hlev.

Stope

Danes je objekt porušen. Stal je poleg nekdanje žage. V njem so luščili ječmen. Stope so uporabljali za lastne potrebe in potrebe strank.

Notranjost mlina

Pri delu na posestvu so imeli pomemben delež tudi hlapci in dekline. V Peklu je bilo zaposlenih največ do trideset ljudi. Ustno izročilo govori, da je zaselek Vrh, ki sodi k naselju Preserje pri Braniku, nastal iz hlapcev in dekel, ki so delali v Peklu.

Celovita prenova Pekla

Prenova Pekla oziroma posamičnih objektov na domačiji je bila načrtovana večkrat, najprej v sedemdesetih in nato v začetku osemdesetih letih 20. stoletja.

Celovita prenova je bila zastavljena šele leta 1991, ko je bil pripravljen konservatorski program za prenovu domačije. Vendar se je začetek prenove tudi tokrat zavlekel in stekel šele v letu 1995 ob finančni pomoči Ministrstva za kulturo ter z lastnimi sredstvi lastnika.

Obnovo domačije Pekl vodi novogoriški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine. Odgovorni konservator je konservator za tehniško dediščino, ki je pri načrtovanju obnovitvenih del sledil načelom kompleksnosti, izvirnosti in namembnosti objektov na domačiji.

Zaradi obsežnosti domačije se objekti sanirajo postopno. Dokončno je bil leta 1999 saniran stanovanjski objekt. V letu 1999 in 2000 je lastnik domačije finančno podprl še sanacijo podpornih zidov od mlinščici in na novo prekril del objekta nad vinsko kletjo, ki je že močno zamakal.

Viri in literatura

ARHIV družine Pečenko - Saksida. Dokumentacija Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Gorica v Novi Gorici
BOGATAJ, Janez 1982: Mlinarji in žagarji v dolini zgornje Krke. Novo mesto.
-- 1989: Domače obrti na Slovenskem. Ljubljana.
KURET, Niko 1989: Praznično leto Slovencev, druga knjiga. Ljubljana.
ŠČUKOVT, Andrejka 1991: Domačijski kompleks Pekl. V: Primorska srečanja 126.

Informatorika

Intervju z zdaj že pokojno gospo Heleno Pečenko je bil opravljen leta 1991.

13. Leta 1960 so lastniki prešo prodali Goriškemu muzeju.

Predhodna objava/1.03

Eda Belingar

JAKOPINOV SKEDENJ V ŠKOCJANU

Škocjan je gručasta vasica vrh skalne vzpetine, skozi katero si je izjedla pot podzemeljska Reka. Lega vasi opozarja na dolgo tradicijo poseljenosti območja, saj je pokrajina v tem prostoru privabljala človeka od pradavnine. Tako ni naključje, da je bližnja okolica izredno bogata z arheološkimi najdišči.

Arhaičnost tega prostora se izraža v arhitekturi naselja, ki se je ohranila v tlorisni zasnovi, začeti v srednjem veku, in nadaljevala z dodajanjem manjših stavbnih enot v nizih, medtem ko današnji stavbni fond zajema pretežno stavbe iz 19. in 20. stoletja. Vas leži znotraj tabornega obzidja, ki se je ohranilo le fragmentarno. Sestavljena je iz farne gruče, ki se je v dveh stavbnih nizih, ki se odpirata na obe strani, razvila ob cerkvi sv. Kancijana in se naslonila na obzidje. Le hiše ob koncih nizov, kjer je bilo več prostora, so se lahko razvile v tipične kraške domačije zaprtega tipa.

Ena takih je tudi Jakopinova domačija, ki je še v šestdesetih letih 20. stoletja nosila številko 6, kasneje pa so jo oštevilčili s 7. Evidentirali smo jo kot enoto stavbne dediščine.

Leta 1929 je v zemljiški knjigi zapisan lastnik hiše Škocjan 6 Znidarsic Francesco, z domačim imenom

Obnovljen Jakopinov skedenj leta 1999.

Jakopinov skedenj pred obnovo.

Jakopin iz Škocjana, kupil še hišo Škocjan 5.¹ Gre za nonota sedanjega lastnika domačije Škocjan 7. K slednji domačiji sodi tudi skedenj, postavljen ločeno od domačije, pred strnjeno vasjo ob cesti med Matavunom in Škocjanom, saj prostorske danosti znotraj domačije niso omogočale dozidavanja.

Lokacija skednja in oblikovanje kažeta dokaj arhaične, hkrati pa brezčasne značilnosti, saj so pretehtano urejene konstrukcije v svoji preprostosti zgrajene z veliko mero spretnosti in iznajdljivosti, ki jo je graditelj potreboval zaradi skromnih razpoložljivih materialov, ki se skozi stoletja niso spreminjali. Po hipotezi so se gospodarska poslopja že na predzgodovinski kmetiji pojavljala najprej samostojno, tj. kot ločene zgradbe za posamezne obratovalne naloge.² Jakopinov skedenj je bil tako eden redkih ohranjenih, za točno določeno nalogo namenjenih objektov na širšem kraškem območju, znotraj Parka Škocjanske jame pa sploh edini. Pred vasjo, ločeno od domačije, je stal še Kovačev skedenj, vrisan na katastrih iz let 1819 in 1872, kasnejši pa ga ne beležijo več.

Tudi Jakopinov skedenj je označen že na katastru iz l. 1819, stanje, podobno današnjemu, je potem zabeleženo še l. 1872. Gre torej za enoceličen, pritličen objekt s pravokotnim tlorisom, ki ga niso nikoli prezidavali in ki ima točno določeno funkcijo. Skedenj je bil postavljen ločeno od domačije, blizu njive, kjer je raslo žito. Ta lega je bila primerna tudi zato, ker se je ob mlačvi močno kadilo. Obenem je bilo seno shranjeno izven naselja, kjer je bila večja možnost požarov, saj skedenj ni imel zgolj funkcije pokritega prostora za mlačev žita, pač pa

je služil tudi za hranjenje sena pod streho. Kraške hiše so imele namreč še v prvi polovici 20. stoletja odprta ognjišča, ki so jih začeli nadomeščati zidani štedilniki.

Mlatili so predvsem pšenico in rž, manj oves in ječmen, saj so slednji vrsti manj sejali. Pri mlačvi so se izmenjavali štirje mlatiči, ki so mlatili s cepci. Zadnjič so v njem mlatili leta 1953.³

Skedenj je bil zidan iz lokalnega kamna - apnenca. Zidovi so bili sestavljeni iz zunanega in notranjega zidu, vmesni prostor pa je bil zapolnjen z zemljo, s slabo apneno malto in z gruščem. Notranjščina je bila grobo ometana z apnenim ometom. Zadnji lastnik se spominja, da so stene v notranjosti zamazali tudi s kravjaki. »To se je delalo z velikansko revščino.«⁴

Skedenj je ležal neposredno na skalni osnovi, ki pa so jo na treh mestih, v smeri od severa proti jugu, poglobili s kanali, da so ustvarili vsaj minimalno talno izolacijo.⁵ V severni in južni steni sta se nahajali dve linji za prezračevanje, uokvirjeni s kamnitimi okvirji. Vhod v skedenj je bil skozi preprosta lesena enokrilna vrata z zahodni zatrepni fasadi.

1 Glavna knjiga Naklo 1-60, zemljiško knjižni vložek št. 2. Hranijo jo na Zemljiški knjigi Okrajnega sodišča v Sežani.

2 Franjo Baš, *Gospodarska poslopja*, V: *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Agrarno gospodarstvo, Ljubljana 1970, 597 in 598.

3 Informator Žnidarčič Anton, Škocjan 5.

4 isti

5 Peter Turk, Poročilo o rezultatih interventnih arheoloških raziskav na lokaciji Jakopinovega skednja v Škocjanu, Ljubljana 1999.

Ostanki Jakopinovega skednja.

Temeni zatrepnih fasad sta bili pokriti s skrlami, naloženimi z zamikom ena vrh druge. Skrle tako niso le preprečevale širjenja morebitnega požara, kar je prišlo prav predvsem v strnjjenih naseljih, pač pa so ohranjale tudi suhe zidove, hkrati pa ščitile slamo pred vetrovi, zlasti burjo.

Ostrešje je bilo leseno, stesano iz hrastovih gred, z vmesnim podom, čez katerega so položili ročno stesane *colarke*, slabe tri centimetre debele deske, s presledkom med eno in drugo, tako da se je seno lahko zračilo. Nad vhodnimi vrati je bila v stropu odprtina, skozi katero so z vilami metali seno na pod.

Ostrešje so zbili z lesenimi žebli oziroma s klini, snope slame pa povezali na prečno položene letve, ki so tekle čez špirovce.

Streha je bila dvokapna, krita s slamo. Za najboljšo je veljala pšenična, za najdaljšo pa ržena. Slama je morala biti brez plevla in dobro omlatena, da se v njej niso zaredile miši in je uničile. Z *bekami*, gibkimi vrbovimi vejami, so jo zvezali v snope, *škupe*. Debelina slamnate strehe je morala biti najmanj štirideset centimetrov, saj se je slama sčasoma polegla. Na zatrepni fasadi je segala tik pod skrlat rob, čez severno in južno fasado pa je delala nadstrešek.

Tla so bila iz širokih, ročno tesanih hrastovih desk, ki so tekle od ene zatrepne fasade do druge. Morale so biti dovolj močne, da so vzdržale udrihanje s cepci.

Kot tradicionalna kritina na Krasu so se uporabljale skrle in slama. Že v 17. stoletju so začeli slamnato

kritino nadomeščati s korci, predvsem zaradi nevarnosti požarov. Slamnata kritina je danes na Krasu že skoraj povsem izginila, skrlata pa je zelo redka. Tudi zato je Jakopinov skedenj pomemben dokument kraškega stavbarstva.

Leta 1998 se v Javnem zavodu Park Škocjanske jame, ki je imel takrat skedenj v večletnem najemu, kasneje pa ga je odkupil, odločili za obnovo in postavitve etnološko zbirke.

Konservatorski program za obnovo skednja je predvideval takšno sanacijo objekta, da bi se ohranila njegova preostala struktura, saj je zaradi opustitve rabe in posledično nevzdrževanja od njega ostalo le obodno zidovje. Statično naj bi ga utrdili in mu omogočili novo namembnost. Pred izdelavo lokacijske in gradbene dokumentacije je svoje mnenje podal tudi statik, ki je postavil naše načrte na glavo, saj je ugotovil izredno slabo stanje zidov. Predlagal je rušenje in ponovno pozidavo, ker je glede na zapolnjenost zidovja ugotavljal, da to ni injektibilno, pa tudi prekomernih deformacij zidovja ni možno odpraviti, vpliv vlage zaradi neinjektibilnosti pa le deloma.⁶ Postavljeni smo bili pred težko nalogo, saj je rekonstrukcija v spomeniško-varstveni doktrini dopustna le izjemoma. Po tehtanju razlogov za in proti smo se odločili za rekonstrukcijo, in to zaradi dotrajanosti materialov, ki ne bi omogočili izpeljave zastavljenega programa, in zaradi izjemnosti oziroma že kar izginevanja skednjev na širšem kraškem območju. Skedenj je bil konstrukcijsko dokaj preprost in

Obnova zahodne fasade

graditeljsko še kar nezahteven, tako da ni bilo nevarno, da bi »kopija« preveč odstopala od originala. Poleg tega je obstajal interes za ponovno ožvitev skedenja. Izdelali so natančen tehnični posnetek obstoječega stanja zgradbe, na osnovi tega in konservatorskega programa pa je bil izdelan projekt za rekonstrukcijo.

Izvajalec gradbenik je obstoječi objekt porušil. Kamniti material so v celoti ohranili za ponovno pozidavo. Karakteristične kamne so oštevilčili, rušitvena dela pa so izvajali delno ročno pod konservatorskim nadzorom, delno strojno. Na objektu in v bližnji okolici, kjer naj bi bila dovozna pot k skednju ter jašek za električne, vodovodne in telefonske vode, so potekala interventna arheološka izkopavanja, podiranje pa so nadzorovali, saj so domnevali, da lahko tam pričakujejo intaktne arheološke ostaline.

Skedenj je rekonstruiran na isti lokaciji. Edini pogoj, ki ga je bivši lastnik postavil ob prodaji, sicer do nje ne bi prišlo, je bil, da se vhodna vrata z zahodne zatrepane fasade prenesejo na severno fasado. Pot do prvotnega vhoda je namreč tekla tik ob sosedovi parceli, kar je bilo ob predvideni javni funkciji rekonstruiranega objekta in zato povečani frekvenci obiskovalcev zanj nesprejemljivo. Prvotni vhod smo zato na zatrepani fasadi prezentirali, vhodno odprtino zazidali, nov vhod pa izvedli na severni strani. Na prvotno mesto so vgradili karakteristične kamne, kot so vogalni kamni, okvirja oken, skrle zatrepanih dveh fasad in baza portala, pozidavali pa so tako in z istim materialom kot je bil pozidan prvotni skedenj. Izdelana je bila dvokapna slamnata streha, in sicer z mojstrom iz Kuzme, ki je eden izmed redkih še večjih te obrti. Zaradi nove namembnosti je bilo treba objekt opremiti z vodovodno

in električno napeljavo, kar je bilo opravljeno dovolj diskretno, ter ga ustrezno hidroizolirati, saj smo le tako lahko vanj namestili muzejske eksponate.

Pokrajinski muzej iz Kopra je v tako postavljenem objektu predstavil muzejsko zbirko Bogastvo zrnja, ki prikazuje postopek pridobivanja žita in njegovo uporabo.

Jakopinovega skednja sicer nismo uspeli ohraniti v prvotni strukturi, vendar pa smo ohranili njegovo izpovednost, ki je zaživela v okviru Parka Škocjanske jame.

Viri in literatura:

ARKO, Dušan 1998: Poročilo o ogledu in strokovno mnenje o možnosti sanacije gospodarskega poslopja (senik) - Kopinov skedenj.

BAŠ, Franjo 1970: Gospodarska poslopja. V: Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev. Agrarno gospodarstvo, 597 - 598.

KATASTRI, 1819 in 1872, današnje stanje.

KRAJINSKE zasnove Škocjan 1989: Strokovne osnove za varstvo naravne in kulturne dediščine, ZVNKD Gorica.

TURK, Peter 1999: Poročilo o rezultatih interventnih arheoloških raziskav na lokaciji J'Kopinovega skednja v Škocjanu.

Informator

Žnidarčič Anton, Škocjan 7.

6 Dušan Arko, Poročilo o ogledu in strokovno mnenje o možnosti sanacije gospodarskega poslopja (senik) - Kopinov skedenj, Sežana 1998.

Predhodna objava/1.03

Tanja Hohnec

REMŠAKOVA KAŠČA V MAČKINEM KOTU

Stanje etnološke stavbne dediščine v Zgornji Savinjski dolini

V prispevku predstavljam kašče Zgornje Savinjske doline s poudarkom na tipološki pojavnosti, ohranitvi in stanju tovrstne stavbne dediščine, v nadaljevanju pa potek obnove Remšakove kašče v Šmiklavžu v letu 2000.

Na območju nekdanje občine Mozirje, danes upravne enote s šestimi novimi občinami, ki obsegajo območje Zgornje Savinjske doline in Zadrečke doline, je bilo leta 1985 evidentiranih in leta 1987 razglašanih med drugim tudi 87 etnoloških spomenikov (UL SRS 27/87). Upravna enota je v letu 1997 pregledala stanje naravnih znamenitosti ter kulturnih in zgodovinskih spomenikov na omenjenem območju in rezultate objavila tudi v knjižni obliki.¹ V desetletnem obdobju so se pokazale bistvene spremembe zlasti pri etnološki stavbni dediščini. Od 87 razglašanih spomenikov je postopoma propadlo ali pa je bilo porušanih šest objektov. Med ohranjenimi pa so v številnih primerih s posegi nastale takšne spremembe, da je treba revidirati vrednotenje. Med 81 etnološkimi spomeniki je kar 28 kašč, ki so najbolj ohranile svojo prvotno podobo, zasnovo in funkcijo. Razlogi so seveda znani: stavbe so razmeroma

Kašča pred obnovo, okrog leta 1980, arhiv družine Poličnik

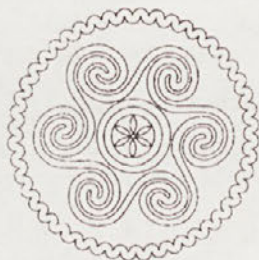
manjšega obsega in so zato tudi finančni zalogaji za obnovo manjši, poleg tega so obnovitveni posegi največkrat le na ostrejšu, in sicer zamenjava kritine. Ker so kašče večinoma tesno povezane s stanovanjskim objektom, nudijo odlične možnosti za hrambo česarkoli, s tem pa se osnovna namembnost bistveno ne spremeni. Tipološko bi lahko posamezne kašče razvrstili takole:

- pritlične enocelične kašče pravokotnega tlorisa, lesene (Logarska dolina, Matkov kot),
- vrhkletne enocelične kašče pravokotnega tlorisa, zidane - lesene (Zadrebka dolina),
- vrhkletne enocelične kašče pravokotnega tlorisa z gornjo kaščo, zidane - lesene (Mačkin kot, Florjan, Strmec),
- nadstropne kašče pravokotnega tlorisa, lesene (Mačkin kot),
- vrhkletne dvo/trocelične kašče pravokotnega tlorisa, zidane - lesene (Florjan, Strmec, Raduha).

Evidentirane kašče so le v nekaterih primerih tudi datirane, letnice se pojavljajo bodisi na zunanjsčini bodisi na tramu v notranjsčini, zasledimo lahko celo več datacij, ki pričajo o morebitnih kasnejših posegih. Pogosto najdemo letnice tudi na kaštah - skrinjah za žito. Izpostavimo lahko najstarejše datirane med doslej evidentiranimi kaščami v Zgornji Savinjski dolini, vse pa se nahajajo na območju Zadrebke doline:

- 1686: Tomiškova kašča, Rovt pod Menino 19,
- 1688: Podmeninškova kašča, Tirosek 58,
- 1735: kašča pri Spodnjem Jamniku, Florjan pri Gornjem Gradu 34,
- 1790: Remšakova kašča, Šmiklavž 32.

Da so gospodarji skozi stoletja kaščam posvečali posebno pozornost, pričajo številni detajli, npr. bogato izrezljana vrata, umetelno rezane stropne deske, dekorativno izdelane kovane ključavnice, tesarsko mojstrstvo graditeljev (vezave na lastovičji rep, poudarjeni izpahi na prehodih v gornje kašče ipd.).² Posebej velja omeniti edino ohranjeno poslikavo na lesenem gospodarskem objektu, to je na vratih Remšakove kašče, ki je po Sedejevih zapisih edinstvena.³

KAŠČE - ZGORNJA SAVINJSKA DOLINA

(Občine Mozirje, Nazarje, Gornji Grad, Ljubno, Luče in Solčava)
stanje: avgust 2001

Zap.št.	Naslov	Občina	Tipološka opisna oznaka	datacija
1.	ČEPLJE 2, BOČNA	GORNJI GRAD	prit., del. lesena, del. zidana iz tesanih brun, dvocelična	
2.	FLORJAN PRI GORNJEM GRADU 34	GORNJI GRAD	vrhkletna kašča iz tesanih brun, dvocelična	1735
3.	JUVANJE II	LJUBNO	prit., del. lesena, del. zidana iz tesanih brun	
4.	LOGARSKA DOLINA 7	SOLČAVA	(1) pritlična, z gornjo kaščo iz tesanih brun, enocelična	
5.	LOGARSKA DOLINA 7	SOLČAVA	(2) pritlična, z gornjo kaščo iz tesanih brun, enocelična	
6.	OTOK 7	GORNJI GRAD	vrhkletna kašča iz tesanih brun	
7.	PLANINA 8	LJUBNO	vrhkletna kašča iz tesanih brun z opažem, dvocelična	
8.	PUSTO POLJE 17	NAZARJE	vrhkletna kašča iz tesanih brun, dvocelična	
9.	RADEGUNDA 38	MOZIRJE	vrhkletna kašča iz tesanih brun z gornjo kaščo, trocelična	
10.	RADMIRJE 21	LJUBNO	vrhkletna kašča iz tesanih brun, dvocelična	1722
11.	RADMIRJE 25	LJUBNO	pritlična, zidana, dvocelična	
12.	RADMIRJE 59	LJUBNO	vrhkletna kašča iz polkrožnih brun, dvocelična	
13.	RADUHA 18	LUČE	pritlična iz tesanih brun, dvocelična	1870
14.	RADUHA 20	LUČE	vrhkletna kašča iz tesanih brun, trocelična	
15.	ROBANOV KOT 29	SOLČAVA	pritlična iz tesanih brun, trocelična / predelana nadstropna zidana kašča, dvocelična	
16.	RORE 26, LJUBNO	LJUBNO	vrhkletna kašča iz tesanih brun z gornjo kaščo	1686
17.	ROVT POD MENINO 19	NAZARJE	pritlična z gornjo kaščo iz tesanih brun, enocelična	
18.	SAVINJSKI GAJ	MOZIRJE	vrhkletna kašča iz tesanih brun z opažem, dvocelična / predelana	
19.	STRMEC 13	LUČE	vrhkletna kašča iz tesanih brun z opažem, dvocelična	
20.	STRMEC 14	LUČE	vrhkletna kašča iz tesanih brun z opažem, dvocelična / predelana	
21.	STRMEC 17	LUČE	vrhkletna kašča iz tesanih brun, delno z opažem, dvocelična / predelana	
22.	STRMEC 18	LUČE	vrhkletna kašča iz tesanih brun / predelana	
23.	ŠMIHEL NAD MOZIRJEM 14	MOZIRJE	vrhkletna kašča iz tesanih brun, trocelična	
24.	ŠMIHEL NAD MOZIRJEM 24	MOZIRJE	vrhkletna kašča iz tesanih brun, trocelična, z delnim opažem	
25.	ŠMIHEL NAD MOZIRJEM 26	MOZIRJE	vrhkletna kašča iz tesanih brun, dvocelična	
26.	ŠMIKLAVŽ 16	GORNJI GRAD	pritlična kašča iz polkrožnih brun, dvocelična / prenesena	1833
27.	ŠMIKLAVŽ 17	GORNJI GRAD	vrhkletna kašča iz polkrožnih brun, enocelična / predelana	
28.	ŠMIKLAVŽ 20	GORNJI GRAD	vrhkletna kašča iz tesanih brun z gornjo kaščo, enocelična	
29.	ŠMIKLAVŽ 21	GORNJI GRAD	vrhkletna kašča iz tesanih brun z gornjo kaščo, enocelična	
30.	ŠMIKLAVŽ 32	GORNJI GRAD	vrhkletna kašča iz polkrožnih brun, enocelična	1790
31.	ŠMIKLAVŽ 32	GORNJI GRAD	nadstropna kašča iz tesanih brun, dvocelična	
32.	TIROSEK 58	GORNJI GRAD	vrhkletna kašča iz tesanih brun, enocelična	1688
33.	VARPOLJE 2	MOZIRJE	nadstropna zidana kašča / predelana	
34.	VARPOLJE 3	MOZIRJE	nadstropna zidana kašča / predelana	
34.	VOLOG 4	NAZARJE	nadstropna zidana kašča	

¹ Naravne znamenitosti in kulturni spomeniki Zgornje Savinjske doline, Upravna enota Mozirje, 1998.

² Jakob Božič, Katastrska občina Florjan nad Gornjim Gradom, v: Kotnikov zbornik, Celje 1956, 9-18.

³ Ivan Sedej, Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem, Ljubljana 1989, 154-155.

© MKZ, GZS, Globalvision 10/9/2001
ŠMIKLAVŽ 32, REMŠAKOVA DOMAČIJA

Izsek iz Atlasa Slovenije M 1: 50 000.

Franciscejski kataster. 1825, reambulacija 1840.

I. St. Nikolai . 259.

Remšakovaka kašča foto T. Hohnec, julij 2000 fototeka ZVNKD Celje

Prekrivanje s slamo, oktober 2000, foto T. Hohnec, fototeka ZVNKD Celje

Remšakova domačija

Remšakova domačija, dom družine Poličnik, se nahaja v Šmiklavžu, razloženem naselju v gornji Zadrecki dolini, natančneje na izteku ravninskega dela sicer zaprte doline Mačkinega kota ob potoku Mačkovcu, ki se zaključuje pod Lepenatko (1425 m) in Kašnim vrhom (1290 m). Šmiklavž je s cesto že dolgo povezan z glavno prometno žilo Kamnik-Gornji Grad.⁴

Domačijo v gruči sestavlja sedem stavb: hiša, gospodarsko poslopje, svinjaki, dvojni vezan kozolec, elika nadstropna lesena kašča, manjša kašča ob hiši in kapelica. Ob potoku Mačkovcu se očem skriva še mlin, na pašniku nedaleč od domačijskega jedra pa je postavljena sušilnica za seno oziroma parna. Lastnosti kulturnega spomenika imata obe kašči in mlin. K domačiji je prvotno spadala še preužitkarska kočna na njenem severnem robu, ki je sicer še ohranjena, vendar ima novega lastnika.

Posamezne stavbe so vzporedno nanizane druga na drugo, na severnem delu je njiva, na južnem pa se razprostira sadovnjak s starimi sortami jablan ter pašniki.

Kašča je z občinskim odlokom razglašen kulturni spomenik (UL. SRS št. 27/87). Varovana je v skladu z zakonom o kulturni dediščini (UL RS št. 7/99) ter je glede na 11. člen citiranega zakona vpisana v zbirni register dediščine (ZRD) z evidenčno številko dediščine 758 (EŠD), ki je po zakonu osnovna identifikacija enote.

Med obnovo, september 2000, foto T. Hohnec, fototeka ZVNKD Celje

Remšakova kašča, potek obnove v letu 2000

Reprezentančnost kašče po Sedejevih besedah posebej poudarja mojstrsko združevanje tesarstva in slikarstva. Kašča je posebnost in izjemnost tako v gradnji s polkrožnimi brunji, ki so na območju Zgornje Savinjske in Zadrebke doline redkost, kot v posameznih detajlih (zamreženo okno, vezava ...). Še večjo pozornost pa pritegne poslikava na vhodnih vratih v klet, kjer je upodobljena figura sv. Florjana, na vhodnih vratih v kaščo pa je poleg letnice 1790 (nekateri jo berejo tudi 1720) upodobljena Marija z detetom. Kot je ugotavljal dr. Sedej, so poslikave na lesenih gospodarskih stavbah zelo redke. Doslej je to edina evidentirana kašča na območju Savinjske doline z ohranjeno poslikavo.

Vrhkletna enocelična kašča manjšega pravokotnega tlorisa je v kletnem delu zidana iz kamna in beljena z apnenim beležem. Klet je delno vkopana, vhod je s čelne strani. Pred obnovo je bil dostop do kašče v nadstropnem delu po lesenih stopnicah, ki so najprej vodile na gank. Le-ta je potekal vzdolž daljše in glavne – krajše fasade, ograja je bila iz pokončnih, tesno skupaj zbitih desk. Gank je s posameznimi podpornimi stebri povezan s špirovci na ostrešju. Leseni del je zgrajen iz polkrožnih brun, ki se na vogalih povezujejo na lastovičji rep. Med dve brunji sta na levi stranici vrezani okni, ki sta zamreženi s križno kovano mrežo. Vhod v kaščo je na čelni strani, vrata so žlebičasto izrezljana, na njih je upodobljena Marija z detetom ter reliefno vrezana letnica 1790. Številka 9 je nekoliko nejasna, tako da marsikdo prebere letnico 1720. Pred obnovo je bila na desni strani h kašči prislunjena lesena lopa, ki je po pripovedovanju lastnikov sodila v petdeseta leta 20. stoletja. Konec osemdesetih let so tedanji lastniki obnovili streho, prvotno obliko dvokapnice z delnim čopom na čelu in slamnato kritino so »popravili« v preprosto dvokapnico in jo prekrili s trajnejšo kritino – cementnimi špičaki.

Osnovno izhodišče za obnovo je bila ohranitev primarne gospodarske funkcije, kar pomeni, da obnove notranjščine ni bilo niti ni bila potrebna, hkrati pa smo tako mi kot lastniki želeli čim manj novih posegov. Temeljno delo je bila rekonstrukcija prvotne oblike strehe – dvokapnica z enim delnim čopom, in ponovno prekrivanje s slamnato kritino – v celoti rženo. Rž so lastniki sami posejali, ročno poželi, sušili in vezali v snope. Priskrbeli so domačega krovca, ki je streho prekril tako, kot je to bilo značilno oziroma ustrezno za ožje geografsko območje. V nadaljevanju smo se odločili za odstranitev lope na desni strani. Pri tem so se pokazali štrleči podporni tramovni nosilci nad kletnim delom, ki so pričali o prvotnem poteku ganka tudi vzdolž desne stranske fasade. Zaradi dotrajanosti stebrov, pohodnih desk in ograje na ganku je bila potrebna zamenjava v celoti. Lastnik je priskrbel že »postaran« les, posušen in naravno obarvan, saj toniranja z umetnimi barvili nismo dovolili, prav tako je lastnik ročno izdelal lesene žeblje, s katerimi so pritrjene nove deske na ganku in zatrepu. Le-ta je bil na glavni fasadi v celoti zamenjan z deskami različnih širin

Poslikava na vratih v kaščo, Marija z detetom in letnica 1790, junij 2001, foto T. Hohnc, fototeka ZVNKD Celje

Obnovljena kletna vrata s sv. Florjanom, junij 2001, foto T. Hohnc, fototeka ZVNKD Celje

Obnovljena kašča, junij 2001, foto T. Hohneec, fototeka ZVNKD Celje

in prilagojen obliki čopaste strehe. Ponovno je bil ometan kletni del v nekoliko grobi strukturi in neizravnani.

Obnova je potekala od aprila 2000 (sejanje rži) do 13. novembra 2000 s slovesno otvoritvijo in predstavitvijo pri Poličnikovih. Obnovo sta sofinancirala Ministrstvo za kulturo in Občina Gornji Grad.

Za nekaj desetletij smo z izrednim poslušom in pozitivnim odnosom lastnikov do kulturne (družinske) dediščine rešili še eno skromno, a pomembno arhitekturo. Kako pomemben je tudi korekten in pozitiven odnos med lastnikom in konservatorjem ter prisotnost medijev, pričajo številni telefonski klici iz Zgornje Savinjske doline v smislu *Pridite pogledat našo kaščo*. Evidentiranju, svetovanju in obnovam številnih enot etnološke dediščine torej še ni videti konca kljub nekaterim črnogledim napovedim.

Viri in literatura:

FRANCISCEJSKI KATASTER. 1825, reambulacija 1840.

HAZLER, Vito 1999: Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem, Ljubljana.

HOHNEC, Tanja 2000: Obnova Remšakove kašče, Šmiklavž 32 (konservatorski program). ZVNKD Celje.

KOTNIKOV ZBORNIK. Mestni muzej Celje 1956.

KRAJEVNI LEKSIKON Slovenije. III. knjiga, Ljubljana 1976.

NARAVNE ZNAMENITOSTI in kulturni spomeniki Zgornje Savinjske doline. UE Mozirje 1989.

DOKUMENTACIJA ZVNKD Celje.

SEDEJ, Ivan 1989: Sto najlepših kmečkih hiš na Slovenskem. Ljubljana.

4 Krajevni leksikon Slovenije, III. knj., Ljubljana 1976, 241.

5 Letnico 1790 je strokovno utemeljeval že dr. Ivan Sedej v navedenem delu, potrdil pa jo je tudi restavrador Gregor Podkrižnik, ki je vrata obnovil: konserviral poslikavo, utrdil pohištvo, izdelal in dodal manjkajoče dele - mrežo na kletnih vratih. Ugotovil je tudi, da je poslikava Marije z detetom na zgornjih vratih starejša, ustreza dataciji, medtem ko je poslikava sv. Florjana na kletnih vratih brez reliefne osnove, mlajša. Obe sta v tempera tehniki.

Predhodna objava/1.03

Božena Hostnik

OBNOVA DOMAČIJE ZAGAJ PRI PONIKVI 5

Ne zgodi se pogosto, da se konservatorju ponudi možnost na eni domačiji obnavljati več objektov, saj se ponavadi obnovi le najnujnejše, za ostalo pa zmanjka denarja. Na Zagajškovi domačiji, ki je eden od redkih še ohranjenih domačijskih ambientov, sem imela priložnost sodelovati pri obnovi dveh kulturnih spomenikov – kozolca in gospodarskega poslopja.

Obnova je potekala kot zgleden primer sodelovanja lastnika s stroko, ob pomoči primerne finančne vlozke. Žal je bila spomeniškovarstvena akcija, ki je uspešno potekala dve leti (1999–2000), v zaključni fazi prekinjena, saj je Ministrstvo za kulturo ni podprlo, njen zaključek pa je prestavljen v prihodnost. Kljub temu želim prikazati vzpodbudne rezultate, ki jih je spomeniškovarstvena akcija prinesla.

Zgodovinski razvoj domačije

Vas Zagaj pri Ponikvi obsega Spodnji in Zgornji Zagaj ter zaselek Pečice. Domačija leži na slemenih položnih pobočjih in na robu dolinskega dna, po katerem teče Zagajski potok. Velika Zagajškova gručasta domačija leži na slikoviti terasi nad železniško progo (Celje–Maribor). Sestavljajo jo: stanovanjska hiša, gospodarsko poslopje, kozolec, vodnjak in kapela. Lesen svinjak in čebelnjak ne stojita več.

Iz franciscejskega katastra leta 1825 je razvidno, da je na tem mestu v podobni razporeditvi objektov že obstajala domačija Zagajšek. Pisni viri segajo še dlje, saj je iz zgodovinskega zapisa iz urbarja leta 1586 razvidno, da so k Zagajšku pripadali obširni gozdovi, travniki, polja, ribniki in vinogradi.

2. junija 1846 je pripeljal mimo Šentjurja prvi vlak iz Maribora. Ko so Italijani gradili železnico mimo Ponikve, so z avtorizacijo večjega zaslužka (delo »na črno«) ob progi zgradili domačijo zemljiškemu posestniku Jožefu Marzidovšku. Poleg Zagajske domačije so v okolici zgradili še štiri večje kmečke hiše. Te so bile zidane izključno za bogatejši sloj ljudi. Iz njih so izhajali župani in bogati kmetje. Domačijo Zagajšek so skozi desetletja dedovali potomci J. Merziduška in kmetijska posest se ni drobila do leta 1962. Takrat je postala lastnica Pavla Marzidovšek, ki ni imela potomcev, zato je leta 1974 vso zemljo z gospodarskim poslopjem in kozolcem prodala Kmetijskemu kombinatu Šentjur pri Celju. Razen stanovanjske hiše in hišice za hlapca in deklo (zgrajene leta 1946, ki sta jo imela v dosmrtni uporabi) je vse postalo družbena last. Pavli je bil Kmetijski kombinat dolžan v zameno izplačevati skromno preživnino, tako da je nekdanja veleposestnica na stara leta životarila.

Do leta 1996 se je na domačiji menjalo kar nekaj lastnikov, dokler je ni kupila družina Dejanovič, ki jo zdaj obnavlja.

Zavod za varstvo kulturne dediščine Celje sodeluje pri

Kozolec pred obnovo, avgust 1999, foto B. Hostnik, fototeka ZVNKD Celje.

Obnovljen kozolec, november 1999, foto B. Hostnik, fototeka ZVNKD Celje.

obnovi kozolca in gospodarskega poslopja, ki sta razglašena za kulturni spomenik (UL.RS. 99/7). Za kozolec in gospodarsko poslopje sta bila izdelana konservatorska programa, na osnovi katerih so potekala obnovitvena dela. Na stanovanjski hiši (ki predstavlja kulturno dediščino) potekajo obnovitvena dela brez sodelovanja strokovne službe, vendar z veliko mero lastnikovega občutka za dediščino.

Obnova kozolca

Zagajski kozolec je zasnovan kot dvojni vezani kozolec - toplar, ki je nastal leta 1873. Ima tri pare nosilnih stebrov, ki stojijo na kamnitih podstavkih. Tlorisne dimenzije so 26,40 x 9,50 metra. Krajni stebri in obe stranski fasadi sta zidani z opeko in ometani. V krajni fasade so vgrajene prezračevalne line z opečnimi mrežami in line z golobjaki. Z veliko spretnosti so izdelane podporne ročice, ki so že pravi umetniški dosežek in redkost. Kozolec je razdeljen na spodnji, srednji in zgornji prostor. Somerno dvokapna streha s čopi je krita z opečno kritino.

Kozolec je eden od viškov gradbene ustvarjalnosti tistega časa. Spada med arhitektonske posebnosti, še posebno zaradi neobičajne zasnove obeh stranskih fasad z zidanimi nosilnimi stebri. Izjemno vrednost mu dajeta bogato členjeni fasadi z izoblikovanimi opečnatimi mrežami ter izrezljani leseni detajli. Ker je nastal v okviru velike domačije, je pomemben tudi kot socialno opredeljen tip kozolca. Z njegovo pomočjo lahko tudi razberemo način gradnje, življenja in gospodarjenja v 19. stoletju.

Dela na obnovi kozolca so se pričela v marcu leta 1999. Salonitna kritina, ki je bila do tedaj na strehi, je bila nujno potrebna zamenjave. Na novo so bile nabite late za pokrivanje z opeko (stare so bile dotrajane) ter izdelani čopi, kakor je nekoč že bilo. Na ostrejšju je bilo

treba zamenjati približno deset odstotkov lesa.

Na fasadi zidanega kozolca je bilo treba najprej narediti posnetek stanja, nato odbiti obstoječi omet ter očistiti celotno površino prahu in drobnih delcev ter sprati z vodo. Nato se je začel nanos fasadnega ometa na grobo

Obnovljen strop prislonjenega kozolca, september 2000, foto B. Hostnik, fototeka ZVNKD Celje.

Izdelava opečnih mrež, oktober 1999, foto B. Hostnik, fototeka ZVNKD Celje.

in fino. Ob tem so z opeko zazidali polkrožnico pri strehi vmesnega venca in obnovili opečne prezračevalne line. Lastnik je uspel kupiti novo opeko po vzoru stare. Okoli kozolca je bila izvedena drenaža s cevmi Midren, profila 100 mm.

Dela so potekala nemoteno. Manjši problem smo imeli le pri končni izvedbi fasadnega opleska. Po izjavi

lastnika naj bi daljni sorodnik nekdanje lastnice trdil, da so bili zidani stebri ornamentalno pobarvani. Narisal je celo skico in navedel podatke o barvah. Pred pričetkom del smo zelo detajlno sondirali nanose barvnih plasti. Njegova trditev se ni potrdila, tako da smo se odločili za barvni ton (rumeno oker), kakršen je bil zadnji nanos, ki se tudi najbolj ujema s celotno domačijo. Stene so finalno obdelali z apnenim premazom.

Načrtovana in najnujnejša obnovitvena dela na kozolcu so bila zaključena v oktobru leta 1999. Kozolec je prvi izmed domačijskih objektov, ki je že v rabi, saj ima lastnik v njem shranjeno strojno orodje.

V letu 2001 smo želeli zamenjati nekatere od lesenih (hrastovih) podpornih stebrov. Spodnji, odebeljeni deli podpornikov, ki stojijo na kamnih, so v slabem stanju – znotraj so prepereli. Poseg zamenjave bo zelo zahteven in tudi način izvedbe je vprašljiv, saj hrastovih dreves takšnih debelin skoraj ni več oziroma so zavarovana. Posega nismo izvedli, saj Ministrstvo za kulturo akcije ni odobrilo.

Obnova gospodarskega poslopja

V letu 2000 smo pričeli z obnovo gospodarskega poslopja. Nadstropno, podolžno, nepodkleteno gospodarsko poslopje je nastalo sredi 19. stoletja. Skoraj v celoti je grajeno iz kamna, le v manjšem delu, na strani, kjer stoji prislonjen kozolec, je grajeno v kladni konstrukciji hrastovih brun. Njegova posebnost so prezračevalne line z opečnimi mrežami, ki se nahajajo na zatrepni fasadi. Ostrešje ima konstrukcijo trapezastega povezja. Streha je somerno dvokapna, krita s salonitnimi ploščami. Prvotno je imela čope. Fasadni

Gospodarsko poslopje pred obnovo, september 1999, foto B. Hostnik, fototeka ZVNKD Celje.

Obnovljeno gospodarsko poslopje, oktober 2000, foto B. Hostnik, fototeka ZVNKD Celje.

omet je bil rumene barve, členjen z belimi okenskimi obrobami, mejnim zidcem ter sivim, na grobo ometanim coklom.

Obnovo smo načrtovali po stopnjah. V začetku smo obnovili strešno kritino ter zamenjali ves potreben les. Imeli smo srečo, saj imamo izvajalca, ki ima občutek za delo s spomenikom in res zamenja samo material, ki je nujno potreben, nadomesti pa ga z identičnim.

Za obnovo strešne kritine je bil na vrsti fasadni omet. Najprej je bilo treba odstraniti star omet, očistiti zidove ter nato nanašati novega. Popravili in rekonstruirali so tudi opečne prezračevalne line. Trudili smo se, da je bil barvni odtenek fasade na osnovi sondažnih raziskav enak staremu.

V letu 2001 smo nameravali obnoviti notranje prostore (ometi, tlakovanje, popravilo lesnih delov na kozolcu in gospodarskem poslopju), vendar Ministrstvo za kulturo akcije ni podprlo. Lastnik poskuša z lastnimi sredstvi dokončati obnovo gospodarskega poslopja ter urediti okolico. Načrtujemo, da bodo dela končana ob koncu leta 2002.

Lastnik želi gospodarsko poslopje nameniti konjereji. Celotna domačija naj bi bila namenjena za bivanje lastnikov, delno pa tudi turistični dejavnosti.

Upamo, da bo stanovanjska hiša kmalu obnovljena, saj bo potem tudi domačija zaživela. Zavedamo pa se, da bi bila obnova ob podpori Ministrstva za kulturo hitreje zaključena.

Viri in literatura:

HOSTNIK, Božena 2000: Konservatorski program za obnovo gospodarskega poslopja Zagaj pri Ponikvi 5. Arhiv ZVNKD Celje.

-- 1999: Konservatorski program za obnovo kozolca Zagaj pri Ponikvi 5. Arhiv ZVNKD Celje.

PISANEC, Maja 1995/96: Zagajska domačija. Seminarska naloga na FAGG.

Predhodna objava/1.03

Damjana Pediček Terseglav

DOLINČKOVA IN NACETOVA HIŠA - DVE IZKUŠNJI IZ ETNOLOŠKEGA KONSERVATORSTVA

Avtorica v svojem prispevku obravnava dve spomeniškovarstveni obnovi kmečkih hiš - Dolinčkove v Dolu pri Sori in Nacetove v Puštalu pri Škofji Loki. Obe hiši sta po tipologiji in času nastanka precej sorodni, v odnosu lastnikov do njune zgodovinske in kulturne vrednosti in pričevalnosti pa je moč najti velike razlike. Prav slednje je vplivalo na različna pristopa k njuni prenovi in predstavitvi.

Dolinčkova hiša

Delno zidana kmečka hiša Pri Dolinčku v Dolu 5 pri Sori sodi med najkvalitetnejše, že redko ohranjene objekte kmečkega stavbarstva iz 17. stoletja v širšem ljubljanskem prostoru. Posamezni elementi na zidanem delu hiše (polkrožna portala s posnetimi robovi in gotsko oblikovano okno s polico) kažejo na sočasnost nastanka z bližnjo cerkvijo, ki se prvič omenja leta 1631. Hiša je nadstropna z alpsko tlorisno zasnovo, saj se deli (desno od veže) v bivalni prostor in v gospodarski del - hlev (levo). Veža in črna kuhinja sta ločeni le z zidanim lokom, šipovnikom. Leta 1765 sta bili k zidanemu delu zgrajeni lesena spodnja (datacija na tramu) in zgornja hiša. Ta je ostala nedokončana oziroma le prostor za shranjevanje, medtem ko je kašča v nadstropju zidanega

dela prevzela funkcijo zgornje hiše. V nadstropju je nastal lesen gank ob delu vzdolžne in ob čelni fasadi. Hiša je nekaj sprememb doživela šele v 19. stoletju, ko je bil s traverezami obokan hlev in so bile povečane okenske odprtine v brunih. Prvotna kritina je bila prav gotovo iz slame, ki so jo v začetku 20. stoletja nadomestili s cementnim špičakom.

Dolinčkova hiša je z odlokom zavarovana že od leta 1985. Dejstvo, da so lastniki nasprotovali razglasitvi za kulturni spomenik in niso sprejeli odobrenih sredstev za že takrat nujno sanacijo, je kazalo na njihovo nezanimanje in nezaznavanje vrednosti ohranjanja kulturne dediščine. Vse njihove takratne potrebe so se izražale le v koriščenju gospodarskega dela hiše - hleva, saj so nadomestno stanovanjsko hišo zgradili v neposredni bližini že v sedemdesetih letih. Ponovno pobudo za obnovo hiše je dala leta 1998 nova občina Medvode, ki je sprva želela le zaustaviti propadanje objekta. Iz načrtovanega delnega popravila strehe se je tudi na pobudo ljubljanskega regionalnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine obnova razširila na celovito statično in gradbeno prenavo. Medtem so na občini Medvode oziroma v njeni komisiji za varstvo naravne in kulturne dediščine pričeli razmišljati o odkupu objekta, ki bi z muzejsko postavitvijo postal nekakšen muzejsko-kulturno-informativno-prireditveni prostor. Kot pristojna konservatorica sem zaslugila možnost, ki se pri delovanju na področju etnološkega konservatorstva vedno redkeje pojavlja, izpeljave celovitega projekta. Šlo naj bi za prenavo, ki ne bi bila vsebinsko ali finančno pogojevana s strani lastnikov in predvsem za t.i. »čisto« prenavo z muzejsko namembnostjo, kjer je možno upoštevati in izpolniti vsa konservatorska načela prenave.

Izdelan je bil konservatorski program, ki pa je obnovo predvideval in načrtoval le v grobem, saj so se odpirali

Dolinčkova hiša v Dolu pri Sori pred prenovo, foto: Damjana Pediček-Terseglav

novi problemi in dileme. Do leta 2001 je bilo obnovljeno ostrešje, položena nova kritina cementnega špičaka, rekonstruiran je bil gank, zidani del je pa bil saniran z injektiranjem, z delnim podbetoniranjem sten in z novim zaglajenim ometom. Tudi kamnita portala in okenski okviri so bili restavrirani. Večje težave so bile v pritličnem lesenem delu hiše z vertikalno položenimi bruni, katerega južna stran je bila poškodovana in se je zaradi povečave oken in pod težo nadstropja in strehe že močno posedala. Mnenja statičnih strokovnjakov so zahtevala novo leseno konstrukcijo, na katero bi se pritrdila obstoječa impregnirana in sanirana bruna. To bi seveda pomenilo popolno odstranitev ostrešja in lesenega nadstropja in tako rekoč popolno rekonstrukcijo. Raje smo se odločili za restavratorske posege, ki so predvidevali vgraditev železnih sider in utrjevanje lesa.

V prihodnjem letu sledi obnova notranjščine. Izdelani so tudi že projekti za gradnjo novega sanitarnega prizidka na mestu starih svinjakov, ki bo le-te v zunanosti popolnoma posnemal, in projekt zunanje ureditve.

Hiša naj bi torej po obnovi dobila muzejsko namembnost, zato bi se po zaključeni gradbeni obnovi morali vključiti muzealci in izpeljati projekt notranje muzejske postavitve. Žal dlje od inventarizacije predmetov še ni prišlo. V hiši je namreč ohranjeno nekaj inventarja, veliko, predvsem drobnega, pa bomo lahko pridobili iz hiše v Ladji pri Medvodah, ki jo je pokojna lastnica zapustila župniji Sora.

V raziskavo o načinu življenja v Dolinčkovi hiši so se vključile tudi tri absolventke etnologije in kulturne antropologije: Anja Serec, Nina Žargi in Jasna Simoneta, ki so zbrale že veliko ustnega in arhivskega gradiva. Naloga bo veliko prispevala k spoznavanju

načina življenja ljudi, ki so v hiši živeli in gospodarili zadnjih dvesto let. V Dolu in v okoliških vaseh je letos potekal tudi raziskovalni tabor, na katerem so študentje etnologije in kulturne antropologije evidentirali in dokumentirali predmete, s katerimi bi po obnovi opremili hišo.

Ker Občina Medvode še ni lastnik objekta, dosedanja lastnik je to le še formalno, nastajajo precejšnje birokratske težave s pridobivanjem tehnične dokumentacije, lokacijskega in gradbenega dovoljenja in prijavljanjem za sredstva na vsakoletne razpise Ministrstva za kulturo. Vsekakor to ni delo konservatorja etnologa, vendar je treba v tem primeru opraviti tudi to.

Prenova notranjih prostorov predvideva ohranitev prvotne namembnosti (hlev ostane v funkciji, bivalni prostori pa bodo namenjeni občasnim razstavam in prireditvam). Projekt aktivnosti, ki naj bi se odvijale v obnovljeni hiši, je znan le okvirno. S tem se podrobno pravzaprav nihče še ne ukvarja, čeprav bi ta zahteval nekoga, ki pozna trženje. Zgledov je v Sloveniji že kar nekaj.

Zanimiva pa je tudi »preobrazba« lastnika, ki se z vedno večjim zanimanjem vključuje in tudi sodeluje v procesu prenove. Redno skrbi za hišo, sprejema že naključne obiskovalce, obenem pa se je začel zanimati za svoje lastne korenine in prek ustnega izročila raziskuje nekdanji način življenja v hiši. Ko bo hiša zaživela, bo verjetno postal vzoren oskrbnik.

Dolinčkova hiša v Dolu pri Sori po prenovi, foto: Damjana Pediček-Terseglav

Nacetova hiša

Tudi arhitekturna zasnova Nacetove hiše v Puštalu 74 pri Škofji Loki sega precej v preteklost, morda celo v 16. stoletje. Hiša je delno zidana nadstropna stavba podolžnega tlorisa in zasnovana kot tip hiš s črno kuhinjo. Način obdelave kamnitih elementov kaže na zgodnji nastanek. Temeljita predelava je sledila v baročnem času, ko je bila hiša dvignjena z lesenim nadstropjem, v spodnji hiši so naredili nov strop in v hišni tram vrezali letnico 1755. Uredili so nova okna na »smuk« in v zgornjo hišo prenesli že takrat stoletno peč z bogatimi pečnicami. K hiši so dodali zidano kamro in postavili gank ob delu vzdolžne fasade in ob čelni fasadi. Naslednji gradbeni posegi so bili šele v letu 1908, ko so na dvoriščni strani dozidali belo kuhinjo in zamenjali slamnato kritino s cementnimi špičaki.

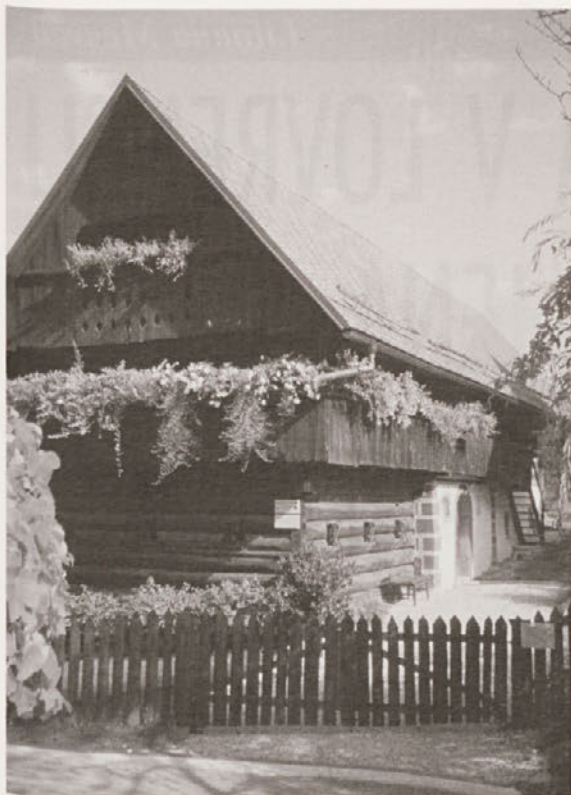
Že leta 1950 je bila hiša med prvimi razglašena za spomeniško zaščiteno nepremičnino, v letu 2001 pa je njeno kulturno vrednost potrdil tudi odlok o razglasitvi za kulturni spomenik državnega pomena. Zasluge, da se je hiša od sredine 18. stoletja do današnjih dni ohranila skoraj nespremenjena, imajo vsi predniki in gospodarji Polencevega rodu, posebno zadnja generacija, ki se najbolj zaveda zgodovinskega in arhitekturnega pomena hiše.

Sistematična prenova hiše se je pričela leta 1995 na pobudo sedanjega lastnika Toneta Polenca. Obnovljeni so bili ostrešje, kritina, žlebovi in dimniki. Sledila je popolna prenova električnih napeljav. Slednje je bilo ob menjavi strehe najpomembnejše, saj je bila stavba zaradi dotrajanosti električne napeljave nenehno ogrožena.

Projekt je načrtoval in financiral lastnik sam. Spomeniško varstvo se je ponovno vključilo pri prenovi dveh lončenih peči, kar je bila zelo zahtevna naloga, saj sta bili obe, mlajša peč v spodnji in starejša v zgornji hiši, zelo dotrajani, vendar pomembni za obstoj hiše. Težko je bilo poiskati izvajalca – pečarja. Mojster, ki je delo opravil, je moral obe peči najprej razstaviti, izbrati še uporabne pečnice, narediti odlitke in nato kopije ter peči ponovno sestaviti, delno z novimi, delno s starimi pečnicami. Lastnik je nato okoli obeh peči naročil izdelavo lesenih klopi z ograjami po vzoru starih. Sledila sta izolacija tal v zgornji hiši in menjava starih pohodnih desk, kar je lastnik prav tako izvedel sam, sicer bi mu svetovali le obnovo starih desk. Nasvet je kasneje upošteval pri dvigu in izolaciji tal v spodnji hiši. Sledila je obnova zidane fasade z restavriranjem poslikave. Pred odprtjem hiše za javnost je bilo urejeno še odvodnjavanje.

Številna našeta opravila, ki so bila zadnja leta izvedena v hiši in ob njej, kažejo, da je postopnost in potek prenove določal lastnik, pri čemer je bila spomeniška služba več ali manj le servis za urejanje finančnih dotacij (le petina celotne naložbe so bila državna in občinska sredstva). Sodelovanje je bilo zgledno, čeprav nekateri posegi s stališča konservatorske stroke niso bili korektno izvedeni. Vendar sta lastnikovo zanesenjaštvo in njegova požrtvovalnost vse to presegli.

Opozoriti želim tudi na družinski projekt otvoritve hiše 11. aprila 2001 (pred tem je bila tudi tiskovna konferenca) in načrtovanje njene promocije in trženja. Z ličnimi vabili, z zgibanko o hiši, izdelano v ta namen, in celostno podobo z naslovom Nacetova hiša – domačija in muzej družine Polenec, so obvestili tiskane

Nacetova hiša v Puštalu pri Škofji Loki, foto: Damjana Pediček-Terseglav

in elektronske medije, ki so se dokaj množično odzvali, in dogodek je odmeval še precej časa. Na njihovo pobudo so pri otvoritvi sodelovali še lokalno turistično društvo, Občina Škofja Loka, folklorna skupina, mojstri domače obrti z loškega in Društvo za razvoj podeželja Resje. Otvoritev je bila zastavljena izredno domiselno, prav takšen je tudi družinski program trženja hiše oz. muzeja. Že omenjeni zgibanki, izdelani celostni podobi domačije, plakatu in celo spletni strani bo sledilo še tiskanje razglednic s hišnimi motivi, učni list za učence osnovnih šol, vizitka hiše, koledar, videokasete in izdaja monografije. Hiša je od otvoritve za javnost odprta ob določenih dnevih. Nastajajoče družinsko podjetje želi pritegniti predvsem mlade obiskovalce, zato razmišljajo o ponudbah osnovnim šolam po vsej Sloveniji. Predstavili bi jim učno uro z ogledom hiše, seveda za določeno vstopnino. Hišo bodo »posodili« tudi v prireditvene namene. V njej bodo razne delavnice, prikazi domačih obrti, literarna srečanja, ure pravljic in še kaj. Veljalo bi razmisliti tudi o trženju te lokalne in tudi nacionalne kulturne znamenitosti kot reprezentančnega prostora za razne sprejeme na občinski ravni (gospodarstveniki, občinski protokol). Družina Polenec je z obnovo zaključila le obdobje »trdega dela«. Pričenja se čas, ko bodo zaradi svoje vztrajnosti, »gorenjske trme« in predvsem zaradi ozaveščenosti o spoštovanju in ohranjanju kulturne dediščine lahko s ponosom začeli pobirati sadove svojega dela. Z njim bodo obogatili vse, ki si želijo spoznavati in čutiti našo identiteto. Ta se kaže z ohranjanjem kulturne dediščine, ki jo bo moč - prav zaradi lastnikov, kot je družina Polenec, ohraniti prihajajočim rodovom.

KONSERVATORSTVO

Izvirni znanstveni članek/1.01

Lilijana Medved

FAŠKA PAJŠTVA V LOVRENCU NA POHORJU, NJENA OBNOVA IN REVITALIZACIJA

Zgodovinsko gledano je imelo sadje v prehrani na celotnem območju Slovenije vedno pomembno mesto. Temu so botrovali ugodni naravni pridelovalni pogoji, še zlasti pa uvedba t. i. umnega sadjarstva ob koncu 18. in začetku 19. stol., ki je imelo izvor v fiziokratskih načelih in upravnih reformah takratne monarhije.

Pomembno je, da je to obdobje prineslo obilo uradnih poročil o stanju sadjarstva tudi v slovenskih deželah ter navodil za kmete o izboljšanjem in načrtnem sadjarstvu. Znano je namreč, da so imeli dotlej urejene sadovnjake večinoma le samostani, župnišča in graščine. Vidni rezultati prizadevanj tega časa pa so se med kmeti pokazali šele v sredini in proti koncu 19. stoletja, ko je dosežen precejšen napredek pri uvajanju novih sort in usmeritvi pridelkov tudi na trg.

Na območju Lovrenca in okoliških predelov Pohorja so bile prijazne razmere za pridelavo sadja, zlasti jabolk, hrušk, češpelj, sliv in orehov. Domačije so imele svoje pungarte, kot še danes imenujejo predvsem stare sadovnjake, v njih pa so prevladovala jablane in hruške. Češplje in slive so zavzemale bolj obrobna mesta, medtem ko so orehe sadili bliže dvorišč in gospodarskih poslopij. Omeniti je treba tudi češnje, ki so bile manj številne, vendar povsod zasajene. To je podoba, ki se v glavnih obrisih kaže še danes na večini tradicionalnih domačij.

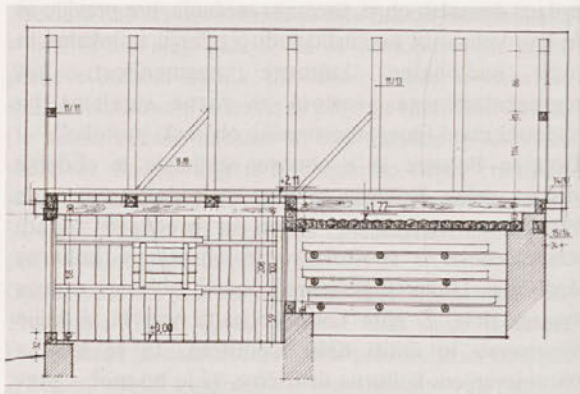
Na kmetih so največ pridelanega sadja porabili kar doma. Zgodnji sadeži so se pojedli sproti, zimsko sadje, predvsem jabolka, pa je v dobrih kletah lahko dočakalo tudi naslednje poletje. Najbolj zaželen jesenski produkt je bil gotovo mošt, ki so ga nujno potrebovali za delavce. Stiskali so ga iz vseh vrst jabolk in hrušk moštnic. Dokaj

pomembna je bila tudi žganjekuha. »Šnops« so pridobivali iz sliv in češpelj včasih pa tudi iz kislega mošta, ki je ostal od prejšnjega leta.

V prehrani tamkajšnjega prebivalstva je bilo zelo pomembno posušeno sadje, čemur so namenili dobršen del svojega pridelka. Sušili so češplje, jabolka in hruške. Jabolka, ki so morala biti manj sočnih vrst, so razrezali na štiri ali več »krhlov« ter posušene imenovali »platiči«. Najboljše hruške za sušenje so bile »bobunice« oz. tepke, sušili so jih v celem ter jih imenovali »kloce«. Če je bilo sadje dobro posušeno in ustrezno shranjeno, je bilo užitno tudi več let. Jedli so ga pozimi, samega ali pripravljenega v kompotih, kot priboljšek nedeljskih kosil. Dodajali pa so ga tudi v mlečne kaše, ki so jih kuhali predvsem za večerje, ter iz njega pripravljali značilni sadni kruh. Uporaba doma posušenega sadja v redni prehrani prebivalcev Lovrenca in okolice se je občutno zmanjšala med drugo svetovno vojno, zlasti pa po njej.

Kje so sušili sadje

Ko sem spraševala starejše ljudi po Pohorju, kje so nekoč pri njih sušili sadje, je bil najbolj pogost odgovor, da kar v krušni peči. Takoj ko so iz peči vzeli kruh, so

Lovrenc na Pohorju, pajštva leta 1985, dokumentacija ZVNKD Maribor.

Lovrenc na Pohorju, pajštva leta 1985, dokumentacija ZVNKD Maribor.

dali vanjo sadje, pripravljeno na posebnih, prilagojenih predalih, lesenih ali spletenih iz šibja. Ponavadi se sadje ni posušilo po eni peki kruha, temveč je moralo počakati še naslednjo. Četudi so pri nekaterih hišah obstajale posebne sušilnice, so jih marsikje sčasoma opuščali, saj je bilo sušenje v krušnih pečeh bolj preprosto, povezano z nižjimi stroški, pa tudi količine sušenju namenjenega sadja so se zmanjševale. Vendar viri in literatura za starejša obdobja govorijo o veliki razširjenosti samostojno stoječih sušilnic za sadje v slovenskem prostoru. Podobno kot kovačije so bile na kmetijah zaradi nevarnosti ognja nekoliko umaknjene od glavnih poslopij. Oblikovane so bile različno, od preprostih do bolj dovršenih oblik in tehnologij. Na Pohorju, pa tudi v drugih delih Slovenije, predvsem na Koroškem in Gorenjskem, so tem sušilnicam rekli pajštve. Izraz pajštva naj bi prišel od nemške besede badstube,

preprostih, enoprostornih stavb z zidanimi pečmi, ki so jih kurili z zunanje strani. Namenjene so bile skupnemu umivanju ali celo parnim kopelim. Ko so jih v 18. stol. pričeli opuščati, so jih postopoma preoblikovali v sušilnice za sadje in lan ter tudi v začasna bivališča. Tiste, zelo redko ohranjene sušilnice za sadje, na katere sem naletela na obravnavanem območju, so seveda iz precej mlajšega obdobja, zgrajene zgolj za namene svoje osnovne dejavnosti.

Kako smo obnavljali pajštvo v Lovrencu

V Lovrencu na Pohorju sta se ohranili dve samostojno stoječi sušilnici sadja. Ena na Gornjem trgu pri Petrunovih, druga je del župnijske posesti in stoji izven jedra naselja, jugozahodno od cerkvenega kompleksa. Predmet moje obdelave je slednja, tako imenovana farška pajštva. Zgradili so jo za potrebe župnijskega gospodarstva, najverjetneje v drugi polovici 19. stoletja. Franciscejski kataster iz leta 1825 je na tem mestu še ne omenja. Sušilnica večjih dimenzij je služila najprej župnišču, kasneje pa vsem tržanom in okoliškim kmetom, ki niso premogli lastnih sušilnic. Farška pajštva v svojem začetnem obdobju najbrž še ni imela funkcije »ljudske sušilnice«, gotovo pa je, da je tako delovala vse do leta 1949, ko je nato za dolgo ugasnila.

Pravokotno oblikovana, delno zidana, delno lesena stavba sušilnice je nastala istočasno, kar kaže enotni temeljni zid, grajen iz kamna. Nadgradnjo sestavljata dve, po velikosti skoraj identični polovici, in sicer zidana s sušilnico v ožjem smislu ter zaprt lesen predprostor. Podstrešje sušilnice zapirata lesena čelna zatrepa s

Lovrenc na Pohorju, notranjščina pred obnovo (dere, valji za premeščanje), 1994, dokumentacija ZVNKD Maribor.

Lovrenc na Pohorju, pajštva po obnovi, detajl - kuriščna odprtina, 1999, dokumentacija ZVNKD Maribor

prezračevalnima linama in vrati na južnem zatrepu. Streha je strma simetrična dvokapnica z opečno kritino. V predprostor sušilnice vodi vhod s severne stranske fasade skozi preprosta enokrlna vrata. Na lesenem delu obeh daljših fasad sta simetrično razporejeni še dve podolžni okenski odprtini, zaprti z lesenima zapahoma. Pod zidanim delom sušilnice se nahaja v zemljo vkopana obokana peč, ki se kuri pri dnu z zunanje strani južne stranske fasade. Levo in desno od polkrožno oblikovanega kurišča sta v zidu sorazmerno nameščeni manjši odprtini za odvod dima, saj sušilnica nima dimnika, sadje pa se sme sušiti le na toplem zraku. V notranjosti se nad obokom peči nahaja masiven lesen tramovni skelet s tremi pari lesenih, okovanih valjev, po katerih je možno premikati šest lesenih predalov - der, vertikalno razporejenih v dve vrsti. Zaradi vzdrževanja pravilne temperature je prostor z derami zaprt z dvokrilnimi lesenimi vrati ter s stropom iz prirezanih tramičev. Tudi v predprostoru sta strop in pod iz širokih lesenih desk.

Pajštva, s katero sem se kot konservatorica na terenu srečala pred letom 1998, torej pred obnovo, je seveda kazala precej manj idealno podobo, kakor se jo da slutiti iz zgoraj podanega orisa. Nekoliko vlažne, vendar še vitalne zidane stene so izgubile večino prvotnega ometa ter tako razkrile osnovno gradbeno substanco. Med prevladujočim kamnitim materialom so bile vidne opečne dodelave, s katerimi so v preteklih obdobjih sanirali obstoječe stanje. Tudi od obokane peči, ki so jo najverjetneje na novo zgradili v obdobju po prvi svetovni vojni, je ostal le kup stare opeke. Hkrati je bila delno razrušena odprtina kurišča in skoraj v celoti stranske dimne line. Osrednji del sušilnice, vključno s premičnim

valjčnim mehanizmom in derami, je bil zanemarjen in nepopoln. Manjkal je tudi ključni del, to je obok peči, sicer temen prostor pa so razsvetljevale odprtine v porušenem zidu. Lesen opaž sušilnice ni bil v celoti poškodovan, prav tako ne stavbno pohoštvo. Ker so pred leti župnik in krajan samostojno obnovili opečno strešno kritino, se v tej fazi s streho nismo več ukvarjali. V letu 1998 smo se osredotočili predvsem na obnovo fasade in notranjščine sušilnice. Večje sekundarne odprtine smo pozidali z ohranjenim kamnitim materialom, ostale razpoke pa zapolnili s kosi opeke, saj smo ugotovili, da so opeko uporabljali za sanacijo zidov sušilnice vsaj že od prve svetovne vojne. Po obstoječem vzoru in na podlagi starejše fotodokumentacije smo iz opeke zazidali nov zunanji lok ognjiščne odprtine ter obe dimni lini. Nove apnene omete smo prebelili z

Lovrenc na Pohorju, pajštva med obnovo, 1999, dokumentacija ZVNKD Maribor.

Lovrenc na Pohorju, pajštva ponovno deluje, 1999, dokumentacija ZVNKD Maribor.

apnom. Temeljev nismo izolirali, saj smo predvidevali, da bo vlaga sčasoma z delovanjem sušilnice sama prešla iz zidov.

V naslednjem letu smo nadaljevali z obnovo lesene zunanjsčine in celotne notranjsčine objekta. Odločili smo se za identično zamenjavo samo dotrajanih lesenih delov opaža, tramoyne konstrukcije in tal. Ohranili smo obstoječe stavbno pohištvo s pripadajočim okovjem, razen vrat na podstrešje, na katera smo prenesli očiščeno staro okovje. Dere in ves premični mehanizem je bilo treba očistiti in ustrezno dopolniti manjkajoče lesene in kovane dele. Nov les nismo barvno usklajevali s starim, temveč smo pustili možnost njegovemu naravnemu staranju. Nekoliko več problemov nam je povzročalo pomanjkanje virov za ponovno zidavo obokane peči. V celoti porušena peč nam je onemogočala identično rekonstrukcijo. Vedeli smo, da je bila iz opeke, kar je glede na večinsko kamnito gradnjo objekta dokazovalo njen kasnejši nastanek. Na predlog pečarja smo se odločili za klasično zidavo obokane peči iz opeke, ki bo funkcionalno vključevala vse primarne odprtine, in se tako najverjetneje približali tudi njeni osnovni obliki. Zunanjo stran opečnega oboka smo obdali z ilovnatim ometom. Peč je pri prvem kurjenju odlično delovala, dim je našel pravo pot na prosto in ni prihajal v stik s prostorom, namenjenim za sušenje sadje.

Pajštva ponovno deluje

Obnovo in oživitev župnijske pajštve so omogočili prizadevni domačini v okviru turističnega društva. Z izjemnim poslušom za varovanje kulturne dediščine so

se oprli na strokovno pomoč pristojnega zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine v Mariboru in skupaj smo uspešno izpeljali načrtovan projekt. Pajštva deluje že drugo leto pod upravljanjem Turističnega društva Lovrenc na Pohorju in prav v teh jesenskih dneh jo nenehno obdaja topel, prijeten vonj sušenega sadja. Vsakdo, ki želi, lahko namreč za majhno plačilo in drva posuši del svojega sadnega pridelka. Franc Vaner, po domače Kašner, pa je ta, ki v pajštvi postori vse potrebno, saj je eden tistih, ki že od nekdaj vedo, kako se mora sadje pravilno sušiti.

Viri in literatura:

- CEVC, Tone, Ignac Primožič 1991: Kmečke hiše v Karavankah. Radovljica.
- FRANCISCEJSKI KATASTER iz leta 1825 za naselje Sv. Lovrenc.
- FISTER, Peter 1989: Arhitektura Zilje, Roža, Podjune. Celovec.
- GOSPODARSKA IN DRUŽBENA zgodovina Slovencev. V: Zgodovina agrarnih panog, I. zvezek, Ljubljana 1970.
- MEDVED Lilijana 1998: Strokovna navodila za obnovo lovrenške »pajštve«. Dokumentacija ZVNKD Maribor.
- NARODOPISJE SLOVENCEV, I. del, Ljubljana 1944.
- LOVRENC NA POHORJU skozi stoletja, 1091-1991. Lovrenc na Pohorju 1991.
- PIERZ, Franz 1992: Das Kärntner Freilichtmuseum in Maria Saal. V: Museumsführer, Maria Saal.
- - 1834: Kranjski Vertnar, II. del Ljubljana.
- - 1999: Lovrenc na Pohorju - sušilnica za sadje ali »farska pajštva«. Besedilo ob razstavi 40 let ZVNKD Maribor, Maribor.

Predhodna objava/1.03

Andreja Bahar Muršič

TOMAŽEVA HIŠA NA LJUBLJANSKEM BARJU

Etnolog konservator se pri terenskem delu sreča s številnimi dilemami, ki ne zadevajo vedno le strokovne plati izbire načinov varovanja etnološkega spomenika, temveč izhajajo iz njegovega pomena, namena in položaja, ki mu ga pripisujejo lastniki in širša družbena skupnost. Naše strokovno delo pogosto preglasijo interesi, nameni, omejitve in zahteve, ki jih narekujejo zunanji dejavniki. Ti so na prvi pogled za stroko marginalni, vendar se lahko tu in tam sprevržejo v nerešljive zagate.

Predstavila bom primer *Tomaževe hiše* v Črni vasi na Ljubljanskem barju. Hiša je bila z odlokom (Ur. list RS št. 26/01, str. 2798) razglašena za spomenik državnega pomena. Obrazložitev predloga za razglasitev je izhajala iz dejstva, da gre za edino - torej zadnjo - še ohranjeno barjansko hišo iz prvega obdobja kolonizacije Barja. Lokacija objekta izpričuje način izsuševanja in kulture barjanskega prostora v zgodnjem 19. stoletju. Ker je Ljubljansko barje ena izmed značilnejših identifikacijskih točk Ljubljane, je *Tomaževa hiša* objekt izjemnega historično-pričevalnega pomena v okolju, ki bo vključeno v sklop nastajajočega krajinskega parka Ljubljansko barje. Zanimiv objekt je estetsko pritegnil tudi slikarja Božidarja Jakca, ki je *Tomažovo hišo* grafično upodobil.

S strokovnega stališča stavbne kulturne dediščine gre nedvomno za pomemben objekt. Za njegovo varovanje in ohranitev se zavzemajo tudi najverjetnejši, po oporoki določeni dediči pokojne lastnice. Ohranitev objekta je naklonjena tudi Mestna občina Ljubljana, ki vidi možnost njegove vključitve v kulturno-turistično ponudbo na območju načrtovanega krajinskega parka,

ki naj bi bil razglašen do leta 2005. V ta namen je že pred leti namenila nekaj sredstev.

Snovalci krajinskega parka se dobro zavedajo, da ohranjenega izvirnega historičnega gradiva ne more nadomestiti še tako dobra replika, postavljena bodisi *in situ* ali v muzeju na prostem. Objekt bi bilo mogoče urediti kot muzej na prostem, v katerem bi predstavili notranji in zunanji ambient barjanske kmetije iz 19. stoletja. Tomaževa hiša bi tako dobila novo vlogo in bi postala reprezentativni objekt na vstopu v park.

A žal so to za zdaj načrti, ki se kujejo že leta. Glavna težava se skriva v še vedno nedokončani zapuščinski razpravi o lastništvu objekta in posestva.

Če bi *Tomaževa hiša* res propadla in če bi snovalci bodočega krajinskega parka še naprej vztrajali na pridobitvi oz. vključitvi takšnega objekta v njegovo zasnovu, ne bi preostalo nič drugega kot postavitev rekonstrukcije. Le upamo lahko, da to ne bo nikoli edina možnost, čeprav zaenkrat stvari ne kažejo najbolje.

Tomaževa hiša in širši kontekst Ljubljanskega barja

Ljubljansko barje je bivalno neprijazno močvirno območje na južnem robu mesta, ki so ga od sredine četrtega do drugega tisočletja pr. n. š. naseljevali koliščarji. Dolga stoletja je bilo dostopno le s čolni. Leta 1769 je bilo po dvornem dekretu cesarice Marije Terezije narejeno poročilo o stanju Barja in o možnosti njegove izsušitve ter kulture. Jezuitski pater Gabriel Gruber je napravil načrt za izsušitev s poglobitvijo in razširitvijo struge Ljubljanice ter predvidel prekop za pospešitev odtekanja vode med gradom in Golovcem. Kanal pa je bil sprva preozek in preplitev, tako da je ob večjem deževju voda Barje še vedno poplavljal.

V obdobju turških in Napoleonovih vojn so bili izsuševalni projekti prekinjeni, nadaljevali pa so se v času cesarja Franca ob kongresu svete alianse. Gruberjev kanal in strugo Ljubljanice so poglobili ter izkopali še več jarkov. Glavna izsuševalna dela so bila končana leta 1829. Takrat se je lahko pričela kolonizacija Barja, s tem pa tudi nastanek nove kulturne krajine v tem prostoru (povzemam po Melik 1927).

Urbanizacija Barja, V. Melik: Kolonizacija ljubljanskega barja, Ljubljana, 1927 (priloga v knjigi: Situacijska karta)

Kolonizacija Barja

Zagovor o nujnosti varovanja objekta utemeljujemo z njegovo povezavo z zgodovinskim kontekstom kolonizacije Barja.

Geograf, barjanski rojak Anton Melik v delu *Kolonizacija Ljubljanskega barja* (1927) deli njegovo kolonizacijo v tri obdobja.

V prvem obdobju naseljevanja po letu 1830 so zemljo razdeljevali in prodajali na dražbah. Izkazalo se je, da bo kmetovanje na nerodovitnih barjanskih tleh trnovo, zato je mestna oblast pomagala naseljencem, da so preživel. Med kolonizatorje so se podajali siromaki, hlapci, dekle, občinski pastirji in ubožni bajtarji. Prve hiše so gradili na Volavju, ki se je v štiridesetih letih 19. stoletja razdelilo na Karolinsko zemljo in Črno vas. Takrat je bilo tam že več kot 25 hiš.

Drugo obdobje kolonizacije - doba šotne industrije - naj bi se pričelo konec štiridesetih let 19. stoletja in končalo v osemdesetih ter devetdesetih letih istega stoletja, ko so se zaloge šote izčrpale. Barjani so šoto kopali in prodajali za gorivo, da so se rešili revščine. Kmalu je naraslo zanimanje za nakup barjanskih zemljišč, tako da se je število hiš hitro povečalo.

Tretje kolonizacijsko obdobje v osemdesetih in devetdesetih letih je prineslo nazadovanje v razvoju barjanskih vasi. Barjani so se znova oprijeli poljedelstva. Številni so se izselili, preseljevali pa so se tudi znotraj Barja. Znani so številni primeri, ko so preselili tudi hišo, saj je prestavitev omogočala lesena brunasta gradnja. Še danes se je začela uveljavljati zidana gradnja na

pilotih, zato so bogatejši lesene hiše prodajali siromakom in si postavljali zidane.

Urbanizacija

Barjansko urbanizacijo so omogočili izsuševalni jarki, ki členijo teren v obliki pravokotnikov. Prve hiše so postavljali med izsuševalnimi jarki vzporedno s cesto, od katere jih je ločeval še *graben*, po katerem je ob večjem deževju odtekala voda. Stale so v smeri vzhod-zahod, tako da je bil na hladnejši, vzhodni strani gospodarski del, zahodni pa je bil namenjen bivanju. Marsikdaj je na dvorišču za hišo stal kozolec, toplar, za sušenje šote. Iz šote so izdelovali tudi *jamnice*, kolibe za spravilo pridelkov. Spomladi so jih podrli in material porabili za steljo. Na dvorišču za hišo je bil ponavadi vodnjak.

Zgodnejše kolonizacijske hiše so bile lesene, majhne in pritlične, zaradi plitve talne vode nepodkletene. Pod skupnim slemenom so združevale bivalni in gospodarski del. Ločevala ju je veža s črno kuhinjo.

Takšne barjanske hiše iz obtesanih brun se niso dolgo ohranile. Prvi neuki naseljenci so jih postavljali na mehka, šotasta tla, zato so se pogosto pogrezale, zaradi vlage pa so propadali tudi spodnji leseni tramovi.

Barjanska Tomaževa hiša

Tomaževa hiša je zadnja ohranjena barjanska hiša, ki izvira iz prvega obdobja kolonizacije Barja. Temu je botroval ugoden splet okoliščin: lastniki si niso želeli ali

Tomaževa hiša danes, posnela Andreja Bahar Muršič 2000
Levo: posnetek iz 60. let, last Valentina Rozmana

niso zmogli sprememb, poleg tega pa objekt stoji na ugodni mikrolokaciji in je bil zgrajen iz kakovostnega gradbenega materiala.

Hiša ima avtentično ohranjen bivalni del, ki stoji na plasti barjanske šote. Kasneje je bil prizidan še gospodarski del, tako da celoten objekt danes izpričuje fazni razvoj, ki je bil značilen tudi za druge barjanske hiše. Na vhodu je preprost lesen portal z letnico 1844. Takrat naj bi jo po ustnih virih postavil lekarnar, ki je nabiral barjanska zelišča za zdravilne zvarke. Vrata so lesena, preprosto oblikovana in brez stilnega okrasja. Skopost pri okrasju je bila v skladu z ubožnim, trnovim življenjem na barjanskih tleh.

V osi vhoda je na drugi strani veže izhod na dvorišče. V veži so poleg črne kuhinje z velbanim stropom še zidan svinjski kotel, ohranjena kredenca in predalčna omara, kakršne so nekoč uporabljali za živila.

Vrata desno od vhoda vodijo v hišo – osrednji bivalni prostor s krušno pečjo in klopjo okoli nje, bohkovim kotom, posteljo in omaro ter starimi družinskimi fotografijami, ki so nanizane pod steklom kot obvezni atribut prostora.

Na levi strani veže je dvoje vrat: ene vodijo v kaščo, druge pa v štible. Po ustnih virih naj bi bila na tem mestu prvotno lesena klet. Ob koncu 19. stoletja naj bi novi lastnik Tomaž Rozman klet podrl in prizidal štible, kaščo in hlev z ločenim vhodom ter tako objekt povečal. Z izjemo svislj v hlevu inventar iz tistega časa ni ohranjen. Videz hiše žal kvari novejša, na samostojnih pilotih stoječa streha z betonsko kritino, ki so jo postavili kar čez staro, nekdanj s slamo krito streho. Pod njo je delno ohranjeno staro ostrešje, ki bi ga bilo mogoče rekonstruirati.

Tomaževa hiša je danes v slabem stanju. Že dvanajst let ni naseljena in hitro propada. Vanjo so dvakrat vlomili in pokradli del izvirnega inventarja.

Etnološko-konzervatorsko vrednotenje objekta in nerešeno lastništvo

V primeru *Tomaževe hiše* smo soočeni s pravno težavo, ki zaenkrat onemogoča načrtovanje in izvajanje kakršnihkoli resnejših sanacijskih posegov. Ker objekt nima formalnega lastnika in se potencialni dediči ne morejo sporazumeti, ga ni mogoče prodati, ne kupiti, ne sanirati, da bi s tem preprečili njegovo propadanje. Celo odlok o razglasitvi spomenika državnega pomena ne pripomore k hitrejši razrešitvi končne zapuščinske razsodbe, ki ji ne bi bilo mogoče več oporekati.

Mestna občina Ljubljana, ki jo zanima odkup barjanske hiše, tako nima sogovornika. Sredstva, ki jih je bila na temelju razpisa za sofinanciranje obnov objektov namenila Tomaževi hiši, je morala preusmeriti, čeprav bi bila hiša potrebna vsaj sanacije, ki bi preprečila propadanje.

Nerešeno lastništvo je botrovalo tudi zavrnitvi vloge za pripravo sanacijskega projekta za hišo, poslano na razpis za sofinanciranje projektov varovanja in prezentacije kulturnih spomenikov za leto 2001 na Ministrstvu za kulturo Republike Slovenije. Sočasno je bila zavrnjena tudi vloga za pripravo natančnejših arhitekturnih izmer objekta, ki so temelj za dokumentacijo in pogoj za izdelavo sanacijskega projekta. Arhitekturne izmere so bile nekoč sicer že izdelane v sklopu seminarja Fakultete za arhitekturo, vendar žal ne obsegajo celote. Predvsem ne vključujejo detajlov, ki so brez dvoma zelo pomembni, še zlasti za morebitno rekonstrukcijo objekta.

Etnolog konservator se v takšni situaciji znajde povsem nemočen in ne more opravljati nalog, ki mu jih nalaga zakon. Tovrstne pravne ovire pa niso edina težava, s katero se sooča. Ko gre za izdelavo arhitekturnih izmer,

ki so za pomembnejše objekte obvezen del dokumentacijskega gradiva, lahko na primer naleti tudi na nerazumevanje znotraj stroke. Na koncu koncev so natančne arhitekturne izmere edino jamstvo, da bo objekt vsaj dostojno dokumentiran.

Zastavlja se torej vprašanje, ali bi objekt ohranil status kulturnega spomenika, če bi original propadel in bi ga bilo treba rekonstruirati. Njegove namembnosti bržkone ni mogoče obvarovati. Iluzorno je pričakovati, da bi v hiši živeli na enak način, kot so tam živeli pred sto in več leti. V primeru rekonstrukcije se historični materiali ne bi ohranili. Na podlagi izčrpne dokumentacije pa bi lahko naredili vsaj dokaj verodostojen posnetek objekta. Toda ali bi ga bilo še vedno mogoče varovati kot spomenik? Kje so meje kompromisov, da objekt še lahko ohrani status spomenika? Tovrstnih odgovorov strokovne smernice ne dajejo, saj se večinoma sprašujejo le o smiselnosti varovanja dediščine v muzejih na prostem skansenskega tipa (prim. npr. Glasnik SED, let. 32, 1992, št. 2).

Pogled v prihodnost Tomaževe hiše

Način varovanja objekta in prezentacije je nedvomno odvisen od bodočega lastnika. V najboljšem primeru bi bila to Mestna občina Ljubljana, saj bo dediče sam objekt predvsem bremenil.

Nedvomno drži, da objekt ohrani največ zgodovinske pričevalnosti na svoji prvotni lokaciji. Le tam lahko izpričuje način kolonizacije ter v največji možni meri ohranja historičen material. Svetovne deklaracije zagovarjajo stališče o varovanju *in situ*, predstavitev pa je dopustna le v skrajnem primeru, ko je objekt izjemno ogrožen (prim. npr. Mednarodna listina 1969; Kolarič 1975; Unesco - konferenca 1990 in Granadska konvencija 1991).

Ali je *Tomaževa hiša* izjemno ogrožena? Izhodiščni problem, ki bremeni njeno varovanje, je nerešeno lastništvo. Prav to nas je tudi napotilo k razmišljanju o predstavitvi objekta. Dedič, ki naj bi mu po oporoki objekt pripadel, bi najraje obdržal le zazidljivo zemljišče. Zelo verjetno pa je, da bo po končani zapuščinski obravnavi nekdanja enotna parcela razdeljena med dva ali celo tri dediče, s katerimi bo najverjetneje zelo težko skleniti kakršenkoli razumen dogovor o varovanju *in situ*. Tudi če bi bil muzejski prezentaciji namenjen le del prvotne enotne parcele, bi ta izgubil velik del zgodovinske pričevalnosti, predvsem pa bi se bistveno spremenil prostorski kontekst postavitve *Tomaževe hiše*. Objekt ne bi bil v zadostni meri dostopen javnosti, onemogočena pa bi bila tudi morebitna širitev muzeja na prostem. Izkazalo se je, da bi morebitna predstavitev *Tomaževe hiše* na drugo bližnjo lokacijo, imela še nekaj prednosti.

S prenosom na ustrežnejšo lokacijo na Barju bi postala hiša bolj vidna, saj jo v gostem črnovaškem stavbnem nizu zlahka spregledamo. Sosednje novogradnje ne izhajajo iz tradicionalnih meril barjanske arhitekture, zato - paradoksalno - *Tomaževa hiša* danes že deluje kot tujek v lastnem okolju. Zaradi sodobnega urbanizma je oropana pomembnega dela svoje historične

pričevalnosti. Dodatno nevarnost pa predstavlja promet, saj po razširjeni plavajoči črnovaški cesti danes vozijo tudi priklopniki, ki so s svojo težo in hitrostjo že povzročili marsikatero razpoko na hiši.

Stavba je v slabem stanju. Ob sanaciji bo treba uničene dele rekonstruirati in celoto statično sanirati. Pravzaprav bi strokovni prenos in preložitev njegovega najstarejšega lesenega dela po mnenju gradbenih strokovnjakov objektu koristil. Za nameček pa prenos ne bi bil v nasprotju z barjansko tradicijo, ki pozna številne primere prestavitve lesenih hiš ob selitvi ali prodaji.

S pedagoško-zgodovinskega vidika so pričevalni predvsem objekt, njegova razporeditev prostorov, notranja oprema in gradiva, iz katerih je zgrajen. Te elemente je brez težav mogoče ohraniti. Barje je prepredeno z jarki, tako da bi bilo v zadostni meri mogoče rekonstruirati tudi prvotni stavbni ambient. Pedagoški pomen objekta bi nedvomno upravičil razloge za tovrstno odločitev.

Glede na tehtanje argumentov, ki govorijo v prid varovanju *in situ* ali za prestavitev objektov, menim, da so v konkretnem primeru močnejši argumenti za prestavitev objekta na ustrežnejšo lokacijo znotraj samega mikroobmočja. Poleg verodostojnega prikaza barjanske hiše iz 19. stoletja bi lahko načrtovali tudi širitev lokalnega muzeja na prostem.

Upamo lahko le, da objekt ne bo propadel, preden bodo znani njegovi lastniki in preden se bo končno lahko začela sanacija, ki naj bi se sklenila s prezentacijo v okviru barjanskega muzeja na prostem.

V vsakem primeru pa priprava osnutka za ureditev bodoče muzejske prezentacije presega delo etnologa konservatorja v spomeniški službi, zato se bodo, takoj ko bo rešeno lastništvo in sklenjen dogovor o dokončnem načinu varovanja *Tomaževe hiše*, v pripravo vključili muzealci.

Viri in literatura:

- FISTER, Peter 1992: O slovenskem muzeju arhitekture - skansen kot del slovenskega prostora. V: Glasnik SED 32 /2, 15-22
- GRANADSKA KONVENCIJA. Zakon o ratifikaciji konvencije o varstvu evropskega arhitekturnega bogastva. V: Uradni list SFRJ 4, 1991, 36.
- KERŠIČ, Irena 1992: Ideje, poskusi in sistemski pristopi pri načrtovanju muzejev na prostem. V: Glasnik SED 32/2, 11-14.
- KOLARIČ, Marijan 1975: Amsterdamska deklaracija in kongres o evropski stavbni dediščini. V: Varstvo spomenikov 20, 313-324.
- KOŽELJ, Zvezdana 1986: Muzej na prostem kot skupni spomeniškovarstveni in muzejski problem. V: Varstvo spomenikov 28, 101-107.
- - 1992: Mreža regionalnih muzejev na prostem kot dodatna oblika varovanja nepremične etnološke dediščine. V: Glasnik SED 32/3, 23-27.
- MEDNARODNA LISTINA O KONSERVACIJI in restavraciji spomenikov in spomeniških območij, Beneška karta. V: Varstvo spomenikov 12, 1969.
- MELIK, Anton 1927: Kolonizacija Ljubljanskega barja. Ljubljana.
- UNESCO - KONFERENCA: Razumevanje in ohranjanje arhitekturne dediščine - Vzgoja in izobraževanje mladih. V: Varstvo spomenikov 32, 1990, 290-291.
- VRHOVNIK, Ivan 1991: Trnovska župnija v Ljubljani. Faksimile. Ljubljana.

Predhodna objava/1.03

Eda Benčič Mohar

KOLONSKI ZASELEK V POLJU 29 PRI IZOLI – USODA NEKEGA KULTURNEGA SPOMENIKA

Prispevek opozarja na splet okoliščin, ki so prekinile večletna prizadevanja za ohranitev in prezentacijo kulturnega spomenika. Togi administrativni ukrepi in izpodbijanje strokovnih odločitev zaradi konfliktov v prostoru so privedli do negativne situacije, posledica pa je lahko tudi izguba spomenika.

V začetku devetdesetih let me je konservator Božidar Guštin opozoril na zaselek v Polju 29 pri Izoli. Na osnovi vloge za soglasje k lokaciji za nadomestno gradnjo stanovanjsko-gospodarskega objekta si je zaselek ogledal in takoj presodil, da ima lastnosti kulturne dediščine. Ko smo začeli odkrivati zanimive podatke iz njegove preteklosti in podrobno dokumentacijo, smo spoznali, da gre za pravo odkritje. Ugotovili smo, da je lepo ohranjen primer kolonskega posestva, ki je bilo dolgo obdobje značilno za ravninski in gričevnat svet ožjega obalnega zaledja. Še v prvi polovici 19. stoletja so bila taka posestva edina oblika tamkajšnje poselitve. Lastniki posestev, pretežno plemiči, premožni meščani, banke in samostani, so za kmečko delo najemali kmete – kolone, ki so z družinami živeli na posestvih. V odnosih med gospodarji in koloni so veljala stroga pravila. Vsem pa je bilo skupno, da so si pridelek delili na polovico. Tak način gospodarjenja se je obdržal do 1946 in 1947, ko je država z zakonom razlastila posestva, ki so jih obdelovali koloni in viničarji.

Obseg posestev in število kolonov sta se v posameznih primerih razlikovala; od tega sta bila odvisna tudi

Okno kapele

velikost in arhitekturna podoba zaselkov. Posestvo v Polju 29 leži v bližnjem zaledju Izole, na zahodnem pobočju Markovca. Po površini, približno deset hektarjev, ga uvrščamo med manjša kolonska posestva. V osredjem delu je zaselek, nastal najverjetneje v drugi polovici 18. stoletja. Posestvo, sprva v lasti koprške

Pogled na posestvo in okolico z južne strani

družine Madonizza, je bilo bistveno večje. V 19. stoletju je, že zmanjšano na sedanjo površino, večkrat zamenjalo lastnika. Leta 1920 so ga odkupili Božiči iz Bresta pri Buzetu in danes živi na posestvu že tretja generacija te družine.

Po drugi svetovni vojni so skoraj vsa kolonska posestva doživela podobno usodo; zemlja in stavbe so bile razdeljene med bivše kolone ali pa nacionalizirane. Novi lastniki in najemniki so objekte v zaselkih predelali za svoje potrebe, največkrat tako, da so okrnili ali celo uničili njihovo kulturno pričevalnost. Nekaj hiš je bilo porušenih, mnogo posestev je bilo opuščenih, stavbe pa prazne in prepuščene propadanju. Danes se ostanki kolonskih zaselkov največkrat dušijo znotraj novih pozidav, ki so posledica nenadzorovane urbanizacije obalnega zaledja. Posestvo v Polju ni bilo razlašeno, ker ga je nazadnje obdelovala družina Božič in je bilo edini vir preživljanja. Tako se je celota kot po čudežu ohranila sredi širšega neokrnjenega prostora. Zaradi spleta okoliščin se posestvo in zaselek skorajda nista spremenila vsaj od leta 1920.

Danes predstavlja izjemno pričo specifične kmetijske ureditve, ki je dolgo obdobje določala način življenja in dela znatnega dela lokalnega prebivalstva. Posestvo je dragoceno tudi kot primer najstarejše krajevne poselitve, ki je pomembno sooblikovala kulturno krajino v zaledju obalnih mest. Je edini primer te vrste v slovenski Istri, ki je v tako veliki meri ohranil svojo pričevalnost. Zaradi naštetih lastnosti je bila celota visoko ovrednotena in predlagana za kulturni (etnološki) spomenik državnega pomena.

V začetku devetdesetih let 20. stoletja je bil zaselek v slabem gradbenem stanju. Družina Božič, ki je že več desetletij živila v zelo skromnih ekonomskih razmerah,

v objekte ni posegala. V nekdanji gospodarstveni hiši so si uredili stanovanje, ostale stavbe pa so ostale brez prave namembnosti. Kapela, poslopje z bivališči kolonov, kletmi in lopo, hlev, letna kuhinja, svinjak in lopa s krušno pečjo so bili dotrajani in nevarno je bilo, da se bodo porušili. Na srečo je bil lastnik, mladi dedič Valter Božič, pripravljen sodelovati pri obnovi in revitalizaciji celote. Skupno smo načrtali programsko zasnovano kmetije z načrtovanjem najkvalitetnejše kulturno-turistične ponudbe v opuščenih objektih. V preteklih letih se je zamisel dopolnjevala in večkrat preoblikovala. Končni rezultat je konservatorski program, na osnovi katerega je nastal projekt sanacije/obnove stavbnega kompleksa in okolice z vnosom novih namembnosti.

Stanje na terenu ni dopuščalo, da bi izpeljali projekt spomeniškovarstvene obnove po ustaljenem vrstnem redu. Dotrajano stavbno tkivo je terjalo takojšnje ukrepanje. Leta 1995 sta bila izdelana arhitekturni posnetek in statična presoja s predlogi sanacije. Sledili so interventni fizični posegi, s katerimi smo zaustavili propadanje stavb. Najpomembnejši med njimi so bili obnova streh na osrednjem nizu, izvedba protipotresnih vezi, ojačitev in hidroizolacija temeljev, konsolidacija obodnih sten ter injiciranje zidov za preprečevanje kapilarnega dviga. Gradbena sanacija stavb je obenem pomenila, da se bo ohranila prvotna notranja oprema. Odprti ognjišči, kamniti tlaki, leseni podi in stopnišče, stenske omare, okna, vrata, ometi s stensko poslikavo, številni gospodinjski predmeti ter kmečko orodje so dragocena pričča načina življenja nekdanjih kolonov.

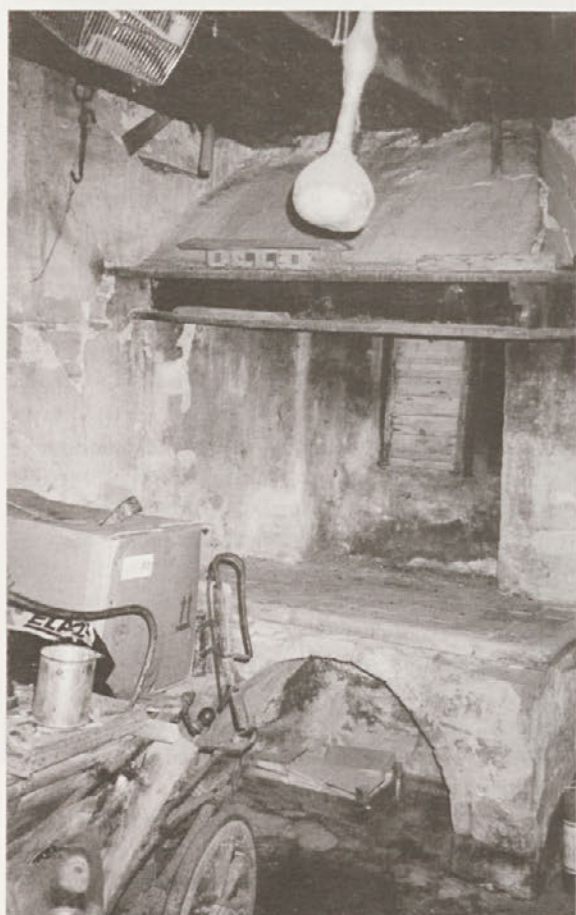
Večino sredstev sta prispevala lastnik in Ministrstvo za kulturo, sodelovala je tudi občina Izola. Akcija spomeniškovarstvene obnove je potekala od leta 1995. Obseg del je nihal v sorazmerju z vsakokratnimi

Loki lope na osrednji hiši v stavbnem nizu

finančnimi zmožnostmi lastnika in odobrenimi državnimi oziroma občinskimi sredstvi. Že od začetka se zavedamo, da je zastavljen projekt obsežen in strokovno in finančno zahteven. Kljub temu, da že več let intenzivno obnavlja kmetijo, je lastnik sprejel izziv, saj vidi v uresničitvi projekta ekonomsko korist. Sprijaznil se je s tem, da bodo dela potekala postopno, po fazah. Začetni uspehi in doslej opravljena dela so namreč obetali uresničitev zastavljenih ciljev.

Vsem prizadevanjem navkljub pa je projekt zastal. Ne glede na visoko kulturnovarstveno vrednotenje spomenika, konstruktivno zastavljen projekt in, končno, ne glede na že vložena finančna sredstva, smo se nenadoma znašli v slepi ulici. Naleteli smo na nepričakovane težave, ki ogrožajo uresničitev zastavljenega projekta in posledično obstoj spomenika. Do prekinitve je prišlo v preteklem proračunskem letu, ker posestvo še nima uradnega statusa kulturnega spomenika. Do takrat to ni bila ovira pri pridobivanju državnih finančnih sredstev, saj sta najprej zavod, nato lastnik uspešno kandidirala na vsakoletnih javnih razpisih Ministrstva za kulturo. Zaselek in nato posestvo sta bila ovrednotena in uvrščena v zbirni register kulturne dediščine. Pripravili smo strokovne podlage za razglasitev, saj smo ga nameravali sprva predlagati za spomenik z občinskim odlokom. Zaradi njegove izjemne pričevalnosti smo se kasneje odločili za kulturni spomenik državnega pomena. Predlog odloka smo pripravili in oddali oktobra leta 2000 v upanju, da bo že naslednje proračunsko leto spet možno kandidirati na javni razpis Ministrstva za kulturo. Pa se je ponovno zapletlo. Na osnovi posredovanja Ministrstva za okolje in prostor je bil predlog umaknjen z dnevnega reda seje Vlade RS z obrazložitvijo, da je obvezna predhodna uskladitev z

Odperto ognjišče v nekdanjem stanovanju kolona

istim ministrstvom. Do tega je prišlo, ker se območje predlaganega spomenika delno pokriva s traso načrtovane hitre ceste Koper- Izola. Izdelovalci prostorske dokumentacije so pripravili tri variante poteka omenjene ceste, od katerih bi se dve zajedli v južni del posestva. Zavod za varstvo kulturne dediščine, OE Piran, in Uprava RS za kulturno dediščino sta izbrala tretjo varianto, ki se odmakne od posestva in dopušča njegovo ohranitev v celoti. Odmik bi podražil izgradnjo hitre ceste in sklepamo, da je predlagana zato nesprejemljiva. Usklajevanje predloga s stališči Ministrstva za okolje in prostor razumemo kot pritisk na konservatorsko stroko, naj prispeva k odpravi prostorskega konflikta s krčenjem spomenika. Naj na tem mestu poudarimo, da to preprosto ni možno. Celovitosti spomenika se ne da spreminjati in prilagajati drugim dejavnikom, vsaj dokler se ne spremenijo lastnosti samega spomenika.

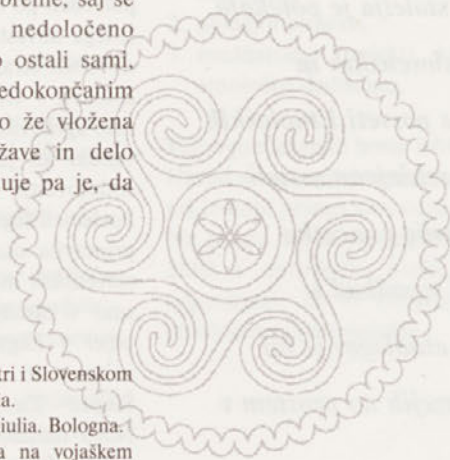
Razumljivo je, da različni interesi privedejo do konfliktov v prostoru, vendar jih ni možno tako reševati. Zaradi togih administrativnih ukrepov in spodbijanja strokovnih odločitev projekt že drugo leto miruje, neuspešno pa bi bilo tudi kandidiranje lastnika na javni razpis Ministrstva za kulturo za naslednji dve proračunski leti. Usoda kulturnega spomenika postaja negotova. Lastniku upada pogum in raste nezaupanje do konservatorske službe. Spomenik postaja breme, saj se obnova in nova funkcija odmikata v nedoločeno prihodnost. Odgovorni konservatorji smo ostali sami, brez podpore, z dobro zastavljenim, a nedokončanim delom. Če projekt ne bo zaključen, bodo že vložena finančna sredstva izgubljena. Vložek države in delo konservatorjev ne bosta upravičena. Najhuje pa je, da lahko s tem izgubimo kulturni spomenik.

Viri in literatura:

- MARUŠIČ, Branko 1957: Iz povijesti kolonata u Istri i Slovenskom primorju. Jadranski zbornik, letnik II. Rijeka - Pula.
 NICE Bruno 1940: La casa rurale nella Venezia Giulia. Bologna.
 RAJŠP, Vincenc, Drago Trpin 1997: Slovenija na vojaškem zemljevidu 1763 - 1787 (1804). Opisi, 3. zvezek. Ljubljana.
 TITL Julij 1965: Socialnogeografski problemi na koprskem podeželju. Koper.

Pokrajinski arhiv Koper, Okrajna komisija za agrarno reformo Koper 1946-61, fond 521

- anketni listi za kolone, šk. 4, 5
  - sezname razlaščenih gospodarjev in kolonov, ki so dobili zemljo, s podatki o površini zemljišč, šk. 24.
- Pokrajinski arhiv Koper, Rodbinski arhiv Madonizza, št. 302.
 Državni arhiv Trst, Catasto Franceschino - elaborati, b.381 - Lazzaretto.
 Državni arhiv Trst, Catasto Franceschino, Mappe (sec. XIX - XX), št. 245: Lazzaretto Risano.
 Dopis Ministrstva za kulturo - Uprave RS za kulturno dediščino Zavodu za varstvo kulturne dediščine Slovenije št. 012 - 08/01 z dne 2. 10. 2001.

Strokovni članek/1.04

Dušan Strgar

PO KORAKIH DO 1. SIMPOZIJA ETNOLOGOV KONSERVATORJEV SLOVENIJE IN HRVAŠKE (SEK)

V osemdesetih letih 20. stoletja je potekalo ustvarjalno sodelovanje slovenskih in hrvaških etnologov tudi s posveti Etnoloških paralel, kar pa je bilo prekinjeno zaradi vojne in razpada Jugoslavije v začetku devetdesetih let. Ena od vzpodbud k ponovnemu sodelovanju etnologov je bil mednarodni posvet o muzejih na prostem v Kumrovcu leta 1997.

Resnična vzpodbuda k sodelovanju etnologov konservatorjev pa je prišla jeseni leta 1998, ko je ga. Ana Mlinar iz konzervatorskega oddelka v Zagrebu iskala mojstra za pokrivanje streh s škopom. Za nasvet se je obrnila na Upravo RS za kulturno dediščino in novomeški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine. To je bil povod za najino srečanje in pogovor o tradicionalnih mojstrih. Pogovarjala sva se o različnih problemih v stroki in se dogovorila, da poskusiva organizirati manjši posvet slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev. Zamisel je bila, da bi postal ta posvet podlaga za širše strokovno sodelovanje. Na sestanku etnologov konservatorjev 3. 2. 1999, ki je potekal na Upravi RS za kulturno dediščino v Ljubljani, sem o tem seznanil kolegice in kolege. Predlagal sem, da z go. Ano Mlinar pripraviva strokovni posvet etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške, na katerem bi predstavili nekaj prenovitvenih akcij in se pogovorili o

potrebah po strokovnem sodelovanju. O tem je hrvaške kolege obvestila ga. Mlinarjeva. Pobuda je bila sprejeta na obeh straneh in tako sva 20. 5. 1999 organizirala kolokvij v Ozlju na Hrvaškem. Ob zaključku srečanja smo ugotovili, da je bilo dosedanje sodelovanje uspešno, vendar ga je treba ponovno obuditi in pritegniti k sodelovanju različne strokovnjake ter ustanove. Posledica tega pa je bila, da sva s kolegico Ano Mlinar pripravila osnutek dolgoročnega program sodelovanja slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev. Nato smo v razširjeni ekipi (Ana Mlinar - Konzervatorski odjel v Zagrebu, Dušan Strgar - Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, Dušan Štepec - Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, mr. Ksenija Marković - Konzervatorski odjel v Zagrebu in Zvezda Delak-Koželj - Uprava RS za kulturno dediščino) oz. člani iniciativnega odbora pripravili še dopolnjen predlog dolgoročnega sodelovanja. Njegovo predstavitev smo imeli 13. aprila 2000 v Muzeju na prostem v Rogatcu. Sestanka so se udeležili predstavniki Uprave RS za kulturno dediščino, Uprave za zaščito kulturne baštine RH in etnologi konservatorji obeh držav. Predlog dolgoročnega sodelovanja je bil sprejet v naslednjih tematskih sklopih:

Sodelovanje slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev z etnologi in vsemi strokovnjaki v varstveni stroki ter drugih ustanovah

Dolgoročni program

1. Problematika stanja in varstva nepremične etnološke dediščine:

- problematika varstva nepremične etnološke dediščine (definicije, vzroki za opredeljeno stanje, potrebni ukrepi za izboljšanje);
- konservatorska doktrina (zgodovina varstva, varstvena politika);
- vloga etnologov konservatorjev v varstveni dejavnosti (teorija in praksa).

2. Mednarodni projekti in tuje izkušnje:

- ECOVAST, ALPE JADRAN, ICOMOS, PHARE itd.,
- izkušnje s posvetov in strokovnega izpopolnjevanja v tujini,
- rezultati, ki temeljijo na izkušnjah tujih normativov varstva dediščine na podeželju (CRPOV, Po poteh dediščine Dolenjske in Bele Krajine, ICAM itd.).

3. Skupni projekti (Slovenija in Hrvaška) - možnosti realizacije:

- Krajinski park Kolpa (varstvo na obeh straneh), Goričko, Gorjanci, Kozjanski regijski park, Zagorje, Istra ...
- znanstveni projekti (inštituti, fakultete, muzeji ...).

4. Globalni dosežki varstva naravne in kulturne dediščine v naravnih parkih, zavarovanih območjih in naseljih:

- oblike varstva (zakonska regulativa, strokovne osnove prostorskih načrtov),
- finančni in izobraževalni vidiki varstva (interpretacija, prezentacija, popularizacija nepremične etnološke dediščine),
- problematika novogradenj v zavarovanih območjih (dokumentacija, gradiva, izhodišča, vloga etnologa pri pripravi programa upravljanja zavarovanega območja (Park prirode Lonjsko polje, Nacionalni park Plitvička jezera, Kozjanski regijski park, Triglavski narodni park, Velebit ...).

5. Metode praktičnega varstva:

- metodologija pristopov, modeli, dokumentacija,
- problematika obnove dediščine (izvajalci, njihovo izobraževanje, gradiva), medsebojna izmenjava znanja in gradiv,
- financiranje, davki, sponzorji (davčne olajšave lastnikom in izvajalcem),
- vsebina objektov, notranja ureditev prostorov, adaptacije,
- nujnost interdisciplinarnega dela.

6. Etnologija, etnolog in kulturna identiteta države:

- oplemenitenje kulture vsakdanjega življenja, vključevanje v učni proces in izobraževanje mladih zunaj šolskih dejavnosti ...,
- vloga etnologa v razvoju države, v oblikovanju humanejših družbe in bivalnega okolja,
- kulturna dediščina kot del predstavitve nacionalne kulture (njene najbolj prisotne oblike, predlogi za nove vidike).

V Rogatcu se je pokazalo, da je program ustrezna osnova bodočih strokovnih sodelovanj in vzpodbuda za razvijanje novih oblik povezovanja različnih strokovnjakov in ustanov, ki se ukvarjajo z varovanjem etnološke nepremične dediščine. Dogovorili smo se za strokovno srečanje oz. simpozij v Sloveniji jeseni 2000, za katerega smo bili zadolženi že prej omenjeni člani iniciativnega odbora. Na podlagi dolgoročnega programa sodelovanja smo izbrali teme predavanj in poiskali ustrezne predavatelje. Tako smo 9. in 10. novembra 2000 organizirali 1. simpozij etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške (SEK) v Belokranjskem muzeju v Metliki. Slovenski in hrvaški predavatelji smo se zvrstili v treh tematskih sklopih:

1. problematika stanja in varstva nepremične etnološke dediščine,
2. obmejni projekti,
3. mednarodni projekti, ki obravnavajo nepremično etnološko dediščino.

Več o predavanjih boste lahko izvedeli v nadaljevanju. Hkrati se zahvaljujem vsem, ki so kakorkoli pripomogli pri izvedbi prvega simpozija.

Na koncu naj še povem, da smo med 6. in 8. junijem 2001 v narodnem parku Paklenica na Hrvaškem organizirali že 2. simpozij slovenskih in hrvaških etnologov konservatorjev.

PROBLEMATIKA STANJA IN VARSTVA NEPREMIČNE ETNOLOŠKE DEDIŠČINE V REPUBLIKI SLOVENIJI

Zakon o varstvu kulturne dediščine (Ur. l. RS 7/99) določa v 2. členu pojem kulturne dediščine: "Kulturna dediščina (v nadaljnjem besedilu dediščina) so območja in kompleksi, grajeni in drugače oblikovani objekti, predmeti ali skupine predmetov oziroma tista ohranjena materializirana dela, ki so rezultat ustvarjalnosti človeka in njegovih različnih dejavnosti, družbenega razvoja in dogajanj, značilnih za posamezna obdobja v slovenskem in širšem prostoru, katerih varstvo je zaradi njihovega zgodovinskega, kulturnega in civilizacijskega pomena v javnem interesu".

Zakon ne opredeljuje posameznih zvrsti kulturne dediščine posebej, zlasti ne etnološke, pozna pa varstveno skupino *naselbinski in etnološki spomenik*. Kadar ima kulturna dediščina elemente, s katerimi ji dokažemo kontinuiteto ali posamezno stopnjo kulturnega ali civilizacijskega razvoja oziroma so ti kakovostni dosežek ustvarjalnosti, lahko dobi ta dediščina status kulturnega spomenika. V 6. členu obravnavanega zakona so etnološki spomeniki "območja, stavbe, skupine stavb, predmeti vsakdanje rabe in oblikovani izdelki, ki izpričujejo način življenja in dela Slovencev, pripadnikov italijanske in madžarske narodnosti ter drugih ljudstev na območju Slovenije". "Naselbinski spomeniki so mestna ali vaška naselja ter deli naselij, ki so najznačilnejši in posebej pomembni dosežki v oblikovanju prostora."

Pri strokovnih nalogah v varstveni dejavnosti sodelujejo tudi etnologi, ki uveljavljajo in uvajajo vanjo poleg povsem materialnih, tehnoloških in širših humanističnih vidikov obravnave kulturne dediščine poudarjen etnološki vidik. V praksi je obseg strokovnega zanimanja etnološke vede še vedno pogosto neustrezno enačen z ljudsko kulturo, ki jo razumemo kot razmeroma samostojno kulturno strukturo podložniškega razreda v fevdalizmu. Sodobni etnološki interes smiselno širi svoje področje delovanja prek ozke tradicionalne vsebine 'ljudskega stavbarstva' na preučevanje vsakdanjega življenja na podeželju, na trgih in v mestih, ki se v materializirani obliki najbolj opazno odraža v tamkajšnjih objektih. Zaradi tradicije in iz povsem praktičnih razlogov pa se nekateri raziskovalci usmerjajo na obravnavo posameznih kulturnih elementov, npr. v stavbarstvo na podeželju, drugi v urbano etnologijo itd.

Bistveni vidiki sodobne etnologije sta postala še posebno zgodovinskost in razvojno gledanje na predmet obravnave. Poudarek torej ni več na kulturnih

sestavinah, temveč na odnosu vseh poklicnih, socialnih, lokalnih in najrazličnejših drugih skupin ter njihovih članov do vsakokratnega kulturnega in naravnega okolja. Z razširitvijo predmeta sodobnega etnološkega zanimanja na kulturne pojave vseh družbenih in poklicnih skupin ter načina vsakdanjega življenja nosilcev teh kulturnih pojavov je prišlo do vsebinske širitve pojma kulturne dediščine in preseganja anahronizma varstvene prakse. Ta razmejuje posamezne spomeniške zvrsti glede na značilne lastnosti, ki izhajajo iz tradicionalnih usmeritev posameznih strok, kot npr. arheologije, arhitekture, etnologije, krajinarstva, umetnostne zgodovine, urbanizma, zgodovine, zgodovine tehnike. Željeno preseganje pomeni intenziviranje interdisciplinarnega pristopa k celostni obravnavi dediščine.

Glede na sodobne usmeritve etnologije in zakonske definicije ugotavljamo, da obsega delo etnologa konservatorja obravnavo nepremične kulturne dediščine, posebno vsebinsko opredeljene kot dediščine vsakdanjega življenja, ne pa 'etnološke dediščine', ki jo uporabljamo v praksi kot mašilo pri opredeljevanju našega rednega dela.

Sčasoma se je zavedla celo širša strokovna javnost, da delokrog etnologov konservatorjev obsega tudi vprašanja usmerjanja poselitve, prenove naselij in oblikovanja novogradenj, seveda vse v interdisciplinarnem smislu in bolj posredno. Pri prenovi mest, trgov in vasi se je že ob koncu sedemdesetih let oblikovala jasna vloga etnologa med ostalimi strokami. Skratka: le etnologi lahko ustrezno predstavijo kontinuiteto in različne načine bivanja v konkretnih lupinah in okoljih. Te predloge lahko dodatno argumentiramo z zahtevami za urejevalce prostora, ki jih zasledimo v Konvenciji o varstvu stavbne dediščine Evrope (Granada 1985), ratificirani 1993, in v Priporočilu o varstvu in prenovi podeželske stavbne dediščine (Strasbourg 1989). Gradivi obvezujeta načrtovalce, da koordinirajo strategijo za celovito zaščito ipi prenovu grajene in naravne dediščine, ki naj temelji na celovitem sistemu načrtovanja, ta pa naj združuje tudi dve neločljivi sestavini dediščine na podeželju, zemljo in arhitekturo. Morda danes vse bolj odkrivamo dejstvo, da je prav etnologija v primerjavi z ostalimi osrednja veda v konservatorstvu, ki celo spodbuja celovit pristop pri obravnavi kompleksnih varstvenih nalog in pri celoviti obravnavi razvoja večjih varovanih območij ter podeželja.

Bistveni poudarki organiziranosti varstvene službe

Če preskočimo pregled varstvene organiziranosti v nekdanjih skupnih državah, bi opozorili na leto 1974, ko je s spremenjeno ustavno ureditvijo varstveno področje z vsem kulturnim življenjem prešlo v izključno pristojnost posameznih republik. Takratni novi zakon o naravnih in kulturnih dediščinah je postavil varovanje na raven celotne družbene skupnosti. Med pomembnejše novosti tega zakona uvrščamo (poleg že obstoječega pojma spomenik) širok pojem dediščine, varovane le

prek različnih planskih, predvsem prostorskih aktov lokalnih skupnosti. Ker je bilo varstvo in načrtovanje skoraj izključno v rokah lokalnih skupnosti, se je zaradi odsotnosti višjih ravni nadzora nad uveljavljanjem javnega interesa strokovna varstvena vloga izgubila.

V tistem času so se izoblikovale kakovostne osnove konservatorskih standardov in načinov strokovnega dela. Leta 1982 se je od Zavoda odcepil Restavratorski center, ki je deloval do tedaj v okviru njegovih restavratorskih delavnic. Za posamezna širša varstvena območja so bili ustanovljeni javni zavodi, za Triglavski narodni park in regijska parka Kozjansko ter Škocjanske jame. Od vnovične izločitve varstva narave leta 1994 se je Zavod, nekdanji vrhovni organ v strukturi spomeniškega varstva, preimenoval v Upravo RS za kulturno dediščino. Poleg Arhiva Slovenije in novega, samostojnega Inšpektorata za kulturno dediščino deluje kot organ v sestavi Ministrstva za kulturo.

Ker so parki kot obsežnejša varovana območja postali naravovarstvena kategorija in ostaja v njih varstvo kulturne dediščine v senci varstva narave, je bilo v letih 1996/97 določenih 60 območij kompleksnega varstva kulturne dediščine v odprtem prostoru. Ta območja pomenijo kulturnodediščinski ekvivalent kategoriji naravnih parkov in predstavljajo posebno kategorijo urejanja prostora in razvoj regije po načelih razvoja, prijaznega do kulture, trajnostnega razvoja.

Ključne novosti zakona iz leta 1999 so predvsem ločitev varstva narave od varstva kulturne dediščine in centralizacija enotnega sistema varstvene službe z vzpostavitvijo Javnega zavoda, ki združuje regionalne zavode in Restavratorski center. Težišče odgovornosti za varstvo kulturne dediščine se je preneslo z lokalnih skupnosti na državo; zakonsko varovanje dediščine je zagotovljeno z vpisom v zbirni register dediščine, ki je osnova za uveljavljanje javnega interesa. Novi zakon je opredelil kategorizacijo kulturnih spomenikov glede na državni in lokalni pomen ter uzakonil že delujoč Inšpektorat za kulturno dediščino.

Povzemamo le bistvene naloge spomeniškovarstvene stroke, že tradicionalno vključene v našo dejavnost: osnovna naloga je evidentiranje dediščine, sledijo inventarizacija in priprava dokumentacije po mednarodnih konvencijah ter izdelava topografij za objavo in dosjejev za arhiv. Najbolj pomembna sta vrednotenje in priprava gradiv za prostorske dokumente in za razglašanje spomenikov. Aktivna konservatorska dejavnost v smislu zakonskih načel obsega izdelavo konservatorskih programov in strokovni nadzor nad obnovitvenimi deli. Za ustrezno delovanje predvideva zakon tudi izobraževanje in popularizacijo stroke.

Kulturne spomenike varujemo z akti o razglasitvi za kulturni spomenik na občinski oziroma državni ravni, pri čemer občine in republika tudi prevzamejo del skrbi za ohranitev spomenika.

Objekte in območja naravne in kulturne dediščine varujemo z ustrezno rabo, s pogoji urejanja v prostoru in fizičnega urejanja objektov oziroma območij, ki jih zagotovimo z ustreznim vključevanjem dediščine v prostorske sestavine planov in prostorske načrte. V osemdesetih letih 20. stoletja so namreč obveznosti s širšo vsebino varstva nosile občine, kulturne in zemljiške

skupnosti, kjer so usklajevali, določali obseg in vrsto nalog ter združevali sredstva za te dejavnosti. S prenehanjem samoupravnega sistema dogovarjanja je na začetku devetdesetih let preteklega stoletja še posebno v mestih s stanovanjskimi skupnostmi izostal ne posebno, a vseeno utečen sistem načrtovanja in izvedbe prenove stavbne dediščine.

Kulturna dediščina, ki jo etnologi prepoznavamo kot pomembno, zahteva celostno varstvo. Samo matična stroka lahko zagotovi neposredne varstvene ukrepe, ki pa sami še ne zagotavljajo njene trajne ohranitve in izvajanja njene kulturne vloge. To omogoča le celostno varstvo z vključitvijo obnovljenih objektov v fizično okolje današnje družbe, s pripravo programov za njihovo ponovno oživitev in usposobitev. Žal se celostno varstvo ne izvaja zaradi okostenele samozadostnosti in nepovezanosti sektorjev državne uprave pri potrebnih skupnih nalogah.

Zdaj država, v okviru svojih resornih ministrstev, in občine neusklajeno in nepovezano namenjajo, poleg osveščenih lastnikov, sredstva za izvedbo posameznih obnovitvenih ali tudi posameznih intervencijskih posegov na kulturnih spomenikih na podeželju.

Stanje dediščine vsakdanjega življenja na podeželju in predlogi za izboljšanje

Nezavidljivo stanje dediščine vsakdanjega življenja na podeželju je rezultat neurejenih ravni, ki pa se v mnogih vsebinah pogosto prepletajo.

Na zakonodajni ravni ugotavljamo pomanjkanje, nedorečenost in neusklajenost zakonov, še posebno odsotnost hierarhije zakonov v novi državi, kot npr. varstvenega s cestnim, sanitarnim, protipožarnim. Pri varstveni zakonodaji opazamo predvsem omejenost pravic imetnikov etnoloških spomenikov, nujnost širitve finančnih ugodnosti in uvajanja sankcij za kršitelje varstvenega zakona.

Na strokovni ravni je še posebno pomanjkanje usposobljenih strokovnjakov in interdisciplinarnosti. Po drugi strani pa opazamo neusklajenost, nepovezanost, odsotnost ustrezne metodologije, neupoštevanje strokovnega dela itd.

Na ravni davčno-kreditne politike še posebej opozarjamo na nestimulativnost v prid varstvenih posegov tako lastnikov kakor izvajalcev.

Na izvajalski ravni ugotavljamo predvsem pomanjkanje izvajalcev tako za posege kakor tudi za gradiva zanje.

Na lastniški ravni prevladuje nepoznavanje dela varstvene dejavnosti in negativen odnos do nje.

Na pedagoški ravni gre predvsem za pomanjkanje učnega kadra, nezadostno seznanjanje o tej zvrsti kulturne dediščine, varstveni dejavnosti itd.

Na popularizacijski ravni ocenjujemo predvsem nezadostno predstavljanje uspešnih posegov v smislu izboljšanja bivalnih razmer.

V novi državi ugotavljamo rast zavesti o pomenu kulturne dediščine kot nacionalne identitete; skrb zanjo je prešla z občinske na državno raven. Sprejetih ali spremenjenih je bilo več zakonov in predpisov, ki se

nanašajo na področje varstva, v pripravi sta nova kulturna politika in nacionalni kulturni program. Ključni cilj varstvene stroke je težnja po preseganju lastnega resorja, zaenkrat predvsem v smeri urbanističnega in krajinskega načrtovanja.

Za razliko od 'žive' kulture je državna regulacija pri varstvu nujna, saj lahko le država z ustreznim varstvenim zakonom in podzakonskimi akti zagotovi učinkovito varovanje vrednote dediščine. Varstvo kulturne dediščine je umeščeno v resor kulture zaradi kulturnih ciljev in glavnih smeri delovanja. Po drugi strani pa za varstvo kulturne dediščine ni pomembno, da bi bile odločitve v zvezi z njim samo kulturne. Za varstvo je najpomembnejše, da so odločitve dolgoročne in da odgovornost zanje ne sprejmejo samo lastniki, stroka in državni proračun, ampak tudi drugi resorji in javnost v smislu celostnega (integralnega) varstva. Slednje načelo uresničujemo predvsem tako, da varstvo dediščine pravočasno in enakovredno vključimo v vse postopke načrtovanja in izvajanja razvojnih odločitev na ravni države in lokalnih skupnosti.

Zakonodajna raven

Delovna skupina etnologov konservatorjev pri Slovenskem etnološkem društvu v zadnjih dvajsetih letih aktivno sodeluje pri pripravi nove varstvene zakonodaje. Pripravili smo smernice za novi varstveni zakon, ki smo jih posredovali zakonodajalcu. Pri tem moramo poudariti pomembno dejstvo, da je problemska vsebina prispevkov in diskusije sledila priporočilom resolucije Sveta Evrope o prilagoditvi zakonov in predpisov zahtevam integralnega varstva stavbne dediščine iz l. 1976, povzetkom seminarja Sveta Evrope o integralnem varstvu kulturne dediščine iz l. 1994 v Ljubljani in ugotovitvam poročila Michaela Wimmerja Kulturna politika v Sloveniji, Osnutek poročila evropske skupine ekspertov iz l. 1996.

Uspešen premik v tej smeri zasledimo v Odloku o spremembah in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana Republike Slovenije (Ur. l. RS 11/99), ki ne upošteva kot zakonskega dejstva samo celostnega varstva kulturne dediščine, prenove in ohranjanja kulturne raznovrstnosti ter kulturne identitete slovenskega nacionalnega prostora, ampak obravnava tudi druge kakovostno grajene ali kako drugače ustvarjene prostorske prvine zaradi materialnega, gospodarskega, kulturnega in socialnega pomena.

Strokovna raven

Dokaj nevarno pomanjkanje etnologov konservatorjev glede na razmerje objektov dediščine vsakdanjega življenja na podeželju do ostalih zvrsti bi lahko uredili z zaposlitvijo diplomantov, slušateljev predmeta Etnološko konservatorstvo, ne samo v varstveni službi, ampak bi jih usmerili tudi v samostojne poklice in v najrazličnejše druge ustanove (od občin do načrtovalskih organizacij). S povečanim številom etnologov konservatorjev, bi bilo ustrezneje 'pokrito' njihovo redno delo, po drugi strani pa bi gotovo v izdatnejšem obsegu izpeljali prepotrebno

interdisciplinarno zasnovane delovne naloge. Z oblikovanjem manjših delovnih skupin v zavodih, ki bi izdelovale projektne modele za posege na nivoju idejnih načrtov, bi vsekakor pospešili ustrezno naravnane obnovitvene posege. Potrebno je torej pospešeno raziskovalno delo na vseh nivojih strokovnih nalog, seveda na osnovi trdno dograjene metodologije, s katero se etnologi konservatorji intenzivno ukvarjamo.

Finančna raven

Poleg denarne pomoči, ki jo država iz proračuna namenja lastnikom kulturnih spomenikov ali dediščine moramo pospešeno uveljaviti nove oblike financiranja iz različnih virov, omogočiti razvoj zasebnih spodbud in mecenstva na tem področju (od nevladnih dobrodelnih organizacij, skladov do specializiranega podjetništva). Sistem davčnih olajšav bi moral biti usklajen z bančno politiko dolgoročnega kreditiranja, ki bi omogočala posebne pogoje kreditiranja posegov v spomeniškovarstveni fond. Prepričani smo, da bi morali biti krediti spodbudljivi, torej kar najbolj ugodni, če bi imetnik spomenika upošteval vse zahteve varstvene službe. Davčni zakon bi moral bolj upoštevati možnosti mecenstva.

Izvajalska raven

Precej velik problem pri izvajanju neposrednih varstvenih posegov so proizvajalci dragih in redkih gradiv ter vedno manj usposobljeni izvajalci za posege na spomeniških objektih. V zadnjem času si še posebno varstvena služba prizadeva vzbuditi zanimanje za te poklice, zlasti med mladimi.

V (predhodno predstavljenih) varovanih območjih bi morali še posebno spodbujati ohranjanje poklicev za pridobivanje ustreznih gradiv in izvedbo prenove na objektih kulturne dediščine ter za doseganje višje, kakovostnejše ravni novogradenj.

Raven lastnikov in uporabnikov

Lastništvo kot osnovo za postavitev, obstoj, danes pa ohranitev objektov kulturne dediščine nasploh bi morali vzbudjati še posebno v smislu njegove kontinuitete, in sicer na vseh nivojih varstva (prek zakonodaje, strokovne pomoči pri aktivnem varovanju, združenju lastnikov).

Lastnikom praviloma niso znane vse njihove pravice in obveznosti v zvezi z lastninsko pravico, tako možnosti odvzema kot tudi odkupa kulturnega spomenika oziroma objekta kulturne dediščine. Predstavljen bi jim moral biti še posebno njegov pomen ter finančne in upravne možnosti ob vsakršnih neposrednih posegih.

Vzgojna raven

Na vseh ravneh šolanja in v izvenšolskih dejavnostih (tudi v povezavi z lokalno samoupravo) je treba tako nepremični dediščini vsakdanjega življenja kakor varstveni dejavnosti nasploh posvetiti več pozornosti, kar bo prav gotovo dolgoročno prispevalo k izboljšanju zgodovinske zavesti in zgodovinskega načina razmišljanja.

Kot uspeli napredek v tej smeri omenjamo nove, ciljno

naravnane učne načrte osnovnega šolstva, ki nudijo z izbirnimi predmeti več znanj o varstvu in dediščini nasploh.

Popularizacijska raven

Zavedamo se, da bi izdatnejše predstavitve temeljnega poslanstva varstvene dejavnosti, še posebno pa uspeših obnovitvenih posegih v odmevnih medijih veliko prispevale k upoštevanju naše dejavnosti med lastniki objektov nepremične kulturne dediščine in tudi vse zainteresirane javnosti. Skrbeti moramo za ustrezno dostopnost dediščine čim širšemu krogu obiskovalcev, kot npr. tisk biltena o ogroženih kulturnih spomenikih in dediščine v smislu njihove prodajne ponudbe.

Kot izhodišča za razvijanje vseh opredeljenih ravni, ki so ključnega pomena za izboljšanje stanja in varstva dediščine vsakdanjega življenja na podeželju, omenjamo zlasti naslednja gradiva. Kot obstoječi naj omenimo Listino o podeželski stavbni dediščini, ICOMOS Mexico 1999 in Stavbarstvo na podeželju: Strategija za Evropo, ECOVAST 1996. V pripravi je Tretje skupno poročilo Projektne skupine za zgodovinska središča Delovne skupnosti Alpe-Jadran, ki naj bi usmerjalo politiko vlad članic Delovne skupnosti v smislu določanja ciljev, strategije in konkretnih pobud, še posebno v zvezi z varstvom, obnovo dediščine vsakdanjega življenja in načrtovanjem novogradenj na podeželju.

Literatura:

- CEVC, Tone et.al. 1976: Stavbarstvo in stanovanjska oprema. V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja, Vprašalnice 5. Ljubljana, 25-110.
- ECOVAST, Stavbarstvo na podeželju, Strategija za Evropo.1996.
- FISTER, Peter 1976: Etnološko raziskovalno delo v interdisciplinarni nalogi varovanja etnoloških spomenikov. V: Glasnik SED 16/3, Ljubljana, 42-45.
- 1979: Izkušnje in naloge pri revitalizaciji (prenovi) spomeniško pomembnih mestnih in vaških jeder. V: Varstvo spomenikov 22, Ljubljana, 21-53.
- HAZLER, Vito 1999: Podreti ali obnoviti? Zgodovinski razvoj, analiza in model etnološkega konservatorstva na Slovenskem. Ljubljana.
- ICOMOS, Listina o podeželski stavbni dediščini. Mexico 1999.
- KOMELJ, Ivan 1984: Varstvo etnoloških spomenikov v luči razvoja spomeniško varstvene zakonodaje in ideologije varstva. V: Varstvo spomenikov 26, Ljubljana, 39-46.
- KOŽELJ, Zvezdana 1997: Problematika stanja in varstva ljudskega stavbarstva v Sloveniji. V: Varstvo spomenikov 36, Ljubljana, 103-117.
- 1997a: Etnologija v dejavnosti varstva nepremične dediščine. V: Glasnik SED 37/1-2, Ljubljana, 3-8.
- 1998: Izhodišča za nacionalni program varstva nepremične etnološke dediščine. V: Glasnik SED 18/3-4, Ljubljana, 72-77.
- KREMLJEN, Slavko 1976: Uvod. V: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja. Ljubljana, 1-52.
- KULTURNA POLITIKA v Sloveniji. V: Nacionalno poročilo o kulturni politiki Slovenije. Ljubljana 1997, 135-147.
- SPLOŠNE usmeritve za pripravo Nacionalnega kulturnega programa. V: Nacionalno poročilo o kulturni politiki Slovenije. Ljubljana 1997, 264-265.
- NOVAK, Vilko 1956: O bistvu etnografije in njeni metodi. V: Slovenski etnograf 9, Ljubljana, 7-15.

ODLOK O SPREMEMBAH in dopolnitvah prostorskih sestavin dolgoročnega in srednjeročnega družbenega plana RS. V: Uradni list RS 11 / 99.

OREL, Boris 1954: Problematika varstva etnografskih spomenikov v Sloveniji. V: Slovenski etnograf 6-7. Ljubljana, 11-34.

SEDEJ, Ivan 1967: Nekaj načelnih vprašanj varstva etnoloških spomenikov V: Varstvo spomenikov 11, Ljubljana, 74-80.

- - 1970: Resnica in mit v teoriji spomeniškega varstva. V: Varstvo spomenikov 15, Ljubljana, 7-14.

- - 1976: Varstvo spomenikov v luči varovanja stavbne dediščine. V: Varstvo spomenikov 20, Ljubljana, 325-336.

- - 1978: Prispevek h konservatorski metodologiji in teoriji. V: Vestnik 4, Ljubljana, 66-107.

- - 1978a: Etnološke raziskave in delež etnologije v raziskovanju pogojev za ohranjanje starih mestnih in vaških jeder. V: Glasnik SED 18/3, Ljubljana, 58-60.

- - 1978b: Družbeni pomen stavbne dediščine in odnos med kulturnim in naravnim okoljem (Teze za razpravo). V: Glasnik SED 18/4, Ljubljana, 65-67.

- - 1980: Etnološki spomeniki in etnologija. V: Poglavlja iz metodike etnološkega raziskovanja - 1. Ljubljana, 26-38.

SVET EVROPE, RESOLUCIJA o prilagoditvi zakonov in predpisov zahtevam integralnega varstva stavbne dediščine, Strasbourg 1976.

SVET EVROPE, KONVENCIJA o varstvu stavbne dediščine Evrope, Granada 1985.

SVET EVROPE, STAVBNA DEDIŠČINA in podeželski razvoj, Strasbourg 1988.

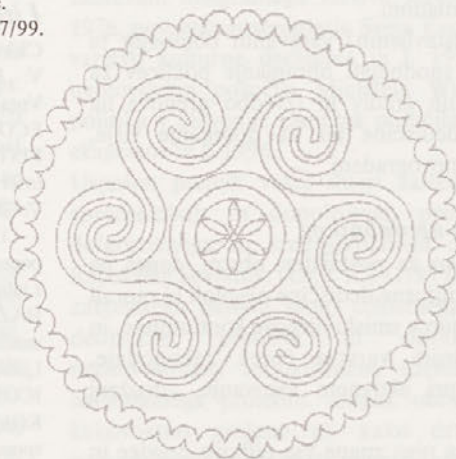
SVET EVROPE, PRIPOROČILO o varstvu in prenovi podeželske stavbne dediščine, Strasbourg 1989.

/več avtorjev/ OKROGLA MIZA: Etnologija - arhitektura. V: Glasnik SED 20/1, Ljubljana 1980.

/več avtorjev/ ZBORNIK POSVETOVANJ 'Muzej na prostem v Sloveniji' in 'Odnos slovenske etnologije do arhitekturne dediščine in sodobnega stanovanjskega načrtovanja'. Ljubljana 1981.

WIMMER, Michael 1996: Evropski program za evaluacijo nacionalne kulturne politike, Kulturna politika v Sloveniji. V: Osnutek poročila evropske skupine ekspertov, Svet Evrope.

ZAKON O VARSTVU kulturne dediščine. V: Uradni list RS 7/99.

Pregledni znanstveni članek/1.02

dr. Nada Duić Kowalsky

VARSTVO ETNOGRAFSKE DEDIŠČINE NA PREHODU STOLETJA

Govoriti na koncu našega stoletja in tudi ob koncu drugega tisočletja o varstvu etnografske dediščine se v ozračju prihajajočega tretjega milenija zdi malce patetično in prevzetno. Po drugi strani pa se sprašujemo, kako hitro je minilo to stoletje, v katerem nas je večina zadnja leta ali desetletja delovala in odraščala z določeno problematiko, v tem primeru z varstvom etnografske dediščine. Le-ta ima na Hrvaškem dolgo tradicijo, če upoštevamo ustanovitev Centralne komisije za varstvo zgodovinskih predmetov in starin iz Kukuljevičevih časov na polovici 19. stoletja, in relativno kratko, če za njen začetek označimo sprejem pojma etnografski oz. etnološki spomenik v obstoječo zakonodajo v 60. letih našega stoletja.

Kronologija pomembnih datumov, ki so določili razvoj varstva kulturnih spomenikov in razvoj konservatorske misli oz. teorije konservatorstva na Hrvaškem, s posebnim poudarkom na definiciji pojma etnografski spomenik.

Splošno znano je, da je pred ustanovitvijo Centralne komisije za proučevanje in varstvo spomenikov na Dunaju Ivan pl. Kukuljević - Sakcinski že leta 1850

ustanovil Društvo za jugoslavanske zgodovinske vire in starine, katerega glavna naloga je bila »raziskovanje, odkrivanje, zbiranje in hranjenje starin in stvari, ki se tičejo življenja in zgodovine našega naroda«. Zato je že naslednje leto v svojem Arhivu sprejel pravila društva ter njegov program, po katerem je treba inventarizirati, raziskati in opisati premične in nepremične spomenike, katerih vrste natančno našteva. To delo je večinoma opravil kar sam, njegov glavni cilj pa je bil obvestiti hrvaško javnost o številnih spomenikih na Hrvaškem.

Kot že rečeno, je bila na Dunaju leta 1850 ustanovljena Centralna komisija za proučevanje in varstvo stavbnih spomenikov, ki označuje začetek organizirane, prav tako pa tudi institucionalizirane dejavnosti varovanja kulturnih spomenikov na območju avstrijske monarhije, s tem pa tudi na območju Hrvaške. Komisija je svoje delo začela s sistematično inventarizacijo arhitekturnih spomenikov na območju celotne monarhije, v ta namen pa je bila po deželah organizirana široka mreža konservatorjev in častnih konservatorjev.

Posebno pomembno in poudarka vredno je dejstvo, da se je s temi imenovanji na Hrvaškem končalo obdobje amaterskega varovanja spomenikov in se začelo obdobje plansko in strokovno vodenega varstva spomenikov v organiziranih oblikah, analognih tistim v Avstriji in na Ogrskem.

Medtem ko je dunajska Centralna komisija za proučevanje in varstvo stavbnih spomenikov celi dve desetletji (vse do reorganizacije 1873) skrbela zgolj za arhitekturne spomenike, je bil Kukuljevičev interes znatno širši in je segal tudi na področje premičnega materiala, saj ga je »zanimalo od zgradb, preko kipov in slik do orodja in noš«.

Skrbel je, da spomenikov ne bi odtujevali iz dežele, kar se je dogajalo še posebno v kasnejših letih z odtujitvijo in poskusi odtujitve raznih etnografskih predmetov in tudi arheoloških najdb, umetnin ipd. Ivan pl. Kukuljević - Sakcinski je bil naš prvi konzervator za Hrvaško in Slavonijo, s svojo dejavnostjo je širil interes za premične in nepremične kulturne spomenike, opozarjal na njihovo vrednost ter iskal poti in načine za njihovo varovanje in tudi sredstva za popravilo in vzdrževanje.

Kje sta tu Dalmacija in Istra? Z avstro-ogrsko pogodbo leta 1868 in ogrsko-hrvaško pogodbo iz leta 1869 je prišlo do upravnih sprememb, po katerih sta Istra in Dalmacija še naprej ostali neposredno podrejeni Centralni komisiji za raziskovanje in vzdrževanje arhitekturnih spomenikov na Dunaju. Prvi konservator splitskega in zadarskega okrožja je bil Vicko Andrić, ki je zagovarjal princip purifikacije v uporabnem varovanju in se zato zavzemal, da bi Dioklecijanovo palačo očistili vseh nanosov, ki so nastajali po njeni izgradnji. V Splitu je bila leta 1903 ustanovljena Komisija za varovanje Dioklecijanove palače, na čelu z arheologom don Franetom Bulićem, do takrat konservatorjem dunajske Centralne komisije za proučevanje in varstvo stavbnih spomenikov za splitski okraj.

Komisija je prva pri nas delala po načelih tedanjega konservatorstva, ki sta jih postavila teoretika Riegel in Dvorak. Deset let kasneje je bil v Splitu oblikovan Konzervatorski urad.

V duhu takratnega historicizma so bile številne restavracije za posamezne zgodovinske spomenike pogubne, takšne ideje pa so zagovarjali celo sam Kukuljević, dr. Izidor Kršnjavi in seveda Herman Bollč. V tistem času se je zrušil Bakačev stolp (v našem času je najdrastičnejši primer padec Jezuitskega samostana na Gornjem gradu v Zagrebu), za čigar varstvo se je zavzemal arhitekt Viktor Kovačić. Na začetku 20. stoletja je v prvi številki časopisa Društva hrvaških umetnikov *Život* izšel njegov programski tekst *Moderna arhitektura*, v katerem odločno zavrača epigonstvo in historicizem, sklicuje pa se na tradicijo in zagovarja pozitiven odnos do trajnih vrednosti arhitekturnega nasledstva. S padcem Bakačevega stolpa, sestavnega dela veličastne utrdbe na kaptolu pred zagrebško katedralo, se je pokazala skrajna potreba po varovanju starin, ne samo po proučevanju le-teh.

Takšne neljube primere je bilo treba preprečiti z organiziranim varovanjem spomenikov. Za to je zaslužen ugledni Tadija Smičiklas, ki je vzporedno s tedanjim načinom varovanja spomenikov v Avstriji in na Ogrskem poskušal organizirati takšno službo na Hrvaškem. Z odobritvijo Kraljevske deželne vlade je bilo oblikovano svetovalno telo za varovanje starin, z odobritvijo dne 20. julija pa utemeljena Deželna komisija za ohranitev umetnih in historičnih spomenikov v kraljevinah Hrvaški in Slavoniji. Bila je pod neposrednim banovim nadzorom. Ob prvem predsedniku Tadiji Smičiklasu jo je sestavljalo še devet članov, pomembnih osebnosti kulturnega življenja, povezanih z Jugoslovansko akademijo, muzeji, arhivi, univerzo, katoliško in pravoslavno cerkvijo. Te osebnosti naj bi s svojim ugledom in znanjem, pa tudi z občutkom dolžnosti do kulture in domovine, brezplačno promovirale cilje Komisije. Le - ti so bili začrtani v Statutu (izdelan na podlagi avstrijskega) z dne 30. 8. 1910, po katerem je Komisija pristojna za proučevanje in varovanje najrazličnejših spomenikov, nastalih do konca 18. stoletja. Edini uradnik Komisije je bil njen tajnik prof. Gjuro Szabo (1875-1943). Ob vseh drugih kulturnih dolžnosti je nanj več kot trideset let padala vsa teža konservatorskega dela, ne da bi bil sam sploh kdaj uradno imenovan za konservatorja. Zaradi vmešavanja

politike v sestavo Komisije so bile težave tudi s člani, tako da je Tadija Smičiklas, ki je bil obenem predsednik Matice hrvatske in tajnik JAZU, takratnemu banu N. Tomašiću očitil, da je kršil statut.

Dejavnost Komisije je potekala večinoma po dveh smereh, začrtanih v statutu: **proučevali in publicirali ter varovali so spomenike**. Komisija je v svoje delo sprejela sodobno načelo »konservirati«, ki ga je zastopal tudi Klub hrvaških arhitektov. To stališče je bilo diametralno nasprotno pogledom pristašev restavriranja spomenikov, ki so izhajali iz pozicij historicizma - kar je seveda neizogibno vodilo v spore zaradi različnih stališč.

Szabo je zgodaj spoznal bistvo namenskega in pravilnega varstva s poznavanjem spomenikov, ki jih je moč ohraniti in le tako varovati. Še pomembneje je, da ima družba občutek ter razvito odgovornost do kulturnega nasledstva.

Szabo je začel z obhodom terena, najprej okrajev v Hrvaškem Zagorju. Po njegovi zaslugi je zanje izvedela širša javnost, tako pa je vplival na njihovo ohranjanje. Njegovo delo zajema raznovrstno gradivo: sakralno in profano umetnost, panorame mest, folkloro in geografski material, »kajti tako natančno ne bo spet kmalu raziskovalec hodil po teh krajih!«

Komisija je intenzivno delovala tudi pri aktivnem varstvu spomenikov, npr. pri reševanju pokopališke lesene kapele iz Erdovca, ki ji je grozilo rušenje.

Smičiklas je v pismu banu zapisal, da gre »za zanimiv spomenik, vreden ohranitve«, zato je treba preprečiti njegovo rušenje (zaradi postavitve nove kapele), inventar iz kapele pa shraniti v muzej. Primer Erdovac je izzval prve razprave in razhajanja v konservatorskih stališčih tako članov Komisije kot širše javnosti. Na koncu so odločili, da se kapela ne poruši, nova pa vendarle zgradi. Staro so popravili v njenem tedanjem stanju (poškodovana streha, škodle), inventar pa poslali v arheološki oddelek in muzej za umetnost in obrt.

Komisija je imela v svojih aktih določeno načelo: **»Če so na katerem spomeniku vidni razni slogi, se morajo vsi enako spoštovati, saj so za Komisijo vsi ti slogi enako pomembni!«**

Pomembna konservatorska rešitev je bila dosežena na začetku drugega desetletja našega stoletja v Krašiću. Tamkajšnja enoladijska gotska barokizirana cerkev sv. Trojice je postala premajhna za potrebe vernikov in bogoslužje. Vprašanje je bilo, ali porušiti staro cerkev in zgraditi novo ali pa obstoječi dodati novo rešitev. Komisija je izbrala rešitev, ki je najmanj škodovala integriteti starega. Sprejet je bil projekt arhitekta S. Podhorskega. Szabo svetoval: **»Ohrani, kar lahko, novo pa gradi v duhu svojega časa! Umetnik mora ustvarjati, nikoli imitirati, saj je vsaka imitacija samo nazadovanje. Pri tem se mora umetnik ozirati na vse, kar je preteklost ustvarila, in samo tako lahko pride do napredka!«**

Szabo je torej leta 1913 v našem okolju izrekel stališče in razmišljanje, ki ga svetovna strokovna literatura imenuje kreativno konservatorstvo.

Poudariti velja, da danes pod terminom kulturna dediščina razumemo veliko več duhovnih in materialnih dobrin, kot so jih razumele generacije pred nami. Od posameznih kulturnih spomenikov izrazito arheološkega in umetniškega značaja in spomenikov,

povezanih z nacionalno zgodovino, so se je v pojem kulturne dediščine postopno vključevala vedno širša področja ljudske ustvarjalnosti in njihovi materializirani produkti. Tako kot so se posamezne veje znanosti uspevale uveljaviti v družbi, so tudi predmeti njihovega proučevanja pridobivali vrednost in se vključevali v obči pojem kulturnega nasledstva oziroma dediščine. Med zadnjimi, ki so si vsaj formalno izborile pravico vstopa med kulturne spomenike, so tudi **etnološke dobrine**, ki zelo jasno in določeno pričajo in potrjujejo kontinuiteto in nacionalno identiteto na teh prostorih skozi čas.

Razvojno smer varovanja kulturnih spomenikov, danes kulturne dediščine, najbolje ilustrira definicija pojma »kulturnega spomenika«. Le-ta je prešla izrazito evolucijo od nedoločenega pojma »premičnih in nepremičnih kulturnih spomenikov«, katerih zgodovinska, znanstvena in estetska vrednost je proglašena za kulturno dobrino, pa vse do razdelane definicije Zakona o varstvu kulturnih spomenikov iz leta 1967, kjer se v taksativnem naštevanju posameznih vrst varovanih kulturnih spomenikov navajajo tudi **etnografski**.

Z etnografskim kulturnim spomenikom zajamemo materialne in duhovne dobrine, nastale kot produkt določene kulture. Znotraj pojma kulturni spomenik obstaja delitev na »premično« in »nepremično«. Ta delitev se uporablja tudi pri etnografskih premičnih in nepremičnih kulturnih spomenikih. Nepremični etnografski kulturni spomeniki najdejo svojo pojavno obliko predvsem v objektih ljudskega stavbarstva.

Stanje, varstvo in problematika kulturne dediščine na Hrvaškem

Začetki premišljene in organizirane službe varovanja spomenikov na prostoru današnje Republike Hrvaške segajo, kot sem razložila v uvodu, v čas ustanovitve Centralne komisije za varstvo zgodovinskih virov in starin oz. hkrati Centralne komisije za proučevanje in varstvo stavbnih spomenikov na Dunaju.

Druga pomembna smer, iz katere izhaja današnja organizirana dejavnost varstva spomeniške dediščine na Hrvaškem, je Deželna komisija za ohranjanje umetnostnih in zgodovinskih spomenikov v kraljevinah Hrvaški in Slavoniji, ustanovljena na podlagi odobritve Kraljevske deželne vlade dne 20. julija 1910.

Uprava za varstvo kulturne dediščine v svojem delokrogu opravlja temeljne naloge, povezane predvsem z raziskovanjem, proučevanjem, evidentiranjem, inventariziranjem in dokumentiranjem primarnega gradiva, ki tvori nacionalni korpus inventarja kulturne dediščine. S sistematičnim promoviranjem kulturne dediščine obvešča kulturno javnost in, še posebno, razvija njeno občutljivost javnosti do tovrstne problematike.

Uprava ima organizirano osrednjo informacijsko-dokumentacijsko službo, ki je osnova za strokovno in teoretično obdelavo kriterijev in valorizacijo predvidenih objektov (premičnih in nepremičnih), ki je izhodišče za definiranje in ugotavljanje spomeniških obeležij in ki ugotavlja lastnosti kulturnih spomenikov

ter vodi osrednji Register varovanih kulturnih spomenikov.

V njeno pristojnost spada izdelava meril na ravni predpisov za utrjevanje programa javnih potreb na področju varstva kulturne dediščine. V zvezi s tem Uprava skrbi za program varstva kulturnih spomenikov na nivoju celotne republike, usklajuje in nadzoruje financiranje programa ter ocenjuje delovne pogoje pravnih in fizičnih oseb pri restavratorskih, konservatorskih in drugih delih varovanja kulturnih spomenikov.

Zagotavlja pogoje za izobraževanje in izpopolnjevanje strokovnih delavcev v dejavnostih varstva kulturnih spomenikov.

Nadzoruje promet, uvoz in izvoz varovanih kulturnih spomenikov.

Ugotavlja pogoje uporabe kulturnih spomenikov in upravljanja z njimi.

Ugotavlja posebne pogoje gradnje v postopku izdajanja soglasij za delo v zvezi s kulturnim spomenikom ali v njegovi neposredni bližini.

Opravlja nadzor na področju varstva kulturnih spomenikov.

Dela Uprave za varstvo kulturne dediščine potekajo v oddelkih Uprave in konservatorskih oddelkih.

Stanje - podoba zgodovinskih celovitosti v ruralnem prostoru

Vsebina hrvaške kulturne dediščine kaže očitno pripadnost mediteranskemu in srednjeevropskemu kulturnemu krogu. Oba sta zgodovinsko in kontinuirano označila prostor Hrvaške, ki ga z etnološkega stališča delimo na tri glavna kulturološka območja: panonsko, planinsko (ali dinarsko) ter jadransko oz. mediteransko. Predmet raziskovanja etnologije je med drugim tudi vaška ljudska arhitektura - fenomen bivanja in oblikovanja stanovanjskega prostora v ruralnem območju. Znotraj procesa preučevanja ljudskega življenja in kulture bivanja se pojavljajo tudi preučevanje, raziskovanje in valorizacija z vidika spomeniške dediščine oz. stavbnega nasledstva.

Predvsem s sociološko-gospodarskimi spremembami pogojena transformacija vaškega življenja je privedla do pomembnih sprememb v vaški prostorski strukturi in znotraj nje, domačiji ter hiši kot stavbnemu fenomenu. Opredelijo se odnosi: arhitekturna zasnova v povezavi z zunanjim prostorom in delitvijo funkcij.

Šele v šestdesetih letih 20. stoletja zaposlijo prve etnologe na področju varstva kulturne dediščine, ki pa jih je še danes premalo. Dejstvo, da jih je na koncu 20. stoletja redno zaposlenih komaj osem, priča o odnosu stroke do kulturne dediščine in identitete nekega naroda. Začeli so s pionirskim delom prepoznavanja, vrednotenja in kategorizacije dediščine. Od njih izhajajo obdelani in uporabljeni kriteriji valorizacije in ohranjanja fenomenov vaških prostorskih lastnosti.

1 Akti komisije in Konzervatorskega urada 1910-1940.

Varstvo dediščine, predvsem stavbne, se izvaja po oblikah in metodah varstva, ki temeljijo na recentni konservatorski misli.

oblike varstva

pravno varstvo

dokumentacija

fizično varstvo

metode varstva

prostorsko planiranje

revitalizacija

muzejska funkcija

Sistem ukrepov varstva kulturnih nematerialnih, duhovnih dobrin

Področje ljudske kulture oziroma folklore je del celotne kulturne politike Republike Hrvaške, ki med ostalim temelji tudi na široki pravni podlagi, iz katere izhajajo obstoječi in veljavni zakoni, s katerimi sta določena njihov status in varstvo.

V Zakonu o varstvu in ohranjanju kulturnih dobrin, (NN št. 69-1999) v poglavju Splošne odredbe v 2. členu piše:

»Kulturne dobrine v smislu tega Zakona so:

- premični in nepremični predmeti umetniškega, zgodovinskega, paleontološkega, arheološkega, antropološkega in znanstvenega pomena,
- arheološka nahajališča in arheološka območja ter krajine, njihovi deli, ki pričajo o človeški prisotnosti v prostoru in imajo umetniško, zgodovinsko in antropološko vrednost,
- nematerialne oblike in pojavi človekove duhovne ustvarjalnosti v preteklosti in tudi dokumentacija in bibliografska dediščina,
- zgradbe oziroma prostori, v katerih se trajno hranijo ali razstavljajo kulturne dobrine in dokumentacija o njih.«

V poglavju št. II, Vrste kulturnih dobrin Zakona o varstvu in ohranjanju kulturnih dobrin, se le-te delijo na:

1. nepremične kulturne dobrine
2. premične kulturne dobrine
3. nematerialne kulturne dobrine

V 9. členu navedenega Zakona je taksativno obrazložen pojem nematerialne kulturne dobrine:

»Nematerialne kulturne dobrine so lahko razne oblike in pojavi duhovne ustvarjalnosti, ki se prenašajo z izročilom ali drugače, še posebno pa:

- jezik, narečja, govori in toponimika ter ljudska književnost vseh vrst,
- folklorno ustvarjanje na področju glasbe, plesa, izročil, iger, obredov, običajev in tudi druge tradicionalne ljudske vrednote,
- tradicionalna znanja in obrti.

Nematerialne kulturne dobrine se ohranjajo z izdelavo in hranjenjem zapisa o njih in tudi z vzpodbujanjem njihovega prenašanja in negovanja v izvirnih in drugih okoljih.«

V nematerialni kulturi hrvaške dediščine in folklore

obstajajo oblike duhovne ustvarjalnosti, ki si glede na svojo vrednost zaslužijo varstvo v obliki statusa posebnega nacionalnega pomena, ki ga zakon o varstvu in ohranjanju kulturnih dobrin tudi predvideva. Gre predvsem za ustno in pisno književnost, glasbo in ples ter vrsto šeg, povezanih s šegami koledarskega cikla, značilnih za posamezna kulturnoetnografska območja. Kot že rečeno, ljudsko kulturo in folkloro varujejo obstoječi zakoni, od katerih navajamo tiste najpomembnejše, katerih področje interesa in varstva posega tudi na področje ljudske kulture in folklorne:

- Zakon o varstvu in ohranjanju kulturnih dobrin iz leta 1999,
- Zakon o arhivskem gradivu in arhivih iz leta 1997,
- Zakon o muzejih iz leta 1998,
- Zakon o knjižnicah iz leta 1998,
- Zakon o varstvu okolja iz leta 1994,
- Zakon o varstvu intelektualne lastnine iz leta 1999.

Vsi ti zakoni in tudi vrsta drugih, ki se s svojimi določbami nanašajo na kulturno dediščino, tvorijo enoten republiški zakonodajni sistem na področju kulture, katerega polnopravni segment je tudi ljudska oziroma folklorna kulturna dediščina. Znotraj globalnega pristopa do kulture in vseh njenih kulturoloških oblik se področje ljudske oziroma folklorne dediščine obravnava kot zasebni polnopravni subjekt, ki v celotni sliki hrvaške dediščine tvori neobhodno področje raziskovanja, preučevanja in varovanja.

Folklor kot intelektualna kreativna aktivnost si seveda zasluži posebno strokovno pozornost in ostale legalne oblike varstva. Vsi strokovnjaki in znanstveniki, ki s svojim delom, raziskovanjem, preučevanjem in obdelavo posegajo na področje ljudske in folklorne dediščine, predvsem izhajajoč iz etičnih načel, vrednotijo in varujejo pravice pripovedovalcev, neposrednih nosilcev ljudskega izraza.

Obstoječa zakonodaja v Republiki Hrvaški, ki posega na področje varstva »intelektualne lastnine«, je zaradi vstopa v WTO trenutno v procesu novelacije s predpisi in mednarodnimi konvencijami.

Vprašanja, povezana z aktualno konservatorsko prakso in varstvom ljudske dediščine, se delijo v naslednje skupine:

- Obstoječe stanje pretežnega dela ljudske stavbne dediščine je ogroženo; za varovane objekte ljudskega stavbarstva in ruralne celote na nivoju države aktivno varstvo ni urejeno, saj se večji del te dediščine nahaja v zasebni lasti pretežno kmečkega prebivalstva s slabim gmotnim položajem, ki primerne vzdrževanja ne more zagotoviti.
- Med domovinsko vojno, ki je trajala od 1991 do 1995, je bilo poškodovanega, delno porušenega približno 30 odstotkov ruralnega prostora na področju Republike Hrvaške. Obnova, večinoma že končana, je pustila niz odprtih vprašanj predvsem v načinu in izboru tipskih načrtov za gradnjo, ne glede na regionalne oziroma lokalne značilnosti. Tako se je izgubila lokalna oziroma nacionalna identiteta tovrstne stavbne in kulturne dediščine.
- Izdelava inventarja ljudske stavbne dediščine je ena od primarnih nalog službe varovanja kulturne

dediščine.

- Varstvo duhovne nematerialne kulture skozi obstoječo legislativo.
- Zagotavljanje pogojev bodočega razvoja ruralnega prostora - rešitev za učinkovito varstvo in prezentacijo ruralne dediščine.
- S sprejetjem novega Zakona o varstvu in ohranjanju kulturnih dobrin (1999) so se spremenile odredbe o preventivnem varstvu kot predhodni stopnji registracije kulturnih dobrin (prej kulturnih spomenikov) in zahtevajo usklajevanje prejšnjih registracij z današnjimi predpisi.
- Varstvo premičnega etnografskega gradiva, vprašanja legalnega izvoza, neuskkljenost z zakonskimi določili. Legalni izvoz nepremičnega gradiva ni niti evidentiran niti varovan, tvori pa skupino celotne dediščine. Z njenim odtujevanjem se siromaši obstoječa slika (in fond) tudi ljudske dediščine.
- Izobraževanje konservatorjev in nadaljnje izpopolnjevanje, oziroma specializacija.

Tradicionalna podeželska arhitektura kot del stavbne dediščine, bodisi kot posamezna ali pa povezana v oblike zgodovinskih in tradicionalnih celot, je nosilec identitete okolja, regije, s tem pa tudi naroda, predvsem zaradi neposredne povezanosti z vplivi prostora, na katerem je nastala. Je odraz geomorfoloških, klimatskih, krajinskih, kulturnih, socialnih (socioloških), ekonomskih in drugih dejavnikov okolja, v katerem je nastala. Do največjega pomena prihaja njena harmonična in skladna povezanost s krajino, ki jo obkroža, ne glede na to, če gre za posamezno stvaritev ali pa za zgodovinske in tradicionalne celote: vasi, zaselke, domačije v ruralnem prostoru.

Zato je treba na varstvo ljudske arhitekture, vsaj glede valorizacije in določanja programa ukrepov za njeno ohranjanje in obnovo, gledati v okviru širšega prostora, torej na ravni prostorskega planiranja.

Sodobna teorija varstva kulturne dediščine, ki izhaja iz evropskih načel, temelji na nekaterih pomembnih osnovah:

- vrednotenje in ohranjanje prostorske dediščine temelji na izhodišču, da je arhitekturni spomenik nedeljivo povezan s širšim prostorom in ne le z neposredno okolico;
- integralno varstvo kulturne in naravne dediščine temelji na načelu, da kulturno in naravno nasledstvo tvori harmonično celoto, katere elementi so nedeljivi;
- vrednotijo se tudi skromnejše stvaritve, ki so skozi čas dobile določeno vrednost, bodisi kot kulturno bodisi kot naravno nasledstvo.

Izhodišča za uresničevanje uspešnega varstva kulturne in naravne dediščine je treba zagotoviti v okviru prostorskih planov. Gradbene oblike ljudske arhitekture in krajina, ki jih obkroža, so med seboj povezane v sestavljeno prostorsko identiteto. Zato morajo biti ukrepi za varstvo in ohranjanje tovrstnega stavbnega nasledstva povezani s celotnim odnosom do procesa razvoja v prostoru. Vse posebnosti in vrednosti kulturne in naravne dediščine nudijo velike možnosti v smislu aktivnega izkoriščanja prostora in kakovostnega razvoja kraja na osnovi gospodarskih dejavnosti, ki ne bodo ogrozile, zmanjšale ali celo uničile njunih vrednosti.

Vojna pustošenja so oživila in vzpodbudila zavest o potrebi ohranjanja stavbne dediščine. Časovni imperativ (takšna je bila obrazložitev takratnega Ministrstva za obnovo in razvoj) je pripeljal do hitrih rešitev, ki niso spoštovala principov ljudske arhitekture in njenih temeljnih značilnosti, ki potrjujejo pripadnost določenemu okolju.

Glede na to, da je vojna hitro spremenila socialno-gospodarsko podobo in kulturno-prostorske odnose v ruralnem prostoru, je bilo za varstvo in obnovo nujno integralno planiranje. Da bi bila obnova in ohranjanje dediščine možna in uspešna, bi bilo potrebno zagotoviti ekonomske (gospodarske) podlage.

Na obnovo in ohranjanje stavbne dediščine (in ne samo nje) je treba gledati v sklopu planiranega socialno-gospodarskega in kulturno-prostorskega razvoja družbe v celoti ter v njenih segmentih regionalnega in lokalnega nivoja. Pri tem je treba izhajati predvsem iz načela spoštovanja in upoštevanja zgodovinskega (podedovanega) stanja. Razvojni načrti morajo biti osnovani na analizi zgodovinskega stanja in posnetku obstoječega. Lokalno prebivalstvo mora sodelovati v procesu planiranja oziroma dajati predloge za obnovo in ohranitev dediščine znotraj celotnega razvoja. Cilj razvoja mora biti, da bo tradicija oz. dediščina eden od primarnih in tvornih dejavnikov v konceptu razvoja neke družbe, torej države oziroma regije ali lokalne celote.

Pregledni znanstveni članek/1.02

Tihana Stepinac Fabijanić

POTI DEDIŠČINE – NA OBEH STRANEH REKE KOLPE

Na slovenski strani že dobro znan in uspešen projekt z naslovom »Po poteh dediščine Dolenjske in Bele Krajine«, ki se zadnje čase širi tudi na Kočevsko območje in dalje (Košćak 2000) ima svojo vzporednico tudi na Hrvaškem, kjer v zadnjih treh letih intenzivno vpeljujejo podoben projekt z delovnim naslovom »Na obeh straneh reke Kolpe«, po identičnem britanskem modelu "Heritage Trails" (Poti dediščine).

Tudi hrvaški projekt je usmerjen k regionalnem razvoju, in sicer na hribovitem območju ob reki Kolpi v dveh županijah (Primorsko-goranski in Karlovački), s posebnim usmerjanjem v razvoj ruralnega turizma na slabo razvitem območju. Mednarodni in interdisciplinarni projekt prostorsko poteka v obmejnih krajih ob reki Kolpi, hkrati pa vključuje tudi čezmejno sodelovanje (cross-border cooperation) oz. poskuša povezati dva sosednja prostora ene doline v dveh državah v smislu strokovno-metodološkega in politično-gospodarskega sodelovanja. Še bolj pa je pomembno, da se skozi delo projekta želi izboljšati medsebojne stike in pogoje življenja prebivalcev na obeh straneh kolpske doline.

Projekt bo namreč koristil lokalnemu prebivalstvu, ki je ločeno z mejno reko, saj bo vzpodbujal njihovo zavest o možnostih razvoja na tem prostoru. Prav tako bo koristil celotni dediščini, pripomogel k njenemu varovanju, ohranjanju ter promociji v smislu turistične atrakcije. Projekt bo koristen tudi za okolico, ker bo poudarjal potrebo pravilnega ekološkega upravljanja in uporabe naravnih bogastev. In nenazadnje lahko projekt koristi tudi bodočim obiskovalcem tega območja.

Projekt ima tudi širšo družbenopolitično dimenzijo, saj se z njim nakazuje na t. i. "bottom-up" oz. pristop od spodaj, še posebno v sodelovanju lokalnih skupnosti z domačimi in mednarodnimi združenji (združenje ICAM

iz Reke je pobudnik in predlagatelj projekta¹⁾) in tudi z različnimi institucijami in s telesi državne uprave ter mednarodne skupnosti (meddržavno sodelovanje Britanije, Slovenije, Hrvaške).

Rezultati projekta na slovenski strani že kažejo takšne pozitivne premike. V

nadaljevanju bo na kratko povedano, kako projekt poteka "na drugi strani". Pojasnjena bo tudi problemska situacija, s katero se srečujejo sodelavci projekta na terenu in se nanaša na vprašanja varovanja in dviga tradicionalnega nasledstva kot enega izmed osnovnih resursov za razvoj turizma na obravnavanem območju. Pri tem se v strokovnem smislu neizogibno srečujemo tudi z vprašanjem etnologovega odnosa do dosežkov tako usmerjenega projekta oz. koliko lahko razvoj turizma pomaga ali škoduje varovanju elementov kulturne dediščine, ne glede na to, ali gre za stavbno dediščino ali pa navade in duhovne vidike življenja določene lokalne skupnosti.

Začetki razvojnega projekta

Kot že rečeno, je projekt na Hrvaškem spodbudil sorodni projekt po britanskem modelu "Heritage Trails", ki je bil prikazan znotraj mednarodnega združenja ECOVAST²⁾ na srečanju na Otočcu leta 1997 (Heritage Trails - brošura, 1977). Takrat je združenje ICAM iz Reke začelo prvo fazo dela, kar je pomenilo oblikovanje strokovne ekipe, vzpostavitev kontaktov in sodelovanja z lokalnimi in regionalnimi institucijami in upravo ter pridobivanje informacij in dokumentacijskega materiala. Vse je potekalo izključno na prostovoljni osnovi, rezultat tega pa je izdelava Predloga projekta z delovnim naslovom »Poti dediščine - na obeh straneh reke Kolpe«. Sledilo je nekaj predstavitev v obliki workshopa na terenu, v katere se je zahvaljujoč donaciji britanskega Know How Fonda vključila tudi mednarodna ekipa strokovnjakov. Rezultat takšnega sodelovanja je Predlog projekta z naslovom »Razvoj turističnih poti dediščine v dolini reke Kolpe s ciljem revitalizacije ruralnih skupnosti«, ki ga je februarja 2000 združenje ICAM predložilo Ministrstvu za turizem RH ter britanski ambasadi v Zagrebu, v predviden Konzorcij pa je možna vključitev tudi drugih državnih institucij.

Čeprav je projekt kot celosten razvojni program ob vzpodbujanju turizma v ruralnih območjih zaenkrat

Vas ob Kolpi

edini takšne vrste na Hrvaškem in zato dobrodošel na Ministrstvu za turizem, Ministrstvu za kulturo in Ministrstvu za varstvo okolja, so ga težave v njegovi realizaciji, povezane z uresničitvijo finančne konstrukcije vse do nedavnega pustile »na čakanju«. Šele v zadnjem času je *razvojna strategija za ruralna območja*, narejena na nivoju države, predvidela tudi vključevanje takšnih projektov. Tako je Ministrstvo za turizem objavilo *Razpis za sofinanciranje razvojnih projektov, utemeljenih na programu varovanja in obnove dediščine*.³ Upamo, da bomo končno dobili pozitiven odgovor na postavljeni Predlog s strani združenja ICAM, s čimer se bo delo »na tej strani Kolpe« nadaljevalo.

Dediščina in regionalni razvoj

Načrtovani rezultati projekta:

1. Analiza virov in smernice razvoja

Projekt načrtuje pridobivanje pomembnih informacij o virih naravne in kulturne dediščine goranskega in ozalskega območja ob reki Kolpi, njihovo ovrednotenje v smislu ohranjanja dediščine in vključevanja v načrtovan razvoj, določitev prednosti ter izdelava sistemskih smernic za povezovanje izbranih turističnih zanimivosti in njihove ponudbe na celotnem predvidenem področju v skladu z interesi lokalnega prebivalstva, in sicer po modelu »Heritage trails« (Poti dediščine). Tako obdelan material bo objavljen v obliki elaborata.

2. Turistična ponudba in marketing

Predlagane lokacije z interpretacijo virov naravne in kulturne dediščine bodo vključene v turistično

ponudbo regije oz. v sodelovanju z lokalnim in regionalnim turističnim zavodom publicirane v obliki prospektov in promovirane na domačih in mednarodnih turističnih sejmih.

3. Ustanovitev podjetja

V interesu načrtovanega razvoja regije in dolgoročnega doseganja rezultatov projekta »Poti dediščine« ob reki Kolpi je med izvajanjem projekta predvidena ustanovitev podjetja, oziroma agencije, ki bo dolgoročno združeval vse zainteresirane posameznike in institucije, katerih cilj je nadaljevanje razvoja ruralnega turizma na predvidenem območju po določenih smernicah.

Zanima nas predvsem vsebina 1. točke, ki zadeva naslednje: katere so prednosti oziroma kateri problemi regije, kaj so viri naravne in kulturne dediščine te regije ter kako jih vključiti v gospodarski razvoj. Z vidika sodelovanja etnologov in konservatorjev nas zanima, kako se opredeliti v smislu varovanja dediščine oziroma v smislu interpretacije in uporabe dediščine v turistične

1. ICAM (Internacionalni center antropologije Motovun), Reka, Ružičeva 5, je nevladna, neprofitna organizacija, ustanovljena 1989 z namenom raziskovanja, interpretacije in revitalizacije kulturne in naravne dediščine Istre, severnojadranskega Primorja in Gorskega Kotarja.

2. ECOVAST (Evropski svet za vasi in mala mesta) je mednarodna organizacija s statusom pri Evropski komisiji. Svoje nacionalne izpostave ima na Hrvaškem in v Sloveniji.

3. Javni razpis za predlaganje razvojnih projektov, utemeljenih s programom ohranjanja in obnove dediščine za sofinanciranje s podpornimi sredstvi Ministrstva za turizem v letu 2000, ki je bil objavljen v Vjesniku, 2. decembra 2000.

namene ter kako doseči uspešno komuniciranje med strokovnjaki in lokalnim okoljem, da bi projekt aktivno zaživel.

Če upoštevamo to zadnje trditev, ugotavljamo, da so predvideni rezultati projekta v neposredni odvisnosti od reakcij lokalne skupine oziroma prebivalcev, ki morajo aktivno sodelovati v procesu realizacije, na kar kažejo tudi slovenske analize. V dosednji fazi delavnic na terenu se je delo komaj dotaknilo elementov informativnega in edukativnega družbenega delovanja nasproti lokalni skupnosti, kar se terminološko označuje z izrazom "community development" (Moore, Brooks 1996). Menimo, da je v komunikaciji vseh zainteresiranih "partnerjev" dosežen ustrezen dogovor. Podan je potek dosednjega dela na projektu, vključno z zbranimi materiali, ki valorizirajo kulturne in naravne vrednosti krajev ob reki Kolpi kot vire bodočega razvoja s poudarkom na turizmu; podan je tudi pregled težav, s katerimi se srečujejo lokalni prebivalci tega področja in ki ovirajo razvoj (izoliranost, visoka stopnja brezposelnosti, nezadovoljiva infrastruktura, neorganiziranost kmetijske proizvodnje in ostalih dejavnosti ipd.); v nadaljevanju pa so predstavljene možnosti izhoda iz "krize nemoči" s pomočjo projekta, ki bi zajemal sledeče smernice:

- Sprejemanje celotne regije ob zgornjem in srednjem toku reke Kolpe kot "dodatnega proizvoda" za razvoj turizma v zaledju obalnega dela države (Kvarnerska riviera), vključno s potenciali zdravstvenega, rekreacijskega in športnega turizma na povezavah med večjimi mesti v okolici (Zagreb, Karlovac, Reka, Ljubljana, Trst).

- Podpiranje lokalnega kmetijstva (tudi kot dodatka k osnovni zaposlitvi), s poudarkom na pridelavi domače hrane in uporabi starih receptov ter plasiranjem proizvodov na tržišče.

- Prebivalci tega območja se zavedajo vrednosti svojega naravnega in kulturnega okolja, zato je potrebna pomoč v prizadevanjih glede obnove, varovanja in predstavitve dediščine in tudi pri njenem vključevanju v turistično ponudbo, s poudarjanjem vseh oblik tradicionalne proizvodnje (stare obrti in druga znanja s vključevanjem narečnega jezika kolpske doline, legende itd.).

- Prebivalci tega območja so pretežno revni in pogosto malodušni, z izraženim občutkom nemoči, da bi se uprli izolaciji in spremenili svoje življenjske okoliščine; valovi političnih sprememb, v zadnjem času tudi posledice splošnih vojnih okoliščin, razmere na Hrvaškem in proti Hrvaški so k temu občutku prispevale še nezaupanje do sprememb - kljub temu je bilo doseženo soglasje, da želijo ovire premagati in začeti projekt, v katerem bo s skupnimi močmi in z vlaganjem vseh vključenih ustvarjen pozitiven pomik.

- Pri dosedanjem delu na začetku projekta je bilo v komunikaciji z lokalnim prebivalstvom doseženo razumevanje v smislu možnosti uporabe virov dediščine kot razvojnega potenciala in o potrebi sodelovanja vseh zainteresiranih, da bi lahko ustvarili podlago za razvoj ruralnega turizma, kar je cilj tega projekta; pri tem je bilo ugotovljeno, da je evropski model "Heritage Trails" (Poti dediščine) sredstvo za dosego tega cilja (kar že postaja realnost na področju "na drugi strani Kolpe" v

Sloveniji).

- Nekatere lokalne akcije, v razvojnem smislu, so se na obravnavanem območju že začele. Poleg posameznih podjetniških dejavnosti in vlaganj je na pobudo Primorsko-goranske županije v Skradu pri Opčini ustanovljen t. i. podjetniški inkubator, ki želi združevati in usmerjati interese lokalnih podjetnikov; ravno tako je na področju Vrbovskega ustanovljeno žensko združenje Žene pri Kupe, ki želi prispevati k povezovanju in razvoju. S to iniciativo je povezana tudi ideja o organiziranju umetniškega, kreativnega in podjetniškega centra, kar je deloma že realizirano v obliki "Oblikovne likovne delavnice Plemenitaš". Na tem območju je sprožena tudi iniciativa mladih ljudi za samopomoč v oteženih življenjskih pogojih, ki želi zaustaviti težnjo po begu z vasi ter najti izhod iz stanja izolacije in siromaštva, najti prednosti življenja na vasi in tam ustvariti pogoje za zaposlovanje. Projekt tovrstne pobude podpira. Če takšnih in podobnih začetnih poskusov ne bi podprli, in zato iz vseh teh iniciativ ne bi dobili pozitivnih rezultatov, bi navdušenje celotnega okolja še bolj upadlo, kar je latentna nevarnost.

Dediščina in njeno varovanje

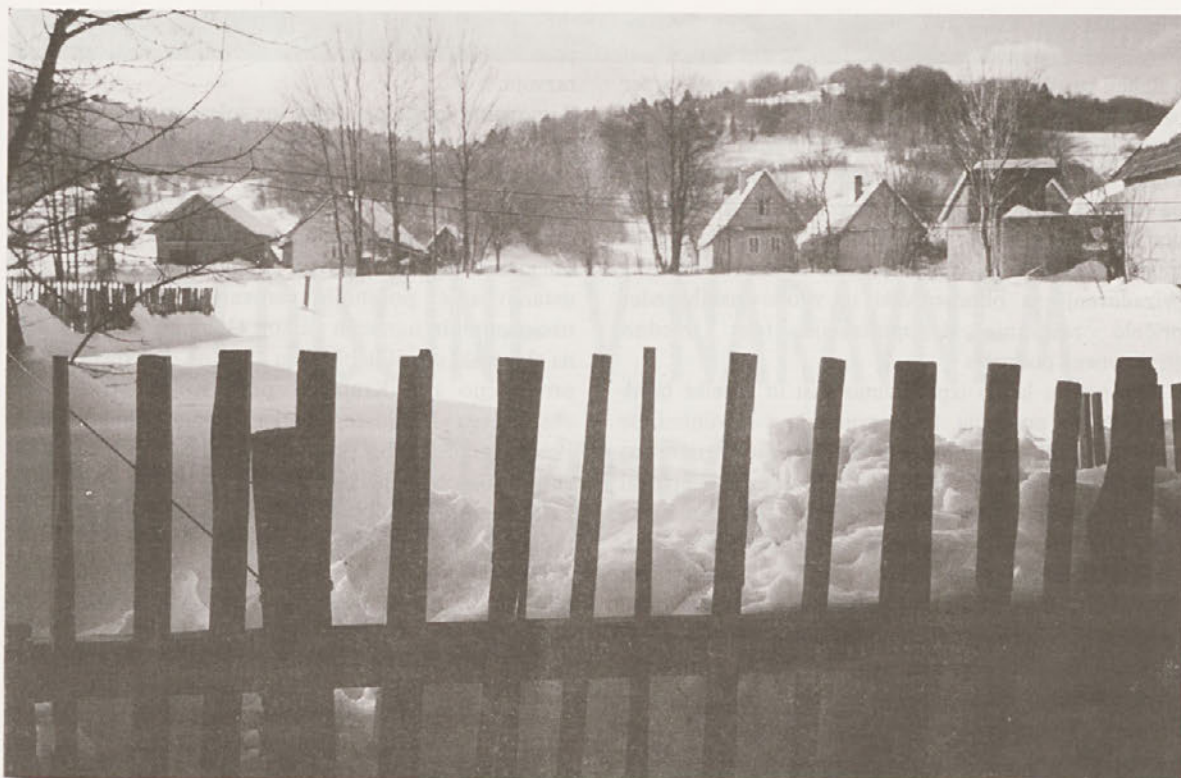
Glede na to, da je prednostna naloga predloženega projekta analiza virov dediščine ter njihova obdelava v smislu praktičnega vodiča za obiskovalce, kar bi prispevalo k razvojnemu planu ruralnega turizma kot enem od modelov revitalizacije in načrtovanega razvoja ("Strategija za ruralno Evropo" ECOVAST 1998), je temeljni koncept dela analize virov naslednji:

1. Seznam naravnih in kulturnih znamenitosti na predlaganem območju, s prikazom na geografski karti ter s popisom relevantne bibliografije z informacijami o teh lokacijah.
2. Seznam kulturnih dogodkov in vsebin na predlaganem območju in njihov opis (tradicionalne vsebine, kot so prazniki, sejmi ipd. ter turistične vsebine).
3. Imena ljudi, ki se ukvarjajo z naravno in kulturno dediščino na navedenem območju, s podatki o tem, kje so zaposleni, kakšen je njihov status, izobrazba in kakšne izkušnje imajo.
4. Imena lastnikov zanimivosti ali ljudi in organizacij, odgovornih za njihovo vzdrževanje in predstavitve.
5. Seznam turističnih objektov, kot so hoteli, restavracije, ponudbe prenočišč (npr. bed & breakfast).

Končni rezultat takšne obdelave naravnih in kulturnih ter turističnih vsebin, ob valorizaciji na terenu, kjer bodo izločeni smo tisti objekti in vsebine, ki so primerno urejeni, ustrezajo evropskim standardom in so primerni za turistične namene, bo pokazal, kakšno je stanje dediščine, kakšne so možnosti njenega uporabljanja in dal konkretne napotke za izboljšanje situacije skozi dodatno urejanje, prilagajanje in obnovo.

Koriščenje različnih vrst dediščine posega na zelo pomembno in problematično področje njenega varovanja in ohranjanja. Govorimo predvsem o stavbni

Stavbna dediščina ob Kolpi

dediščini, ki je, ne samo na prostoru delovanja tega projekta, pač pa na Hrvaškem nasploh, večinoma v kritičnem stanju. Takšen položaj zahteva nujen in sistematičen pristop k njenemu reševanju in revitalizaciji (glej: Ivančević, Marković 1991; Marković 1977; Rapo 1998). V nadaljevanju nas sooča s težavami ekonomskega vrednotenja stavbne dediščine, kar je pri nas šele v zadnjem času postalo del teoretičnega in praktičnega interesa (Šošić 1991; Antolović 1998). Vprašanje pravičnega gospodarjenja s kulturnimi spomeniki, še posebno s stavbno dediščino, je namreč postalo zelo pomembno, saj se je pokazalo, da zgolj varovanje, pravno in konservatorsko, ni sposobno zagotoviti ohranitve.

Z interdisciplinarnim pristopom k težavam, ki ob strokovnjakih konservatorjih, sociologih, umetnostnih zgodovinarjih in etnologih vključuje tudi pravnike in ekonomiste, je treba vrednotiti dediščino v smislu njene zgodovinske in estetske vrednosti, kot tudi njene gospodarske in uporabne oz. tržne vrednosti. Drugače rečeno, kvaliteti dediščine je treba dodati njeno tržno vrednost in ji tako podaljšati življenjsko dobo. Uspeh predlaganega projekta temelji ravno na domnevi, da je lahko samo zavarovana, urejena in dobro predstavljena dediščina razvojni vidik, ki ga je moč plasirati na gospodarsko tržišče v smislu turistične ponudbe, in da je, nasprotno, priliv sredstev, ki izhajajo iz tržnega gospodarjenja z dediščino, pogoj za njeno nadaljnjo obnovo in ohranjanje. Tako se vrednotenje preteklosti spreminja v izvor bodočih kvalitet znotraj celotnega razvoja neke specifične regije. To pa je obenem tudi princip, kot ga je postavila evropska in svetovna upravljalvska komisija (UN World Commission, 1998).

Primer kolpske doline

Kako lahko to uporabimo na primeru predlaganega območja ob reki Kolpi oziroma kaj so danosti te regije in ali lahko razvoj turizma na tem ruralnem območju pomaga pri ohranjanju dediščine?

Reka Kolpa je povezovalka celotnega območja, planinskega, gorjanskega in tudi nižjega karlovškega, ki prehaja v vinorodne griče ozaljskega območja, vse do Žumberačke gore. Na območju ob Kolpi, ki je bilo v preteklosti tranzitno pomembno, se vrstijo stara naselja s zgodovinskimi utrdami in dvorci (npr. Čabar, Brod Kupa, Severin, Bosiljevo, Ribnik, Ozalj), ki so jih gradili Frankopani, ko so kot mogočna hrvaška plemiška družina gospodovali tem krajem. Čeprav danes pretežno izolirani, zanemarjeni in zapuščeni, so dvorci, stari trgi in rečni prelazi, vasi in zaselki, izredno bogata osnova bodočega razvoja na principih gospodarske valorizacije v okviru turizma. Glede na to se bo ob reki Kolpi, ki vključuje tudi prostor Nacionalnega parka Risnjak, izredno bogato in na nacionalnem nivoju zavarovano območje, po postavkah modela HT (Heritage Trails brošura 1997) s posebno razdelanimi metodami razvil sistem interpretiranih in medsebojno povezanih lokacij in tudi posameznih objektov znotraj ločenih naselij. Vključene bodo glavne prometnice, železnica in magistralne ceste (pri čemer stara cesta, t. i. Lujzijana oziroma Karolina postaja osnovna komunikacija v projektu - turistična pot, ki povezuje večja središča: Zagreb, Karlovac, Delnice, Reko), potem mejni prehodi s Slovenijo (Prezid, Brod na Kolpi, Vinica, Metlika), reka Kolpa (plovna pot za kajakaše in rafting), v okviru tega pa še poti, steze in druge komunikacije med naselji in znotraj vsake posamezno izbrane lokacije (z ločeno

namembnostjo za avtomobile, pešce, kolesarje, konjenike, kajakaše na reki ...). To pomeni hkrati tudi poseben strokovni pristop k urejanju in interpretaciji ter označitvi celotnega območja ob reki Kolpi.

Ravno tako je s posebnim metodološkim pristopom zajeto vprašanje pristopa k urejanju stavbne dediščine na istem področju - gre za sistematično obnovo in urejanje lokacij in zasebnih kulturnih spomenikov, ki so trenutno dokaj zapuščeni in prazni. Tako bi se hkrati s prizadevanji za obnovo vasi in zgodovinskih jeder pričelo reševanje depopulizacije tega izredno atraktivnega področja.

V tem smislu lahko izpostavimo vasi in zaselke brodmoravičkega področja, ki se ponajbolj s številnimi, še vedno dobro ohranjenimi (čeprav pretežno zapuščenimi) primerki tradicionalnih hiš, med katerimi so bile nekatere zgrajene še v 17., 18. stoletju in so ohranjene v svoji izvorni obliki (npr. hiša Delač, hiša Ožanić). Izjemen je tudi primer ohranjenih planšarij na Risnjaku (dolina Leska) ali pa majhnih zaselkov okoli izvira reke Kolpe, oboje znotraj meja Nacionalnega parka »Risnjak«, ki pa so v smislu ponudbe obiskovalcem parka še povsem neizkoriščeni.

Predmet zanimanja tega projekta so tudi številna druga naselja goranskega območja z značilnimi dvoprostornimi lesenimi hišicami na gozdnih čistinah in kraških poljih, s kamnitim pritličjem in strmimi strehami, ki so bile v preteklosti pokrite z lesenimi škodlami. Pozornost velja nameniti tudi naseljem in tradicionalnim ambientom karlovško-ozaljskega območja, kjer se nahajajo lesene hišice, pogosto z »gankom« v nadstropju, nekoč pokrite s slamnato kritino, kar je danes redkost. V projektu so zajete tudi druge vsebine tradicionalnega življenja, navade, znanja in veščine v izdelavi orodja, umetniških predmetov, lokalna kulinarika pa tudi specifična in med seboj različna narečja vsakega posameznega kraja.

Zaključek

Kot kažejo dosedanja etnološka raziskovanja in konservatorske terenske podlage⁴, še posebno gradivo in terenska poročila iz devetdesetih let 20. stoletja, se v navedenih območjih ob reki Kolpi povsod kaže velika zapuščenost in ogroženost tradicionalne stavbne dediščine. Samo delno je ohranjen materialni vidik nekdanjega načina življenja in tradicije, ki je danes pod vplivom vsesplošno razširjene urbane kulture spremenjena. Kljub temu pa je še vedno moč spremljati sledove preteklega življenja v videzu naselij in posameznih ohranjenih objektov ter v predmetih, ki so shranjeni v redkih lokalnih zbirkah ali pa v zasebnih hišah. Le-teh je prav tako že zelo malo, v njih pa prevladujejo gospodinjstva s starejšo populacijo.

A ravno na teh preostankih, tako materialnih kot tudi lokalnih šeg govora, zgodb in drugih tradicionalnih vsebin, je treba graditi kakovostno interpretacijo in turistično ponudbo, ki bi ob ustrezni ureditvi hiš, okolice in vasi predstavila specifične vrednote tega območja ter izvirne proizvode (hrana, spominki, pohištvo). Odločilno vlogo v procesu revitalizacije pa imajo ljudje,

torej lokalni prebivalci, in njihova odločnost, da poskrbijo zase in za svojo dediščino ter se usmerijo k razvoju.

Regionalna in državna upravna telesa morajo v okviru regionalne strategije razvoja spremljati, usmerjati in podpirati takšen razvoj skozi različne oblike podpor in sistemskih ukrepov. Ena od oblik takšnega organiziranega pospeševanja razvoja, ki hkrati omogoča integralno varstvo naravne in kulturne dediščine, je ustanavljanje posebnih varovanih območij, t. i. nacionalnih in naravnih parkov. Območje ob reki Kolpi na slovenski strani je bilo leta 1998 na državnem nivoju proglašeno za »Krajinski park Kolpa« (poleg že obstoječega »Krajinskega parka Lahinja« v Beli krajini). Predlagamo, da bi podobno tudi na hrvaški strani zavarovali območje kolpske doline, ki že ima status zavarovanega območja, s PUP iz leta 1999 pa je celoten prostor predviden za naravni park.

Za takšen pristop si prizadeva mednarodni, interdisciplinarni in razvojni projekt »Na obeh straneh reke Kolpe«.

Literatura

- ANTOLOVIĆ, Jadran 1998: Ekonomsko vrednovanje graditeljske baštine. Mikrorad, Zagreb.
- KELEMEN - PEPEONIK Valerija 1998: Hrvatska sekcija ECOVAST-a. V: ECOVAST, Strategija za ruralno Europu.
- HERITAGE TRAILS, Rural Regeneration Through Sustainable Tourism. Otočec 1997.
- IVANČEVIĆ, Radovan, Ksenija Marković 1991: Etnologija i arhitektura. V: Zbornik radova simpozija 12. internac. kongresa antropoloških i etnoloških znanosti. Zagreb 1988.
- KOŠČAK, Marko 1998: Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine. V: Rast, let.9, št. 1, 63-60.
- - 2000: Trajnostni turizem in integralni regionalni pristop. V: Rast let.11, št.5, 453-457.
- MARKOVIĆ Ksenija 1997: Obnova i očuvanje hrvatske pučke graditeljske baštine. V: Zbornik sažetaka, Ministarstvo kulture RH, Uprava za zaštitu prirodne i kulturne baštine - Konzervatorski odjel u Zagrebu.
- MOORE, Allen B., Rusty Brooks, (1996), Transforming Your Community. Empowering for Change. Malabar, Florida.
- RAPO, Vesna 1998: Folkloristička istraživanja u tijeku. Zaštita baštine s posebnim osvrtom na restauratorstvo i konzervatorstvo. V: Radovi HDF, 7, Zagreb.
- ŠOŠIĆ, Hrvoje 1991: Ekonomija spomeničke baštine. Zagreb.
- UNITED NATIONS ECONOMICS Commission for Europe), Major Trends Characterising Human Settlements Development in the ECE region. Geneve 1998.

4. Terenski zapisi in poročila: Ministarstvo za kulturu RH - Uprava za varstvo kulturne dediščine, Konzervatorski oddelki v Zagrebu, Karlovcu in Reki.

VARSTVO IN OBNOVA KULTUR- NE DEDIŠČINE V NARAVNEM PARKU LONJSKO POLJE

Varovano območje Naravnega parka Lonjsko polje je izjemno glede kulturnega in naravnega bogastva, ki je visoko vrednoteno tako v hrvaških kot evropskih okvirih. Nahaja se v osrednjem toku reke Save, vzhodno od Siska, na območju z geografskim imenom Srednja Posavina.

Vrste kulturne dediščine

Kulturna dediščina Lonjskega polja je povezana s tradicijo naseljevanja in sestavo vaških naselij. Glede na pozitivne zakonske določbe¹ je razvrščena takole:

Prostorska dediščina - nepremične kulturne dobrine

Kulturna krajina

Voda je dominantni naravni dejavnik kulturne krajine, ki ima značilnosti ravninskega, poljedelskega predela in je posledica ukvarjanja prebivalstva s poljedelstvom in živinorejo. Kulturna krajina Srednje Posavine presega meje varovanja naravnega parka in obsega celovito etnološko območje s tradicionalnimi naselji na levi in desni obali reke Save med Siskom in Gradiško. Kulturna krajina in etnološko območje sta nacionalno pomembna.

Naselja (vasi)

Znotraj meja parka se nahaja sedemnajst manjših in večjih vaških celot. Današnje naseljevanje datira v 18. stoletje, ko je

prenehala nevarnost turških osvajanj, zato lahko rečemo, da so naselja stara približno dvesto let. Razvila in oblikovala so se v 19. stoletju ter v začetku 20. stoletja. Tip naselja so pogojevali krajinski in kulturološki dejavniki.

Razlikujeta se dva tipa nižinskih, linijskih naselij: obcestna, pozidana le vzdolž ene strani, ter obcestna, pozidana na obeh straneh ceste. Ob reki Savi so značilne obcestne vasi, ki spremljajo linijo vodotoka. Vse vasi so pravilno strukturirane s kontinuirano nanizanimi domačijami. Parcele so ozke, izrazito dolge, postavljene pravokotno na cesto. Za naselja so značilne hiše, ki so z ožjimi pročelji usmerjene proti cesti; za vse velja enotna smer gradnje. Gospodarski objekti so pomaknjeni v notranjost parcele.

Vasi se nahajajo v ohranjenem naravnem ambientu, kjer je opaziti skladnost arhitekture in narave. Ohranjeni sta originalna organiziranost naselij in posameznih domačij ter tradicionalna lesena arhitektura. Čeprav so vasi tipizirane ter v določeni meri enakega videza, pa v vsaki od njih najdemo določene posebnosti.

Dve vasi imata tudi pravno varstvo: ena v celoti (Čigoč) in ena kot del vasi (Krapje).

Tradicionalna arhitektura

V gradbenem smislu so vasi Lonjskega polja tradicionalne celote z odlično ohranjeno stavbno arhitekturo. Ljudsko stavbarstvo prevladuje v odnosu do nove arhitekture, njegova značilnost pa je hrastovina kot tradicionalni gradbeni material Posavine.

Ljudsko arhitekturo sestavljajo različne vrste stavb, značilnih za vaška gospodinjstva. Hiše so osnovne in dominantne zgradbe na domačiji. Glede na višino jih delimo na nadstropne in pritlične. Njihove oblikovne značilnosti so podložen pravokotni tloris, dvokapna streha z naklonom 40-45, pokrita zunanja stopnišča z gankom, okrasni detajli (rezljane ograje, stropovi, detajli strehe in glavnih tramov).

¹ Zakon o zaščiti i očuvanju kulturnih dobara, Narodne novine št. 69/99.

Krapje - značilne lesene nadstropne hiše na ozkih parcelah

Hiše so grajene s tehniko horizontalnega zlaganja desk oz. plohov z vidno strukturo lesa na zunanjsčini.

Po vaseh je veliko lesenih hiš. V evidenci iz leta 2000 jih je bilo na območju parka kar 870. Pregled ohranjenosti tradicionalnih lesenih hiš je skupaj z valorizacijo naselja in stopnjo varovanja podan v tabeli 1.

Na domačijah so ohranjene raznovrstne gospodarske zgradbe: hlevi, seniki, lope (shrambe, drvarnice), svinjaki, koruznjaki. Starejše stavbe so grajene izključno iz lesa, v novejšem času pa jih gradijo v kombinaciji z opeko. Izvirne gospodarske stavbe so zelo redke in zaradi zamiranja dejavnosti vedno bolj izginjajo.

Posamezne hiše so zavarovane kot kulturna dobrina. Do zdaj je bilo zavarovanih 22 hiš oziroma gospodarskih objektov, predlaganih pa je še približno 260 hiš in domačij.

Posamezne zgradbe

Ob stavbni arhitekturi se po vaseh nahajajo tudi zgradbe različne javne funkcije, pomembne pri funkcioniranju vasi. Varujejo se kot kulturne dobrine in imajo zgodovinsko, arhitektonsko ter ambientalno vrednost. To so cerkve, kapele, sakralna in spominska obeležja, župnišča, kurije, stare šole, gasilski domovi in brodi.

Premične kulturne dobrine tega območja:

- umetniški predmeti (cerkveni inventar),
- tradicionalni inventar vaških gospodinjstev (hišni uporabni predmeti, noša, orodje, poljedelsko orodje).

Nematerialne kulturne dobrine

Duhovna dediščina tradicionalnega vaškega prostora je ohranjena skozi:

- glasbo, pesmi, ples, folkloro,
- ljudske obrti (znanje),
- znanje in vedenje o tradicionalnem načinu gospodarjenja (poljedelstvo, živinoreja, ribištvo).

Iz navedenega so razvidne številne in raznovrstne kulturne značilnosti Lonjskega polja. Prostorska celota kot kulturna dobrina ima najzahtevnejše in najbolj kompleksne pogoje varovanja. Vsebina se giblje od ohranjanja antropoloških značilnosti, spremljanja krajinskih sprememb, obnove in revitalizacije arhitekturnih celot in specifičnega načina gradnje do ohranjanja celotne kulturne identitete. Pri delu je potrebno sodelovanje interdisciplinarne skupine strokovnjakov.

Mužilovčica - niz tradicionalnih lesenih hiš

NARAVNI PARK LONJSKO POLJE

Naselje	Število lesenih hiš	Vrednost	Varstvo Naselje	Hiše
BUKOVICE	0	N	-	-
ČIGOČ	42	01	+	2
DONJA GRAČENICA	87	03	-	2
DRENOV BOK	76	02	-	3
JASENOVAC	0	04	-	-
KOŠUTARICA	0	N	-	-
KRAPJE	88	02/01	+	7
KRATEČKO	53	02	-	-
LONJA	82	02	-	-
MLAKA	10	04	-	-
MUŽILOVČICA	51	02	-	1
OSEKOVO	147	03	-	5
PUSKA	76	03	-	-
STRUŽEC	91	03	-	2
SUVOJ	30	01	-	-
SVINJIČKA	37	03	-	-
TREBEŽ	0	04	-	-
SKUPAJ	870		2	22

Tabela 1 / Vrednost naselij, število ohranjenih lesenih hiš po naseljih Lonjskega polja, stopnja varovanja (stanje v letu 2000)

01 Naselje je v dobri meri ohranilo izvorni vaški ambient in tradicionalno leseno arhitekturo.

02 Deli naselja so ohranjeni v izvirnem ambientu s tradicionalno leseno arhitekturo.

03 V naselju so ohranjene nekatere značilnosti ljudske arhitekture.

04 V naselju so ohranjene posamezne stavbe ljudske arhitekture.

N Naselje je izgubilo tradicionalni ambient, prevladujejo starejše in novejši zidane hiše (nova naselja in naselja obnovljena po domovinski vojni).

Stanje in težave

Glavna težava je depopulizacija in zapuščenje domačij. V še obstoječih prebivajo večinoma starejši ljudje z zelo slabim standardom. Takšen položaj so povzročile politične odločitve po 2. svetovni vojni, zaradi katerih se je vaško prebivalstvo preseljevalo v mestne industrijske centre in se tam zaposlilo, vasi pa so se gospodarsko osiromašile. Proces se je nadaljeval z dolgoletnim zanemarjanjem območja, saj ni nihče vlagal v infrastrukturo, obnovo in proizvodnjo. Poleg tega je bilo območje močno opustošeno med zadnjo vojno na Hrvaškem. Vse naštetu je privedlo do zmanjšanja človeškega, prostorskega in gospodarskega potenciala naselij.

Zgodovinska tradicionalna arhitektura je pomanjkljivo vzdrževana, v zadnjem času pa se je še povečalo podiranje lesenih hiš in preseljevanje na lokacije izven naravnega parka.²

Razlogi so finančni, največkrat pa tudi posledica slabo razvite zavesti lokalnega prebivalstva o vrednosti arhitekture in o potrebi po njeni obnovi.

2 Zaradi obstojnosti hrastovega lesa so hiše v preteklosti pogosto selili iz enega naselja v drugo ali na drugo lokacijo znotraj naselja, danes pa je pogosto njihovo prestavljanje na geografsko in kulturološko popolnoma različna območja, kjer jih uporabljajo za vikende. Pogosta je tudi prodaja oz. uporaba hrastovih desk za ladjedelništvo, izdelavo rustikalnih interierov ipd.

3 Raziskovali so konservatorji, etnologi in arhitekti Uprave za varstvo kulturne dediščine in Konservatorskega oddelka v Zagrebu.

Območje je bilo leta 1990 razglašeno naravni park, šele leta 1998 pa je bil ustanovljen Javni zavod naravnega parka Lonjsko polje. Takrat se je tudi začela intenzivna promocija in z njo obiski turistov. Kmalu se je pokazalo, da ni dovolj ustrezno predstavljenih vsebin kulturne dediščine, prav tako pa bi bila potrebna velika finančna pomoč za celovito ureditev prostora.

Raziskovanje, dokumentacija

Po razglasitvi Naravnega parka se je konservatorska služba aktivneje vključila v raziskovanje prostora.³ Zelo dobro so bile dokumentirane tipologija arhitekture ter ostale značilnosti vaških naselij. Dokumentirali so po navodilih konservatorske metodologije: reambulacija terena, valorizacija naselij, izdelava opisov, arhitekturnih posnetkov in fotodokumentacije. Novelirani so bili popisi kulturnih dobrin in sprejeti pravni akti o varstvu posameznih kulturnih dobrin. Podatki so dobra osnova za načrtovanje varstvenih modelov.

Podatke o kulturni dediščini v GIS⁴ so začeli vnašati leta 1994 in nadaljevali leta 2000. Najprej so bili vneseni podatki za varovani vasi Čigoč in Krapje, sicer pa je projekt še na začetku.

V najnovejši akciji v sodelovanju z upravo parka vrednotijo in ocenjujejo tehnično stanje vseh lesenih hiš. Smisel takšnega dokumentiranja je evidenca vseh lesenih hiš, določanje števila spomeniško dragocenih posameznih kompleksov, ugotavljanje gradbenega stanja hiš in cenitev njihove obnove. Cilj je pridobitev podatkov za načrtovanje varstva in financiranja obnove ter revitalizacije.

Menim, da je treba z raziskovanjem in dokumentiranjem prostora nadaljevati, vendar pa ju usmerjati k elaboriranju konkretnih in dogovorjenih tem, potrebnih za izdelavo programa in projekta varstva, obnove in prezentacije vseh kulturnih dobrin.

Izdelava prostorskega plana Naravnega parka Lonjsko polje kot osnovnega prostorsko-planskega dokumenta je predvidena že nekaj let, vendar pa se zaradi omejenih sredstev iz državnega proračuna še zmeraj ni začela.

Zato bodo do sprejetja prostorskega plana parka varstvene ukrepe izvajali po osnovnih graditvenih pogojih v naravnem parku, določenih v prostorskem planu sisačko-moslavačke županije.

Varstvo

Konservatorji vidijo perspektivo in revitalizacijo območja prav v dejstvu, da je le-to varovano kot naravni vir in da obstaja velika možnost za aktiviranje stavbnega fonda v turistične in predstavitvene namene. Razen v turizmu je bodočnost območja vidna tudi v pridelavi zdrave hrane, aktiviranju domačij in tradicionalnega gospodarjenja.

Služba varstva kulturne dediščine mora nujno izdelati pravne akte za varovanje kulturnih dobrin in sicer: celotnega etnološkega območja, naselja in posameznih delov ter stavb z lastnostmi kulturne dediščine.

Zaenkrat še ne obstajajo konservatorski projekti za

obnovo naselij ali območje v celoti, je pa izdelava te dokumentacije uvrščena med prioritete financiranja. Izdelani so projekti obnove za dve hiši (Čigoč 26, Krapje 1).

Dosedanja izvedba varstvenih ukrepov je bila usmerjena v realizacijo manjših projektov obnove ter konkretnih akcij, prepoznavnih v širši javnosti.

V vasi Čigoč, evropski vasi štokelj⁵, je bila obnovljena lesena hiša na hišni številki 26, ki je bila pred tem že skoraj porušena. To je bil hkrati tudi začetni projekt obnove stavbne dediščine.

Obnovo je financiralo Ministrstvo za kulturo Republike Hrvaške. Hiša je bila predana v upravljanje Upravi parka Lonjsko polje, ki je v njej uredila informacijski center ter manjši razstaveni prostor. V isti vasi je evidentirana in odprta tudi zasebna zbirka domače obrti, tradicionalnega orodja, pribora in ostalih uporabnih predmetov.

Ministrstvo za kulturo je prav tako financiralo začetek obnove hiše v Krapju št. 1 ter župnijske cerkve v vasi Lonja, ki je bila poškodovana med domovinsko vojno.

Pomembno akcijo je konservatorska služba izvedla v vasi Krapje, ki je bilo razglašena za »Vas stavbne dediščine«. Tam že nekaj let potekajo Dnevi evropske dediščine, na katerih skozi diskusije in predavanja na lokalni ravni spodbujajo ideje obnove vaškega prostora in promocijo njegovih značilnosti. Poleti organizirajo delavnice, ki je namenjena učencem gradbenih šol.

Začeto delo bo dalo zelene rezultate le, če bodo izdelane prioritete ter če bodo našli zadostne vire financiranja za obnovo in konkretno pomoč prebivalstvu.

Literatura:

DOKUMENTACIJA UPRAVE za varstvo kulturne dediščine. Konservatorski oddelek v Zagrebu.

ISTRAŽIVANJE i utvrđivanje stanja etnoloških spomenika u Hrvatskoj - područje istraživanja Lonjsko polje. Ministarstvo kulture, Uprava za zaštitu kulturne baštine. Zagreb 1991/1992.

PETRIĆ, Ksenija 1999: Očuvanje kulturne baštine Lonjskog polja. V: Bilten Parka prirode Lonjsko polje, letnik 1, številka 1, Javna ustanova Park prirode Lonjsko polje, Jasenovac.

- - 2000: Uvjeti izgradnje u Parku prirode Lonjsko polje (v tisku). Okrogla miza ob dnevu Naravnega parka Lonjsko polje. Sisak.

PETRIĆ, Ksenija, Ana Mlinar 1994: Dokumentiranje naselja za GIS Lonjskog polja. Zagreb.

PARK prirode Lonjsko polje. Čigoč br. 26, Studija obnove i revitalizacije. Državna uprava za zaštitu kulturne i prirodne baštine, povjerenstvo u Zagrebu. Zagreb 1994.

PROJEKT Sava. Nastavak vodnogospodarskog uređivanja sustava od poplava u srednoj Posavini. Procjena utjecaja na okoliš. Studija zaštite kulturne baštine, Uprava za zaštitu kulturne baštine, Konzervatorski odjel u Zagrebu. Zagreb 2000.

4 Geografsko informacijski sistem, v katerem so predstavljeni različni projekti in baze podatkov.

5 Zaradi velikega števila štokeljnih gnezd je bila vas proglašena za evropsko vas štokelj ter s tem postala najpopularnejše in turistično najbolj obiskano naselje Lonjskega polja.

Predhodna objava/1.03

Ana Mlinar

OBNOVA HIŠE ČIGOĆ 26, NARAVNI PARK LONJSKO POLJE

Eden od ciljev konservatorske stroke je obnova in revitalizacija kulturne dediščine. Zaradi vrste negativnih okoliščin v vaških naseljih, od ekonomskih do demografskih, kakor tudi zaradi pomanjkanja sredstev na ravni republike, so obnovljene stavbe ljudske arhitekture zelo redke.

Zato je obnova celotne stavbe in njene ožje okolice povod za predstavitev metodologije dela, težav, rezultatov in nove namembnosti.

Ena od domačij je bila obnovljena v naselju Čigoć na območju Naravnega parka Lonjsko polje, v obdobju med letoma 1997 in 1999.

Park se nahaja na poplavnem območju ob Savi, med Siskom in Gradiško, ki je zaradi naravnega ravnotežja ter periodičnega poplavljanja ohranilo svojo biološko raznolikost, na primer številne rastlinske in živalske vrste, ki so v Evropi izumrle že pred tridesetimi in več leti.¹

Znotraj parka se nahaja tudi petnajst vaških naselij ob levi obali reke Save, z nizom ohranjenih elementov v povezavi z življenjem človeka ter njegovim bivanjem ob reki in močvirnih poljih. Zato je tam kot le malo kje pestra kulturna krajina, v kateri sta še ohranjena tradicionalni način življenja in obdelovanje zemlje z visoko ravnijo ekologije. V tej mozaični pokrajini izstopa tradicionalna živinoreja s starimi pasmami domačih živali, kot sta znani križanec domače svinje z divjo ter posavski konj. Arhaični način živinoreja z mešanimi krdeli svinj, konj, krav in gosjih jat na zelo velikih pašnih površinah predstavlja enega od redkih ohranjenih starosrednjeevropskih pašnih pejzažev.²

Gre za evropsko posebnost in dediščino globalnega pomena. Mednarodno združenje za varstvo narave je park uvrstilo med sedem primerov, ki predstavljajo

najboljše načrtovanje ohranjanja narave v ruralnih območjih Srednje in Vzhodne Evrope.⁴ Vsi podeljeni statusi in priznanja obvezujejo k visoki stopnji varovanja vse tiste, ki gospodarijo, upravljajo, uporabljajo, raziskujejo ali indirektno vplivajo na kvalitete parka. Problematika varovanja in predvsem uporabe v skladu z naravnim ravnotežjem ali načrtovanim razvojem in tudi problematika dobre prezentacije kulturnih in naravnih danosti sta torej zelo prisotni.

Z ustanovitvijo Javnega zavoda naravni park Lonjsko polje je urejeno tudi vprašanje glavnega skrbništva oz. prepoznavanje ter sistemsko reševanje obstoječih težav. Naselje v tem zelenem in mirnem pejzažu nedvomno bogati celoten prostor in prispeva k njegovi raznolikosti. Obdelane njive, pisana cvetlična polja in poti dajejo Lonjskemu polju prepoznavno obarvanost in specifično krajinsko sliko. Slikovito je stavbarstvo iz lesa: nadstropne hiše, hlevi, svinjaki, seniki in vodnjaki. Najstarejši objekti so zgrajeni ob koncu 18. stoletja, največ pa jih je iz 19. stoletja.

Poleg prostorskih in stavbnih lastnosti, načina življenja in gospodarjenja na starih agrarnih temeljih so se ohranila tudi rokodelska znanja, še posebno tekstilno, ter pesmi, plesi, šege in navade ter mnoge druge oblike ljudske ustvarjalnosti.

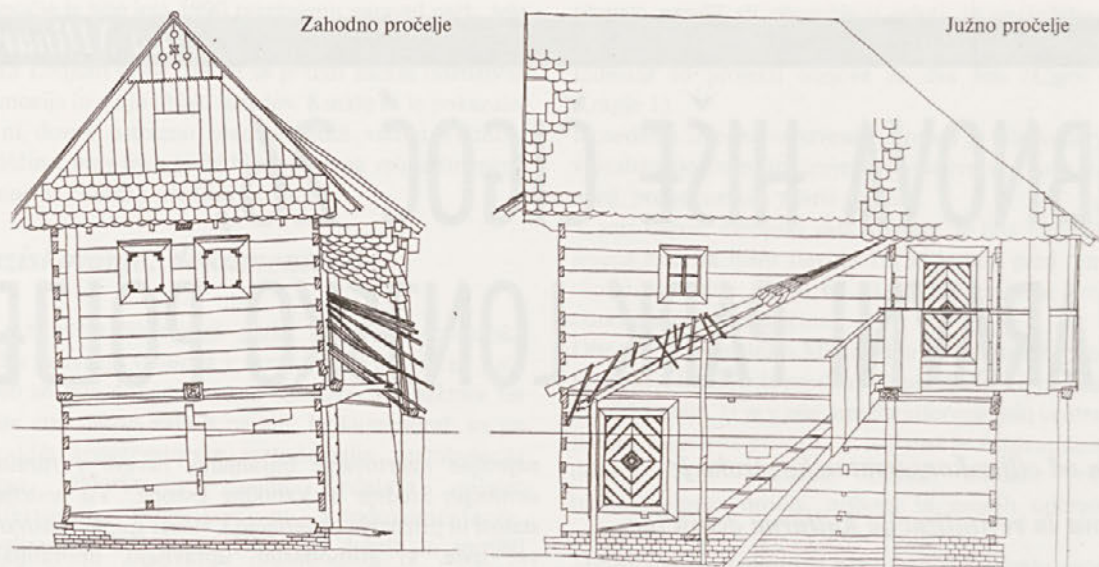
Čeprav tvori kulturna dediščina skupaj z naravno pomembno celoto, edinstveno na Hrvaškem, pa tudi v Evropi, je njeno stanje nezadovoljivo, saj so številne hiše in gospodarstva zapuščena, sanacijski in varstveni ukrepi pa zelo redki oziroma največkrat izvedeni v neskladju z izvornimi materiali in gabariti. Obstajajo tudi predsodki in negativno stališče do tradicionalnega stavbarstva, pa tudi do lesa kot gradbenega materiala, zato ga v primerjavi z opeko ali betonom podcenjujejo. Pozitivnejši odnos vseh družbenih dejavnikov do vaških kvalitet je pogoj za ohranitev posameznih elementov kulturne dediščine.

1. Schneider - Jacoby Martin & Ern Hartmut, Park prirode Lonjsko polje, raznolikost uvjetovana poplavljanjem, Hrvatsko ekološko društvo, Zagreb 1993.

2. Gugić Goran, Tradicionalno pašarenje u parku prirode kao turistička atrakcija, V: Bilten parka prirode Lonjsko polje, vol. 1, Jasenovac 1999.

3. Schneider - Jacoby Martin, Vrijednosti Parka prirode Lonjsko polje i poplavnog područja rijeke Save (Posavine), V: Bilten parka prirode Lonjsko polje, vol.1, Jasenovac 1999.

4. glej opombo 1

Hiša številka 26, izrazito slabo stanje (posneto pred obnovo), arh. načrt S. Jović, 1995 (zahodno pročelje, na katerem je viden nagib).

Najbolj sprejemljiv model varovanja vseh kvalitet je integralna zaščita naravne in kulturne dediščine.

Čigoč je za Posavino tipično vaško naselje, nastalo ob samem vodotoku. Leži v zahodnem delu naravnega parka Lonjsko Polje. Je blago podkvaste oblike, ki spremlja obliko starega savskega rokava Tišina, imenovanega tudi Stara Sava ali Jarak. Do danes je ohranjena značilna matrica enostranskega naselja ob cesti. Domačije so gosto nanizane, postavljene na iztegnjenih parcelah, ki se na ožji strani dotikajo prometnice. Stanovanjske stavbe so večinoma nadstropne, imenovane *čardaki* ali *hiže na trem*, njihova povprečna starost pa je približno dvesto let. Zgrajene so iz hrastovih brun, na pročelju pa imajo poudarjene zaščitne strešice, stopnice, preddverje in okrasne detajle. Poleg stanovanjske stavbe se na vsaki domačiji nahaja še nekaj stavb, potrebnih za delovna opravila, spravilo blaga, orodja in različnega premoženja. Zaradi ohranjenih značilnosti tradicionalnih vaških elementov ter zanemarljivega števila novih in netipičnih zgradb, je bil Čigoč uvrščen na seznam zavarovanih naselij. Glede na velikost vaškega prostora ter število hiš spada med manjše vasi v okviru ravninskega dela Hrvaške. Žal je zapuščen tretjina hiš, pa tudi precej preostalih se uporablja le občasno. Cilj najnovejših akcij je zato revitalizacija ter podpora tistemu delu prebivalcev, ki želi tam živeti in gospodariti.

Pomembne so tudi nove kulturne in turistične vsebine v vasi, pa čeprav so šele v povojih. Družina Rastovec je za potrebe kmečkega turizma obnovila nadstropno hišo.⁸ Etnografska zbirka družine Sučić je nastala iz velikega števila ohranjenih uporabnih predmetov, pohištva, noš, orodja, različnih pripomočkov in drugih, za te kraje značilnih predmetov. Danes je dovolj raznolika in bogata ter kot pomembna krajevna kulturna vsebina dostopna javnosti.⁹

Zaradi vrste naravnih pogojev skoraj na vsaki zgradbi gnezdijo bele štoklje, tako da je bil leta 1994 Čigoč proglašen za Evropsko vas štokelj.¹⁰

Ob dnevu proglastitve oziroma ob dodelitvi diplome

junija 1994 so za prebivalce, številne goste in strokovnjake pripravili predstavitev naravne in kulturne dediščine Čigoča.¹¹

Slovesnost so organizirale pristojne strokovne ustanove na ravni republike, županije, občine ter predstavniki vasi, v njej pa so na določen način sodelovali tudi vsi prebivalci.

Regionalni zavod za varstvo kulturnih spomenikov v Zagrebu (danes Konservatorski oddelek) je izdal brošuro o kulturni dediščini, v kateri je izpostavljena potreba po ohranitvi in obnovi kulturne dediščine. Krajanje je tudi povabil k sodelovanju pri slovesnosti, izboru inventarja za posamezne hišne razstave ter jih spodbudil k prezentaciji družinske dediščine.¹²

Večje število domačij se je spremenilo v prave žive muzeje s hišnim inventarjem, domačini v nošah pa so demonstrirali posamezne domače obrti (rokodelstva) ali pa po lastnih domačijah vodili obiskovalce. Dan proglastitve se od takrat praznuje vsako leto in vedno spodbuja k ohranitvi naravne in kulturne dediščine.

Slabo stanje stavbne dediščine ter propadanje zaradi zapuščenja kot tudi prodaja in namerno rušenje stavb so že od nekdaj zaskrblijujoči. To bi bilo še posebno pogubno za Čigoč, saj bi se z uničenjem stavb zmanjšalo število štokljinah gnezd, s tem pa bi postal vprašljiv tudi pridobljeni status. V iskanju novih vsebin je Konservatorski oddelek v Zagrebu v letih 1995 in 1996 pripravil vse potrebno za obnovo in revitalizacijo ene od domačij. Izhodišče je bilo, da ima Čigoč pogoje za varovanje tako naravnih kot kulturnih lastnosti, da pa je stavbni fond zelo zapuščen in je zato obnova najboljša vzpodbuda in najbolj prepričljiv primer za ohranitev dediščine.

Domačija št. 26 je izpolnjevala vrsto formalnih, strokovnih in pravnih pogojev, saj je tipična za ta kraj in ima lastnosti kulturne dediščine¹³, poleg tega pa je natisnjena in prepoznavna na plakatu ter Listini ob proglastitvi za Evropsko vas štokelj, v javnih glasilih in strokovni literaturi. Glede na to, da ni bila naseljena, ji je bilo mogoče dati javno funkcijo, kar je bil tudi pogoj

Hiša številka 26 - potek del, foto: Ana Mlinar, X-1997

za financiranje iz državnega proračuna.

Čeprav je bila v zelo slabem gradbenem stanju, je ohranjena v izvorni obliki.

Domačija je dovolj velika, da se lahko v njej zadržujejo obiskovalci, sprejme pa lahko tudi večje skupine. Ohranjene so gospodarske stavbe, dva vodnjaka in sadovnjak. Locirana je v delu naselja, kjer je največja koncentracija štorkljinih gnezd, gnezdi pa sta tudi na hiši in na hlevu. Z lastnikom nam je uspelo doseči najemni dogovor.

Hiša je potegnjena v globino parcele in s krajšo stranjo obrnjena proti cesti. Zgrajena je l. 1867, v njej pa je vse do leta 1938 prebivala zadruga Miletičev. Gre za leseno nadstropno stavbo manjših dimenzij (7 x 4,8 m), ki ima v pritličju en prostor, v nadstropju pa dva, z bočnim enoramnim stopniščem. Temeljna konstrukcija je sezidana iz ročno izdelane opeke, debeline približno 30 cm in zelo majhno globino. Nadzidek je prav tako grajen z opeko z vezivom iz zmesi mulja in savskega peska. Nanj je položen lesen tram »donja šiba« ali »pocek«.

Konstrukcija je iz hrastovih brun, debeline približno 8 cm, širine med 19 in 17 cm, z vogalno »nemško« vezavo, ki je po dolžini učvrščena z lesenimi klini – mozniki. V nadstropju bruna povezuje vertikalni vezni tram.

V višini stropa pritličja in nadstropja je na polovici hišne razdalje tram, ki drži celotno konstrukcijo. Strešna kritina je iz ročno izdelanega bobrovca, enojnega kritja. Pritličje, »šuta«, je bilo prvotno v funkciji mizarske delavnice. Do obnove je bil ohranjen ves inventar (mizarski delovni pult in različno orodje). V nadstropju je bivalni prostor, imenovan »hiža«, in zunanji prostor z

gankom, ki ima na koncu stranišče.

Tla so v pritličju iz zbite zemlje, v nadstropju so čez zemljo položene deske, na podstrešju pa so le-te položene z utorom na »pero«.

Hiša ima značilno oblikovano zunanjšino, simetrično razporejeno dvoje majhnih oken s polkni v nadstropju,

5. Konzervatorski oddelek v Zagrebu je naselje Čigoč proglasil za kulturno dobro z Odločbo št.: UP/I-612-08/ 98-01/321, K1: 532-19-04-98-01/ 98 /AM / BS.

6. Hiša Nevenke in Zvonka Rastovca je bila razglašena za kulturni spomenik z Odločbo št.: UP/I-612-08/ 98-01/144, K1: 530-19-03-97-03-98-1/AM/BS (Konzervatorski oddelek v Zagrebu).

7. Etnografska zbirka družine Sučić je zavarovana z Odločbo številka: UP/I-612-08/98-01/ 242, K1: 532-19-03-98-1/ AM /BS (Konzervatorski oddelek v Zagrebu).

8. Zaradi koncentracije štorkljinih gnezd so strokovnjaki ornitologi razglasili Čigoč za Evropsko vas štorkelj. (Martin Schneider - Jacoby, ornitolog, vodja projekta ob podpori Združenja evropske naravne dediščine EURONATUR).

9. Petrić Ksenija, Mlinar Ana, Čigoč, Evropsko selo roda; prezentacija i očuvanje tradicijske kulture Lonjskog polja, V: Informatica Museologica 24 (1-4) 1993, MDC, Zagreb 1994.

10. Petrić Ksenija, Mlinar Ana, Čigoč, Evropsko selo roda, Regionalni zavod za zaščito spomenika kulture, Zagreb 1994.

11. Ohišnico številka 26 (lastnik Stjepan Laktašić, skrbnik Vesna Podnar) je Konzervatorski oddelek v Zagrebu razglasil za kulturni spomenik z odločbo številka: UP/ I-612-08/97-01/162, K1: 532-19-03/ 97 /AM / BS.

12. Statična ekspertiza Božica Marić, dipl. ing. gradb., CONEX, d.o.o., Zagreb.

13. Petrić Ksenija, Mlinar Ana, Park prirode Lonjsko polje, Čigoč br. 26, Studija obnove i revitalizacije- konzervatorska dokumentacija, Državna uprava za zaščito kulturne i prirodne baštine, Zagreb 1994.

Po obnovi hiše so se vrnila štorke in celotna domačija je postala zanimiva za obiskovalce, foto: Ana Mlinar, VII-1999.

slikovito oblikovana vrata s poudarjeno geometrijsko izrezljanim osrednjim delom. Na pročelju so preprosti okraji: rezbarski zaključek slemenske lege in napušč glavnega pročelja, izrezljan z motivi krogov in križcev. Stanje pred obnovo je bilo ocenjeno kot zelo slabo z znaki ogroženosti.¹⁴

Največjo skrb je zbuvala zmanjšana nosilnost zaradi globinskih poškodb konstrukcije in pomanjkanja glavnih nosilnih elementov.

Očitne so bile površinske poškodbe brun in konstrukcije, les je gnil, lišaji in mahovje so načenjali površinsko plast. Zaradi deloma razkrite strehe je bilo močno poškodovano ostrešje, zlasti nad gankom.

Projekt obnove je temeljil na konservatorskih pogojih, definiranih v študiji z obsežno etnografsko, zgodovinsko, prostorsko-gradbeno, arhitekturno in fotografsko dokumentacijo, zbrano na terenskih raziskavah.¹⁵

Na podlagi podrobne konservatorske dokumentacije je izdelan tudi arhitekturni projekt z vsemi tehničnimi podrobnostmi glede realnega stanja, količine materialov, instalacij in sanitarij.¹⁶

Delo se je začelo jeseni 1997, nadaljevalo v gradbeni sezoni naslednjega leta, končano pa je bilo maja 1999.¹⁷ Zajemalo je sanacijo temeljev, zamenjavo gnilih desk, statično utrditev s klini, zamenjavo elementov strešne konstrukcije, pokrivanje strehe s staro strešno opeko, rekonstrukcijo stopnišča, preddverja v nadstropju in stranišča. Obnovljeni so bili vsi poškodovani konstrukcijski elementi, manjkajoči deli pa rekonstruirani po vzoru izvornih oblik, materialov in

načinov obdelave.

Zaradi predvidene javne namembnosti je bilo treba zagotoviti najnujnejše bivalne in higienske standarde, kot npr. stranišče v pritličju, ki ga prvotno seveda ni bilo, ter električno napeljavo s priključkom za telefon. Podstrešje je toplotno izolirano, na novem podu iz desk v nadstropju ni več nabite zemlje, pa tudi pritličje je opečno tlakovano.

Temelji so betonski, na njih je zgrajen nadtemeljni zid iz stare opeke. Med postavitvijo temeljev je bila hiša dvignjena, vsi manjkajoči elementi pa rekonstruirani.

Nadstropje je po starem receptu in tehnologiji ponovno ometano z ilovico.

O poteku del je posnet tudi dokumentarni film, ki prikazuje vse pomembnejše faze obnove in rekonstrukcije ter dokončno ureditev notranjega prostora in dvorišča.¹⁸

Ob detajlni obnovi hiše so bila najnujnejša dela opravljena tudi na hlevu. Parcela je zravnana in bočno ograjena s plotom, vzporedno z ulico pa je postavljena ograja iz letvic.

Domačija ima javno funkcijo, namenjena je obiskovalcem, ki lahko v njej dobijo informacije o kulturni in naravni dediščini Lonjskega polja. Mizarska delavnica v pritličju stanovanjske hiše je rekonstruirana ter opremljena z ohranjenim inventarjem.

Vsa dela je ob pomoči nekaj donatorjev financiralo Ministrstvo za kulturo. Del stroškov izdelave dokumentacije je financiral Zavod za varstvo narave pri Ministrstvu za gradnjo in varstvo okolja (danes Ministrstvo varstva okolja in gradenj).

V pritličju je z obstoječimi in nekaj na novo zbranimi predmeti prezentirana mizararska delavnica, foto: Ana Mlinar, II-2000.

Kljub temu, da so že za nami, pa je treba navesti tudi težave, ki so spremljale projekt; od pravno-premoženjskih v fazi priprave fizične obnove, del, povezanih s strokovnimi dilemami, do financ. Težko je bilo najti izvajalce, saj znajo danes le redki delati z lesom po tradicionalni tehnologiji. Demontiranje in ponovno vračanje relativno krhkega materiala zahteva posebno pozornost in večji napor kot delo z novimi materiali, kot sta denimo beton, plastika ipd.

Finančna sredstva pritekajo v omejenih vsotah enkrat letno, ne glede na opravljeno količino dela, nujnost posega ali dela izven popisa stroškov.

Vrednost obnove domačije s pripadajočim zemljiščem je velika v širšem kontekstu varstva kulturne in naravne dediščine, tako na izobraževalnem, vzgojnem in kulturnem nivoju. Njen cilj je spodbuditi:

- preprečevanje rušenja tradicionalnih stavb na račun gradnje novih, našemu okolju najpogosteje tujih,
- vzdrževanje in varstvo stavbne dediščine, ki neusmiljeno propada na območju celotne Hrvaške,
- revalorizacijo preostalega tradicionalnega stavbnega fonda zaradi kulturne dediščine, uničene v vojni (z zemljo so zravnane številne vasi v Slavoniji, Baranji, Banovini, Liki in Dalmaciji),
- spodbujanje revitalizacije tradicionalnih gradbenih tehnik in opozarjanje na pristop in metodologijo revitalizacije starih lesenih hiš, ki se jim spreminja namembnost.

Hiša je že prevzela novo funkcijo, na zunanjem prostoru domačije pa so organizirana predavanja in pedagoško delo, kot npr. opazovanje štorkelej, risanje, občasne

razstave, igre, folklorni dogodki ipd. Najvažnejši cilji obnove in revitalizacije so izobraževanje, vzpodbujanje podobnih akcij in bogatenje naravnega parka z novimi kulturnimi vsebinami.

Donatorji: Županijski urad za kataster in geodetska dela Sisak, Hrvaško elektrogospodarstvo, Zagreb (DP Elektra Sisak, Sunja in Termoelektrarna Sisak), Conex, d. o. o., Zagreb.

Organizacija, metodologija in nadzor: strokovnjaki Konservatorskega oddelka v Zagrebu,

Ksenija Petrić, dipl. ing. arh., konzervator, višji svetnik, konservatorski nadzor,

Ana Mlinar, etnolog konzervator, višji svetnik, koordinacija projekta.

14. Jović Svetlana, dipl. ing. arh. Park prirode Lonjsko polje, Čigoč br. 26, Arhitektonski projekt, APIS, d. o. o., Zagreb 1995.

15. »Lukinić«, s. p. o. Sisak.

16. Mlinar Ana, Park prirode Lonjsko polje; Čigoč - Europsko selo roda, Obnova tradicijske kuće - Čigoč 26, dokumentarni videofilm, lastna produkcija, 1999.

17. Investitor: Ministrstvo za kulturo Republike Hrvaške.

Strokovni članek/1.04

M. Horvat, K. Marković, Z. Živković

VAS BLAŽEVCI OB KOLPI V GORSKEM KOTARJU – STANJE LJUDSKEGA STAVBARSTVA IN MOŽNOSTI OHRANITVE

Strnjen zgodovinski pregled

Kulturno-zgodovinska kontinuiteta Gorskega Kotarja sega glede arheoloških najdb v daljno preteklost. Intenzivnejša poselitve Gorskega Kotarja se je začela v drugi polovici 13. stoletja in je trajala vse do prvih turških vpadov.

Prva pomembnejša naselja se omenjajo v 15. stoletju. Zaradi turških prodiranj proti severozahodu je naraščal geostrateški pomen Gorskega Kotarja, ki je za nekaj časa postal tudi prostor, v katerem se je zbiralo prebeglo prebivalstvo.

Vendarle pa je bilo tudi to goransko območje od konca 15. stoletja ter v 16. stoletju pogosto opustošeno, kar je privedlo do umika prebivalstva na politično in pravno varnejša območja. Ponovno naseljevanje se je začelo ob koncu 16. stoletja in v 17. stoletju, ko so krajiške oblasti zaradi obrambe začele naseljevati prebivalstvo iz Bosne in Like. Poleg krajiških oblasti so Gorski Kotar v 17. stoletju naseljevali tudi posamezni fevdalci, predvsem znameniti hrvaški plemiški družini Zrinskih in Frankopanov. Skozi 17. stoletje pa so se na območju Gojmirja z okolico ter Vrbovskega in Moravic naseljevale tudi večje skupine Srbov.

Trend priseljevanja novega prebivalstva je začel padati v 18. stoletju, v obdobju večje varnosti in relativno hitrejšega gospodarskega razvoja. Največ priseljencev je prišlo med gradnjo Karolinške ceste leta 1726 v območje od Vrbovskega prek Fužin, Ravne Gore, Mrkoplja do Zlobina, ki je bilo že takrat bolje izkrceno.

Najštevilnejši priseljenci so bili Hrvati s Primorja, ki so sodelovali pri gradnji ceste. Primorci čakavskega narečja so naseljevali Mrkopalj, Ravno Goro, Vrbovsko in druga naselja, ustanavljali pa so tudi nova, kot so Sunger, Brestova Draga, Belo Selo, Slavica, Benkovac. V Gorski Kotar so se naseljevali tudi Slovenci, in sicer v kraje Brod, Skrad, Čabar, Vrbovsko in druge, za njimi pa tudi Čehi, ki so naselili Vrbovsko, Mrkopalj in Ravno Goro.

Blaževci 21, foto: K. Marković, 12.7.2000

V 18. stoletju so se iz krajev prek Kolpe vračali potomci nekdanjih beguncev pred Turki.

V tem času, torej v 18., 19. in tudi v začetku 20. stoletja, se je večina Goranov ukvarjala z živinorejo in poljedelstvom, drvarjenjem, oglarstvom in predelavo železne rude, glavni dohodek pa je vendarle predstavljalo t. i. kirijašenje oziroma tovarništvo in prevoznništvo.

Relativno redka naseljenost in razvoj omenjenih gospodarskih dejavnosti je dajal Gorskemu Kotarju

Blaževci 21, kletna vrata na hiši, foto: K. Marković, 12.7.2000

Vrata na hiši, Blaževci 21, foto: K. Marković, 12.7.2000

določeno gospodarsko stabilnost, ki je pospeševala naravno rast prebivalstva, takšen demografski razvoj pa je trajal in se obdržal nekje do srede 19. stoletja.

Blaževci - pri Lukovdolu

Naselje Blaževci leži v Gorskem Kotarju, nedaleč od Lukovdola, na ravnini ob Kolpi, med naseljem z zvenečim imenom Plemenitaš ter naseljem malce skromnejšega naziva Štefanci, ki je dobilo ime po družini Štefancev. Blaževci ležijo le nekaj kilometrov od glavne prometnice Zagreb-Reka. So majhen obmejni kraj, ki je z lesenim mostom povezan s Slovenijo, prebivalstvo z obeh strani reke pa med sabo vzdržuje dobre sosedске odnose.

Blaževci so varovani s preventivno obliko ruralne celovitosti. Razprostirajo se na katastrskih območjih Njive od Hiže, Reber in Kolarji občine Vrbovsko. Ulični raster je preprost, z dvema pomembnima ulicama, ki se sekata. Skozi kraj vodita dve glavni poti, in sicer kopenska proti Plemenitašu in Severinu ter plovna proti Beli Krajini. Ob tem je viden tudi jarek, po katerem se gre na pašo v hribe.

V naselju stoji mala zidana kapelica z zvonikom in stolpičem, posvečena sv. Janezu Krstniku. V Blaževcih sta aktivna gasilsko in lovsko društvo. Domače lokalno prebivalstvo se številčno zmanjšuje. Demografsko padanje je očitno. Mladi odhajajo v večja mesta, pa tudi emigracija v Ameriko je velika in traja že najmanj eno stoletje.

Po pripovedovanju Slavice Kranjac, katere hčerki živita, ena v Ljubljani in druga v Ameriki, uporabljajo prebivalci Blaževcev danes samo devet hiš, enajst pa je praznih.

Individualno gospodarjenje, poljedelstvo in deloma

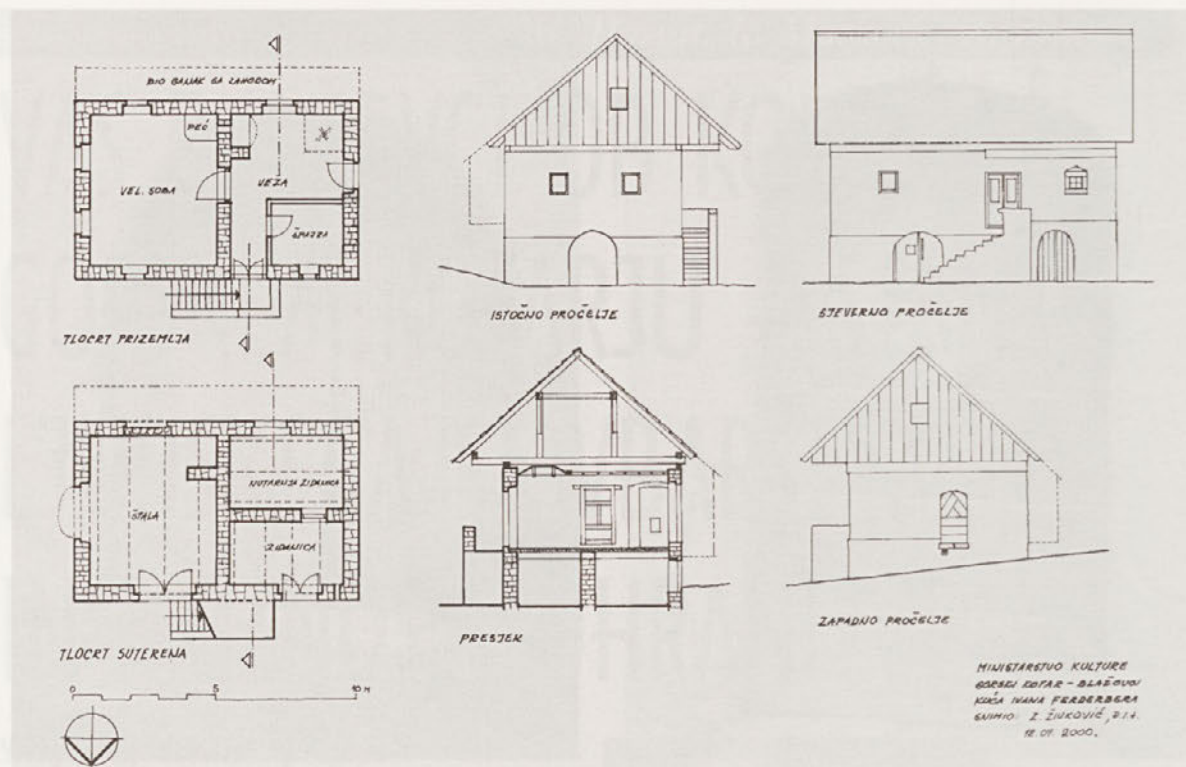
živinoreja so bili do nedavnega značilnost tega kraja. Nekoč sta bila ob Kolpi v Blaževcih tudi mlin in žaga. Nova moderna žaga družine Kapš, ki je gospodarski up kraja, se nahaja na začetku naselja. Mlin v Blaževcih je porušen in mlinarjev ni več. Kljub temu, da je mlevščina visoka, meljejo danes žitarice v slovenskih mlinih v Metliki, Jurovskem Brodu ali na Brodu pri Ozlju, pogosto pa nosijo mlet tudi v Črnomelj.

V Blaževcih gre pretežno za gradnjo 19. stoletja, delno lesenih, delno zidanih stavb ter zidanic iz 20. stoletja. Parcele niso ograjene, temveč so domačije v relativno pravilnih razmakih nanizane vzdolž ulice. Stanovanjske stavbe so z ožjim ali daljšim pročeljem postavljene ob ulico, gospodarski objekti pa so postavljeni na dvorišču. Tradicionalna arhitektura, relativno enotnih materialov in načina gradnje, kaže znake primorskega vpliva, npr. pri vhodu razširjene zunanje stopnice do nadstropja. Alpski vpliv se kaže pri razporeditvi prostorov in večji funkcionalnosti ter tudi pri zunanjem videzu, od volumna do načina reševanja odprtih itd. Prevladuje poenotena tradicionalna gradnja visokih pritličnih hiš, ob katerih so gospodarski objekti, pogosto pa hiše pod isto streho združujejo bivalno in gospodarsko funkcijo. Takšni objekti so značilni za goransko-alpsko območje in veljajo za starejši tip ruralne arhitekture.

Ohranjene so starejše gospodarske stavbe, imenovane *skednji*. Nekatere gospodarske stavbe so spremenjene v zidano hišo.

Gradbeni material za hiše se je nahajal v okolici. Kamen so lomili v okoliških hribih Plazejka nad Kranjcem, Graberje, od koder so vlačili tudi les.

V Blaževcih so ohranjeni zelo lepi primeri klesanih portalov na hišah iz začetka stoletja, kot npr. na porušeni hiši kovača Majetića iz leta 1840, na hiši Marka Muhvića iz leta 1829, tudi na hiši Ivana Mihelića.

Hiša Ivana Ferderbera, Blaževci 21, avtor: Z. Živković, 12.7.2000

Juraj Mihelić je pred dvajsetimi leti podrhl del kamnitega portala z napisom in vrisanim letom gradnje 18 IHS 35. Nekatera vhodna vrata stanovanjskih hiš v Blaževcih krasijo portali s klesanimi prekladami kamnoseških mojstrov iz Male Drage v današnji občini Brod Moravice. Danes ni tam nobenega kamnoseka več.

Tudi tesarski mojstri so prihajali iz okoliških naselij. Tako je Alojz Augustin izdelal lesena vrata v Blaževcih, hišna številka 9. Na hiši pokojnega Slavka Kranjca je ohranjen izrezljan napis z letnico 1868, na hiši Slavka Medveda pa je ohranjen napis z datacijo 1880.

Nove hiše gradijo kot vikende, novi lastniki oziroma vikendaši pa prihajajo iz Reke in Zagreba.

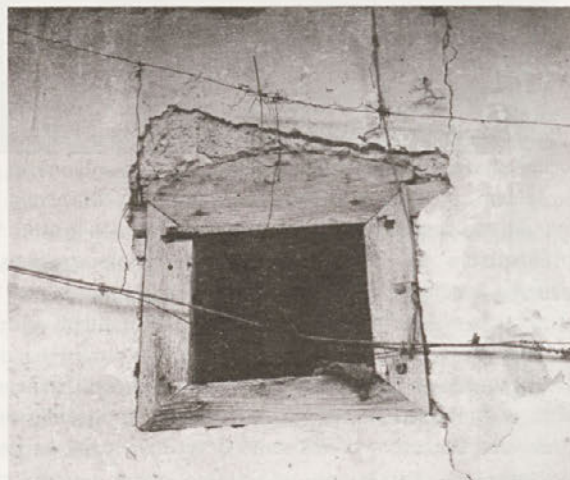
Društvo za varstvo naravne, kulturne in zgodovinske dediščine Gorskega Kotarja, ki ga je vodil zanesenjak in njegov ustanovitelj A. Burić iz Reke, je bilo v sedemdesetih letih pobudnik številnih kulturnih akcij na tem območju. Danes sta pobudo prevzela Društvo žena pri Kupe ter Muzej Ivana Gorana Kovačiča iz Lukovdola pod vodstvom gospe A. Fabec.

Naselje Blaževci je bilo natančneje pregledano poleti leta 2000. Uprava za varstvo kulturne dediščine iz Zagreba je za določene objekte zbrala ustrezne arhitekturne podatke in izdelala predlog obnovitvenih del za leto 2001.

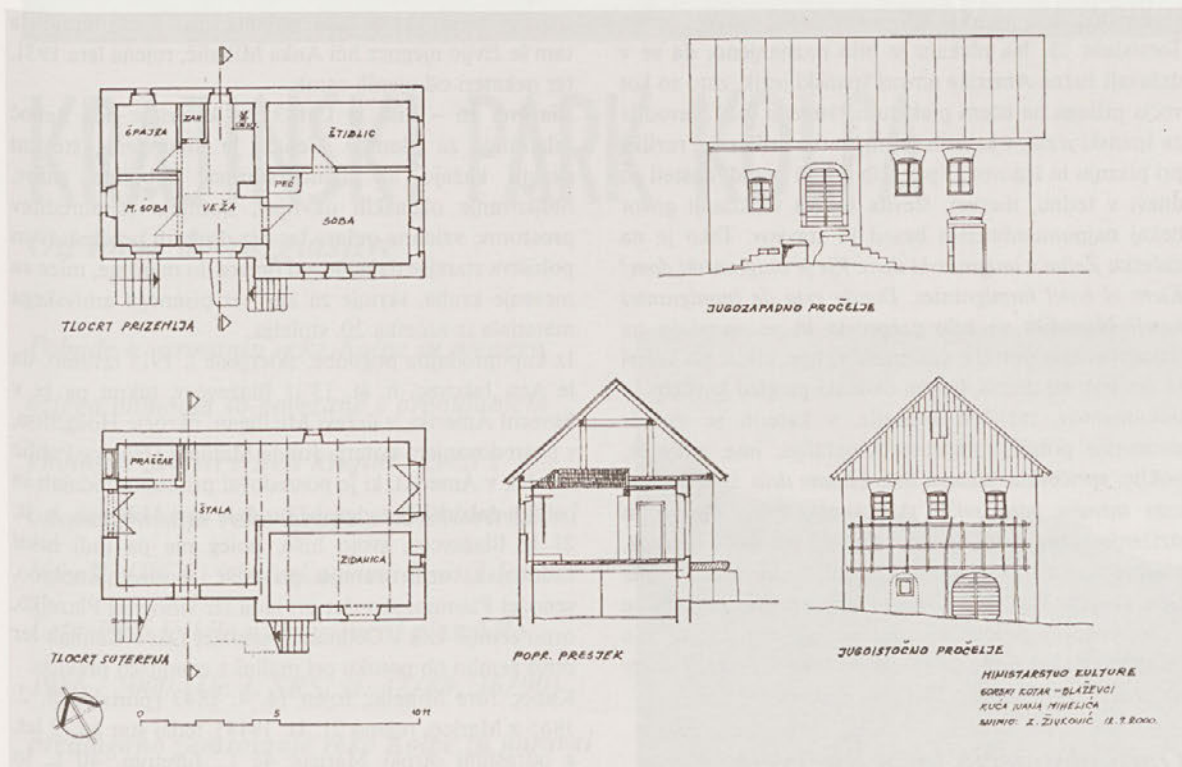
Obnova vasi poteka od leta 1978. V prvi fazi so bila v okviru akcije *Raziskave in fiksiranja stanja etnoloških spomenikov* v sodelovanju z reškim Regionalnim zavodom za spomeniško varstvo in konservatorko etnologinjo Beate Gotthardi - Pavlovsky pregledana naselja ob Kolpi. Zbrani so bili osnovni podatki, posamezni pomembnejši in značilnejši primeri arhitekturne dediščine pa izrisani v merilu 1:100 ter fotografirani. Izhodišča za ohranjanje naselja so podana v elaboratu o preventivnem varovanju naselja iz leta

1986. Le-ta predvidevajo ohranitev najznačilnejših primerov ruralne arhitekture goransko-alpskega tipa in nadaljevanje gradnje s poenotenimi urbanističnimi in arhitekturnimi pogoji, skladno z obstoječim stanjem, ki ga je še moč rekonstruirati od začetka 19. stoletja do danes.

V letu 2000 se je pričela ponovna valorizacija celotnega niza naselij ob Kolpi, kot so Plemenitaš, Lukovdol, Zaumol, Štefanci ter še posebej Blaževci. Opazna je potreba po širšem pregledu prostorskih kvalitet, in sicer v okviru razvojnih planov mesta Vrbovsko ter primorsko-goranske županije. V Blaževcih je treba vsako stavbno enoto dobro dokumentirati, kar pa je odvisno od ohranjenosti objekta. Zato je treba določiti varstvene režime, območja in prioritete. V skladu in v dogovoru z Ministrstvom za okolje in prostor Republike Hrvaške ter zavodi za ohranjanje narave je v prostorske načrte možno vgraditi skupna stališča.

Detalj okna na hiši Blaževci 21, foto: K. Marković, 12.7.2000

Baževci 4/3, Hiša Ivana Mihelića, avtor: Z. Živković, 12.7.2000

Kako se je v preteklosti ohranjal prostor Gorskega Kotarja?

Hrvatska kmečka zadruga iz Plemenitaša je imela na začetku 20. stoletja pomemben vpliv na oblikovanje in izvajanje ruralnih vsebin. V dokumentu iz 5. marca 1915, št. R 4900, Hrvatska kmečka zadruga Plemenitaš potrjuje prejem dopisa ter sporoča, da je pripravljena »dati podporo vašemu članu Juri Miheliću za gradnjo vzornega gnojišča, če se obveže, da ga bo postavil po napotkih, katere je v letošnjem koledarju »Zadrugar« predstavil g. prof. dr. Bohutinsky«.

Gradbeni načrt za sušilnice za sadje, ki so bile v teh krajih zelo pogoste, smo našli v arhivu družine Jurja Mihelića iz Blaževcev in priča o stremenju skupnosti po najboljših možnih gospodarskih in arhitekturnih rešitvah.

Na podlagi dopisa občinskega glavarstva iz Severina, prav tako iz družinskega arhiva Jurja Mihelića, izvemo, da so bila na tem območju v začetku 20. stoletja

Blaževci 21, foto: K. Marković, 12.7.2000

obvezna javna dela, npr. popravilo cest in poti, čiščenje ledin in sajenje rastlin. Pogosto so jih opravljali otroci, kar je povzročilo reakcijo Občinskega glavarstva v Severinu. Le-to v dopisu »vaškemu starešini« z dne 3. februarja 1915 pod št. 254-1915 obvešča in ukazuje naslednje:

»Podpisano glavarstvo je prejelo prijavo, da na javna dela, kot so popravilo poti in cest, čiščenje ledin in sajenje rastlin kakor tudi čiščenje rastlinja in snega, dotični, na javna dela obvezani hišni gospodarji pošiljajo mladoletne, celo šoloobvezne otroke, kar vse vaški starešine nepooblaščno in proti pravilom dovoljujejo. Zato vam dajemo navodila in vas pozivamo, da morate v bodoče na javna dela sprejemati samo sposobne moške, starejše od 14 let. Samo v primeru, ko dotična, na javna dela obvezana družina nima za delo sposobne moške sile, druge pa ne more najeti, lahko izjemoma na delo sprejmete tudi za delo sposobno žensko osebo, starejšo od 18 let.

V vsakem nasprotnem primeru morate vsako nesposobno silo odstraniti z dela in na račun hišnega gospodarja najeti sposobno moško osebo, glavarstvu pa zadevo nemudoma prijaviti«.

Emigracije

Iz malega kraja Blaževci, ki danes šteje komaj dvajset hiš, so se nekoč prebivalci v večjem številu izseljevali v Ameriko. V hiši Jurija Mihelića sta se iz tega časa ohranila ameriški kovček ter plakat Kraljevskega hrvaškega Lloyda, ki je imel generalno zastopništvo v Zagrebu, z informacijo o redni odpravi potnikov »z našimi velikimi, hitrimi ekspresnimi ladjami v Južno Ameriko, Brazilijo, Uruguay, Argentino itd. Redni odhod potnikov vsak mesec dvakrat iz Zagreba, z našimi hitrimi ekspresnimi velebrodi. Potnike takoj spremlja naš nameščenc.«

Generalno zastopstvo je imelo svoj sedež na Trgu kralja Tomislava 15. Na plakatu je bilo naznanjeno, da se v državah Južne Amerike govori španski jezik, zato so kot večja priloga na istem plakatu natisnjena tudi Navodila za španski jezik, v katerih so na kratko prikazane razlike pri pisanju in izgovoru španskih črk in besed, naštetih so dnevi v tednu, meseci, števila ter za vsakdanji govor nekaj najpomembnejših besed in stavkov. Tako je na začetku *Želim v imigrantski dom. Kje je imigrantski dom? Kiero el hotel immigrantes. Donda esta de immigrantes hotel?* Navodila so zelo preprosta in se nanašajo na najosnovnejše potrebe emigrantov, npr. ulica, po kateri se gre levo ali desno, potem carinski pregled kovčkov in dokumentov, različne situacije, v katerih se znajde siromašni potnik, preprosta biografija, ime, priimek, poklic, spričevala, iskanje dela (*Imate delo zame? Tiene usta travaho para mi?*), stanovanja, hrane, britje in striženje, pranje in krpanje perila, menjava denarja, pisanje pisem, pošta, znamka, papir in kuverta (*Pridite jutri. Vengase manjana. Zbogom. Adios.*). Končujejo pa se z že vnaprej določeno situacijo za tistega, ki mu finančno ne gre najbolje (*Koliko stanejo ti čevlji? Kuinto valeti zapatos? Predrago. Demasiado karo.*).

Opisi obstoječih hiš v Blaževcih

Blaževci 21 – lastnik Ivan Ferderber, pred njim Valentič. Enonadstropna hiša iz kamna, prvotno pokrita s škodlami, leži na pobočju, z daljšim pročeljem postavljena ob cesti. Dvokapna streha je pokrita z opečno kritino. Zatrepji so zaprti z vertikalnim opažem iz desk. Streha ima podaljšan napušč nad južno pročelje in ga ščiti pred vremenskimi vplivi. V pritličju je fasada grobo ometana; na južni je dvoje vrat s polkrožnim portalom, na severni pa so klasična vrata. V pritličju je bil hlev ter dve zidnici (kleti). V nadstropju je gladek omet. Na jugozahodnem pročelju nadstropnega dela so okrasno narejena enokrilna vrata s polkrožnim zaključkom in manjše, z rešetko zaprto okno. Ulično pročelje plastično-arhitekturno poudarja *baladur*, kamnite stopnice s podestom, ki vodijo v nadstropje. Hiša ni imela dimnika.

V hišo se pride po nekaj kamnitih *štengah*, vstopi se v *vežo*, osrednji prostor z odprtim ognjiščem, nad katerim je obok, *velb* iz pletenega šibja ter zamazan z ilovico in plevami. Iz *veže* se pride v sobo in *špajzo*.

Špajza je bila zagotovo že prej pomožni prostor: v njej so spali, predvsem pa vanjo spravljali obleko in hrano, ki je trenutno niso uporabljali. Na lesene stene so pribite leskove in jesenove letvice, da bi se nametan omet iz peska in apna bolje obdržal. V sobi je peč iz *kahel*, ki se je kurila iz *veže*. Podi v nadstropju so iz jelkinih desk.

Blaževci – hiša kovača, pokojnega Josipa Majetića je porušena, ohranjeno je kamnito ostenje pritličja. Na sklepniku polkrožnega portala je vklesana letnica 1840, pod njo pa inicialki J M. Zelo dobro je ohranjen tudi kamniti okenski okvir. Kovačija je bila v pritličju, nadstropje je bilo bivalno. Kovačeva je bila tudi manjša kamnita zgradba v jarku, imenovana *pivarna*. Ta se že leta ne uporablja več, Blaževčani pa so včasih na Ivanovo, 24. 6., v njej pekli pečenke. Po kovačevi smrti

namreč ta objekt nekako pripada vasi, kljub temu, da tam še živijo njegova hči Anka Mihalić, rojena leta 1931, ter nekateri od njenih otrok.

Blaževci 16 – hiša iz l. 1835, v kateri je bila nekoč mlatilnica za pšenico. Čeprav je preurejena, številni detajli kažejo na njeno starost: debelina zidov, oblikovanje okenskih okvirjev, notranja razporeditev prostorov, vzdana omara ter niz drobnih predmetov in pohištva starejše datacije, od omare do mentrge, mize za mesenje kruha, skrinje za žito ter pisanega arhivskega materiala iz začetka 20. stoletja.

Iz kupoprodajne pogodbe, sklenjene l. 1915 izvemo, da je Ana Jakovac, h. št. 13 iz Blaževcev, takrat pa že v Severni Ameriki, v državi Michigan, okrožje Houghton, s posredovanjem notarja Johna Malnara (Notary Public – rojak v Ameriki, ki je posredoval pri kupoprodajah in ostalih zakonskih zadevah) prodala Juri Miheliću, h. št. 21 iz Blaževcev, svojo hišo, poleg nje pa tudi hišni sadovnjak, orno zemljo pri hiši, senožet Župnico, senožet Planino, senožet pri jami ter vinograd Plazejko, orno zemljo Los v Celinah in senožet Los v Celinah ter orno zemljo ob potoku pri malini z zemljiško pravico.

Kupec Jure Mihelić, rojen 14. 4. 1843 (poročen 8. 2. 1865 z Marico, rojeno 21. 11. 1844), tedaj star že 72 let, z odraslimi otroki Marico, 45 l., Juretom, 40 l., in Miškom, 32 l., verjetno pa tudi že ded, je z nakupom zemlje, senožeti in še ene hiše svojim otrokom zagotovil prihodnost.

Zadruga Mihelićev se je delila, o čemer priča tudi ohranjeni delilni list.

Blaževci 4/3 – hiša Ivana Mihelića, roj. 1921, je zgrajena na neravnem terenu, z ožjo fasado postavljena pravokotno na glavno cesto. Zgrajena je iz kamna, prvotno pa je bila pokrita s škodlami. Do vhoda na daljši fasadi vodijo kamnite stopnice. Vstopi se v *vežo*, iz *veže* v veliko in malo sobo – *štible*, v kateri se je spalo. Za sobico je *špajza*. Tla so iz desk, pregradne stene v hiši pa iz jelkinih brun, na katere je nametan omet. V pritličju, pod veliko sobo se nahajata zidnica (klet) in hlev.

Nadaljevanje dela v letu 2001

V letu 2001 načrtujemo poleg porušene hiše kovača Majetića z letnico 1840, pivnice ob poti in kapelice sv. Janeza Krstnika obdelati še naslednje hiše:

Blaževci – hiša Marka Muhvića, solastniki v Ameriki in Kanadi. Hiša je bila zgrajena l. 1829, odlikujejo jo detajli, kot so okenske odprtine z rešetkami v pritličju, vrata ...

Blaževci 9 – lastnica Anđelka Mihelić - Štefanac. Hiša je bila zgrajena l. 1929, ko se je oče po enajstih letih vrnil iz Amerike. Ob hiši je ostal zid starejše gradnje, še iz časa pradeda, ko so imeli ovce.

Blaževci 7 – naseljena stara hiša, lastnik Petar Štajnminger.

Blaževci 19 – lastnik Ivan Lilek živi v Novem mestu, v Sloveniji pa živi tudi njegova hči.

Predhodna objava/1.03

Mira Ivanovič

KRAJINSKI PARK KOLPA

Od ideje do razglasitve

Pobude o varovanju reke Kolpe in njenega ožjega območja so povezane s prebujanjem ekološke zavesti v Beli krajini v zvezi z onesnaženostjo reke Krupe s polikloriranimi bifenili (PCB) v začetku osemdesetih let. Leta 1986 je bilo v Dolgoročni plan SRS 1986 - 2000 (Ur. l. SRS, št. 12/89, 36/90) predlagano zavarovanje reke Kolpe za naravni spomenik in območja ob reki v zgornjem toku za regijski park Kočevsko.

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto (ZVNKD) je začel leta 1991 na pobudo občine Črnomelj pripravljati strokovne osnove za razglasitev ožjega območja ob reki Kolpi, od Starega trga do Fučkovcev, za krajinski park. V strokovnih osnovah so temeljito predstavljeni objekti naravne in kulturne dediščine, razvojne usmeritve in varstveni režimi. Ministrstvo RS za okolje in prostor je omogočilo izdelavo ocene primernosti območij za krajinski park in temeljite začetne raziskave flore in favne. Obe nalogi sta služili za dokončanje strokovnih osnov za razglasitev parka in pripravo osnutka odloka, ki ga je leta 1995 pripravila občinska strokovna služba v sodelovanju z Ministrstvom RS za okolje in prostor in z Ministrstvom RS za kulturo. Na podlagi pripomb in dopolnitev na javnih obravnavah v vseh krajevnih skupnostih predlaganega parka se je pripravil predlog odloka o razglasitvi. Številna usklajevanja med krajanji in strokovnimi službami je vodila posebej imenovana projektna skupina. Imenoval jo je župan občine Črnomelj. Odlok je občinski svet občine Črnomelj sprejel konec leta 1998.

Opis parka

Krajinski park Kolpa obsega okoli 6500 ha ožjega območja ob reki Kolpi, od Starega trga do Fučkovcev. Glavna naravna znamenitost parka je reka Kolpa s številnimi izviri, jamami in biološko pestrim obvodnim svetom. Posebnost parka je značilna kulturna krajina, ki jo oblikujejo stelniki in skrbno obdelan vrtačast kraški

Reka Kolpa, Radenci, foto: Mira Ivanovič

svet. Floristično in favnistično so zanimiva topla strma pobočja ob reki nad Radenci, Sodevci in pod Preloko ter Pobrežjem.

Na reki je nekoč klopotalo več mlinov in žag. Jezovi z značilno kamnito zgradbo so žal večinoma razdrti. O bogatem kulturnem življenju v preteklosti na tem območju pričajo arheološko bogata območja v okolici Radencev, Vinice in Preloke ter dva gradova: Vinica in Pobrežje. Skromne, vendar etnološko očarljive so vasi ob reki, kjer se domačini še danes ukvarjajo z domačo obrtjo: s pletarstvom, krašenjem pisanic, vezenjem; v okolici Adlešičev pa še znajo zavrteti kolovrat in statve ter skati domače laneno platno. Prav tu so se še ohranili prikučni ljudski običaji, ki jih domačini obujajo ob vsakoletnih etnoloških prireditvah.

Z odlokom o razglasitvi je v parku zavarovanih 41 kulturnih in 16 naravnih spomenikov.

Mlin v Bregu, foto: Mira Ivanovič

Varstvo in razvoj parka

Da bi bilo gospodarjenje kar najbolj racionalno, je območje parka razdeljeno na tri varstvene cone. **Prva varstvena cona** obsega poplavni pas reke in ponekod pomembnejše predele naravne in kulturne dediščine v okolici Preloke in Pobrežja. Za to cono velja najstrožji varstveni režim, ki omejuje gradnjo in posege, ki bi lahko razvrednotili naravne in kulturne danosti na tem območju. Večje poseganje na tem območju je onemogočeno tudi zaradi konfiguracije terena. **Druga varstvena cona** obsega pretežno kmetijsko obdelovalne površine in ostale gozdne površine, kjer je dopustna dosedanja tradicionalna raba prostora, **tretja varstvena cona** pa so območja naselij.

Za razvijanje naravnih in z delom pridobljenih vrednot ter za ohranitev zgodovinskih izročil se v skladu z navedenimi cilji normativnega varstva v okviru predpisanih režimov omogoča na območju parka razvoj le tistih dejavnosti, ki s svojimi posegi v prostor nimajo izrazitejših škodljivih vplivov na ohranjanje naravnih in

kulturnih vrednot parka. Med te dejavnosti spadajo zlasti kmetijstvo, gozdarstvo, kmečki oziroma izletniški turizem, gostinstvo, šport in rekreacija ter malo gospodarstvo.

V odloku o razglasitvi je predpisan sprejem programa varstva in razvoja za obdobje petih let. Ta mora vsebovati oceno stanja v parku, navedbo ciljev varstva in razvoja ter načinov uresničevanja teh ciljev, posebno opredelitev ukrepov za izboljšanje in preprečevanje škodljivih vplivov, popis načinov uresničevanja razvoja parka, prilagojenih davčnih in drugih vzpodbujajočih politik, subvencioniranja, nadomestil in spodbujevalnih posojilnih politik, izračun potrebnih sredstev in predvidene vire sredstev. Program mora prav tako vsebovati prostorske opredelitve načrtovanih razvojnih posegov, določitev primernih dejavnosti in smernice za njihov razvoj.

Odlok tudi določa, da so fizične in pravne osebe, ki se jim zaradi omejitev in prepovedi iz tega odloka bistveno poslabšajo obstoječi pogoji za pridobivanje dohodka in tega ni mogoče nadomestiti z dovoljeno dejavnostjo v okviru varstvenega režima parka oziroma razvojnih

Šokčev dvor, Žuniči 2 notranjost, foto: Dušan Štepec

Šokčev dvor, Žuniči 2, foto: Mira Ivanovič

usmeritev parka, upravičene do odškodnine ali nadomestila.

Namen in cilji normativnega varstva

Namen

Ožje območje ob reki je posebej zavarovano z namenom, da se ohranijo, raziskujejo in vzdržujejo naravne vrednote in objekti, kulturna dediščina, etnološke in arhitekturne značilnosti in kulturna krajina ter zagotovijo možnosti za ustrezen razvoj. Vzporedno s tem pa naj bi se izboljšali tudi življenjski pogoji prebivalcev v parku in v njegovi bližnji okolici.

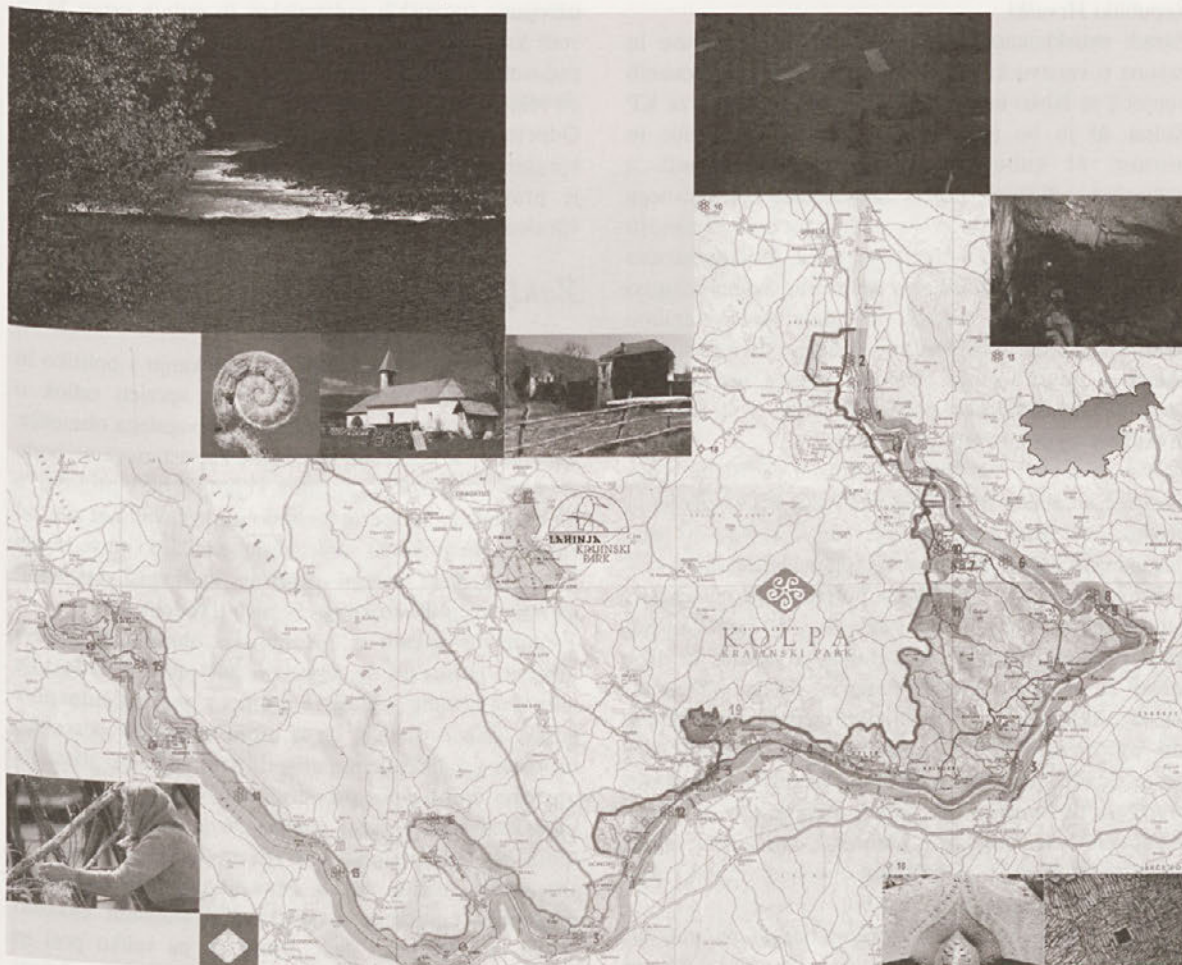
Cilji:

- zagotoviti ohranjanje in varovanje objektov naravne in kulturne dediščine,
- aktivno varovati posamezne naravne in kulturne spomenike,
- vzpodbujati razvoj dejavnosti in načina gospodarjenja, ki ne bo ogrožal naravnih in kulturnih vrednot območja,
- zagotoviti smotrnost izrabe prostora v posameznih varstvenih conah,
- zagotoviti ohranitev oziroma izboljšanje skladne podobe naselij in kulturne krajine,
- zagotoviti prioriteto razvojnih programov,
- zagotoviti označitev naravnih in kulturnih znamenitosti parka,

- ustanoviti službo za upravljanje parka z vsemi pristojnostmi, ki jih predpisuje zakon o ohranjanju narave,
- vzpodbuditi meddržavni projekt s sosednjo Republiko Hrvaško na področju varstva, ohranjanja in razvoja naravne in kulturne dediščine na obeh bregovih reke Kolpe.

Park danes

Postopki razglašanja parka so trajali kar dobrih sedem let. Park je razglašen dobra tri leta. Odlok o razglasitvi (Ur. l. RS št. 82/98) in zakon o ohranjanju narave jasno določata naloge in pristojnosti občine in države. Izvedenih je bilo zelo malo nalog, pristojnosti pa še niso porazdeljene. Zakon o ohranjanju narave (Ur. l. RS št. 56/99) v 166. členu določa, da se KP Kolpa šteje za naravno vrednoto državnega pomena, kar pomeni, da mora država pripraviti poseben predpis in določiti pristojnosti. Za usmerjen razvoj zavarovanega območja je neobhodno potrebno zagotoviti posebno službo, ki bo vodila vse aktivnosti, ki jih nalaga zakon o ohranjanju narave. Dejstvo je, da je to velika obveznost in odgovornost države, ki pa jo bo morala izpolniti tudi glede tega parka, saj gre za obmejni park z izjemnimi vrednotami prav na območju države, kjer se bo oblikovala šengenska meja. Ostaja še odprto vprašanje podobnega zagotavljanja varstva naravne in kulturne

Predstavitev Krajinskega parka Kolpa v zloženki

Kulturna krajina, Sinji vrh, foto: Mira Ivanovič

dediščine na drugem bregu reke Kolpe v sosednji Republiki Hrvaški.

Zaradi neuskladenosti zakona o ohranjanju narave in zakona o varstvu kulturne dediščine glede zavarovanih območij se lahko celo zgodi, da državna uredba za KP Kolpa, ki jo bo pripravilo Ministrstvo za okolje in prostor, 41 kulturnim spomenikom, razglašeni z občinskimi odlokom, ne bo zagotavljala normativnega varstva. Prav gotovo se bodo razkrile številne nejasnosti v sistemu upravljanja tudi znotraj parka. Aktivno varstvo objektov kulturne dediščine v zavarovanih območjih bo treba še temeljito doreči, saj daje zavarovanemu območju identiteto in posebno kulturno vrednost, brez katere si zavarovanega območja narave ne moremo predstavljati. Zavarovano območje lahko tvorijo narava in ljudje v tesni medsebojni povezavi.

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto je v sodelovanju z Ministrstvom RS za okolje in prostor in Ministrstvom RS za kulturo še med nastajanjem parka vodil obnovo kulturnega spomenika – Šokčevega dvora v Žuničih, za potrebe informacijskega centra parka. Obnova je stekla le do faze celovite prenove stanovanjskega dela domačije. Danes bi dvor lahko že služil svoji novi funkciji, vendar so zaradi ukinitve akcije na obeh ministrstvih dela na dvoru že dve leti ustavljena. Odpira se le nepojasnjeno vprašanje, čemu vložiti toliko truda; objekt odkupiti, pripraviti vso potrebno dokumentacijo, začeti obnavljati v skladu z dorečenim terminskim planom, konservatorskim programom in vsemi potrebnimi dovoljenji in nato brez utemeljenih razlogov ustaviti delo.

Naslednja aktivnost, ki je v parku stekla na pobudo ZVNKD Novo mesto, je vključitev Agencije RS za

okolje in občine Črnomelj v nacionalni projekt oživljanje travniških sadovnjakov in sadnih vrtov, ki ga vodi kmetijsko-gozdarski zavod Novo mesto. Trenutno zadovoljivo sanirajo stara sortna sadna drevesa in vrbe ob reki.

Odperto je še obojestransko (slovensko-hrvaško) vprašanje reševanja sanacije jezov na reki Kolpi, kar pa je prav gotovo meddržavno strokovno in politično vprašanje.

Zaključek

Lahko rečemo, da je stroka v sodelovanju s politiko in širšo javnostjo uspela pripraviti in sprejeti odlok o razglasitvi naravoslovno in kulturno bogatega območja. Vse dokler se domačini in Občina kot ustanova ne bodo zavedali prednosti in omejitev, ki jim jih park prinaša, ta ne bo zaživel. Še vedno ga bodo obravnavali kot zlo, od katerega imajo korist samo posamezniki, ki so se znašli in so pri svojem početju »nevedni«, kajti vpisi varstvenih režimov v zemljiško knjigo še niso izvedeni.

Trenutno v skladu z zakonom o ohranjanju narave utečeno potekajo le upravni postopki – izdajanje naravovarstvenih soglasij in promet z nepremičninami v parku. Zakon določa, da si mora stranka v postopku prometa z nepremičninami pridobiti soglasje pristojne upravne enote po predhodnem soglasju pristojne organizacije za varstvo narave. Novi lastnik zemljišča mora ob tem podpisati še izjavo, da je seznanjen z varstvenimi režimi parka. Prav to določilo zakona je pristojnim upravnim in strokovnim službam naložilo veliko nepotrebne dela, strankam pa veliko poti in nejevolje. Postopek bi bil lahko bolj preprost, želeni

rezultat pa prav tako dosežen.

Ustanavljanje novih parkov je zaradi še ne sprejete strategije zavarovanih območij Slovenije in nedorečenega funkcioniranja zavarovanega območja znotraj sistema vseh prisotnih resornih ministrstev trenutno le želja določenega kroga ljudi, ki v parkih vidi razvoj in možnost aktivnega varstva narave. Ali je država sposobna parke imeti in zanje skrbeti, tako kot to narekujejo zakoni, odloki in evropske direktive, je vprašanje, na katerega bo treba kmalu odgovoriti. Normativno varstvo KP Kolpa brez zagotovljenega aktivnega varstva in ohranjanja naravne in kulturne dediščine ter razvoja zavarovanega območja prinaša med ljudi nezadovoljstvo, katerega posledica je velikokrat namerno uničenje določene vrednote. Kakršnekoli sankcije zoper kršitelje odloka skoraj v vseh primerih pravno ne vzdržijo. In čemu potem vse te aktivnosti, ki jih vodimo za to ustanovljene strokovne službe?

S krajinskim parkom Kolpa prav gotovo ne moremo biti zadovoljni tisti, ki smo se zavzemali in pripravili vse za njegovo razglasitev kot tudi ne prebivalci parka, saj se z njim vse od razglasitve naprej v smislu navedenih ciljev varstva in razvoja parka ne dogaja nič. Naložili smo si le pisanje naravovarstvenih, kulturnovarstvenih in predhodnih soglasij, ki samo v nekaterih primerih dosegaajo svoj namen.

Predica, foto: Mira Ivanovič

Viri in literatura:

IVANOVIČ, Mira et. al. 1995: Krajinski park Kolpa. Strokovne osnove za razglasitev, ZVNKD Novo mesto.

-- 2000: Krajinski park Kolpa. Zloženka o parku.

ODLOK o razglasitvi KP Kolpa. V: Uradni list RS, št. 82/1998.

Izvirni znanstveni članek/1.01

Dušan Strgar

ETNOLOŠKA NEPREMIČNA DEDIŠČINA V KRAJINSKEM PARKU KOLPA

Območje Krajinskega parka Kolpa leži v jugovzhodnem delu Slovenije, v občini Črnomelj in v južnem delu Bele krajine. Park je omejen z dolino reke Kolpe in z aluvialnimi ravnici, z delom belokranjskega ravnika in delom belokranjskega gričevja oziroma delom Velikega Bukovja. Krajinsko različne enote ustvarjajo zelo pestro geografsko podobo: od reke Kolpe, nizkega krasa, kraško nagubanega sveta z vrtačami, ki je poraščen z gozdovi, do obronkov Poljanske gore.

V tem območju reka Kolpa s svojo dolino večkrat spremeni svoj značaj. Ozka dolina v zahodnem delu parka se večkrat zoži in tvori kanjon z visokimi in previsnimi skalami na obeh bregovih, medtem ko se dolina v skrajnem severnem delu parka razširi in začne se počasen nižinski tok reke.

Omenjeno območje je bilo na posameznih lokacijah poseljeno že v prazgodovini, o čemer pričajo arheološke raziskave in najdbe. Pestrosti poselitve in življenja lahko sledimo tudi prek ostankov rimskega imperija, srednjeveške zgodovine in vse do današnjih dni. Značilnost varovanega območja je, da se v tradicionalnem stavbarstvu še danes kaže nekdanji kočevarski vpliv v zahodnem delu, v vzhodnem pa t. i. uskoški vpliv.

Značilnost slednjega je, da se je kot štiristranični zaprti tip domačije ohranil pri nas kot posebnost in izjema samo v Beli krajini. Kot posebnost med gospodarskimi objekti naj omenim zelo razširjen t. i. belokranjski skedenj, ki je kombinacija poda s kozolcem. Varovano

ruralno območje je bogato z etnološko nepremično dediščino, še posebno z domačijami, hišami in različnimi gospodarskimi poslopji, kar je bilo ugotovljeno s sistematičnim evidentiranjem in vrednotenjem. Strokovne preglede območij v občini Črnomelj smo začeli relativno pozno, in sicer v letu 1992. Takrat smo za potrebe prostorskih ureditvenih pogojev za območje krajevne skupnosti Stari trg pripravili strokovne podlage za varstvo naravne in kulturne dediščine¹. Pri pregledu območja smo sodelovali konservatorji različnih strok. Ob etnologu so bili na terenu še arheolog, krajinski arhitekt, umetnostni zgodovinar, zgodovinar in dva biologa. Kot etnolog in član ekipe sem se predhodno seznanil s podatki v našem arhivu, na terenu pa evidencial in tudi vrednotil po veljavnih merilih. Na osnovi rezultatov dela smo dobili osnovno evidenco omenjenega območja, kar je bilo nujno potrebno tudi zaradi ažuriranja obstoječe evidence etnološke nepremične dediščine. Takoj za tem smo leta 1993 za potrebe prostorskih ureditvenih pogojev pregledali tudi območje krajevne skupnosti Vinica². Ob koncu leta 1993 smo pripravili še strokovne osnove za varstvo naravne in kulturne dediščine v parku Bela krajina³. Za te potrebe smo pregledali tudi celotno območje ob reki Kolpi v občini Metlika, vendar takrat meje parka še niso bile jasno določene. Te strokovne osnove so bile podlaga za izdelavo prostorsko ureditvenih pogojev za območje krajevnih skupnosti Adlešiči in Griblje in za pripravo strokovnih osnov za razglasitev Krajinskega parka Kolpa⁴ v letu 1995. Vse lokacije etnološke nepremične dediščine so bile vrisane tudi na karte v merilu 1 : 5000. S krajšimi opisi so bile predstavljene le nekatere pomembnejše enote, ki so bile predvidene za razglasitev za kulturni spomenik. V splošnem sta podani tudi razvojna usmeritev in način varovanja. Kot sestavni del strokovnih osnov je ob tekstualnem delu tudi seznam etnološke nepremične dediščine. Omenjene strokovne osnove, ki smo jih pripravili za potrebe prostorsko ureditvenih pogojev in parka Bela krajina, so bile vključene tudi v odloke o prostorsko ureditvenih pogojih za območja posameznih krajevnih skupnosti⁵.

Za potrebe posameznih odlokov o prostorsko ureditvenih pogojih zgoraj omenjenih krajevnih skupnosti je bilo takrat evidentirano in predlagano naslednje stanje etnološke nepremične dediščine:

a) za območje krajevnih skupnosti Stari trg ob Kolpi:

naselje	domačija	hiša	portal oz.del hiše	kašča	čebelnjak	zidanica
1	8	35	7	4	1	5
kamnite stopnice	skedenj	ostrv (brklje) ⁹	kamnit most			
1	1	1 območje	2			

Načeloma sem kot pomembno dediščino v tekstualnem delu navedel še sušilnice⁷, kamnite ograje in kamnite oporne zidove.

b) za območje krajevnih skupnosti Vinica:

naselje	domačija	hiša	skedenj	vogal (del hiše)	zidanica	vaški vodnjak
2	7	55	3	1	1	1
vaška mlaka	kašča	mlin				
1	7	4				

c) za območji krajevnih skupnosti Adlešiči in Griblje:

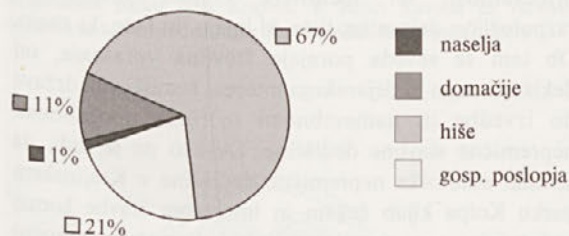
naselje	domačija	hiša	kašča	his ⁹	sušilnica	vodnjak	kovačnica
0	9	50	4	4	1	2	1
mlin	žaga						
2	1						

Stanje etnološke nepremične dediščine leta 1993 je na pregledanih območjih omenjenih krajevnih skupnosti sledeče:

naselje	domačija	hiša	del hiše	kašča	skedenj	zidanica	mlin	žaga
3	24	140	8	15	4	6	6	1
his	čebelnjak	vodnjak	kovačnica	sušilnica	vaška mlaka	ostrvi (brklje)		
4	1	3	1	1	1	1 območje		
kamnit most	kamnite stopnice							
2	1							

Za preprostejšo grafično predstavitev je smotrno določene postavke združiti. Hiše in posamezne dele hiš sem združil pod hiše, vse gospodarske stavbe in ostale priprave pa skupaj. Tako dobimo naslednje številčno stanje in grafičen prikaz:

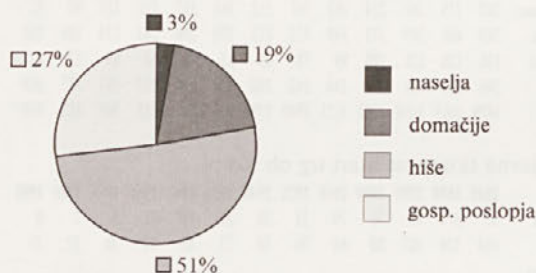
naselja	domačije	hiše	gospodarska poslopja
3	24	148	47

Kot je že rečeno, je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto leta 1995 pripravil še Strokovne osnove za razglasitev Krajinskega parka Kolpa. Te so vsebovale tudi kartne priloge s predlogom varstvenih con oz. z mejo varovanega območja parka. Podane so tri varstvene cone, s katerimi se ujema tudi varstveni režim v parku. Varovano območje parka je bilo precej zoženo, kot je bilo prvotno načrtovano. Precej zmanjšan je bil tudi obseg etnološke nepremične

dediščine. Trenutno zastopanost v odstotkih predstavlja spodnji grafikon:

naselja	domačije	hiše	gospodarska poslopja
3	20	53	28

Ohranjanje dediščine je odvisno predvsem od lastnikov oz. ljudi, ki živijo z dediščino. Tako sem za zgoraj omenjene krajevnih skupnosti pripravil še preglednico s popisom naselij, ki so danes v zavarovanem območju parka, in številčnim stanjem gibanja prebivalstva od leta 1869 do 1991⁹:

Krajevna skupnost Adlešiči

	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1971	1981	1991
Fučkovi	120	102	102	99	102	104	98	93	84	67	68	58	54
Marindol	183	181	204	169	160	174	178	181	169	141	138	121	107
Miliči	156	153	161	113	92	102	89	90	73	64	53	45	32
Paunoviči	74	62	59	48	48	55	46	53	46	44	33	42	44
Pobrežje	19	25	23	21	14	14	8	18	21	18	14	9	9
Purga	37	48	40	44	41	37	41	53	51	48	45	27	32
Vrhovi	74	65	63	52	74	69	73	80	83	75	71	64	62
Žuniči	123	116	129	119	103	105	89	95	94	82	78	68	64
skupaj	786	752	781	665	634	660	622	633	621	539	500	434	404

1 Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, Prostorsko ureditveni pogoji za občino Črnomelj - krajevna skupnost Stari trg ob Kolpi, Posebne strokovne podlage za varstvo naravne in kulturne dediščine, Novo mesto 1992, arhiv Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto.

2 Prostorsko ureditveni pogoji za občino Črnomelj - krajevna skupnost Vinica, Posebne strokovne podlage za varstvo naravne in kulturne dediščine, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto (arhiv), Novo mesto 1993.

3 Strokovne osnove za varstvo naravne in kulturne dediščine v Krajinskem parku Bela Krajina, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto (arhiv), Novo mesto 1993.

4 Krajinski park Kolpa, Strokovne osnove za razglasitev, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto (arhiv), Novo mesto 1995.

5 Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih za območje Krajevne skupnosti Stari trg, v: Ur. list RS, št. 39/94. Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih za območji Krajevnih skupnosti Adlešiči in Griblje, v: Ur. list RS, št. 66/95. Odlok o prostorskih ureditvenih pogojih za območji Krajevnih skupnosti Sinji vrh in Vinica, v: Ur. list RS, št. 70/95.

6 Ostrv je tanjše deblo s prisekanimi vejami za sušenje sena. V območju ob Kolpi pravijo tej pripravi brklja.

7 Sušilnice za sadje in lan.

8 His je lokalni izraz za manjšo gospodarsko stavbo, ki ima kamnito zidano klet in leseno ter praviloma dvoprostorno pritličje s kaščo in manjšim občasnim bivalnim prostorom.

9 Krajevni leksikon Slovenije, II. knjiga, Ljubljana 1971. Krajevni leksikon Slovenije, Ljubljana 1995.

Krajevni skupnosti Vinica

	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1971	1981	1991
Damelj	208	202	196	163	157	151	137	133	111	108	91	64	61
Draga pri Sinj. Vrhu	96	105	95	78	68	56	34	43	47	45	39	25	21
Kovač grad	42	41	41	33	24	36	34	32	31	26	24	20	22
Podklanec	262	275	261	224	182	161	153	164	137	131	125	90	92
Preloka	389	401	389	375	349	325	272	298	266	243	234	189	158
Vukovci	136	136	121	100	99	78	65	65	61	56	49	52	43
Zilije	346	353	351	311	244	242	240	233	214	203	187	177	163
skupaj	1479	1513	1454	1284	1123	1049	935	968	867	812	749	617	560

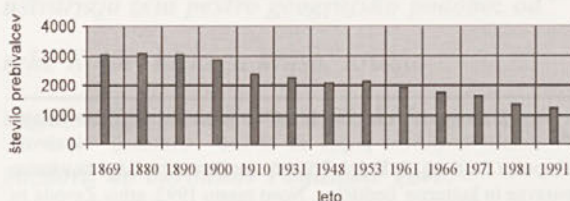
Krajevna skupnost Stari trg ob Kolpi

	1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1971	1981	1991
Dečina	35	37	41	30	29	27	28	29	15	11	3	2	0
Dol.	104	124	107	80	64	76	78	72	49	44	38	37	37
Radenci													
Gor.	97	105	119	106	67	74	86	71	50	61	57	40	25
Radenci													
Kot ob Kolpi	34	47	37	32	29	37	35	35	29	15	21	11	7
Prelesje	70	75	77	67	64	36	29	27	28	27	27	19	17
Sodevci	141	142	128	142	115	92	86	90	80	82	81	56	52
Sred.	96	88	87	98	68	69	55	74	49	44	45	27	29
Radenci													
Stari trg ob Kolpi	188	184	192	180	180	139	116	127	114	127	98	93	106
skupaj	765	802	788	735	616	550	513	525	414	411	370	285	273

V prikazanem časovnem obdobju kaže trend gibanja celotnega števila prebivalstva v varovanem območju naslednje stanje:

1869	1880	1890	1900	1910	1931	1948	1953	1961	1966	1971	1981	1991
3030	3067	3023	2684	2373	2259	2070	2126	1902	1762	1619	1336	1237

Grafični prikaz pa je še bolj nazoren:

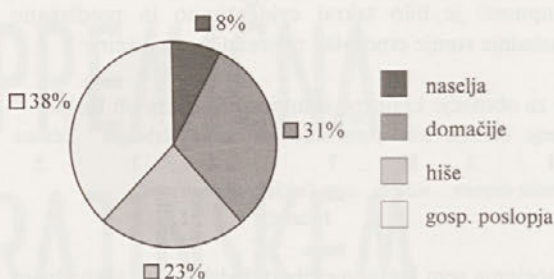

Po teh podatkih lahko ugotovimo, da se število prebivalstva v varovanem območju Krajinskega parka do leta 1991 praviloma zmanjšuje. Ker krivulja pada, lahko sklepamo, da je danes, deset let po zadnjem štetju, številčno stanje prebivalstva še manjše. To pa ima lahko večje posledice za nepremično stavbno dediščino, saj jo spomeniška služba sama ne bo mogla ohranjati in varovati.

Predlagano območje ob reki Kolpi z omenjeno dediščino je bilo zavarovano z Odlokom o razglasitvi Krajinskega parka Kolpa¹⁰. S tem pravnim aktom so iz fonda evidentirane nepremične stavbne dediščine dobili status *kulturnega spomenika* naslednji:

naselje	domaćija	hiša	gospodarsko poslopje
1	4	3	5

Grafični prikaz v odstotkih pa je:

V parku je Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto z vso potrebno dokumentacijo vodil in izvajal prenovo štiristranične Šokčeve domačije¹¹ v vasi Žuniči za potrebe informacijskega centra parka. Prenova še ni končana, saj nam obstoječ sistem državnega financiranja in sofinanciranja kulturnovarstvenih akcij ne daje ustrezne finančne podpore za dokončanje načrtovanih del. Drugih večjih prenovitvenih akcij na etnološki nepremični dediščini nismo izvajali. Z omenjenim primerom smo želeli domačine vzpodbuditi k ohranjanju etnološke nepremične dediščine in jim pokazati, da obstaja zanesljiv sistem financiranja in sofinanciranja kulturnovarstvenih akcij kot pomoč pri prenovi stavb tudi v tem obsejnim in demografsko ogroženem območju. Žal smo se zmotili.

Poleg tega sodeluje zavod v parku tudi v upravnih postopkih oziroma izdaja kulturnovarstvene pogoje in soglasja k posegom na nepremični stavbni dediščini in k novogradnjam. Še vedno pa ni resne lokalne iniciative za izvedbo prenovitvenih akcij na enotah, ki imajo status kulturnega spomenika.

V članku nisem želel opisovati in razvrščati etnološke nepremične dediščine, ki je v parku, in poudarjati njenih tipoloških značilnosti, ampak samo opozoriti na njeno stanje. Vemo, da je le-ta pod največjim vplivom različnih trendov sodobnega razvoja. Predvidevanja posameznikov, da jo bomo uspešneje ohranjali in prenavljali v zavarovanih območjih, so zelo vprašljiva. Dejansko pa je treba za celovito ohranjanje dediščine in njene pričevalnosti ter identitete krajine strniti vse razpoložljive dejavnike; tiste, ki imajo, in tiste, ki znajo. Ob tem se seveda porajajo številna vprašanja, od deklarativnega in dejanskega interesa lastnikov in države do izvedbe in namembnosti oziroma uporabnosti nepremične stavbne dediščine. Dejstvo pa je tudi, da lastniki etnološke nepremične dediščine v Krajinskem parku Kolpa kljub željam in interesom stavbe komaj vzdržujejo ter praviloma niso finančno zmožni prenavljati. Ob tem ne smemo pozabiti, da je marsikatera evidentirana enota stavbne dediščine tudi opuščena, marsikdaj pa niso ustrezno rešena niti lastniška vprašanja.

Da bomo lahko celostno varovali etnološko nepremično dediščino v varovanem območju, ni dovolj, da stroka zagotovi neposredne varstvene ukrepe. Ti kot del ukrepov še ne zagotavljajo ohranitve pomembne vloge etnološke nepremične dediščine niti celotne nepremične

kulturne dediščine. Realnost narekuje integralni pristop k reševanju nepremične stavbne dediščine, ne glede na njeno zvrst. Če v parku ne bodo usklajene različne razvojne strategije na višjih nivojih in različnih resorjih, bo služba postajala tisti "ne bodi ga treba", z vnaprej določeno "donkihотовsko" vlogo. Integralno varstvo pa bo lahko uspešno, če ga bo država tudi hitro finančno podprla. Predlagam, da pristojni organi kar najhitreje oblikujejo upravo parka in pripravijo načrt upravljanja. Neposredna in stalna prisotnost stroke v varovanem območju parka bo z ustrežno organiziranostjo lahko omogočila večje možnosti ohranjanja, varovanja in prezentacije.

Viri in literatura

- DRAŽUMERČ, Marinka 1988: Gospodarsko življenje v Beli Krajini med 1. svetovno vojno. V: Zgodovinski časopis, letnik 42, št. 1. Ljubljana, 85-102.
- DULAR, Andrej 1985: Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletje. Občina Črnomelj. Ljubljana.
- 1990: Etnološki mladinski raziskovalni tabor, Stari trg ob Kolpi 1989. Ljubljana.
- KRAJEVNI leksikon Dravske banovine. Ljubljana 1937.
- KRAJEVNI leksikon Slovenije, II. knjiga. Ljubljana 1971.
- KRAJEVNI leksikon Slovenije. Ljubljana 1995.
- KRAJINSKI park Kolpa, Strokovne osnove za razglasitev. V: Arhiv Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Novo mesto 1995.
- ODLOK o prostorskih ureditvenih pogojih za območje Krajevne skupnosti Stari trg. V: Uradni list RS, 39/94.
- ODLOK o prostorskih ureditvenih pogojih za območji Krajevnih skupnosti Adlešiči in Griblje. V: Uradni list RS, 66/95.
- ODLOK o prostorskih ureditvenih pogojih za območji Krajevnih skupnosti Sinji vrh in Vinica. V: Uradni list RS, 70/95.
- ODLOK o razglasitvi Krajinskega parka Kolpa. V: Uradni list RS, 82/98.
- PROSTORSKO ureditveni pogoji za občino Črnomelj - Krajevna skupnost Stari trg ob Kolpi, Posebne strokovne podlage za varstvo naravne in kulturne dediščine. V: Arhiv Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Novo mesto 1992.
- PROSTORSKO ureditveni pogoji za občino Črnomelj - Krajevna skupnost Vinica, Posebne strokovne podlage za varstvo naravne in kulturne dediščine. V: Arhiv Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Novo mesto 1993.
- STROKOVNE osnove za varstvo naravne in kulturne dediščine v Krajinskem parku Bela Krajina. V: Arhiv Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto. Novo mesto 1993.

10 Odlok o razglasitvi Krajinskega parka Kolpa, v: Ur. list RS, št. 82/98.

11 Odlok o razglasitvi kmečkega dvora, Žuniči 2, za kulturni spomenik, v: Ur. list RS, št. 47/95.

Izvirni znanstveni članek/1.01

Dušan Štepec

STANJE MLINOV IN ŽAG V KRAJINSKEM PARKU KOLPA

V pričujočem prispevku želim predstaviti analizo stanja mlinov in žag v Krajinskem parku Kolpa, ki obsega območje ob mejni reki Kolpi v občini Črnomelj od Starega Trga do Fučkovcev. Na obravnavanem območju se je na slovenskem bregu do danes ohranilo devet mlinov in šest mlinov z žagami.

V prispevku podajam pregled trenutnega fizičnega stanja mlinov in žag, predstaviti poskušam njihove značilnosti in posebnosti ter ovrednotiti njihove spomeniškovarstvene kvalitete.

V drugem delu prispevka želim osvetliti nekatere probleme, s katerimi se že, oziroma se bo spomeniškovarstvena služba soočila ob morebitnih prenovah obravnavanih objektov. V zadnjem delu prispevka predstavljam nekaj možnih modelnih pristopov k njihovi prenovi oziroma predstavljam predloge za njihovo revitalizacijo in vključitev v programsko shemo krajinskega parka.

Kratek oris dosedanjih slovenskih prizadevanj na področju raziskovanja in varovanja mlinov in žag ob Kolpi

Preučevanje mlinov in žag v belokranjskem delu Pokolpja se je na Slovenskem začelo v začetku šestdesetih let 20. stoletja s strani Belokranjskega muzeja iz Metlike pod vodstvom njegovega dolgoletnega ravnatelja Jožeta Dularja. Poleti 1946 je z manjšo terensko ekipo s kanujem preveslal Kolpo od Bilpe v Poljanski dolini do sotočja Kamenice pri Božakovem. Ekipo je pregledala stanje mlinov in žag na obeh rečnih bregovih. Med potjo so člani ekipe evidentirali obstoječe objekte, jih fotodokumentirali in jih celo posneli na filmski trak.¹

Z načrtnim preučevanjem mlinov in žag ob Kolpi so se ob koncu sedemdesetih in v začetku osemdesetih let ukvarjali geografi, najprej v sklopu Mladinskega raziskovalnega tabora Vinica 1979, kasneje pa je sledilo še več

parcialnih raziskav.² S pomočjo osnovnih smernic za geografsko raziskovanje vodnih mlinov in mlinarstva na Slovenskem³ so sistematično pregledali stanje vodnih obratov (mlinov, žag in kovačnic) ob Kolpi in njenih pritokih, ugotavljali so njihovo razširjenost, čas obratovanja, njihove značilnosti in vzroke za propadanje.

Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto (od tu dalje zavod) se je evidentiranja mlinov in žag ob Kolpi prvič lotil relativno pozno. V letih 1992 in 1993 je pripravil strokovne osnove za varstvo naravne in kulturne dediščine za predvideni regijski park Kočevsko - Kolpa, natančneje za belokranjski del obkolpja, imenovan "Krajinski park Bela krajina".⁴ Tedaj so bili evidentirani mlini in žage na slovenskem bregu, ob srednjem in spodnjem toku Kolpe. Leta 1995 so bili objekti delno valorizirani za pripravo strokovnih osnov za razglasitev krajinskega parka Kolpe.⁵ Z lastnostmi tehniške dediščine so bili ovrednoteni štirje objekti: Papov in Prokšljev mlin v Učakovcih ter mlina v Ziljah in Žuničih.

Razširjenost vodnih mlinov in žag ob Kolpi in njihovo fizično stanje

Kolpa izvira v goratem Gorskem Kotarju in se kot nižinska reka izliva pri Sisku v Savo. Kot mejna reka med Slovenijo in Hrvaško teče približno 115 kilometrov od Osilnice do sotočja potoka Kamenice pri Božakovem. Kdaj se ob Kolpi pojavijo prvi mlini in žage ni znano. V zgodovinskih virih se mlini ob Kolpi prvič omenjajo v urbarju gospostev Nemškega viteškega reda iz leta 1490.⁶ V njem je omenjenih šest mlinov (Marindol, Primostek, Log pri Rosalnicah, Rosalnice, Radoviči in Želebej). Žage niso omenjene. Na jožefinskem vojaškem zemljevidu iz druge polovice 18. stoletja je bilo ob Kolpi na območju sedanjega krajinskega parka vrisanih kar 17 vodnih obratov.⁷

Iz dosedanjih geografskih raziskovanj je znano, da je v obdobju od konca 19. stoletja do danes na belokranjskem delu Kolpe (med Starim Trgom in sotočjem Kamenice) delovalo 49 obratov na vodni pogon (na slovenskem bregu 26, na hrvaškem 23) od tega 31 mlinov, ena samostojna žaga in 17 mlinov z žagami.⁸ Sredi šestdesetih let 20. stoletja je na obeh bregovih belokranjskega dela Kolpe stalo še 43 objektov, polovica

Mlin v Bregu pri Sinjem Vrhu občasno še deluje, foto: Dušan Štepec, september 2000.

med njimi je še obratovala. Dvajset let kasneje pa jih je obratovala le še četrtnina.⁹ Do začetka devetdesetih let so na belokranjskem delu Kolpe delovali še štirje obrati na vodni pogon (trije mlini in ena žaga). Ob zadnjem pregledu stanja je bilo ugotovljeno, da na vodni pogon delujeta občasno samo še žaga v Pobrežju in mlin v Bregu pri Sinjem Vrhu, vsi ostali obrati na vodni pogon so z delovanjem prenehali. Znotraj krajinskega parka Kolpa se je do danes ohranilo 15 objektov na vodni pogon (devet mlinov in šest mlinov z žagami).

Legenda:

Fizično stanje stavbe (mlina., žage) ali jezua:

**** - obnovljeno

*** - dobro ohranjeno

** - delno ohranjeno, delno predelano, delno degradirano

* - propadajoče, močno poškodovano, v celoti degradirano

Ohranjenost notranje opreme in postrojenja:

Namembnost stavbe:

- dobro ohranjeno

- delno ohranjeno

- slabo ali nič ohranjeno

+++ - primarna namembnost

++ - spremenjena namembnost¹

+ - brez namembnosti

Ime	Kraj	Stanje stavbe in jezua			Stanje notranje opreme		Namembnost	
		mlin	jez	žaga	mlin	žaga	mlin	žaga
Madroničev mlin z žago	Prelesje	***	***	***	#	##	++	+
Baričev mlin	Kot pri Prelesju	**	**		#			+
Radenski mlin	Sred. Radenci	**	**		#		++	
Mlin v Bregu	Breg pri Sinjem Vrhu	***	**		###			+
Žagarjev mlin z žago	Damelj	***	***	***	###	###	+	+
Mlin z žago v Krivcih	Damelj	***	**	**	#	##	++	++
Otoški mlin	Otok	*	*		#			+
Vukovski mlin	Vukovci	**	**		#			+
Papov mlin	Učakovci	*	*		#			+
Proksljev mlin z žago	Učakovci	**	****	**	##	#	+	+++
Benetičev mlin z žago	Vinica	***	***	*	###	#	+	+++
Ziljski mlin	Mlin v Sred. Ziljah	**	**		#			+
Mlin v Vidinah	Preloka	**	**		#			+
Žuničev mlin	Žunič	*	*		#			+
Kuzmanov mlin z žago	Pobrežje	***	***	***	##	###	+	+++

Fizično stanje mlinov in žag ter njihova namembnost na območju Krajinskega parka Kolpa od Prelesja nizvodno

1 Gradivo terenske ekipe hrani arhiv Belokranjskega muzeja v Metliki. O rečni poti, o mlinih in žagah ob Kolpi je bilo izdano leposlovno delo avtorja Jožeta Dularja z naslovom Mlini ob Kolpi umirajo.

2 Več o tem glej v: Plut, Dušan 1985: Geografske značilnosti poplavnega sveta Kolpe in njenih pritokov v Zgornjem Pokolpju. V: Geografski zbornik 25. Ljubljana, 124 - 151.

3 Radinja, Darko 1979: Geografsko raziskovanje vodnih mlinov in mlinarstva na Slovenskem. Osnovne smernice za raziskovanje. V: Geografski vestnik, Letnik 51. Ljubljana, 121 - 143.

4 Ivanovič, Mira 1993: Krajinski park Bela krajina, Strokovne osnove za varstvo naravne in kulturne dediščine. Arhiv ZVNKD Novo mesto.

5 Ivanovič, Mira in sodelavci 1995: Krajinski park Kolpa, Strokovne osnove za razglasitev. Arhiv ZVNKD Novo mesto.

6 Kos, Dušan 1991: Urbarji za Belo krajino in Žumberk (15 - 18. stoletje) I, Viri za zgodovino Slovencev, Trinajsta knjiga. Novejši urbarji za Slovenijo, Prvi zvezek. Ljubljana, 128 - 129.

7 S kartografskega in opisnega dela jožefinskega vojaškega zemljevida ni možno razbrati ali gre pri vrisanih vodnih obratih samo za mlino ali je med njimi tudi kakšna žaga.

8 Plut, Dušan 1988: Belokranjske vode. Novo mesto, 140 - 141.

9 Dular, Andrej 1985: Občina Črnomelj, Etnološka topografija slovenskega etničnega ozemlja - 20. stoletja. 1985, 130 - 131.

Primer mlina z žago - Žagarjev mlin z žago v Damlju, foto Dušan Štepec, september 2000.

Iz tabele so razvidne naslednje ugotovitve:

- Tretjina stavb je še v dobrem fizičnem stanju, z ohranjeno notranjo opremo; uničena, poškodovana ali odstranjena imajo vodna kolesa, ponekod so poškodovana betonska korita in zapornice, odstranjene so grablje.
- Večina objektov je v slabem fizičnem stanju.
- Večina objektov nima ohranjene notranje opreme.
- Večina objektov je praznih in propadajo, štiri objekti pa imajo spremenjeno namembnost: Madroničev mlin, mlin v Srednjih Radencih, mlin in žaga v Krivicah v Damlju. V notranjščini Madronovičevega mlina je lastnik uredil gostinski prostor. Del notranjščine mlina v Srednjih Radencih je preurejen za potrebe občasne gostinske ponudbe. Notranjščina mlina in žage v Damlju sta preurejeni za potrebe občasnega bivanja. Primarno namembnost sta ohranili le žagi v Učakovcih in Vinici. Prokšljeva žaga v Učakovcih je bila leta 1983 preurejena v tračno vertikalno žago na električni pogon, Benetičeva žaga v Vinici pa je bila po letu 1970 preurejena v tračno horizontalno žago na električni pogon.
- Trenutno najbolj propadajo trije mlini: Papov, Otoški in Žuničev mlin, v naslednjih nekaj letih pa grozi propad še trem mlinom in sicer v Srednjih Radencih, Ziljskemu mlinu in mlinu v Žuničih.

Značilnosti mlinov in žag ob Kolpi

Na podlagi dosedanjih raziskovanj, ugotovitev in terenskega dela lahko o mlinih in žagah ob Kolpi podamo nekaj bistvenih značilnosti. Najstarejša do sedaj znana upodobitev mlina ob Kolpi izvira iz druge

polovice 17. stoletja. Gre za bakrorez iz Valvasorjeve knjige Topografija vojvodine Kranjske iz 1679. Na njem je upodobljen grad Pobrežje in pod njim mlin ob reki Kolpi. Mlin stoji kot samostojna zidana stavba izven grajskega obzidja s tremi velikimi vodnimi kolesi na lopate. Do danes ohranjene stavbe mlinov in žag ob Kolpi na območju krajinskega parka izvirajo iz prve polovice in sredine 19. stoletja ali pa so bile v tistem času samo predelane (natančnih sondažnih raziskav do sedaj še ni bilo opravljenih). Ohranjene žage so mlajšega nastanka in so bile razen redkih izjem (npr. Madroničeva žaga v Prelesju, Benetičeva žaga v Vinici) zgrajene šele po prvi svetovni vojni (Žagarjeva žaga v Damlju, Prokšljeva žaga v Učakovcih) ali pa po drugi svetovni vojni (Kuzmanova žaga v Pobrežju). Na podlagi primerjave jožefinskega vojaškega zemljevida, franciscejskega katastra in sedanjih uporabnih katastrskih kart lahko ugotovimo, da so bili mlini in žage zgrajeni na mestu prvotnih obratov na vodni pogon, ki so stali ob Kolpi vsaj od druge polovice 18. stoletja dalje. Za mlino v krajinskem parku je značilno, da so postavljeni v smeri doline, oziroma je daljša stranica mlina je stala vedno ob rečnem toku. Po osnovni tipologiji jih lahko uvrščamo v skupino mlinov na lopate s pogonom na spodnjo vodo. Zanje so značilna velika vodna kolesa s premerom od tri do šest metrov (Benetičev mlin v Vinici) z enojnim ali dvojnimi obodom z lopatami, ki so dolge do 80 centimetrov. Večina mlinov stoji na robu vasi, nekaj pa jih stoji na samem, proč od vasi. Glede vertikalne razporeditve prostorov lahko v grobem ločimo tri tipe mlinov: pritlične, vrhkletne in nadstropne. Na območju parka, zlasti v kanjonu Kolpe je najbolj razširjen vrhkletni tip mlina, ki ima delno vkopan kletni del s prenosnimi mehanizmi za

Trije mlini v parku se že nahajajo v ruševinah, eden od njih je Papov mlin v Učakovcih, foto: Dušan Štepec, oktober 2000.

mlinske naprave. Nad njim je mlinarski delovni prostor, v katerem stoji ob daljši, rečni stranici dvignjen "štajnpoden" z mlinskimi kamni. Pritlični tip mlina se je ohranil v Srednjih Radencih, v Učakovcih pri Papovem mlinu in v Žuničih. V vseh treh primerih gre za manjšo, iz kamna zgrajeno enoprostorno stavbo z glavnim vhodom na daljši stranici, ki je obrnjena proti bregu in z izhodom na most z zapornicami na krajši stranici. V enonadstropni tip mlina lahko pogojno uvrščamo Krivčev mlin pri Damlju, Vukovski mlin v Vukovcih in Kuzmanov mlin v Pobrežju. Mlini povzemajo značilnosti vrhkletnega tipa, le da imajo nad mlinarskim delovnim prostorom še podstrešje, ki je delno izkoriščeno za občasno mlinarjevo bivanje. Po moči lahko mlino uvrščamo med srednje velike mlino. Imeli so od tri (npr. Papov mlin v Učakovcih) do šest koles (npr. mlin v Krivcih pri Damlju). Vsako vodno kolo je neposredno preko palčnega kolesa poganjalo po en par mlinskih kamnov. Izjemo je predstavljal Benetičev mlin v Vinici, kjer je do okoli 1970. leta eno vodno kolo poganjalo kar tri pare kamnov. Za obravnavane mlino ni značilno, da bi pod isto streho združevali bivalni in gospodarski del, temveč so funkcionirali samo kot gospodarski objekti.

Žage v parku so vedno postavljene ob mlinu in sicer na dva načina: linearno ali vzporedno. V prvem primeru žaga nizvodno nadaljuje tlorisno linijo mlina (npr. Madroničev mlin z žago v Prelesju), njeno vodno kolo pa je bilo nameščeno na isti strani kot mlinska vodna kolesa. V drugem primeru stoji žaga vzporedno z mlinom, nekoliko nizvodno (npr. Žagarjev mlin v Damlju) in ima vodno kolo nameščeno med obema stavbama. Vse žage v parku razen treh, pripadajo tipu žage venecijanke z vertikalnim načinom rezanja hlodov.

Izjemni trije primeri žag so: Prokšljeva žaga venecijanka v Učakovcih iz leta 1939, ki je bila leta 1983 preurejena v tračno vertikalno žago na električni pogon, Benetičeva žaga venecijanka v Vinici, ki je bila po letu 1980 preurejena v tračno horizontalno žago na električni pogon ter Kuzmanova žaga venecijanka v Pobrežju, ki je bila leta 1942 preurejena v horizontalno tračno žago na vodni pogon in je ostala do danes edina ohranjena žaga na vodni pogon ob celotnem belokranjskem delu Kolpe. Žage v parku so zasnovane kot enoprostorne, s treh strani opažene lope. Stranica, ki gleda proti bregu je morala biti neopažena zaradi posebne tehnologije dela. Navadno stoji lopa na visokih kamnitih slopnih podstavkih. V spodnjem delu, pod žago je bil nameščen prenosni mehanizem, ki je poganjal list žage ter istočasno proti njej pomikal leseno ogrodje s hlodom. Žage so imele po eno veliko vodno kolo na lopate, premera od štiri do šest metrov, z dvojnimi obodom. Lopate so bile velike do dva metra. Zaradi lege mlinov in žag na naravnem bregu struge, se je sistem dovajanja vode na mlinska kolesa urejal z jezovi ("slapovi"). Zaradi tega je bil dobro vzdrževan jez pomemben sestavni del vsakega vodnega obrata ob Kolpi. Obstoječi jezovi v parku so prelivni, zgrajeni so bili kot suhe kamnite zložbe z lesenimi temelji. Njihova podslapja so izdelana iz lomljenega kamna, ki je zložen in zaklinjen pod blagim kotom (20 - 30 stopinj) od tal struge do krone jezu. Zunanja podoba posnema obliko ribjih lusk. Krona jezu je praviloma široka od 50 do 80 centimetrov. Jezovi so zgrajeni v obliki črke S čez celotno strugo, od hrvaškega brega proti vodnemu obratu na slovenski strani. Jezovi so visoki od enega do enega metra in pol. Kamniti jezovi so imeli pred vsakim vodnim obratom grablje in most z zapornicami, čez katere je voda

pritekala v betonska dovodna korita in od spodaj poganjala vodna kolesa.

V mline in žage na slovenskem bregu so prinašali ali vozili žito in les tudi s hrvaške strani. Za prevoz strank z enega brega na drugega so imeli mlinarji ob mlinih privezane čolne. Žal se ni nihče ohranil. V preteklosti so bili mlini in žage na območju parka večinoma kmečki, grajska sta bila le v Vinici in Pobrežju. Lastnikov kmečkih mlinov je bilo več, znano je, da sta imela mlinske kamne lahko v lasti dva lastnika, lahko pa jih je bilo tudi več. Na primer mlin v Žuničih je imel pred drugo svetovno vojno celo osem lastnikov, po dva lastnika sta imela v lasti en par kamnov.

Poskus vrednotenja in kategorizacije mlinov in žag v Krajiškem parku Kolpa

Vrednotenje ali valorizacija objektov kulturne dediščine je pomemben del topografije določenega področja nepremične kulturne dediščine, v tem primeru mlinov in žag. Z valorizacijo, ki jo podajam v nadaljevanju, sem poskušal nadgraditi evidentiranje in inventariziranje obravnavanih objektov, ki sva jih opravila s sodelavko, konservatorsko svetovalko Judito Podgornik septembra in oktobra 2000. Mlinov in žag je ob Kolpi veliko in imajo različne spomeniškovarstvene kvalitete. Zaradi boljšega pregleda sem se odločil, da jih poskušam valorizirati in ustrezno kategorizirati. Na ta način sem želel točneje začrtati strategijo varstva (praktično varstvo, način prezentacije in revitalizacije) tovrstnih objektov ob Kolpi. Iz celotne skupine obravnavanih objektov sem poskušal na podlagi metode numeričnega vrednotenja s primerjavo istovrstnih objektov izluščiti najpomembnejše objekte, ki imajo zaradi posebnih spomeniškovarstvenih kvalitet lastnosti kulturnega spomenika. Omenjena valorizacija ne pomeni temeljite obdelave obravnavane problematike, ampak gre za poskus valorizacije, ki jo je v prihodnje potrebno še podkrepiti. Trenutne okoliščine dodatne valorizacije ne omogočajo, saj je obstoječa dokumentacija tovrstnih objektov ob Kolpi v določenih pogledih zelo pomanjkljiva. Izdelana ni niti osnovna tehnična dokumentacija z arhitekturnimi posnetki stavb, tehničnimi risbami posameznih prenosnih mehanizmov, mlinskih in žagarskih naprav, opravljene niso sondažne raziskave in kakovostni fotografski posnetki....

Po metodi numeričnega vrednotenja sem primerjal med seboj vse mline in žage v parku in jih poskušal ovrednotiti s pomočjo šestih strokovnih kriterijev:

- regionalno - prostorski kriterij,
- zgodovinsko - časovni kriterij,
- etnološko - socialni kriterij,
- likovni kriterij,
- gradbeno - razvojni kriterij,
- kriterij opremljenosti in tehnološke izvedbe.

Ime	Kraj	Geog. krit.	Zgod. krit.	Enol. krit.	Lik. krit.	Grad. krit.	Opre.	Skupaj
Madroničev mlin	Prelesje	4	3	4	2	4	1	18
Madroničeva žaga	Prelesje	4	4	4	3	4	2	21
Baričev mlin	Kot pri Prelesju	1	2	2	1	2	1	9
Radenski mlin	Sred. Radenci	5	3	4	3	4	1	20
Mlin v Bregu	Breg pri Sinjem Vrhu	5	4	5	3	4	4	25
Žagarjev mlin	Damelj	3	4	5	3	4	4	23
Žagarjeva žaga	Damelj	5	4	5	4	4	4	26
Krivčev mlin	Damelj	4	3	3	3	3	1	17
Krivčeva žaga	Damelj	4	4	3	3	4	3	21
Otoški mlin	Otok	4	3	3	2	4	1	17
Vukovski mlin	Vukovci	4	3	3	3	4	1	18
Papov mlin	Učakovci	5	4	3	4	4	1	21
Prokšljev mlin	Učakovci	3	3	4	2	3	3	18
Prokšljeva žaga	Učakovci	4	3	4	2	3	4	20
Benetičev mlin	Vinica	3	5	5	4	5	5	27
Benetičeva žaga	Vinica	2	2	4	2	3	4	17
Ziljski mlin	Zilje	4	3	4	2	4	1	18
Mlin v Vidinjah	Preloka	3	3	3	3	3	1	16
Žuničev mlin	Žuniči	4	3	3	2	3	1	16
Kuzmanov mlin	Pobrežje	4	3	4	3	3	2	19
Kuzmanova žaga	Pobrežje	5	5	4	4	5	5	28

Poskus vrednotenja obstoječih mlinov in žag na območju parka nizvodno od Prelesja do Pobrežja

Iz tabele je razvidno, da po svojih spomeniškovarstvenih kvalitetah izstopa pet stavb: mlin v Bregu, Žagarjev mlin z žago, Benetičev mlin v Vinici in Kuzmanova žaga v Pobrežju. Od omenjenih objektov imata mlin v Bregu in Kuzmanova žaga v Pobrežju že status kulturnega spomenika, za ostale tri bo naša služba morala v prihodnosti pripraviti strokovne podlage za njihovo razglasitev.

Predlogi modelov prenove mlinov in žag v parku in možnosti njihove revitalizacije

Na podlagi doslej znanih podatkov in terenskih ogledov ugotavljamo, da je glavni razlog za propadanje objektov v opuščanju njihove namembnosti. Za ohranitev ni dovolj le fizična prenova, potrebno jim je dati tudi določeno vsebino. Zavedamo se, da vseh objektov ne bo mogoče ohraniti. Zato je potrebno izluščiti tiste najpomembnejše, jim poiskati ustrezno novo namembnost, ki pa ne bo smela posegati v spomeniškovarstvene kvalitete posameznega objekta. Za mline in žage z lastnostmi kulturnega spomenika predlagam naslednje oblike varovanja:

- varovanje spomenika "in situ" z ohranjeno primarno funkcijo,

- varovanje spomenika „in situ“ s prilagojeno namembnostjo; obnova spomenika po konservatorskih načelih z muzejsko prezentacijo,
- varovanje s prenosom v muzej na prostem.

Več možnosti različnih modelov prenove ponujajo objekti z lastnostmi kulturne dediščine, saj je mogoče predvideti turistične vsebine (apartmaji, občasna prebivališča - vikendi, občasna servisna mesta lokalnih kopališč). V objektih v bližini naselij je mogoče urediti stanovanja ali lokalno zbirko o kulturi in načinu življenja prebivalcev ob Kolpi. Razmišljati velja celo o ureditvi malih hidroelektraren, pri čemer posegi ne smejo degradirati spomeniškovarstvene kvalitete nepremične kulturne dediščine in naravovarstvenih kvalitet prostora. Vsi obravnavani objekti se nahajajo v prvem varovalnem pasu krajinskega parka, kjer veljajo najstrožji naravovarstveni režimi, ki omejujejo možnosti prenove objektov in njihove revitalizacije.¹⁰ To pomeni, da bo pri reševanju mlinov in žag nujno potrebno sodelovanje naravovarstvenih in kulturovarstvenih konservatorjev z začrtano skupno varstveno strategijo, predvsem pa se bosta morali obe službi opredeliti do skupnih varstvenih ciljev in določiti, kaj in v kolikšni meri se želi v parku ohranjati. Menim, da bodo pri projektih revitalizacije pomembnejših mlinov in žag ob Kolpi nujno potrebni kompromisi med naravovarstveno in kulturnovarstveno stroko. Znotraj spomeniškovarstvene službe bo potrebno v sodelovanju z naravovarstveniki pretehtati možnosti za ohranitev najpomembnejših mlinov in žag v parku (Breg, Damelj, Vinica in Pobrežje). Potrebno bo predlagati njihovo novo namembnost, ki se bo lahko vključila tudi v program krajinskega parka. Ob tem je jasno, da bo njihova prenova mogoča le, če bodo lastniki, lokalna skupnost in država dovolj zainteresirani. Ob tem je potrebno izpostaviti posebne življenjske pogoje ob Kolpi (odmaknjenost od večjih središč, slabe gospodarske razmere, brezposelnost, ostarelo prebivalstvo, težka dostopnost, lastniški odnosi...). Lastniki kulturnih spomenikov so v teh krajih v slabšem položaju od ostalih lastnikov kulturnih spomenikov v mestih ali bolj urbaniziranih naseljih. Od države in lokalne skupnosti toliko bolj pričakujejo finančno pomoč in druge stimulacije, tako pri izdelavi projektne dokumentacije kot tudi kasneje, pri obnovi. Za ohranjanje primarne dejavnosti v objektih (mletje ali žaganje) bo potrebno pripraviti model za subvencioniranje. Park še vedno nima svoje uprave, ki bi lahko z uvajanjem in izvajanjem različnih programov bistveno pripomogla k ohranjanju pomembnejše tehniške dediščine znotraj parka. Pri ostalih mlinih in žagah, ki nimajo lastnosti kulturnega spomenika, se bo morala naša služba osredotočiti zgolj na izdelavo njihove arhivske dokumentacije. Nujno je potrebno pričeti z izdelavo osnovne tehnične dokumentacije mlinov in žag v parku. Do sedaj naša služba ni izdelala še nobenega arhitekturnega posnetka mlina ali žage ob Kolpi, prav tako nimamo izdelanih nobenih tehničnih risb mlinskih naprav in prenosnih mehanizmov. Spomeniškovarstvena služba si nikakor ne sme dovoliti, da bi se izgubljala v množici mlinov in žag ob Kolpi, ker jih je preveč. Vso pozornost mora posvetiti

najpomembnejšim objektom. Le na ta način bo mogoče v prihodnosti ohraniti vsaj po en primer mlina in žage ob Kolpi.

Viri in literatura:

- DULAR, Andrej 1986: Pregled dosedanjega etnološkega dela o Beli krajini in bodoče naloge. V: Etnološka tribina 9, 29 - 32.
- ETNOLOŠKA DEDIŠČINA brez namembnosti. Konservatorsko posvetovanje. Tipkopis. Piran 1987.
- ETNOLOŠKI MLADINSKI RAZISKOVALNI TABOR Stari trg ob Kolpi 1989. Ljubljana 1990.
- FRANCISCEJSKI KATASTER 1822. Arhiv Republike Slovenije.
- KOS, Dušan 1987: Bela krajina v poznem srednjem veku. V: Zbirka Zgodovinskega časopisa 4.
- KRIŽNAR, Naško 1986: Prepletanja. Etnološka tribina 9, 157 - 166.
- KUNAVER, Jelka 1966: Poljanska dolina ob Kolpi. Primer gospodarsko nerazvite pokrajine. Geografski vestnik 38, 95 - 121.
- MELIK, Anton 1953: Mlini na Slovenskem. V: Geografski vestnik 25, 3 - 26.
- SIMONIČ, Ivan 1979: Špeharska dolina in Grad Poljane ob Kolpi.
- SLOVENIJA na vojaškem zemljevidu 1763 - 1787. Opisi. Karte, 1. Ljubljana 1995.
- STRUNA, Albert 1955: Vodni pogoni na Slovenskem. Ljubljana.

¹⁰ Odlok o razglasitvi Krajinskega parka Kolpa. Uradni list RS, št. 82/1998.

Izvirni znanstveni članek/1.01

dr. Marko Koščak

PO POTEH DEDIŠČINE DOLENJSKE IN BELE KRAJINE

Prispevek Po poteh dediščine Dolenjske in Bele krajine želi dodati svoj pogled in predvsem izkušnje, ki smo jih v zadnjih petih letih pridobili na tem področju, s posebnim poudarkom na obmejnem podeželskem prostoru ob slovensko-hrvaški meji na JV Slovenije. Gre za projektne aktivnosti, ki smo jih poimenovali Po poteh dediščine in katerih osnovni namen je s trajnostnim razvojem turizma revitalizirati podeželski prostor Dolenjske in Bele krajine.

Še bolj natančno gre za oblikovanje regijskega turističnega proizvoda, ki temelji na vključevanju naravne in kulturne dediščine kot ključnega elementa turistične ponudbe, ob tem pa za možnosti razvoja alternativnih gospodarskih (dopolnilnih) dejavnosti ter ustvarjanje priložnosti za nova delovna mesta na podeželju ob slovensko-hrvaški meji.

Predstavljene izkušnje in metodološki pristop so rezultat strokovnega dela in sodelovanja domačih in tujih strokovnih institucij pri projektu. Gre za klasičen primer pristopa k regionalnemu razvoju (priprava strateških načrtov, priprava in projektno vodenje, upoštevanje načela partnerstva in subsidiarnosti, programskega usmerjanja in sofinanciranja razvojnih spodbud in načelo prekomejnega povezovanja - zaenkrat na neformalni ravni). Naj ne zveni preveč ambiciozno trditev, da imamo v prostoru JV Slovenije že štiri leta praktičen primer (so)delovanja, medtem ko v Sloveniji na mnogih ravneh šele potekajo diskusije, razprave, seminarji, delavnice in ostale razprave na teoretski ravni o vsebinah in elementih »novega« regionalnega razvoja. Menimo, da lahko izkušnje iz Dolenjske in Bele krajine prispevajo k oblikovanju nadaljnjega razvoja trajnostnega turizma in regionalnega povezovanja v Sloveniji.

Vloga dediščine pri trajnostnem in regionalnem razvoju turizma

Želja po znanju in neposrednem spoznavanju svetovnih znamenitosti bo zagotovo še naprej podlaga za naraščanje trenda po »produktih kulturnega turizma«. Pravilno vodenje in načrtovanje le-tega ima lahko osrednjo vlogo pri ohranjanju svetovne dediščine. Ta zvrst turizma ustvarja finančna sredstva za ohranjanje lokalne dediščine in s tem posameznih območij in objektov naravne in kulturne dediščine. Koristi, ki se lahko ustvarijo iz pravilnega trženja tovrstne ponudbe, lahko ključno pomagajo pri ohranjanju dediščine na lokalni ravni kot tudi na drugih ravneh. Poleg tega lahko prispevajo tudi k ohranitvi in nadaljnjem razvoju obrti in rokodelstva ter kulturnih tradicij, značilnih za posamezna območja in lokalne skupnosti. Nesporno je, da bi se brez tega finančnega vira večji del območij in objektov ter kulturnih aktivnosti v materialnem pogledu soočal z negotovo prihodnostjo (generalni direktor UNESCO Federico Mayor).

Teoretsko-metodološki pristop

V primeru obravnavanega območja Dolenjske in Bele krajine smo izhajali iz teoretskih izhodišč, ki temeljijo na osnovnih življenjskih funkcijah človeške družbe. Naša izhodišča smo oprli na izhodišča socialne geografije, ki opredeljuje na naši stopnji družbenega in gospodarskega razvoja znotraj socialnih skupin osnovne funkcije »živeti v skupnosti«, »stanovati«, »delati«, »se oskrbovati«, »se izobraževati« in »preživljati prosti čas«. Med temi funkcijami ne obstaja hierarhija, vse so pomembne za funkcioniranje določene skupnosti, pri čemer pa ne pomeni, da med njimi ni pomembnih razlik (K. Ruppert, F. Schaffer, J. Maier, R. Paesler, Socialna geografija, 89, Zagreb 1981). Pri nastavljanju modela je treba torej osvetliti obseg, znotraj katerega bo oblikovan razvoj, poleg tega pa tudi ostale sestavine tega razvoja, ki jih načrtujemo prek osnovnih funkcij družbenega in gospodarskega razvoja in ki so »živeti v skupnosti«, »stanovati«, »delati«, »se oskrbovati«, »se izobraževati« in »preživljati prosti čas«. Glede na to, da je naš osnovni namen proučevati vlogo in možnosti razvoja podeželskega in obmejnega prostora ob slovensko-hrvaški meji prek razvoja trajnostnega oziroma uravnoteženega turizma v

tem prostoru, smo temu primerno »oblikovali« tudi teoretski model.

Ta obsega najprej **pokrajino**, lahko jo imenujemo tudi **kulturno krajino** - njen značaj, lastnosti, privlačnost za prebivalce in obiskovalce ter vse elemente, ki lahko zmanjšajo to privlačnost (npr. degradirana območja v okolju ipd.). Drugi element tega obsega je **struktura naselij** - zlasti mest in trgov, ki so središča prometnih poti (letalskih, železniških, cestnih itd.) ter trgovskih, bančnih, prenočitvenih, skratka servisno-informacijskih storitev. Ta naselja lahko označimo kot mrežo centralnih naselij, znotraj katerih so razporejena mesta ponudbe za različne vrste dobrin in uslug, ki jih koristijo prebivalci območja in tudi obiskovalci. Naslednji element so **prometne zveze oziroma komunikacije** (ceste, železniški potniški promet, javni avtobusni prevoz) znotraj regije in v povezavi z ostalimi regijami. Pri tem je pomembno poudariti, da te prometne zveze potekajo tudi preko meje in tako omogočajo ustrezno povezavo in pogoje za zadovoljevanje osnovnih funkcij tudi čezmejnemu prebivalstvu. Seveda morajo zato obstajati ustrezni pogoji. Pri načrtovanju medsebojnih odnosov med osnovnimi funkcijami moramo seveda upoštevati, iz katerih krajev bodo obiskovalci najverjetneje prispeli, prav tako pa tudi predvideti vzorce gibanja znotraj območja. Glede na to, da je pomemben del projektnih aktivnosti namenjen tudi vlogi in možnostim razvoja podeželja obmejnega prostora ob slovensko-hrvaški meji, predvsem v smislu funkcije »preživljanja prostega časa«, smo v prostoru analizirali pomembne elemente že **obstojećih vzorcev razvoja dejavnosti funkcije »preživljanja prostega časa« v prostoru**, ki so v našem primeru obstajali v obliki že začelih aktivnosti v sklopu programa celostnega razvoja podeželja in obnove vasi (CRPOV), vinsko-turističnih cest (VTC) in zdraviliškega turizma pod upravljanjem Krke Zdravilišč, če naštejemo samo tiste najvažnejše. Na tej osnovi smo potem dodajali ostale elemente te funkcije, ki so v medsebojni povezavi predstavljali regijski turistični proizvod na podeželju, ki je obsegal obmejno območje Dolenjske in Bele krajine ob slovensko-hrvaški meji. Ti elementi so lahko izredno privlačna kulturna krajina (krajinski, regionalni parki), ki je primerna za panoramske vožnje, sprehode, kolesarjenje, jahanje itd. Lahko so to poti, ki so že trasirane in določene ter posebno primerne za obiskovalce in njihovo gibanje po pokrajini, npr. daljše pešpoti, panoramske ceste ali železniške poti, jahalne poti itd. Pomembna sestavina so tudi **območja in objekti naravne in kulturne dediščine**, ki bi zanimali obiskovalce. To so lahko kraji in objekti, ki so že znani kot del dediščine (npr. zgodovinski spomeniki, mestni parki), pa tudi veliko drugih posebnosti, kot so romarske cerkve, samostani, ohranjena vaška arhitektura, gradovi, stari mlini, soteske, izviri rek, vrtovi, muzeji, jame ali razgledne točke. Na osnovi različnih časovnih in prostorskih kriterijev smo predvideli tri različne oblike vzorcev, ki so značilni za današnje družbene razmere in ki lahko predstavljajo zadovoljitev funkcije »preživljanja prostega časa« na naslednje načine:

• preživljanje prostega časa v neposredni bližini bivanja (primerna oblika za lokalno prebivalstvo

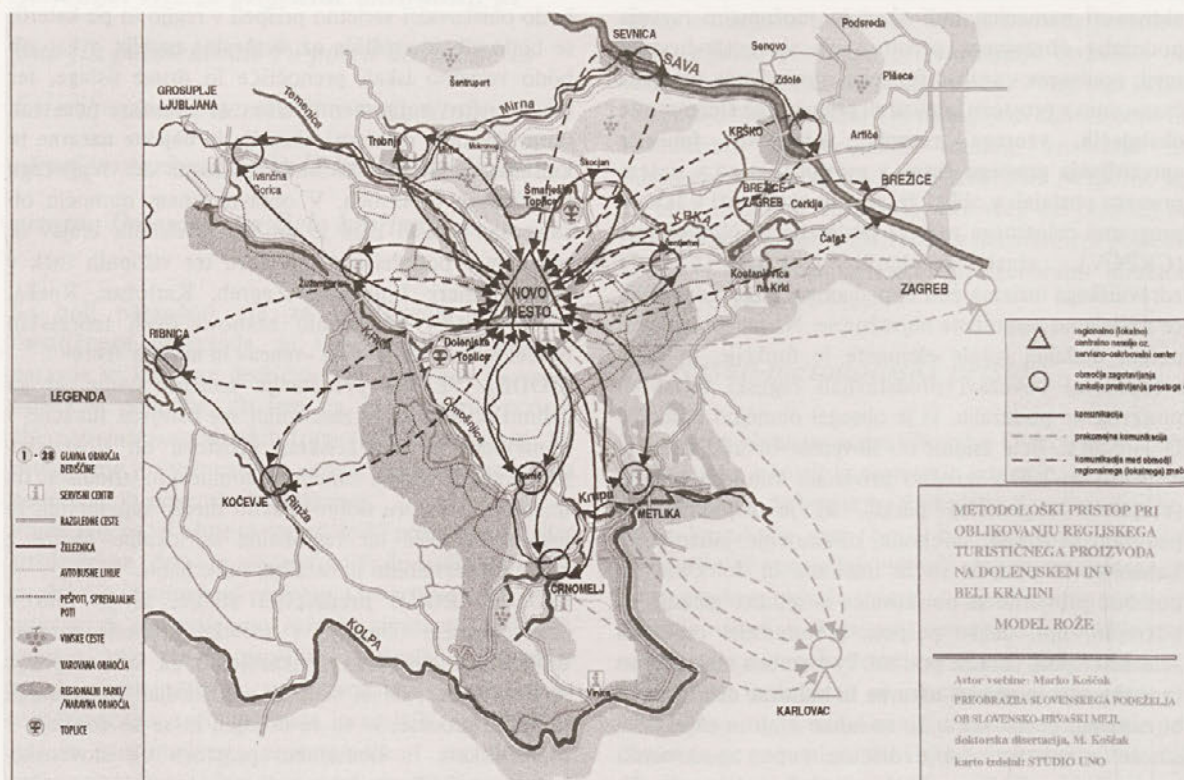
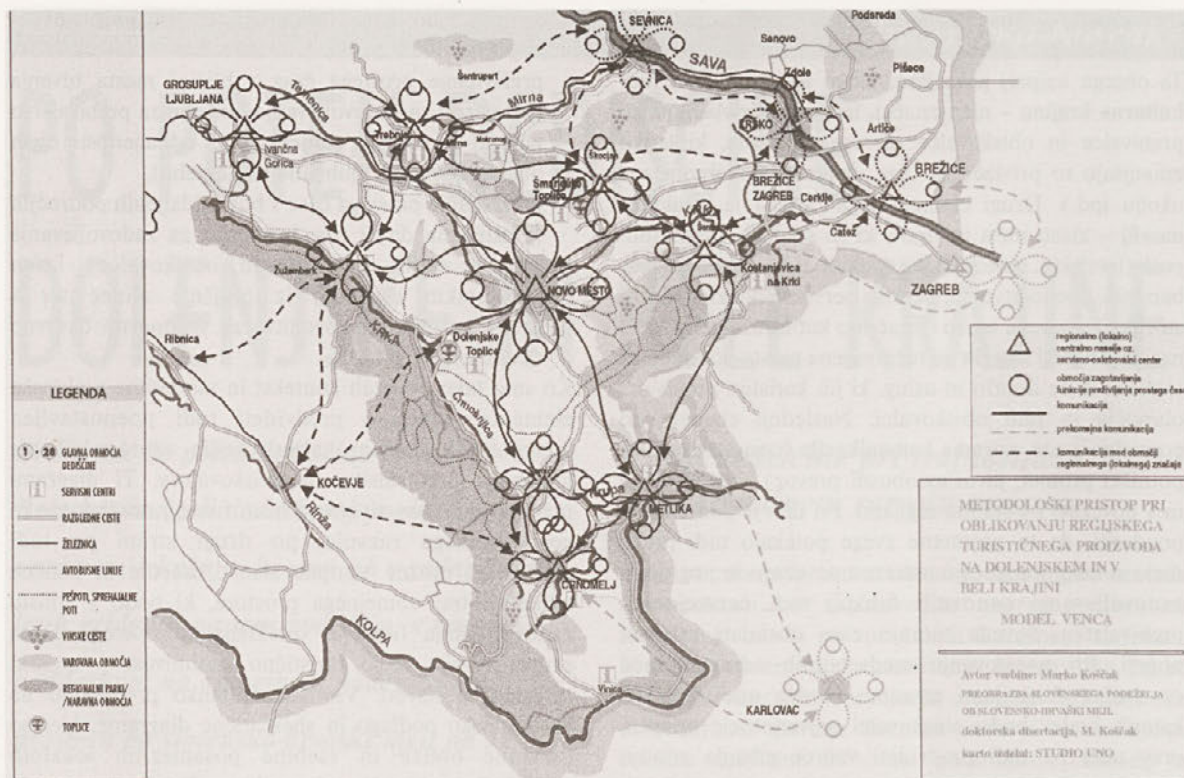
znotraj obmejnega območja in za prebivalstvo neposredno ob meji),

- preživljanje prostega časa v bližini mesta bivanja (primerno za zadovoljevanje funkcije za prebivalstvo znotraj prostorske dimenzije in oddaljenosti obeh državnih središč Ljubljane in Zagreba),
- preživljanje prostega časa v bolj oddaljenih področjih (gibanje na daljši čas; primerno za zadovoljevanje funkcije tujih in domačih obiskovalcev izven prostorskih dimenzij iz prejšnje alineje ter s predvidevanjem zadovoljitve za večdnevno časovno obdobje).

Ko smo tako povezali kontekst in morebitne vsebinske elemente, moramo predvideti tudi poenostavljen metodološki diagram najverjetnejših vzorcev gibanja lokalnega prebivalstva in obiskovalcev. Ti diagrami predstavljajo umestitev osnovnih funkcij družbenega in gospodarskega razvoja, po drugi strani pa tudi upoštevajo možne vstopne smeri, začetne in končne točke znotraj obmejnega prostora, ki bodo v smislu zadovoljevanja funkcije »preživljanja prostega časa« skupaj tvorile večjo turistično zanimivost - regijski turistični proizvod. Vse skupaj lahko prenesemo na kartografsko podlago in shematične diagrame, kjer so razvidne oblike in vsebine posameznih lokalnih turističnih proizvodov, glavne **komunikacije**, po katerih bodo obiskovalci verjetno prispeli v regijo in po katerih se bodo gibali, **središča oz. centralna naselja**, v katerih bodo verjetno iskali prenočišče in druge usluge, ter glavna in najpomembnejša (v konkretnem in obravnavanem primeru) **območja in objekte naravne in kulturne dediščine**, ki bodo sestavni del regijskega turističnega proizvoda. V obravnavanem območju ob slovensko-hrvaški meji je mnogo privlačnih krajev in objektov v podeželskem prostoru ter vstopnih točk v regijo (smeri: Ljubljana, Zagreb, Karlovac, Rijeka, Kočevje itd.) narekovalo zasnovi dveh teoretskih modelov, in sicer **modela »venca« in modela »rože«**.

MODEL VENCA predstavlja končno stanje, ki ga želimo doseči, da bi zadovoljili vse osnovne funkcije v obmejnem in podeželskem prostoru ob slovensko-hrvaški meji. Model temelji na domnevi in izhodišču, da imamo v prostoru dobro razvito mrežo regionalnih in lokalnih središč ter regionalne in lokalne centre z razvitimi servisnimi in ostalimi funkcijami.

MODEL ROŽE predstavlja stanje, ki je bilo v obravnavanem območju v začetku prehoda agrarne družbe v industrijsko. Prikazujemo ga kot nasprotje modelu venca, da bi si lažje predstavljali in razumeli razvojne procese, ki so se dogajali in se še dogajajo v podeželskem in obmejnem prostoru ob slovensko-hrvaški meji. Ta model temelji na domnevi, da prostor ne premore več pomembnejših središč in z njimi povezanih servisnih in ostalih funkcij. Tako obstaja v regiji centralno locirana ponudba centralnih funkcij, kjer bodo lokalni prebivalci in obiskovalci zadovoljevali svoje osnovne funkcije, od tam pa v obliki enodnevnih izletov obiskovali posamezne objekte in območja naravne in kulturne dediščine v obmejnem in hkrati podeželskem prostoru ob slovensko-hrvaški meji ter tako kot v prejšnjem primeru koristili javna ali individualna prevozna sredstva.

Zaključek

Prikazan pristop temelji na paradigmi »regionalne samouresničitve«, ki trdi, da morajo na razvoj regije, in to na katerem koli področju, odločilno vplivati prizadeti prebivalci, ki bodo za dosego določenih ciljev pripravljeni aktivirati vse svoje lastne moči. Vodilo pri tem mora biti »pomoč za samopomoč«, kar sicer ne pomeni odrekanja javnim sredstvom, marveč morajo biti le-ta bolj vezana na same ideje, pobude in ukrepe.

Težišče enotne regionalne strategije (na določenem področju ali v celoti) je, ob misli na konkurenčnost, tudi na razmišljanju o integraciji in koordinaciji različnih strokovnih programov in politike. To pa odpira tudi možnosti za medregijsko in čezmejno sodelovanje, seveda ko bodo tako strokovne kot politične razmere za to povsem dozorele. Za dosego trajnostnega in regionalno zasnovanega razvoja so pomembni trije ključni principi:

a) Harmonija med lokalnim prebivalstvom in okoljem

Ta princip temelji na potrebi po ustvarjanju takih pogojev, ki bodo zagotavljali harmonijo med lokalnim prebivalstvom (ki občasno ali stalno prebiva v območju) ter naravnimi kulturnimi in zgodovinskimi značilnostmi prostora.

b) Usklajeno delovanje

V preteklosti je bilo veliko škode povzročene zaradi ozkega sektorskega pristopa in togih usmeritev »od zgoraj navzdol«. Ti razvojni koncepti in usmeritve niso upoštevali vseh vidikov razvoja v posameznih podeželskih območjih, kakor tudi ne medsebojnih povezav med sosednjimi regijami. Zaradi tega naj bi bile vse usmeritve in razvojne strategije v prihodnje usklajene, in sicer ne glede na geografsko velikost območja. Zato je treba začeti s povezano in koordinirano aktivnostjo na nacionalni ravni, ki jo izvaja vlada z odgovornimi resorji na državnem (regionalnem in lokalnem) nivoju v tesni povezavi z lokalnim prebivalstvom. Ta zavest je v razmišljanjih mnogih še vedno premalo prisotna.

c) Aktivno sodelovanje lokalnega prebivalstva

Samoumevno je, da ima lokalno prebivalstvo, ki prebiva v določenem podeželskem in obmejnem območju, veliko večji občutek in boljše vizijo o tem, kakšne so potrebe za njihov prihodnji razvoj, kot ga ima lahko centralizirana državna administracija. Zato je pomembno, da se že od začetka priprav na razvojne programe upoštevajo vizije, želje, potrebe, potenciali ter podjetnost lokalnega prebivalstva iz območja razvoja. Tak pristop je zahteven in predstavlja izziv za vse sodelujoče na vseh ravneh, vendar lahko le tako usklajena akcija prinese prave rezultate pri razvoju podeželskih in obmejnih območij, kakršno je tudi območje ob slovensko-hrvaški meji.

Viri in literatura:

BRUNNER, G. 1992: Föderation, Konföderation und Regionalismus. Südosteuropa Mitteilungen. V: Geografski vestnik 32/2, Ljubljana 89-103.

FAO, Rural Poverty in Developing Countries and Means of Poverty Alleviation. Rome 1982 (cit. po: Dams 1985).

KLEMENČIČ, V. 1993: Geopolitični položaj ter teoretski in metodološki poizkus opredelitve tipov obmejnih območij na primeru Slovenije. V: Dela 10: Geografski aspekti obmejnosti in regionalnega razvoja, Ljubljana, 9-20.

KOŠČAK, M. 1992: Usmerjanje razvoja na ruralnih območjih. FAGG - IPŠPUP, magistrska naloga, Ljubljana.

- - 1999: Preobrazba slovenskega podeželja ob slovensko-hrvaški meji. Filozofska fakulteta, Oddelek za geografijo, doktorska disertacija, Ljubljana.

RAVBAR, M. 1997: Dileme in cilji regionalne politike v luči oblikovanja pokrajin. V: IB revija, št. 9-10-11, Ljubljana.

- - 1997a: Slovenske pokrajine: Med lastnimi interesi in politiko regionalnega razvoja. V: IB revija, št. 9-10-11, Ljubljana.

REDCLIFT, M. 1984: Development and the Environmental Crisis. Red or Green Alternatives? London, Methuen&Co. Ltd., 149.

RUPPERT, K., F. Schaffer, J. Maier, R. Paesler 1981: Socijalna geografija. Zagreb.

UNITED NATIONS ECONOMICS Commission for Europe, Major Trends Characterising Human Settlements Development in the ECE Region. United Nations, Geneva 1998.

OB RAZISKOVANJU ŠEG IN PRAZNIKOV NA SLOVENSKEM V DRUGI POLOVICI 20. IN NA ZAČETKU 21. STOLETJA

*»Ves svet je poln stvari in čisto
nujno je, da jih nekdo išče ter
najde. Prav to in nič drugega ne
delajo raziskovalci.«**

*Prispevek podaja nekatere točke iz
raziskovanja šeg in praznikov, o
katerih je avtorica razmišljala pri
pripravi gesel o letnih in delovnih
šegah za Leksikon etnologije
Slovencev. Osredotoča se na letne
šege, časovno pa na obdobje od
konca 2. svetovne vojne naprej.*

V prispevku želim podati nekatere točke ob raziskovanju šeg in praznikov, o katerih sem razmišljala pri pripravi gesel o letnih in delovnih šegah za Leksikon etnologije Slovencev v času od decembra 1997 do maja 2001. Besedilo, ki sem ga pripravila na začetku junija 2001, naj začnem z mislijo dr. Aleša Gabriča: »Vsaka nova oblast, ki ali v imenu boga ali v imenu ljudstva prevzame vse vzvode odločanja v državi, si prizadeva v čim krajšem času zabrisati sledove 'gnile' preteklosti in svoje podanike na vsakem koraku spomniti na svetlo bodočnost, ki je pred njimi. Postavljanje takšnih ali drugačnih spomenikov, ki naj vsakogar spomnijo na velike trenutke še ne prav minule dobe in na njihove velike vodje, ni nikakršna posebnost tega ali onega režima, saj to prav dobro poznamo že od antike naprej, ko so posamezni spomeniki romali na smetišče zgodovine, še preden so se

njihovi temelji dodobra utrdili na mestu, kjer naj bi stali večno.«¹ Aleš Gabrič, raziskovalec kulturne in kulturnopolitične zgodovine Slovencev v 20. stoletju, je misel zapisal v prispevku o državnih praznikih v Jugoslaviji po 2. svetovni vojni.

Vsaj štiri skupine letnih šeg po letu 1991

Osredotočila se bom na šege letnega kroga. Vsako obdobje vključuje dneve posebnega pomena, ki jih priznava kot praznike, jih dovoljuje oziroma jim vsaj ne nasprotuje ali pa jih celo ukazuje. Kot prazniki so tudi šege odvisne od družbenih, političnih, gospodarskih in kulturnih razmer, v katerih se pojavljajo. Prav z letom 1989, ko je Niko Kuret objavil drugo izdajo Prazničnega leta Slovencev, temeljnega dela s področja šeg na Slovenskem, so se v Evropi in z njo v Sloveniji začele pomembne politične in družbene spremembe, poudarjeno izražene tudi v šegah in praznikih. Na mednarodni konferenci SIEF (Société Internationale d'Ethnologie et de Folklore) od 23. do 28. aprila 2001 v Budimpešti je bilo očitno, da raziskovalci namenjajo veliko pozornosti družbenim in kulturnim pojavom v Evropi od konca osemdesetih let 20. stoletja naprej, šegam in praznikom. V Sloveniji so takrat nekatere šege, zlasti verske, znova dobile vidno mesto v javnem življenju. Po letu 1991 opazamo v novi državi štiri skupine šeg: tiste, ki so se neprekinjeno ohranjale skozi socialistično obdobje; tiste, ki so pred 2. svetovno vojno živele, po končani vojni zamirale in se mogoče ohranjale v družinskem krogu in verski skupnosti, okoli leta 1991 pa vnovič oživele ob spreminjanju družbenopolitičnih razmer in vsesplošnem poudarjanju slovenske zavesti in pomena korenin; tiste, ki so bile po 2. svetovni vojni poudarjene ali so se

tedaj oblikovale; ter tiste, ki so v Slovenijo v devetdesetih letih 20. stoletja prišle iz zahodnoevropskih držav in ZDA kot posledica globalizacije.

V raziskavah in pregledih letnih šeg tako na Slovenskem kot drugod so bile vsaj do začetka devetdesetih let poudarjene šege iz kmečkega življenja. Pri pripravi gesel za Leksikon etnologije Slovencev, ki pod uredništvom dr. Angelosa Baša in z Inštitutom za slovensko narodopisje kot nosilno ustanovo nastaja kot obsežen skupni projekt slovenskih etnologov, je postalo očitno, da raziskave letnih šeg v desetletju, ko je Slovenija doživela zgodovinske spremembe, manjkajo. Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU je od svojega začetka leta 1947, ko je bila ustanovljena Komisija za slovensko narodopisje, namenjal po zaslugi dr. Nika Kureta veliko pozornost šegam na slovenskem narodnostnem območju. Pri raziskovanju šeg se mu je v šestdesetih letih pridružila mag. Helena Ložar Podlogar, leta 1982 pa se je v Sekcijo za ljudske šege in igre vključil dr. Jurij Fikfak. Inštitut ima bogato in raznovrstno gradivo s tega področja. Sekcija za ljudske šege in igre v okviru komisije, kasnejšega inštituta, se je načrtno, sistematično in znanstveno ukvarjala s slovenskimi šegami in iskala vzporednice s sosednjimi kulturnimi območji. Dogodki od druge polovice osemdesetih let 20. stoletja naprej zahtevajo nadaljevanje izjemnega dela, ki ga je na Inštitutu za slovensko narodopisje začel dr. Kuret in ga strokovni in širši javnosti posredoval zlasti z dvema pomembnima knjigama, ki ostajata na področju šeg letnega kroga nepreseženi: s Prazničnim letom Slovencev² in z Maskami slovenskih pokrajin.³ Šege kot družbeno dejstvo, odvisno od vsakokratnih družbenih, političnih, gospodarskih in kulturnih razmer,

zahtevajo raziskavo po vseh družbenih plasteh, kar nakazujejo tudi Vprašalnice ETSEO (Etnološke topografije slovenskega etničnega ozemlja) IX avtorjev Nika Kureta in Helene Ložar Podlogar iz leta 1978. Tako kot prazniki imajo pomembno vlogo pri oblikovanju in ohranjanju pokrajinske, krajevne in nacionalne zavesti. Tiste, ki izvirajo iz kmečkega okolja, se lahko v določeni meri ohranjajo tudi v nekmečkem okolju oziroma tudi po tem, ko se je prejšnje okolje v socialnem in gospodarskem pogledu spremenilo.

Niko Kuret je v predgovoru k drugi izdaji Prazničnega leta Slovencev, datiranem z letom 1988, zapisal, da je v svojem delu predstavil šege oziroma kulturo kmečkega prebivalstva, ki je bila na Slovenskem do 2. svetovne vojne prevladujoča oblika ljudske kulture: »Praznično leto, kot ga predstavlja pričujoče delo, je v bistvu naše kmečko praznično leto. Kot tako je del naše kmečke omike, ta pa je bila na Slovenskem do druge svetovne vojske - v nasprotju z evropskim Zahodom - prevladujoča oblika naše ljudske omike sploh.«⁴ Predmet dela označuje tudi podnaslov Starosvetne šege in navade od pomladi do zime. Prilagodil je tedanjim strokovnim prizadevanjem, ki so poudarjala pomen raziskovanja vseh družbenih plasti ne le v preteklosti, temveč tudi v sodobnosti. S tem je nakazal pot, ki bi jo lahko ubrali raziskovalci za njim: »Zadnji čas je seveda pobudil zanimanje za 'način življenja' vseh plasti v družbi in se tudi ne omejuje na preteklost. Tako je prav.«⁵ Poleg tega je opozoril, da tudi šege kmečkega prebivalstva niso končano poglavje, temveč odpirajo številna vprašanja.

Šege so v slovenski etnologiji eno izmed temeljnih področij raziskovanja, s koreninami prav v začetkih vede, zato dobra obdelanost tematike omogoča tudi razvoj na drugih področjih etnologije in vsaj še sorodnih ved (folkloristika, antropologija, zgodovina, sociologija, geografija). Izhajamo iz definicije Helene Ložar Podlogar, po kateri so šege »podedovano ali prevzeto družbeno priznane, obvezujoče ravnanje posameznika ali skupnosti ljudi ob isti priložnosti, z namenom, da bi ga dvignili nad vsakdanost.«⁶ Praznik je po definiciji Nika Kureta in Helene Ložar Podlogar dan posebnega pomena v življenju posameznika ali skupnosti, ki se praviloma obhaja vsako leto.⁷

O sekulariziranem uradnem koledarju po 2. svetovni vojni

Po 2. svetovni vojni je jugoslovanska oblast sekularizirala uradni koledar. Če sledimo odstavkom Gorazda Makaroviča iz njegovega dela Slovinci in čas iz leta 1995, se je letni cikel dejavnosti večine prebivalstva spreminjal, z naraščanjem deagrarizacije se je pomen ritmov agrarnega letnega ciklusa manjšal⁸; takoj po 2. svetovni vojni je bila še dobra polovica prebivalstva kmečkega, potem vedno manj, tako da je bilo v osemdesetih letih 20. stoletja agrarnega manj kot desetina prebivalstva.⁹ Avtor je v nadaljevanju opozoril, da so številni poleg posvetnega upoštevali cerkveni koledar, po raziskavah javnega mnenja v obdobju od 1968 do 1987 o veri, vernosti in Cerkvi sta tedaj najmanj dve tretjini prebivalstva vsaj delno poznali ritem cerkvenega leta, leta 1987 je delež prebivalstva, ki je praznoval božič, znašal skoraj štiri petine, vendar ga je med njimi polovica razumela le kot družinski in ne tudi kot verski praznik.¹⁰

Hrvaška etnologinja Dunja Rihtman Augustin je v prispevku Metamorfoza socijalističkih praznika, objavljenem leta 1990, opozorila, da se je tudi po socialističnem koledarju leto ritmiziralo tako, da se na prvi pogled ujema s tradicionalnim krogom letnih šeg, tako je npr. priznaval ciklusa zimskih in spomladanskih praznikov ter upošteval daljši premor čez poletje.¹¹ Po drugi strani je, po opozorilu avtorice, rušil tradicionalni cikel s prehitvanjem ali zakasnitvijo.¹² Vzemimo za primere 29. november pred začetkom adventa, novo leto po božiču ali 1. maj po veliki noči. Za vse tri navedene praznike iz socialističnega koledarja sta bila zakonsko predvidena dva prosta dneva. Socialistični koledar vse do nedavnega ni upošteval praznikov cerkvenega leta, tradicionalnemu in verskemu ritmu praznikov je vsilil svoj ritem,¹³ je v prispevku, objavljenem leta 1990, še zapisala Dunja Rihtman Augustin. Končati je morala s pripisom: kar se je poleti 1989, ko je napisala prvo različico prispevka, namreč še zdelo stabilen sestav socialističnih praznikov, je kmalu potem odhajalo v zgodovino.¹⁴ Podobno je avtorica v svojih delih, npr. v Knjigi o Božiču, opozorila, da tudi ljudska kultura in z njo šege niso konstanta, temveč se spreminjajo glede na družbenopolitične razmere.¹⁵ Na drugem mestu v knjigi je vnovič poudarila: »Pomen praznika se spreminja z družbenimi, gospodarskimi in

tudi z verskimi in s političnimi spremembami; šege nosijo sledi minulih časov in znake sedanjega časa. Prazniki s svojim ponavljanjem ob vnaprej znanem času ne dajejo le ritma vsakdanu, torej življenju, temveč s svojim zanesljivim vsakoletnim vračanjem dajejo upanje v gotovost človekovega obstanka.«¹⁶ Naj ob tem omenim še zapisa hrvaških raziskovalk Jasne Čapo Žmegač, ki je oporekala obravnavi šeg kot samostojnih in

* Astrid Lindgren: Pika Nogavička, Ljubljana 1996, str. 17.

1 Aleš Gabrič, »Ponekod pa je bila izvedena novoletna jelka šele na intervencijo tamkajšnjih komitejev partije«, v: Oto Luthar in Vojislav Likar (ur.), Historični seminar II, Ljubljana 1997, 109.

2 Niko Kuret, Praznično leto Slovencev I, Celje 1965; isti, Praznično leto Slovencev II, Celje 1967; isti, Praznično leto Slovencev III, Celje 1970; isti, Praznično leto Slovencev IV, Celje 1970; prva izdaja; isti, Praznično leto Slovencev 1-2, Ljubljana 1989 (druga izdaja); isti, Praznično leto Slovencev 1-2, Ljubljana 1998 (ponatis druge izdaje).

3 Niko Kuret, Maske slovenskih pokrajin, Ljubljana 1984.

4 Kuret, Praznično leto Slovencev I, Ljubljana 1989, 5.

5 Gl. op. 4.

6 Helena Ložar Podlogar, Šege, v: Enciklopedija Slovenije 13, Ljubljana 1999, 13.

7 Niko Kuret in Helena Ložar Podlogar, Praznik, v: Enciklopedija Slovenije 9, Ljubljana 1995, 247.

8 Gorazd Makarovič, Slovinci in čas, Ljubljana 1995, 328.

9 Gl. op. 8.

10 Makarovič, Slovinci ..., 329.

11 Dunja Rihtman - Augustin, Metamorfoza socijalističkih praznika, v: Narodna umjetnost 27, Zagreb 1990, 29: ».../ godina se ritmizira na način koji je na prvi pogled u skladu s tradicionalnim ciklusom godišnjih običaja: socijalistički kalendar priznaje ciklus zimskih i ciklus proljetnih praznika jednako kao što uvažava dužu ljetnu pauzu.«

12 Gl. op. 12: »Ipak, taj kalendar zapravo narušava te cikluse jer anticipira (29. 11) ili postponira (1.5) njihove značajne trenutke.«

13 Rihtman - Augustin, Metamorfoza ..., 29: »Socijalistički kalendar sve do nedavno nije uvažavao praznike crkvene godine; on je postojećem, tradicionalnom i vjerskom ritmu praznika nametao svoj ritam.«

14 Rihtman - Augustin, Metamorfoza ..., 30.

15 Rihtman - Augustin, Knjiga o Božiču, Zagreb 1995, 11: »Stoga se tijekom povijesti narodna kultura i običaji o kojima volimo misliti kao o stabilnim i donekle stacionarnim pojavama mijenjaju s promjenama društvenih i političkih prilika.«

16 Rihtman - Augustin, Knjiga ..., 147: »Značenje blagdana se mijenja s društvenim, gospodarskim, ali i s vjerskim i političkim prilikama; običaji nose tragove minulih i znakove sadašnjih vremena. Ponavljajući se u unaprijed znanim rokovima, blagdani ne daju samo ritam svakodnevnici, to jest životu, nego svojim svakogodišnjim pouzdanim vraćanjem nude nadu u sigurnost ljudskoga opstanka.«

neodvisnih pojavov,¹⁷ in Zorice Vitez, ki je prav tako poudarila spreminjanje šeg, ki pogosto ne izginejo, temveč spremenijo svoj pomen in nosilce oziroma izvajalce.¹⁸

O božiču kot znova dela prostem dnevu, o predsedniku SZDL kot Božičku

Predsednik Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) Jože Smole je leta 1986 javno voščil vesel božič. Po letu 1952, ko je bil božič zadnjič vključen v sekularni praznični koledar,¹⁹ je bilo to prvo javno božično voščilo, zato je zbudilo pozornost, odmevi pa so bili številni in burni. Jožeta Smoleta se je prijel vzdevek Božiček.²⁰ Zakon o republiških praznikih in dela prostih dnevih v Socialistični republiki Sloveniji z dne 27. septembra 1989 je kot dela prost dan vključil tudi 25. december. Kot »dela proste dneve v Socialistični republiki Sloveniji« je vključeval še 27. april, 22. julij in 1. november, kot »praznike Socialistične republike Slovenije« pa osmi februar – Prešernov dan, slovenski kulturni praznik, sedemindvajseti april – dan ustanovitve Osvobodilne fronte slovenskega naroda, dvaindvajseti julij – dan oborožene vstaje slovenskega naroda, tretji oktober – dan slovenske državnosti, in prvi november – dan spomina na mrtve.²¹ Osmi februar in tretji oktober sta bila vključena kot praznika in ne kot dela prosta dneva, 25. december pa kot dela prost dan in ne kot praznik. Ob tem je bil ta med vsemi naštetimi prazniki in dela prostimi dnevi edini brez poimenovanja, naveden le kot »25. december«. Ob dela prostih dnevih, navedenih v 2. členu, sicer ni zapisano njihovo poimenovanje, vendar vse druge najdemo tudi kot praznike v 1. členu, kjer pa poimenovanja so. Dve leti kasneje je bil zakon v tem pogledu natančnejši.²² V 1. členu je navedel praznike v Republiki Sloveniji: 1. in 2. januar, novo leto; 8. februar, Prešernov dan, slovenski kulturni praznik; 27. april, dan upora proti okupatorju; 1. in 2. maj, praznik dela; 25. junij, dan državnosti; 1. november, dan spomina na mrtve; 26. december, dan samostojnosti.²³ Navedeni prazniki so tudi »dela prosti dnevi«. ²⁴ 2. člen je navedel dela proste dneve: velikonočna nedelja in ponedeljek, velika noč, binkoštna nedelja, binkošti; 15. avgust, Marijino vnebovzetje; 31. oktober, dan reformacije; 25. december, božič.²⁵

»Smisel in pomen božičnega časa naših dni nimata nič skupnega z božičnim časom naših prednikov,«²⁶ je v publikaciji iz leta

2001 zapisala Katalin Juhász, madžarska raziskovalka, ki preučuje mestna izročila v Budimpešti. Na konferenci SIEF aprila 2001 v Budimpešti je sodelovala s prispevkom o božiču v sodobni Budimpešti. »Ljudje ne čutijo več neposredne zveze z naravo (solsticij, organsko življenje) in tudi verski pomen se zmanjšuje kljub prizadevanjem Cerkve za ohranjanje vere in tradicije.«²⁷ Božič je bil na Madžarskem v primerjavi s Slovenijo praznik tudi v drugi polovici 20. stoletja. Ob tem naj opozorim na razpravo Nova Nova godina – od »mladog ljeta« k političkom ritualu, objavljeno leta 1988. Avtorica Lydia Sklavicky je med drugim poiskala sledi tradicionalnega božiča v političnem ritualu ob novem letu na Hrvaškem v letih od 1945 do 1950.²⁸

Posebno poglavje so dnevi, ki v socialističnem obdobju sicer niso bili dela prosti, vendar so doživljali veliko pozornost, v devetdesetih letih 20. stoletja pa so tudi javno našli svoje ustreznice v katoliškem izročilu. Vzemimo kot primer osmi marec, mednarodni dan žensk. Ženske so tega dne dobile rože, lahko tudi manjša darila doma in/ali na delovnem mestu. V devetdesetih letih so dan nekateri nadomestili z materinskim dnevom, s praznikom Marijinega oznanjenja 25. marca.

Robert Dzięcielski in Jarosław Eichstaedt sta v prispevku, objavljenem leta 1999, omenila negotovost ljudi in strah, ki so ju na Poljskem povzročile hitre in korenite spremembe po letu 1989. Kot posledica takšnega stanja se lahko pojavijo sanje o preprostejšem svetu, kar se lahko izrazi kot vračanje k tradiciji in pravilom ljudske kulture, ki temeljijo na mitski interpretaciji resničnosti.²⁹

Omenimo globalizacijo, o protiglobalizaciji prihodnjic

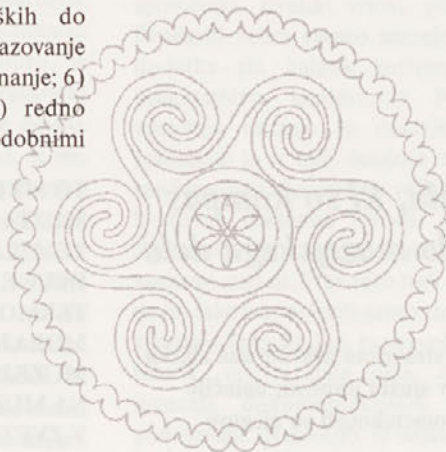
V Sloveniji v devetdesetih letih 20. stoletja ne opazimo le oživitve šeg in praznikov, ki jih je slovenska ljudska kultura poznala, temveč tudi uvajanje tistih, ki so posledica globalizacije. Zlasti mlajše generacije se ne obremenjujejo z ločevanjem med prvimi in drugimi. V devetdesetih letih oziroma točneje najkasneje leta 1989 je valentinovo začelo dobivati pomen dneva ljubezni in zaljubljenec, pomen, ki ga pred tem po dosedanjih podatkih nismo poznali.³⁰ Kljub temu so nekateri v intervjujih za sredstva javnega obveščanja menili, da je lepo, da se stara navada oživlja. Krajevno ljudsko izročilo na nekaterih severovzhodnih območjih države pozna ta dan kot čas

ptičjih ženitev. Peki in pobiranju posebnega peciva na ta dan na območju Razkrižja lahko po ustnih podatkih sledimo v drugo polovico 19. stoletja.³¹ Tu se je v devetdesetih letih 20. stoletja tradicionalni način zaznamovanja praznika soočil z načinom in pomenom, ki je v Slovenijo prodril pod vplivom nekaterih zahodnoevropskih držav in Združenih držav Amerike. Na območjih, kjer valentinovo ni bilo posebej poudarjeno v letnem krogu krajevnega izročila, so dan označili le s pomenom, vnesenim pod vplivom zahodnoevropskih držav in ZDA. Zaznamovanje praznika, kot smo ga začeli spoznavati ob koncu osemdesetih let 20. stoletja, postaja del našega letnega kroga.

Vnašanje tujih izročil v okolje, ki jih ne pozna, ni preprosto in se lahko spremeni v komičen pripetljaj. Oliver Haid iz Avstrije je raziskoval uveljavljanje halloweena, ki ga v Avstriji pred začetkom devetdesetih let 20. stoletja niso poznali. V publikaciji, objavljeni leta 2001, je zapisal: »Eden najbolj pozornost vzbujajočih primerov razvijajočega se praznika je uvedba ameriškega halloweena v Srednji Evropi. Medtem ko versko ozadje praznika vseh svetih postaja čedalje manj pomembno, so mlajše generacije našle svoj način, da javnemu prazniku dajo vsebino, odgovarjajočo njihovim potrebi po zabavi. /.../ Običajni del je še vedno manjkal in zdelo se je nemogoče, da bi vpeljali prošnje otrok za darove ob halloweenu v deželah, kjer tega številni deli prebivalstva še pred nekaj leti niso poznali. V poznih 90. letih so nekateri, mlajši od 15 let, začeli hoditi po sosesčini po halloweenske čokolade. Ljudje so bili presenečeni in se niso vedno odzvali tako, kot je bilo zaželeno.«³²

»Nikoli ne smemo dediščine razumevati le kot oblike preteklosti, ampak predvsem kot oblike sedanosti in sodobnosti z razsežnostjo zgodovine,«³³ je v knjigi Sto srečanj z dediščino iz leta 1992 zapisal dr. Janez Bogataj, avtor treh odmevnih knjig o šegah, objavljenih v devetdesetih letih, ki med drugim zadevajo sodobnost.³⁴ »Ob tem pa je treba upoštevati kot bodočo dediščino tudi sodobnost samo, ki bo tudi našim znanecem predstavljala določeno dediščino.«³⁵ Na takšne razsežnosti tradicije je v Dictionary of Anthropology iz leta 1998 opozoril Burt Feintuch; po njegovih besedah sodobni raziskovalci začenjajo razumevati tradicijo kot način, na katerega sedanost interpretira in označuje preteklost s pogledom na prihodnost.³⁶ Prispevek bi rada sklenila z opozorilom na teze za razpravo Nika Kureta, ki so še vedno zelo aktualne. Objavil jih je v

zborniku Narodna umjetnost iz leta 1987, ki je prinašal prispevke s posvetovanja na Hrvaškem o raziskovanju šeg. Kuret se je v sedmih tezah zavzel za 1) preučevanje šeg v celoti, brez predsodkov in tabujev; 2) nadaljevanje evidentiranja šeg predindustrijske dobe, ki propadajo; 3) nenehno spremljanje evidentiranih šeg, vključno z inovacijami; 4) upoštevanje vrste dejavnikov, od bioloških in psiholoških do političnih, ki vplivajo nanje; 5) opazovanje novih šeg in dejavnikov, ki vplivajo nanje; 6) umestitev v teoretični okvir; 7) redno dokumentacijo in spremljanje s sodobnimi tehničnimi sredstvi.³⁷

17 Jasna Čapo Žmegač, Hrvatski uskrnsni običaji, Zagreb 1997, 23: »Opisujući običaj kao zasebno ponašanje, dajući mu samostalan i neovisan život, oni ga izdvajaju iz života i postvaruju.«

18 Zorica Vitez, Uskrs 1970-ih godina, v: Jasna Čapo, Hrvatski uskrnsni običaji, Zagreb 1997, 195: »Već je spomenuto da svekolike promjene u društvu uzrokuju i promjene kulturnih sadržaja, među kojima su i običaji. Često ti sadržaji ne nestaju, nego mijenjaju svoje značenje i nositelje odnosno izvodače.«

19 Prim. Aleš Gabrič, Le bogate je obdaril, reveže je vse prevaril ..., v: Delo (Sobotna priloga), XXXI, Ljubljana, sobota, 23. 12. 1989, št. 296, 20.

20 Za nekatere odzive na znova uveljavljajoči se božič v slovenski družbi gl. Janez Bogataj, Sto srečanj z dediščino, Ljubljana 1992, 302; Damjan J. Ovsec, Trije dobri možje, Ljubljana 2000; Marko Kerševan, Religija in slovenska kultura, Ljubljana 1989, 89-92, 129-142.

21 Zakon o republiških praznikih in dela prostih dnevih v Socialistični republiki Sloveniji, v: Uradni list Socialistične republike Slovenije, XLVI, Ljubljana, sredo, 11. oktobra 1989, št. 33, 1792.

22 O razpravi o zakonu leta 1991 gl. Božo Repe, Praznovanja v samostojni Sloveniji, v: Franc Rozman, Vasilij Melik in Božo Repe, Zastave vihrajo, Ljubljana 1999, 178.

23 Zakon o praznikih in dela prostih dnevih v Republiki Sloveniji, v: Uradni list Republike Slovenije, I, Ljubljana, četrtek, 21. novembra 1991, št. 26, 1088.

24 Gl. op. 23.

25 Gl. op. 23.

26 Katalin Juhász, »Popular« Custom of Christmas Time in Budapest, v: Ilona Nagy (ur.), Times, Places, Passages (Abstracts), Institute of Ethnology, Hungarian Academy of Sciences in Budapest, Budapest 2001, 66: »The sense and meaning of Christmas time of our days have nothing in common with that of our ancestors.«

27 Gl. op. 26: »People do not feel anymore the direct link to the nature (solstice, organic life) and the religious meaning is also weakening in spite of the efforts of the church to maintain the belief and the tradition.«

28 Lydiá Sklavicky, Nova Nova godina - od »mladog ljeta« k političkom ritualu, v: Etnološka tribina 18, Zagreb 1988, 59-72.

29 Robert Dziecielski in Jaroslaw Eichstaedt, The Staircase and the Polish Cause: Anthropological Reflections on Chosen Dimensions of Transformation, v: Rajko Mursič in Borut Brumen (ur.), Cultural Processes and Transformations in Transition of the Central and Eastern European Post-Communist Countries, Ljubljana 1999, 20.

30 Prim. Polona Šega, Peka in pobiranje pogačic ob valentinovem na območju Razkrižja, v: Traditiones, 29/I, Ljubljana 2000, 77, 79.

31 Šega, Peka in pobiranje pogačic ..., 91.

32 Oliver Haid, Halloweening in Austria, When a Custom is Launched by a Company, v: Ilona Nagy (ur.), Times, Places, Passages (Abstracts), Institute of Ethnology, Hungarian Academy of Sciences in

Budapest, Budapest 2001, 51: »One of the most striking examples of a developing festival is the establishment of American Halloween in Central Europe. While the religious background of the All-Saints-Holiday becomes less and less important, younger generations have found their way to fill a public holiday with contents suitable to their needs of entertainment... /.../ The customary part was still missing and it seemed impossible to introduce the Halloween-begging of children in countries where Halloween was unknown to many parts of the population only years ago. During the late 1990s some members of the under-15 age group started to go for Halloween chocolates in their neighbourhood. People were surprised and did not always react as desired.« Prim. tudi Oliver Haid, »Haloween« in Tirol (2. Teil), v: Tiroler Volkskultur 48, Dezember 1996, Nr. 12, 458-459.

33 Janez Bogataj, Sto srečanj z dediščino, Ljubljana 1992, 12.

34 Marjan Bažato, Janez Bogataj, Človek z masko, Radovljica 1994; Janez Bogataj, Gaudeamus igitur, Ljubljana 1997; isti, Smo kaj šegavi?, Ljubljana 1998.

35 Bogataj, Sto srečanj ..., 12.

36 Burt Feintuch, Tradition, v: The Dictionary of Anthropology, Oxford - Malden 1998, 470: »/.../ a way in which the present interprets and characterizes the past with an eye to the future.«

37 Niko Kuret, Današnja konkretna problematika šeg (Teze za razpravo), v: Narodna umjetnost 24, Zagreb 1987, 21.

TRI NAČELA, KI SO KOMPAS IN MERILO MUZEJSKEGA DELA

Etnologi, zaposleni po slovenskih muzejih, se v zadnjem desetletju pri svojem delu vedno bolj identificiramo z muzejsko stroko. Slovensko muzejsko društvo namreč že dobro desetletje organizira redno dodatno izobraževanje v obliki predavanj z udeležbo tujih, v zadnjem času pa tudi domačih predavateljev. Na teh tako imenovanih muzeoforumih opozarjamo tudi na aktualne probleme v slovenskem muzealstvu, vendar si etnologi vsekakor želimo več posredovanja etnoloških interpretacij muzejskega dela, ki se jih mlajši strokovnjaki v praksi učimo od bolj izkušenih kolegov.

Zato je slovensko etnološko društvo oziroma njegovi sekciji za etnovečere in etnološko muzeologijo organiziralo marca 2000 v prostorih slovenskega etnografskega muzeja zanimiv večer z dr. Gorazdom Makarovičem, muzejskim svetnikom in dolgoletnim sodelavcem muzeja. Na etnovečeru smo spregovorili o treh načelih, ki bistveno opredeljujejo delo kustosov in drugih muzejskih delavcev. Dr. Gorazd Makarovič je slovenske razmere analiziral na konkretnih primerih. Sproščeno, pa vendarle sistematično podano in poučno predavanje je zaključil z diapozitivi, ki so ilustrirali nekatere etnološke predmete ali pojave, na katere je naletel pri svojih raziskovanjih, in nudili neformalen prehod v živahno diskusijo.

Za vse tiste, ki se tega muzejskega večera niso mogli udeležiti, je dr. Makarovič pripravil obsežnejše poročilo o svojem predavanju, ki si ga lahko preberete v nadaljevanju.

Tita Porenta,

vodja sekcije za etnološko muzeologijo pri SED

Tri načela, ki so kompas in merilo muzejskega dela

1. Muzej je strokovno oskrbovana zbirka muzealij v službi javnosti; določilo njegove pomembnosti so njegove zbirke.
2. Stopnja pričevalnosti muzealij določa njihovo pomembnost.
3. Kustodinja/kustos (kurator, konservator) je skrbnica/skrbnik muzealij materialno, moralno in pravno.

Njeno delo je zelo kompleksno: na razstavah nudi muzealije vsem, v depozitu nudi muzealije raziskovalcem, izpopolnjuje zbirke.

Za zadovoljivo opravljanje tega dela so nujni: raziskovanje muzealij in področij, za katera so pričevalne, tekoče poznavanje strokovne literature, antikvarna znanja, razvid in dokumentacija muzealij ter temeljna znanja o muzejskem deponiranju, transportiranju, konserviranju, restavriranju, prepariranju, razstavljanju in dokumentalistiki.

TO SO BISTVENA DOLOČILA MUZEJA. NJEGOVA POSEBNOST, TEMELJ IN AVTORITETA, S KATERO DRUGE INSTITUCIJE NE MOREJO TEKMOVATI, SO MUZEALIJE. ZATO MORAJO TUDI VSE SEKUNDARNE MUZEJSKE DEJAVNOSTI TEMELJITI NA MUZEJSKI ZBIRKI OZIROMA BITI V ZVEZI Z NJENIM PODROČJEM.

ODNOS MUZEJEV DO JAVNOSTI SE SPREMINJA: DANAŠNJI IDEALNI MUZEJ JE KULTURNI CENTER; ZAVOLJO NJEGOVIH PESTRIH DEJAVNOSTI ZANJ POVEDANO ŠE BOLJ VELJA KOT ZA MUZEJE V 19. STOLETJU.

Zgoraj reproducirani zapis je bil (zaradi tehničnih razlogov v bolj stisnjeni obliki) na večeru ves čas projiciran. Utemeljenost teh načel ni samoumevna; večer je bil namenjen komentarju in pogovoru o njih.¹

Sestavljenec zapisa mislim, da je pogovor o teh načelih (ki seveda niso nekaj novega) koristen iz več razlogov.

Med muzeološkimi teksti (ki jih sicer ne poznam dovolj) nisem našel kratke opredelitve bistva muzejev in muzejskega dela v obliki takšnih temeljnih načel.

Kustodinje/kustosi smo se večkrat spraševali o objektivnih merilih in smiselnosti muzejskega dela; najbrž se pojavljajo takšna vprašanja tudi danes.

V drugi Jugoslaviji so bili muzeji opredeljeni kot kulturnoprosvetne organizacije; v njih raziskovalnega dela naj ne bi opravljali. Dejansko so kustosi/kustodinje seveda (večkrat zasebno in na lastne stroške) tudi raziskovali. Raziskovalka/raziskovalec je oseba, ki je radovedna in ve, da ne ve, da odgovorov na številna vprašanja še ni in da je nanje mogoče verodostojno odgovoriti le z raziskovanjem, z ustvarjanjem novega znanja. Muzejsko delo, ki bi temeljilo samo

na že znanem, bi bilo silno pomanjkljivo in klavrno; muzealci vemo, da so za vsako zahtevnejšo opredelitvijo muzealije in za vsako razstavo, ki zasluži to ime, raziskovalni napor. Omenjeni antiintelektualistični opredelitvi muzejev je kajpak sledilo financiranje in v dobrušni meri muzejska politika. Množile so se nejasnosti o tem, kaj muzej je, ali je sploh potreben; celo eden izmed najbolj razumnih republiških sekretarjev za kulturo je potihem izjavil, da so na sekretariatu najbolj veseli, če v muzejih nič ne delajo, ker potem tega ni treba plačati. Zdi se mi, da je v tem času nastala neumna sintagma o *zaprašenih muzejih*, v katerih so odloženi predmeti, ki niso več za rabo, se pravi o nekoristnih zapuščenih institucijah, ki jih je *ljudstvo v dinamičnem družbenem razvoju* prezrlo in obstajajo samo še zaradi inercije. Celo pomemben strokovnjak je zapisal, da je naloga muzejev prikazovati svetle strani naše preteklosti (čeprav je bilo to najbrž namenjeno oblastnikom). Skratka, obstajala je antiintelektualistična polizobrazenska **pojmovna zmeda o muzejih in njihovih funkcijah, ki se je deloma podedovala v današnji čas.**

Takšne nejasnosti lahko vodijo tudi do **izkrivljenega razumevanja tujih zahodnih muzealcev.** Kolikor vem, se vsaj v pomembnejših muzejih ti ne pogovarjajo o nujnosti tekočih inventarizacij, fotografiranju vseh muzealij, zbirateljskih politikah, sledenju tekoče strokovne literature, nujnosti raziskovanj, o pojmu muzeja itd., ker se jim zdijo te stvari **samoumevne**; zanimajo pa jih načini razstavnih prezentacij in odnosov do občinstva zaradi spremenjene senzibilnosti javnosti, učinkovitejše organizacije dela, načini financiranja, prenos muzejskih kartotek v računalniške oblike, sekundarne muzejske dejavnosti. Zdi se mi, da se je nekaterim slovenskim muzealcem zato zazdelo, da so slednja področja najvažnejša, in so pri tem **pozabili na celoto, bistvo in temelje muzejskega dela.** Za ilustracijo naj povem, da sem pred nekaj leti bral načrt za novo postavitev nekega muzeja: v njem je bilo marsikaj zanimivega, od domiselnega obveščanja ljudi do gostinstva, muzejske trgovine in raznolikih prostočasnih razvedrilnih programov za obiskovalce; vendar o tem, **kaj bo v muzeju razstavljeno,** kako, s kakšno zasnovo in namenom bo postavljena stalna razstava, pa ni bilo zapisanega nič.

Komentar k prvemu načelu

Očitno se zapisani poskus definicije muzeja razlikuje od definicij, sprejetih pri ICOM-u leta 1969 in 1990. Vsebinsko se povsem ujema s prvima deloma obeh definicij, ne pa z dodatkom, kjer so našteje muzejem sorodne institucije, kot so razni nepremični spomeniki, živalski vrtovi, planetariji itd. **Poudariti želim esenco muzejev;** omenjena dodatka sta kajpak koristna in nujen pragmatičen kompromis ICOM-a, ki združuje muzeje in muzejem sorodne institucije in v njih delujoče strokovnjake; vendar nimata teoretične veljave.

Svetovna kulturna javnost in muzealci soglasno vemo, kateri so najpomembnejši svetovni muzeji. Prav tako tudi dobro vemo, da jih tako ne opredeljujemo zaradi njihovih kustosov in kustodinj, razstavnih načinov in tehnik, organizacije dela, odnosov do javnosti, dokumentacijskih načinov in podobnega; nasprotno, te dejavnosti pri teh muzejih niso vedno zelo kakovostne. Nobenega dvoma ni, da jih za najpomembnejše opredeljujejo njihove zbirke.

Komentar k drugemu načelu

Muzealija je predmet, ki vsebuje **pričevanja o preteklosti,** ki omogočajo videnja in znanstvena spoznanja. Ta pričevanja so včasih ključna in edinstvena (kot vemo, je kamen iz Rosette, ki ga hrani luvrski muzej, omogočil dešifriranje hieroglifov), včasih so kvantitativno povedna (ostanki enakih tkalskih naprav po evropskih muzejih pričajo o razširjenosti enotne kulture). Pri umetnostnih muzealijah je podobno; pričajo o stanjih duha preteklosti in še o marsičem. Le pri največjih umetninah (ki so skrajni dosežki človeškega duha in njihov umetnostni izraz presega čas in prostor) estetska vrednost nadkriljuje drugovrstna pričevanja v tolikšni meri, da jih v muzeju ali galeriji namenoma razstavljamo kot zgolj estetski objekt, tako da interpretacije ne motijo estetskega užitka in strmenja nad veličino človeške kreativnosti.

Številna in raznolika pričevanja, ki jih vsebujejo muzealije, največkrat **niso odkrita.** Večinoma jih odkrivajo raziskave oziroma nova in nova vprašanja, ki jim jih zastavljajo muzealci in drugi raziskovalci. Za primer naštejemo samo nekaj objektivnih pričevanj, ki jih vsebuje poslikana kmečka skrinja. Preiskava odkrije nekdanje uporabljano tehnologijo mizarske izdelave, rogljičenje, moznichenje, čepe itd., izbor vrst lesa za

stene in profilne letve, lepila, profili letev odkrijejo vrste uporabljenih obličev, izvrtine kažejo debelino svedrov, razvidni so debelina desk, mere, ki so jih uporabljali, način izdelave skrivnega predala; polica za sklepanec priča o njegovi rabi, barve pričajo o lokalnem okusu, analiza barvnih pigmentov priča o krajih, odkoder jih je trgovina prinesla, ikonografija poslikave priča o nabožnih predstavah, letnica in inicialke pričajo o pismenosti, o zavedanju v času in o zapisu družinske kronike, ključavnica, ključ, ščitek, tečajna sklepa pričajo o lokalnem kovaškem delu ali o morebitni serijski izdelavi in trgovini s temi predmeti ter posredno o zaklepanju in odnosih v družini, celota priča o potrebi po reprezentativnosti, lokalnem, socialnem in časovnem oblikovalskem slogu, najdišče in lokalni slog lahko pričata o zemljepisnem območju porok in vsekakor tudi o stvareh, o katerih se nam danes niti ne sanja. Seveda je treba muzealiji **zastavljati vprašanja, ki se s časom, z raziskavami in s pogledi na svet spreminjajo.**

Dostikrat je potrebna tudi **strokovna radovednost,** ki pomaga slučajem. Za primer naj navedem odkritje, da se je zelena barva na gorenjskih skrinjah iz 17. stoletja sčasoma spremenila v črno. Zanimal me je način pritrditve arhitekturnih prvin na fasado skrinje. V muzejski delavnici smo previdno odstranili lesen pilasterček; kot smo pričakovali, je bil pritrjen brez lepila, samo z dvema moznikoma. Toda pilasterček je bil delno črno poslikan in ta barva se je zalila tudi v prostor med njim in temeljno desko: na zunanjsčini je barva postala popolnoma črna, kjer je bila skrita oziroma zaščitena, je ostala zelena. Barvno fotografijo pilasterčka hrani muzejska dokumentacija.

Muzealija je lahko vsak predmet, ki vsebuje relevantna pričevanja. Naj navedem ekstremna primera.

Ko sem rekonstruiral prvotno podobo mlina iz leta 1524 v Rušnjaku, sem se vprašal, ali niso poznejši okenski okvirji na stavbi izklesani iz belega apnenca, lomljenega v bližnjem opuščnem kamnolomu nad Istrskimi toplicami. Tam sem vzel odlomek in ga primerjal z okvirji; na

1 Za večer so bila vnaprej pripravljena le načela; komentarji in pogovori o njih so bili improvizirani. Udeleženci so izrazili več zanimivih idej, tudi mimo osnovne teme; pričujoči zapis je obnova po spominu in zato vsebuje le skico komentarjev podpisanega. Omenjam le znano problematiko zbiranja objektov industrijske kulture, o kateri je bilo prepričljivo izraženo mnenje, da bi zaslužila poseben večer.

pregled, udarec in razenje je to isti kamen. Odlomek sem shranil v muzeju v kuverti, na katero sem napisal, za kaj gre; nisem pa ga inventariziral, zakaj šele petrografska analiza more zares potrditi istovetnost. Če analiza pokaže, da je to res, je ta navaden kamen muzealija, ki priča o konkretni rabi lokalnega gradiva za kamnoseške izdelke; odpira npr. tudi možnost določanja geografskega območja trgovine in rabe istovrstnih kamnoseških izdelkov in še kaj. Drugo skrajnost predstavlja pretresljiva zgodba o Indijancu Išiju. Bil je zadnji pripadnik majhne plemenske skupine, ki je preživela večdesetletno sistematično genocidno morjenje. Pleme se je skrivalo pred belimi naseljenci v votlinah, živelo brez kulturnih kontaktov, za sabo je brisalo sledi. Ko so njegovi pomrli, se je Iši leta 1911 iz obupa napotil k belim, ki takrat niso več morili Indijancev kar tako, so pa ga kot potepuha brez dokumentov in znanja katerega izmed znanih jezikov seveda zaprli. Zanj je zvedel znameniti etnolog Alfred Kroeber, ki je vodil antropološki muzej kalifornijske univerze. Sprejel ga je v muzej, ki je postal Išijev dom, in ga formalno zaposlil kot pomožnega vararja. Iši je bil izjemna osebnost. Postal je Kroeberjev prijatelj in živa muzealija: posredoval je edinstvene in izčrpne informacije o kulturi svojega plemena, hkrati pa so bile silno dragocene njegove reakcije na tehnične pridobitve industrijske družbe, ki jih je takoj razumel, a cenil le kot sredstvo.

Komentar k tretjemu načelu

V raznih deželah kažejo različna imena za temeljni muzejski poklic njegove temeljne naloge: čuvanje, skrbništvo, ohranjanje. Seveda gre za muzealije; **kustodinja/kustos je vedno skrbnica/skrbnik zbirke muzealij**. Kjer zbirke ni, skrbništvo ni potrebno.

Materialno skrbništvo je zaščita pred poškodbami, izgubo ali uničenjem in varovanje pričevalnih lastnosti muzealij. Zelo pomembna je presoja dopustnih preparatorskih, restavratorskih in konservatorskih posegov (npr. umazanija na predmetu je lahko pričevalna o rabi ali drugem in jo je treba ohraniti; restavratorski dodatki se morajo ločiti od izvornih delov tako, da npr. v bodočnosti ne bi iz gradiva na baročnem predmetu sklepali o tedanji rabi plastičnih materialov). Tudi tu mora ob dvomih obveljati načelo: konservirati, ne restavrirati.

Moralno skrbništvo je varovanje pred zlorabami muzealij. Najprej je tu skrb za

resničnost strokovnih podatkov o predmetu; to je tudi zaščita moralnosti muzeja, ki je eden od pogojev za obstoj muzejskih institucij. Potem je tu presoja, kdo in v kakšne namene sme uporabljati muzealije, da ne pride do zlorab in dezinformacij. To se lahko pripeti na strokovnem področju in še bolj v javnosti, kjer so zlasti občutljive muzealije, povezane z religioznimi, rasnimi, etničnimi vprašanji s skupinsko ali z osebno identiteto, s stanovskimi, spolnimi in podobnimi vrednostnimi konotacijami. To velja kajpak tudi za fotografije predmetov iz muzejskih zbirk, ki se jih sme uporabljati samo skupaj s podatki, ki jih odobri ali da kustodinja, in samo v namene, ki jih odobri kustodinja predmeta (tako npr. kustodinja ne dovoli objave končnice z upodobitvijo Martina Lutra in Katarine von Bora na hudičevski kočiji na poti v pekel brez podpisa o starosti in vrsti podobe, ki posredno pove, da ne gre za pričevanje o upodobljenih, ampak za pričevanje o protiprotestantski propagandi).

Pravno skrbništvo so postopki, ki zagotavljajo muzeju last in posest muzealij. Med njimi so najpomembnejši dokumentacija o načinu pridobitve, strokovna inventarizacija in fotografije na predmetnih inventarnih kartonih (ali seveda v ustrezni obliki v računalniškem spominu). Pravni vidik te dokumentacije je pomemben, kadar je treba na primer dokazovati lastništvo ob krajah. Pravni vidik varstva so tudi postopki ob izhodu muzealije iz depoja ali z razstave, postopki ob izposoji muzealije drugi muzejski instituciji, posebej še reverzi, zavarovanje pred odtujitvijo z varnim razstavljanjem in varovanje depoja ali razstave. Pred leti so bile tatvine v enem od slovenskih muzejev; ker pravni vidik skrbništva ni bil urejen, ni znano, kaj vse je izginilo: pravnim vidikom dokumentacije muzealij je bilo po policijskih zahtevah nato zadoščeno nasilno in zasilno z velikim trudom.

Muzealije seveda niso same sebi namen; morajo biti v službi javnosti.

Kustodinja/kustos zato pripravlja stalne in občasne razstave. Problematika pripravljanja razstav je zelo kompleksna in je tu ni mogoče obravnavati mimogrede. Omenjam samo navidezno dilemo o pripravljanju študijskih razstav za zahtevne obiskovalce ali lahkotnih razstav za preprosto publiko. Za muzejsko razstavo, ki zasluži to ime, je vedno študijsko delo. Muzejska razstava mora biti namenjena vsem: razstavne skupine in legende morajo biti pripravljene tako, da manj zahtevnemu obiskovalcu zadoščajo že naslovi, zahtevnejši pa lahko dobi natančnejše informacije na legendi ali

v katerikoli drugi tehnični obliki oziroma primerno vodstvo; slednje je najbrž zelo pomembno zlasti ob otroškem obisku.

Bistvu muzejev so najbližji arhivi: eni in drugi so skrbniki zbirk nosilcev informacij o preteklosti. Kakor nudi arhiv **raziskovalcem** največ pisno gradivo, tako nudi muzej, se pravi kustodinja ali kustos, **muzealije v depojih ali iz depojev**. Pravila so podobna kot v arhivih: raziskovalec mora povedati namen raziskave, predmet mora ostati v matični instituciji, dovoljene oblike manipuliranja s predmetom morajo biti določene, raziskovalec je pod nadzorom, kustos/kustodinja ni raziskovalčev pomočnik, ampak skrbnik muzealije itd.

Izpopolnjevanje zbirk je nujna naloga; brez zbiranja muzejev ne bi bilo. Pogledi na relevantnost različnih vrst muzealij se spreminjajo; spekter njihovih vrst se širi tako, kot se širijo pogledi in interesi družboslovnih in humanističnih znanosti. Do neke mere je usmeritev zbiranja vendarle tudi odraz osebnosti, razgledanosti in strokovnih pogledov kustodinje ali kustosa; iz tega sledi odgovornost, ki je povezana z več nalogami, najprej z **raziskovanjem**.

Izbor tem za raziskovanje seveda ni povsem svoboden, ampak je podvržen notranji logiki temeljnega namena institucije, v kateri raziskovalka/raziskovalec dela. Kot mora univerzitetni učitelj, ki je dolžan študentom predstaviti celoto učnega predmeta, raziskovati najprej tisto neraziskano, kar tvori praznine v pregledu celote, in šele potem tisto, kar ga najbolj veseli, tako mora kustodinja/kustos raziskovati predvsem muzealije v zbirki, za katero je odgovorna/odgovoren, in seveda **področja, za katera so te muzealije pričevalne**. Ob tem je seveda nujno **tekoče poznavanje strokovne literature**: nerazgledano slabo raziskuje, kdor slabo raziskuje, slabo opravlja skrbništvo zbirke in jo slabo izpopolnjuje.

Med še posebno specifično muzejsko usposobljenost sodijo antikvarna znanja. Muzealije so priče preteklosti. Kustodinja ali kustos uporablja pri pregledovanju starin in izpopolnjevanju zbirk najprej dve določitvi: **kaj predmet je in koliko je star**; šele potem pridejo na vrsto številni drugi kriteriji o pričevanjih, ki jih predmet vsebuje, oziroma o njegovi pomembnosti ali nepomembnosti, o zasnovi muzeja, zbirke itd.

Bolj je neko področje raziskano, lažji sta ti določitvi. Vendar je o zelo številnih področjih znanega le malo; vsaka kustodinja/kustos pozna **pojem neznanega predmeta**, ne samo izven muzeja, ampak tudi v muzejskem depoju, in ve za (ne vedno

uspešno) prizadeva, ugotovi, kaj to je. Znanje kustosov/kustodinj za določevanje vrst predmetov ni nikoli zadostno; delo na tem področju je pač nujno naravnano na hkratno neprestano izobraževanje in specializacijo na ožja predmetna področja. Večkrat je **datiranje starin oziroma muzealij** precej lažje. Pri nekaterih vrstah predmetov, ki jih je moč datirati s tehničnimi postopki (C14, termoluminiscenca) ali s časovno zgodovinskimi stilnimi značilnostmi (npr. pri izdelkih umetne obrti), to ni zahtevno. Nekoliko težje je pri navadnih izdelkih za vsakdanjo rabo, vendar je tudi tu nekaj splošnejših datacijskih opor. Kronodendrološka analiza vzorca lesa (ki se že uveljavlja v Ljubljani) lahko pove, kdaj je bilo drevo posekano. Sicer pa je mogoče precej datirati tudi samo na pogled. Predmeti, ki vsebujejo tudi vezan les, so mlajši od leta 1830, ko je bil izumljen ta tehnični način; flodrani predmeti sodijo v čas po sredi 19. stoletja, ko so to tehniko uvedli na Kranjskem; predmeti iz parafina so mlajši od konca 80. let 19. stoletja, ko se je začela industrijska proizvodnja tega materiala, čeprav je bil izumljen že precej prej; nobeno nalivno pero ni starejše od leta ustreznega izuma 1884; izum ženskega nedrčka sodi v leto 1914 itd. Koristen datacijski pripomoček so npr. izvorno zabiti žebliji v predmetu; če so to industrijsko izdelani žičniki, predmet ni starejši od leta 1862, ko se je začela ustrezna proizvodnja v Kamniku in Dobrunjah, oziroma od leta 1866, ko so jih delali tudi že v Bistrici v Rožu; v teh naših deželah se pred tem časom uvoz žičnikov zaradi silne domače ponudbe kovanih žebeljev ni uveljavil. Vendar pa kovani žebliji nikakor ne pričajo, da je predmet starejši od prej navedenih let; precej so jih uporabljali še vse do prve svetovne vojne. Tudi mere predmetov so lahko splošnejši datacijski pripomoček za čas pred mersko reformo leta 1871 in po njej. Predmeti v dimenzijah dunajskih mer sodijo večinoma pred ta čas, nekatere pa so kajpak takšne še delali; predmeti v dimenzijah decimalnega metrskega sistema seveda niso nastali pred tem datumom. Očitno je, da sodijo primeri, ki sem jih navedel (seveda jih je mnogo več), v kulturo uvajanja industrijske družbe; toda načelno podobni, čeprav časovno ohlapnejši načini so uporabni tudi za starejša obdobja. Tako vemo, da objekti, ki jih je uvajala agrarnotehnična revolucija (slamoreznice, mlatilnice, gepli, njivski valjarji, osipalniki, odkrivalna krompirska rala itd.) niso starejši od zadnje tretjine 18. stoletja, podobno sodijo srpi z zobčastim rezilom v kulturo časa pred agrarnotehnično

revolucijo. Najnatančnejša datiranja seveda omogočajo letnice na predmetih. Tu večkrat koristi nekaj temeljnega paleografskega znanja, tako za branje kot preverjanje. Za primer naj navedem zmoto iz Breginja, ko je potres na hišnem stropu odkril z arabskimi številkami zapisano število 1012. Nekdo je nato razglasil, da gre za najstarejšo hišo na Slovenskem; žal so pred 15. stoletjem uporabljali le rimske številke.

Datiranje je v muzejih silno pomembno, ker avtentičnega pričevanja muzealij brez datacij ni (tako so npr. srednjeveški vojni lok, indijanski lovski lok iz 19. stoletja in športni lok iz druge polovice 20. stoletja priče različnih funkcij zelo različnih kultur). **Postopek zanesljivega datiranja muzealij največkrat temelji na sindromu, skupku časovno opredeljivih značilnosti.** Redko zadošča en sam znak; tudi pri objektih, datiranih z letnico, preverjamo, ali se oblike števil, stilno časovne značilnosti, materiali in drugo ujemajo z označenim letom. Seveda marsikatera muzealija ne vsebuje natančnejše opredeljivih časovnih značilnosti. Kadar gre za **objekte oblik in funkcij dolgega trajanja** (npr. nekateri škafi ali tovorni sodčki ali lesene solnice se od poznega srednjega veka do poznega 19. stoletja niso skoraj nič spremenili), se njihova pričevalnost vsaj glede oblik razteza čez dolgo obdobje in jih glede oblike tako tudi datiramo. Sicer pa je dostikrat mogoče zanesljivo datirati le široko. Paradoksalno so pri takšnih muzealijah prav okrogla datiranja na stoletje ali dve natančnejša (resničnejša, veljavnejša) kot bolj določene opredelitve v del stoletja ali celo desetletja. Razvid in strokovna dokumentacija muzealij sta kajpak temeljna skrbniška dolžnost kustodinje/kustosa in pogoj za uspešno opravljanje vseh prej omenjenih del.

Podobno so pogoji za kakovostno delo kustosa/kustodinje še nekatera **druga načelna temeljna znanja.** Brez poznavanja načel *muzejskega deponiranja* ni mogoče skrbeti za muzealije niti ni mogoč razvid nad njimi. Pri *transportiranju* so muzealije zelo ogrožene in takrat utrpijo največ poškodb; kustodinja/kustos mora poznati načine muzejskega pakiranja in drugih zavarovanj; le z njeno odobritvijo načina transportiranja sme muzealija na pot iz depoja ali z razstave. Brez poznavanja *temeljnih konservatorskih znanj in postopkov* ni mogoče vedeti, v kakšnih razmerah muzealija sme in v kakšnih ne sme biti. Pri komentarju o materialnem skrbništvu muzealij sem omenil vlogo kustodinje/kustosa pri odločanju o primernosti in dopustnosti *restavriranja in prepariranja*;

seveda brez temeljnega znanja o teh postopkih ni mogoče odločiti. Brez temeljnega znanja o strokovnih, tehničnih in drugih načelih, možnostih in omejitvah *razstavljanja* muzealij tudi sama študijska priprava zasnove razstave ne more biti realna; le kustodinja/kustos lahko veljavno odloča o omejitvah in pogojih razstavljanja muzealij (teh arhitekti in drugi tehnični sodelavci izven muzeja kajpak ne poznajo), ki so določene z načeli materialnega, moralnega in pravnega skrbništva muzealij. Brez poznavanja temeljnih načel *dokumentalistike* kustodinja/kustos težko zadovoljivo opravi dokumentiranje muzealije; vendar le ona/on zadovoljivo ve, kaj je strokovno, raziskovalno relevantno; temu se mora seveda prilagajati dokumentacijski sistem, ki je v muzejih namenjen predvsem podpori raziskovalnemu in skrbniškemu delu z muzealijami.

Sklepa v reproduciranem zapisu temeljita na prej zapisanih načelih in tu najbrž ne potrebujeta komentarja.

Seveda pa se je treba vprašati o veljavnosti teh načel; ali res lahko pomagajo pri vprašanih, katera muzejska dela so temeljna in nujna, ter posledično - ali si z njimi lahko pomagamo pri merjenju kakovosti muzejskega dela, kot sugerira naslov večera. **Mislim, da na to vprašanje dajeta nedvoumno pritrtilen odgovor zgodovina in eksistenca muzejev, o katerih se kulturna javnost in muzealci strinjamo, da so pomembni; takšni, kot so, so rezultat dejstva, da so se v njih ravnali in se ravnajo po teh načelih.**

DEDIŠČINA ZA PRIHODNOST – KOZJANSKO 2000 (2001)

Pod tem milenističnim naslovom se skrivajo dokaj velike odločitve

Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo. Vsaj dela njegove pedagoške in študentske sestave.

Ime projekta z okroglo letnico na koncu naznanja tudi novo dobo za ljudi, ki živijo na zaščitenem

območju ob meji s Hrvaško

(Obsotelje). To si želimo in v to radi verjamemo.

Na povabilo Francija Zidarja, direktorja Kozjanskega regijskega parka, smo se namreč asistentka dr. Mirjam Mencej, mlada raziskovalca Boštjan Kravanja in Špela Pogorelec, (nekdanja) strokovna tajnica Oddelka Meta Kastelic in avtor tega teksta – pod vodstvom red. prof. dr. Božidarja Jezernika in z oporo doc. dr. Rajka Muršiča, lotili precej izvirnega projekta: evidentiranja tradicionalne kulture in ocenjevanja njenih turističnih potencialov v naravnih parkih Slovenije. Zadeva na prvi pogled resda ni videti nič posebnega, vendar se z drezanjem v njeno jedro vse bolj in bolj zapleta; in do preprostih znanstvenih enačb je ponavadi precej dolga pot. Januarja 2000 smo pogumno zakorakali po njej in bralcem Glasnika tokrat ponujamo delček projekta, ki ga skušamo sestaviti pod skupnim imenom *Dediščina za prihodnost*.

To, da je tradicionalna kultura v svojih gmotnih, družbenih in duhovnih dimenzijah lahko navdih in identitetna garancija narodne biti in gospodarstva, je na našem oddelku že dovolj utrjeno spoznanje. Veliko manj uspešni smo bili s

prepričevanjem naše okolice. *Dediščina za prihodnost* je dovolj povedna in široka sintagma, da tudi laike obvesti o primarnem poslanstvu etnologije v modernem svetu.

Za etnološko stroko so zaščiteni naravna območja, torej *narodni, regijski in krajinski parki*, zanimivi, ker je zaenkrat zaščitenih okoli 5–8 odstotkov slovenskega ozemlja, v načrtu naravovarstvenikov pa je, da bi zaščitili kar 25–30 odstotkov. Gre torej za veliko geografsko območje, ki bo pomemben soustvarjalec slovenskega javnega mnenja. Etnologija/antropologija naj bo zraven.

Aplikativna antropologija

Zaradi spremenjenega družbenega, gospodarskega, političnega in kulturnega položaja Slovenije v zadnjih desetih letih, ko je *ekonomičnost* postala alfa in omega končne smiselnosti slehernega kolektivnega in individualnega početja, je tudi etnologija deležna ponovnega premisleka o svojem predmetu, metodah in ciljih. Sodelavci in mentorji pri projektu *Dediščina za prihodnost* smo prepričani, da mora etnologija temeljito pretresti to novo družbeno paradigmo, potem lahko nekatere njene elemente sprejme, druge pa zavrne. Vsekakor moramo antropologi razmišljati o tej ekonomizaciji družbe, če hočemo slediti aktualnim družbenim procesom in jih sooblikovati. Seveda je tudi izbira tistih, ki se ukvarjajo s preteklostjo, povsem legitimna. Dobra znanost je široka znanost. Sodelavci pri projektu ugotavljamo, da je *trženje kulturne dediščine* iz eksotične ideje sredi socialističnega miru danes preraslo v eksistenčno nujo. Država se vedno bolj izmika polnemu financiranju kulturnih dejavnosti, pa naj so še tako velikega nacionalnega pomena. Tudi kultura postaja tržno blago: kot humanisti se bomo temu nekako vedno upirali, kot pragmatiki pa se bomo trenutku primerno odzvali in se prilagodili. Smo varuhi tradicije, zato si preprosto ne moremo zatiskati oči, s tem pa

se izneveriti klasičnemu predmetu našega raziskovanja (ljudstvo in ljudska kultura) ali ga prepustiti takim in drugačnim strokovnjakom za trženje. Pri tem ni dovolj, da dobrohotno mahamo z izjavami o vrednosti tega ali onega predmeta, kulturnega fenomena ali kraja. Ni dovolj, da prosimo za besedo, besedo si moramo vzeti. To tudi pomeni, da nekatera znanja, s katerimi nas drugi silijo na družbeno margino, vzamemo za svoja in z njimi sami dogradimo etnološko in antropološko doktrino. Sodobni *etnološki predmetnik* mora zato vključevati predmete iz upravljanja, oglaševanja, medijev in trženja. Če želimo nova znanja pripojiti kar se da pošteno do svojih znanstvenih prednikov, moramo začeti tam, kjer so oni: na terenu. Aplikativnost, kakor se zdaj izrisuje na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, obsega celoten znanstveni krog: od terenskega dela, analize in sinteze, do ponovne implementacije znanstvenih spoznanj na terenu.

Drugo neizpodbitno dejstvo, ki govori v prid upoštevanju tržne in upravljaljske aplikativnosti etnologije in kulturne antropologije, pa je to, da ni pošteno do naših študentk/studentov in diplomantk/diplomantov, da jih puščamo v svet brez osnovnega znanja o ekonomskih in političnih odnosih moči, s katerimi se bodo spoprijeli takoj, ko bodo zapustili naš oddelek. Odločitev o tem, kaj bodo v življenju počeli s svojim znanjem, je seveda njihova; mogoče bodo bohemi, akademiki, novinarji ali poslovneži (ali nič od tega), vendar nas njihova svobodnost izbire ne odvezuje, da bi jim predstavili kar največ življenjske realnosti oziroma tiste miselne principe, ki danes narekujejo civilizacijski tempo; za nazaj pa je luknjičast študijski kurikulum nesmiselno oziroma nemogoče popravljati. Po pogovorih z nekaterimi kolegi, ki zdaj opravljajo različne, bolj ali manj etnološke dejavnosti, lahko zatrdim, da smo na pravi poti, saj vsi pogrešajo prav taka praktična znanja, *veščine*, ki bi jih navdajale z občutkom, da se lahko

Priprave na teren. Fototeka Kozjanskega parka, foto Janez Rus

enakovredno pogajajo z različnimi projekt-nimi sodelavci, ne pa da jih drugi zapostavljajo kot filozofske sanjače. Ponavljam: pravica do izbire naj bo vselej na strani etičnega posameznika, antropologa ali antropologinje. Aktualna ekonomska racionalnost družbe spodbuja sodelovanje ali zavračanje.

In tretjič, etnologija se je do zdaj posredno strinjala z marginalizacijo, ko je omejevala vpis študentov, se vnaprej omejevala na določena delovna mesta ter zavračala gospodarske zakonitosti afirmacije in pomembnost načrtnih promocijskih

dejavnosti. Ekonomska in simbolna moč nista vsaka zase, temveč ena drugo pogojujeta. Antropologi morajo biti tudi projektanti, voditelji in sposobni preživeti na trgu delovne sile. To je jamstvo, da bo preživela tudi stroka in da bo lahko njeno jedro ohranilo akademsko neodvisnost.

Kozjansko 2000

V prvem letu aplikativnega projekta *Dediščina za prihodnost* na Kozjanskem smo razdelili terensko delo v tri skupine. Vsaka

je bila pod vodstvom enega ali dveh mentorjev na terenu šest dni. Seveda premalo, vendar je treba k temu dodati še individualne obiske mentorjev, ki so predhodno temeljito prevetrili svoja metodološka izhodišča, izbrali potencialne informatorje, izdelali približni urnik terenskega dela in podobno. Menim, da je bil tabor s sedežem v Podsredi, kjer je tudi domicil uprave Kozjanskega regijskega parka, odlično načrtovan. Kako so se potem znašli študentje, puščam v presojo bralcem in bralkam; sam sem prepričan, da so pokazali toliko ali več, kot smo od njih pričakovali, in da je na obzoru zelo dobra generacija terenskih delavcev; nekateri znajo dobro vrteti tudi pero in so uspešni pri združevanju podatkov v višje, sintetične kategorije.

Prvi podprojekt, *Vidiki družbenosti/družbenosti na Kozjanskem*, se je odvijal v štirih krajih na področju regijskega parka: v Podsredi, Pilštanju, na Bizeljskem in v Pišecah. V tednu dni, od 9. do 16. junija 2000, je skupina pod mentorstvom Petra Simoniča odkrivala krivce za to, da se nek dogodek sploh zgodi, kdo ga pripravlja, zakaj, za koga in kako se skozi turistične prireditve vzpostavljajo lokalne identitete. Zanimala so nas razmerja med posameznikom, družino, društvom in širšo skupnostjo, preučevali smo ritualne prakse in finančna ozadja prireditev, odzive in vplive množičnih medijev ... Poskusili smo sestaviti mrežo kulturnih interakcij.

Krajani Podsrede, Bizeljskega, Pilštanja in Pišec, krajev ob bodoči turistično naravnani *Via Historici*, so zelo ponosni na svoje kulturne dosežke, zato seveda želijo, da popišemo tamkajšnje dogajanje. Po drugi strani pa slutijo, da bi se dalo marsikatero prireditev narediti še bolje, zato želijo, da jim pomagamo s svojimi predlogi. Naše enotedensko terensko delo se je zato končalo z izdelavo predlogov za turistično/etnološko promocijo omenjenih krajev in s predstavitvijo rezultatov raziskave domačinom na gradu Pišec.¹

Sicer pa je osrednji del pričujočega prispevka namenjen tej tematiki, zato več o tem v nadaljevanju. Naj najprej predstavim še delo drugih dveh skupin.

¹ Taka predstavitev se je pokazala kot pozitivna iz več razlogov: takojšnje preverjanje in dopolnjevanje na terenu zbranih podatkov, potrjevanje vrednosti domačih kulturnih dejavnosti, urjenje študentov in študentk etnologije in kulturne antropologije v argumentaciji in prezentaciji in podobno.

Tematiko druge raziskovalne skupine (16.–22. julij 2000) je mentorica, asistentka *dr. Mirjam Mencej* poimenovala *Duhovna kultura na Kozjanskem*. Mirjam je imela še posebno odgovorno in zanimivo nalogo, saj je ob slovenskih študentih etnologije in kulturne antropologije skrbela še za počutje in radovednost pedagoških delavcev (raziskovalcev) z Oddelka za etnologijo iz Skopja. V najavi terenskega dela je napisala: »Pri tem se bomo osredotočili zlasti na zbiranje prozne slovstvene folklorne (predvidoma zlasti povedk, morda pravljic, spominov, anekdot ?) in verovanj. Krajevno se bomo omejili zlasti na spodnji del parka, na obeh straneh Orlice (deloma Kozjansko, deloma Bizeljsko). Celotno območje je mogoče prevoziti približno v. uri in pol. Osrednja tema našega zanimanja bodo kraji, gradovi in druga mesta, ki imajo v življenju tamkajšnjih prebivalcev poseben pomen. Zanimalo nas bo izročilo, povezano s temi kraji, kako živijo v zavesti ljudi, na kakšen način zaznamujejo njihovo življenje, ravnanje, kakšen je odnos ljudi do teh krajev. Nekateri taki kraji oz. znamenitosti, o katerih tako izročilo predvidoma obstaja, so npr. *gradovi* (grad Podsreda, pišečki grad, bizeljski grad, domnevni grad nad Lisicjimi jamami), *trgi* (Stari trg; zlasti izročilo o njegovem propadu), *cerkve* (Svete gore, Sv. Vid), *mitrej* v Zgornji Pohanci, *soteska Močnik* (kjer domnevno straši) in eventualni drugi kraji (jame, kraji, kjer so zakopani zakladi, kjer je prišlo do nenavadne smrti, kjer straši, se dogajajo nenavadne stvari ipd.).«²

Tretja in zadnja skupina je na področju Kozjanskega regijskega parka raziskovala od 23. do 29. julija, tema njenega dela pa je bila *Nabožno stensko okrasje in romanja na Kozjanskem*. Mentor, mladi raziskovalec *Boštjan Kravanja*, je v najavi zapisal: »Leta 1996 in 1997 sem kot študent sodeloval na raziskovalnih delavnicah v Podsredi in okolici (1996) in na Pilštanju (1997). Na terenu smo dokumentirali in raziskovali stensko okrasje. Pri tem smo opazili, da nabožno stensko okrasje daleč prevladuje pred vsebino ostalega stenskega okrasja. Poleg nabožne motivike, pri kateri smo opazili večjo priljubljenost le nekaterih motivov (Da Vincijeva Zadnja večerja, Raffaelovi angelčki, Srca Jezusovega) in redkejšo prisotnost drugih, smo se spraševali tudi o načinu pridobitve nabožnega stenskega okrasja. Distribucija teh "plakatov", spominkov, podob in drugih cenjenih drobnih nabožnih okraskov se je vršila na romanjih, sejmi, v cerkvah in v trgovinah. Nakup takšnega okrasa je bil najbolj v navadi na romanjih in sicer

najpogosteje na Brezju. Druga takšna točka so bile bližnje Svete Gore ...

V tem kontekstu bomo na našem terenu poskušali ugotovljati, kako se je nabožno stensko okrasje vklopilo med naše informatorje, kakšno *vlogo* še lahko ima nabožno stensko okrasje poleg dekorativne, kaj lahko nabožni stenski okras posamezniku *pomeni* in slednjič, kakšne *preddispozicije mikroravni* lahko vplivajo na nabožno stensko okrasje. Orientirali se bomo predvsem na dialog, ki na takšen ali drugačen način poteka med informatorji in njihovim religioznim socialnim okoljem preko stenskega okrasja ... Pri romanjih bomo posebno pozornost posvečali iskanju pomenov romanj na Svete Gore pri posameznih informatorjih in podatkov o romanjih na Staro sveto goro s cerkvi o Marija sedem žalosti na nasprotnem bregu reke Bistrice pri Podsredi. Pri terenskem delu bo iskanje tovrstnih podatkov gotovo "trčilo" ob pomembno dejavnost tega območja – sejmarstvo. Ta, sicer integralen del posameznih romanj, bomo seveda morali upoštevati pri raziskavi v tistem delu, ki se navezuje na bogoslužno, oz. romarsko dejavnost ... «³

Terenskega dela se je lotila tudi *Marjetka Kastelic*, nekdanja strokovna tajnica oddelka, sicer profesorica biologije in gospodinjstva ter podiplomska študentka živilske tehnologije. Cilj njenega podprojekta z naslovom *Jabolko v prehrani* je bil

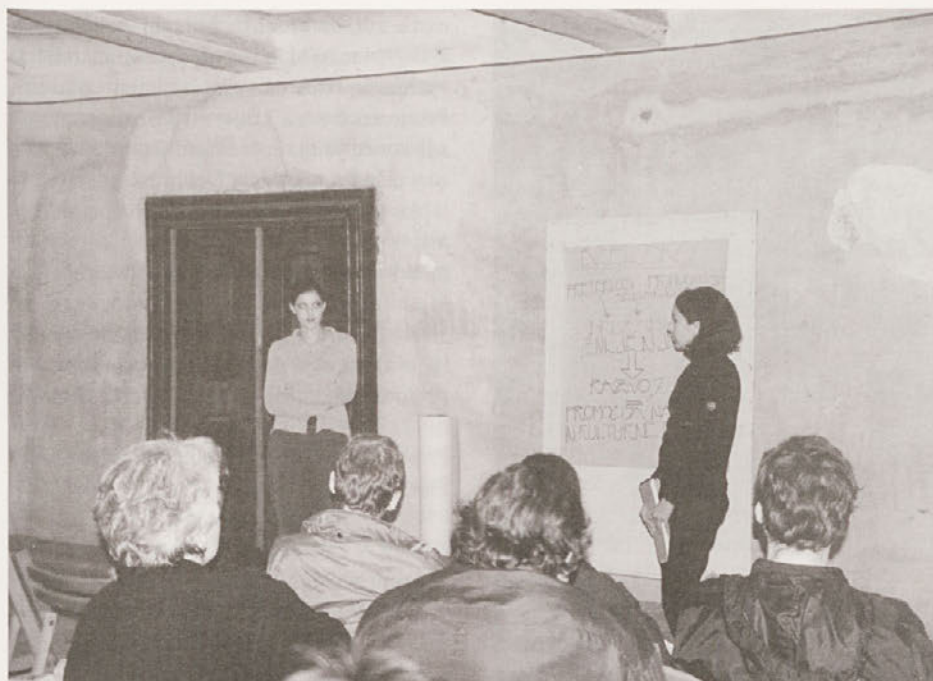
»obuditi in zbrati čim večje število receptov tradicionalnih jedi iz območja Kozjanskega, kar bo v pomoč predvsem gostincem, ki bodo znali jedi s Kozjanskega pripraviti in ponuditi gostu z vso svojo preprostostjo, okusnostjo in domačnostjo.

Z ekonomskega vidika je jabolko na trgu zares poceni, vendar se prav zaradi njegove hranilne vrednosti, svojstvenega okusa in širokih možnosti živilsko-tehnološke predelave, lahko zelo lepo vključuje v gostinstvo-turistično, kulinarčno ponudbo Kozjanskega. V veliki vni, da bi ljudske jedi čim bolj popularizirali v družbeni prehrani in gostinstvu, je treba iz širokega izbora izbrati tista, ki imajo večjo prehransko vrednost oziroma jih kombinirati tako, da ustrezajo sodobnim principom zdrave prehrane. Domača kuhinja Kozjanskega se mora bolj pospešeno vključevati v javno in družinsko prehrano, pa tudi v gostinstvo-turistično ponudbo tega območja. Vso to vsestransko uporabnost jabolka v prehrani bom predstavila v posebni knjižici receptov jedi. Naš cilj raziskave »kozjanskih jabolk« bo med drugim tudi to, da izboljšamo ponudbo na trgu, s tem da predlagamo skupno ime jabolčnih izdelkov in sooblikujemo karakteristično prepoznavno embalažo (bodisi iz stekla, papirja, lesa in drugih naravnih materialov) za vsak proizvod.«⁴

Skupno vrednost tritedenskega razisko-

Karta Kozjanskega regijskega parka in bližnje okolice. Vir: interna predstavljena zgoščenka parka, 1999

Predstavitel del v dvorani prednikov na gradu Pišec. Fototeka Kozjanskega parka, foto: Nina Jelenc

valnega tabora v Kozjanskem regijskem parku, ki vključuje bivanjske, prevozne in materialne stroške za trideset študentov ter honorarje treh mentorjev, smo ocenili na okoli 1.200.000 tolarjev. Ker so rezultati raziskave namenjeni bogatjenju parkovnega programa in pomenijo osnova za prijave uprave parka na različne domače in mednarodne razpise - ali drugače: ker rezultati etnološke raziskave *ustvarjajo dodano vrednost*, menim, da denarni vložek ni bil velik.

Vidiki družbenosti/družabnosti

Lanska raziskava vidikov družbenega/družabnega življenja na Kozjanskem je nastala po spoznanju, da moramo turistične potenciale v prvi vrsti iskati med ljudmi, na ravni kolektivne zavesti in vizije, na ravni *civilnodružbene mreže*. Projektno delo antropologije si mora postavljati tak okvir. Njeno izhodišče ni najprej država, ampak sorodstvo, družina in kultura regije. Že država je superstruktura, ki uvaja statistične in nove lastniške standarde. Za antropologe je država seštevka in kombinacija lokalnih specifik.

Družbenosti oziroma družabnosti, ki smo jih s kolegi študenti julija 2000 preučevali na Kozjanskem, smo našli na ravni turističnih, kulturnih, športnih in umetniških *društev*. Tam se skrivajo zametki turistično predelane lokalne identitete, sem predvideval, ko sem sestavljal izhodišča

terenskega dela. Enajst študentov, ki so sodelovali pri tej raziskavi (Janez Rus, Igor Žabjek, Živa Bobek, Katja Senčar, Helena Bastarda, Lidija Jularić, Špela Peršin, Nina Žargi, Nina Jelenc), sem usmerjal k razmišljanju o zgodovini in vsakokratni »proizvodnji«
kulturnih dobrin društev štirih izbranih krajev: *Pilštanja, Podsrede, Bizeljskega in Pišec*. V šestih dneh so tako nastali obsežni terenski zapiski, katerih prve povzetke objavljamo.

Konstruktivno razmerje, v katerem se znajdejo društveni/družbeni delavci teh krajev, je dvovrstno: tisto nasproti superstrukturam (Kozjanski regijski park, občine, država) in tisto nasproti lokalnim vsakdanjostim - domačinom (tudi brezbriznežem ali nosilcem drugačnih vizij rabe regionalnega oziroma lokalnega prostora in časa). Na družbeno realnost pa seveda vplivajo še naravne razmere, kar je na zaščitenih območjih še posebno izrazito, pravzaprav tako odločilno, da ustvarja številne konflikte.

Precej nam pove podatek, da večina društev že z imenom izraža svojo lokalnost (Športno društvo Pišce, Kulturno-umetniško društvo Pilštanj in podobno). Četudi lahko motive za svoj obstoj ali scenarije prireditev in urnikov vzamejo iz vzorcev superstruktur, so v svojem bistvu *partikularna*. Njihova ekskluzivnost in s tem tudi *konkurenčnost* je geografska, šele potem programska. Partikularnost pa je seveda slaba popotnica za turistične delavce, ljubitelje systemskega, globalnega, vzročnopolosedičnega principa meščanske

ekonomije.

Lokalne identitete so torej v primežu dveh tendenc: humanistične, ki zagovarja multikulturalnost (cenjenje lokalnih specifičnosti), in gospodarske, ki se razvija s pomočjo systemske, ekspanzionistične, vojaške (uniformne) logike. Šele ko sprejmemo te dileme, lahko začnemo kritično presojeti turistične potenciale izbrane regije. Poznati moramo skratka mikro in makro okolje izbranega družbenega okolja. Ljudje, ki s svojimi prizadevanji skrbijo za lokalno identiteto in družabništvo, so vedeli o teh vprašanih veliko povedati.

Pišce

Živa Bobek, Igor Žabjek

Od 9. do 15. 7. 2000 smo v Kozjanskem parku raziskovali oblike družbenosti. Skupino smo sestavljali Nina Žargi, Igor Žabjek in Živa Bobek, posvetili pa smo se območju Pišec. Obiskali smo predstavnike več društev in na ta način hoteli ugotoviti, kako se ljudje družijo v tem okviru, katere prireditve obstajajo in kaj se v kraju dogaja. Poleg tega smo poizvedovali tudi o krajevnem prazniku, za katerega smo ugotovili, da zaenkrat še ne obstaja, vendar pa si ga krajani želijo.

Pišce ležijo na južnem pobočju Orlice sredi bizeljsko-sremiške vinske ceste. Kraj ima okoli tisoč prebivalcev in raznoliko naravno in kulturno dediščino, ki bi jo lahko tržili. Dober primer je pišečki grad, ki je trenutno prazen, a nameravajo v prihodnosti v njem urediti *Akademijo za varstvo narave, razvoj podeželja in regionalni razvoj*. H gradu sodi tudi park z nekaterimi redkimi drevesnimi vrstami: najvišje drevo je več kot 50 metrov visoka sekvoja, v parku pa raste tudi ginko. Del kulturne dediščine je Pleteršnikova domačija, kjer prirejajo simpozije, kulturne prireditve in razstave. V njihovo ponudbo sodi tudi prodaja Pleteršnikovega vina in kozarcev. Na različnih področjih je dejavno tudi turistično društvo, ki skrbi za urejenost Pišec (tekmovanja za najlepši kraj, čistilne akcije ...), za pestro dogajanje in zabavo. Zanimive so Pišečke igre, ki so jih priredili leta 1995 in ki so temeljile na starih kmečkih igrah, kostonjev piknik in peka jajc na Jurjevo.

Ko so pripravljali *Pišečke igre*, so najprej

2 Iz najave terenskega dela za upravo Kozjanskega regijskega parka (8. 6. 2000).

3 Gl. op. 2

4 Meta Kastelic, Poročilo o projektu Jabolko v prehrani, Ljubljana; FF, 18. 1. 2001.

Razgovor z Antonijo Lipar, predsednico Zveze Borcev, Zgornje Podgorje. Fototeka Kozjanskega parka, foto: Igor Žabjek

raziskali igre, ki so jih v preteklosti poznali v Posavju. Tako so pripravili **kotoranje obročev** (kotaljenje obročev vinskega soda s palico), **pričkaje** (igra se ob »kožuhanju« in »furežu«, nekdo se nasloni na mizo, eden od ostalih pa ga udarja po zadnjici toliko časa, dokler ne ugame, kdo to počne) in **finoganje** (podobno hokeju, ko s palico udarjajo žogico in jo skušajo spraviti v luknjo sredi kroga, ki ga tvorijo igralci). Po igrah so priredili še **veselico**, ki se je je udeležilo več kot dvesto ljudi. Iger v naslednjih letih niso več prirejali, zlasti zaradi slabega dobička in tudi zaradi slabega vremena.

Jeseni je **kostanjev piknik**, na katerega udeleženci prinesejo nekaj kostanja in mošt. To bi lahko prerاسlo v večjo prireditev, če bi ljudje imeli čas. Peka jajc za **Jurjevo** je zaenkrat precej omejena na Pišce, obiskovalci s seboj prinesejo jajca in steklenico vina. Prireditev se odvija pred lovskim ali pred večnamenskim domom, obisk pa je vsako leto večji, zato bi tudi to lahko prerاسlo lokalne meje.

Vse to bi lahko postalo tradicionalno in prerاسlo v krajevni praznik, ki bi bil lahko povezan s **pišečko marelico** (avtohtona sorta), iz katere kuhajo tudi **žganje**. Turistično društvo sodeluje s šolo – tudi sicer smo opazili, da vsa društva v kraju sodelujejo in si pomagajo. K dogajanju veliko prispeva osnova šola Maksa Pleteršnika, ki je pripravila akcijo **Moder stol** – nekdo misli nate, in sodi v družino šol Unesca. Letos poleti so gostili umetniško šolo Pisanka iz Ukrajine in begunce iz zbirnih centrov po Sloveniji.

Pri delu v Pišecah smo opazili, da ima kraj velik turistični potencial, ki je povezan med drugim tudi s turističnimi vinskimi kmetijami, kjer uspeva avtohtona sorta **rumeni plavec**. Pri turističnih kmetijah se pojavlja problem, povezan s previsokimi sanitarnimi zahtevami, zaradi česar se jim ne splača preurejati kmetij. Podobno velja tudi za veselice, ki so preprosto predrage. Čeprav društva sodelujejo, pa smo opazili, da sicer med ljudmi vlada precejšnja nezainteresiranost in nemotiviranost. Naši informatorji so to povezali s pojavom televizije in kmetijske mehanizacije, saj so se s tem ljudje začeli zapirati v družinski krog, pa tudi z odseljivanjem mladih v večje kraje zaradi službe.

Pišecani si najbolj želijo **krajevni praznik**, ki bi predstavljal njihov kraj in ki bi privabil čim več obiskovalcev. Pri tem si nekateri želijo, da bi bil ta praznik povezan s kakšno značilno pišečko dejavnostjo, saj ne želijo ponavljati za ostalimi. Nekateri informatorji so izrazili mnenje, da se jim zdi za pripravo praznika najbolj primeren čas v letu neke spomladi ali poleti. Večina meni, da bi moral biti krajevni praznik zabaven, brez proslav ter slovesnosti, moral pa bi vključevati razne srečolove ter darilca, ki bi obiskovalce tudi po prireditvi spominjala na Pišce.

Meniva, da so predlogi in ideje informatorjev dobri, najboljša pa se nama zdi zamisel, ki vključuje pišečke igre, ki se nadaljujejo z veselico. V »zabavni del« del prireditve bi lahko vključili srečelov, ki bi bil sicer morda izven konteksta, vendar se

nama zdi, da bi lahko pritegnil veliko ljudi. Z degustacijo bi lahko predstavili marelično žganje in tipična vina (rumeni plavec). Primeren čas za krajevni praznik se nama zdi konec junija, predvsem zato, ker takrat zori pišečka marelica. Del hrane (pecivo) bi lahko kot za večino ostalih prireditev pripravil **aktiv kmečkih žena**, ki vse to naredi prostovoljno. Bolj problematična je organizacija veselice, že zato, ker so ansambli dragi in ker za vsako najmanjšo stvar zahtevajo dovoljenja in profesionalce (varnostniki, pripravljalci hrane, natakariji ...).

Pripravila sva še letni koledar prireditev v Pišecah:

- 8. 2. – kulturni praznik
- pust – rajanje v šoli, sprevod po vasi in izbor najlepše maske
- marec – odprt turnir v namiznem tenisu
- 25. 3. – šolski glasbeni festival
- 23. 4. – Jurjevo, pečejo jajca
- 1. 5. – postavitve mlaja
- konec junija – dan odprtih vrat šole
- junij ali julij – nočni turnir v nogometu
- konec avgusta – turnir v nogometu (starejši proti mlajšim)
- 5. 9. – Pleteršnikov šolski dan
- 29. 9. – Miholovo
- jesen – kostanjev piknik
- 1. 11. – komemoracija
- 11. 11. – martinovanje
- 2. 12. – obletnica pevskega zbora
- 3. 12. – Pleteršnikov in Prešernov rojstni dan
- 23. in 24. 12. – božično-novoletna prireditev v šoli

Med letom je tudi precej cerkvenih praznikov.

Za konec bi se rada zahvalila vsem informatorjem, ker so bili zelo prijazni in gostoljubni ter pripravljani sodelovati.

Prireditveno življenje na Pilštanju

Špela Peršin, Janez Rus

V sestavku bova skušala predstaviti del tistega, kar so nama v tednu delavnice o prireditvenem dogajanju na Pilštanju in v njegovi neposredni okolici odkrili prijazni domačini. Nekateri od njih so ali so bili glavni pobudniki, organizatorji in akterji ne le prireditev, ki so naju najbolj zanimala, ampak tudi družbenega/društvenega življenja nasploh. Tudi ostalih sogovornikov se je to življenje nekako dotikalo. Poleg informacij, na podlagi katerih sva lahko sestavila letni koledar in opis prireditev na Pilštanju in v *Lesičnem*, sva z njihov

pomočjo in pregledom literature ter virov dobila vpogled v širši kontekst nastajanja prireditev: v njihovo zgodovinsko, družbeno, društveno, ideološko, organizacijsko, finančno, marketinško in še kakšno ozadje, ki se je spreminjalo glede na vsakokratne socialne, politične in ekonomske razmere. Skozi analize teh ozadij sva skušala razumeti sedanjo situacijo. Zanimalo naju je, kako se neka prireditev zgodi in na kakšnih osnovah; kdo so pobudniki, scenaristi, akterji, obiskovalci; kakšna je finančna struktura prireditev in kako se tržijo; kako je z drugimi turističnimi zanimivostmi pilštanjske okolice in kako se le-te vklaplja v širši prostor Kozjanskega. Najini glavni viri so bili ustni, razen binškoštovanja v juniju 2000, ki ga je obiskal Janez, pa si prireditev nisva sama ogledala. Zato so opisi podani predvsem skozi zorni kot najinih sogovornikov (pri čemer pa sva skušala ohraniti »oddaljeni pogled«); poglede drugih skupin (npr. obiskovalcev, podjetnikov, turistov, ipd.) bo odkrila nadaljnja raziskava. Najini zaključki so torej lahko le delni; strnila sva jih v glavne značilnosti in zakonitosti, za katere sva spoznala, da uravnavajo prireditveno življenje na Pilštanju.

Vsem, ki so nama na Pilštanju, v Lesičnem, Kozjem in na Gubnem gostoljubno odpirali vrata, se zahvaljujemo, za strokovno in drugo pomoč ter odlično vodeno delavnico pa sva hvaležna mentorju in Kozjanskemu regijskemu parku.

Pilštanj je trg v severnem delu Kozjanskega regijskega parka. Leži na majhnem pomolu nad dolino rečice Bistrice oziroma vzhodno

od ceste, ki povezuje kraja Kozje in Lesično. Nastal je v zgodnjem srednjem veku kot strateška postojanka v boju proti Turkom, o trških pravicah pa priča *pranger* – sramotilni steber – na zahodni strani trga. V 19. stoletju je tu delovala pomembna *kamnoseška delavnica*, katere delo je še vidno na lepo izklesanih portalih trških hiš (CŠOD 1999, 8. 1, 8. 2). V drugi polovici 19. stoletja je na Pilštanju in v Podsredi začelo cveteti *lončarstvo*, ki pa je zamrlo po drugi svetovni vojni (Sok 1991, 92). Pred 19. stoletjem je skozi trg peljala *furmanska pot*; ko so cesto prestavili v dolino, je promet začel počasi upadati. Kljub temu je Pilštanj še do druge svetovne vojne ostal cvetoč obrtniški kraj z vsemi pomembnejšimi institucijami (občina, šola, policija, hranilnica, cerkev, gostilne, obrtniki, sejmi) in z bogatim duhovnim in socialnim življenjem. Le-to še ni bilo institucionalizirano v raznih društvih (razen gasilskega, ki je prirejalo veselice), ampak je bilo bolj vpeto v vsakdanje življenje skupnosti. Potekalo je ob družnjih in petju v cerkvi, ob delovnih, letnih šegah in šegah življenjskega cikla, na sejmih in v gostilnah, ob medsebojnem obiskovanju. Spremenjene družbene in gospodarske razmere po drugi svetovni vojni pa so povzročile, da je kraj v desetletjih po njej začel postopoma izgubljati svoj prejšnji pomen. Obrt je začela propadati, šege, nekoč vezane na delo, letne in življenjske cikle, so v industrijski družbi izgubile svoj smisel in začele počasi izginjati, prav tako tudi *sejmi*, ki so nekoč kraju dajali poseben pečat. Vse institucije razen cerkve so se

preselile v nižja in lažje dostopna kraja Lesično in Kozje. Število prebivalcev je začelo izrazito upadati – leta 1910 jih je bilo 340, zdaj pa v kraju živi le še okrog dvajset ljudi. Kljub temu je bilo v desetletjih od konca druge svetovne vojne do konca osemdesetih let 20. stoletja kulturno dogajanje dokaj živo. Temeljilo je predvsem na prostovoljnem delu in navdušencih, pobudniki in vodje pa so bili večinoma izobraženci. Takoj po vojni so ustanovili *kulturno društvo*; dejavni so bili zbori in dramske skupine, v sedemdesetih letih so pripravili igro o kmečkih uporih, v osemdesetih pa vzpodbudili širše zasnovane *Kozjanske kulturne dneve* (z nastopi domačih in celjskih gledališč, zborov s Kozjanskega in iz Rogaške Slatine, s slikarskimi razstavami ter pogovori o folklori, likovno umetnost in drami); organizacija je bila osem let prostovoljno delo posameznikov s Pilštanja in iz Lesičnega, nato pa je prešla pod okrilje bivše občine *Šmarje pri Jelšah*.

Tako je okrog leta 1990 na področju prirejanja prireditev zavlada praznina. Nekateri zagnani in kraju zavezani posamezniki, večinoma domačini, ki pa danes ne živijo več tu, se s tem niso sprijaznili »ker so nam to vzeli cugrund, nam nekaj ni dalo mira, smo gruntali, kaj še organizirati«. Znotraj kulturnega društva so začeli z obujanjem »starih« šeg – tistih, ki se jih spominjajo iz svojega otroštva pred drugo svetovno vojno ali nekaj let po njej in ki so nato polagoma zamrle. Z uvedbo novega političnega sistema in nenadne samostojnosti se je proces oživljanja tradicij iz časa pred drugo svetovno vojno začel odvijati tudi drugje po Sloveniji. Na Pilštanju so revitalizirali predvsem *letne in delovne šege*. Pri tem so si zadali nalogo, da ne posodobijo običaja, ampak ga prikažejo tako, kot so ga v otroštvu sami doživeli. Od leta 1992 do danes so tako organizirali devet *binškoštovanj* in obudili vsakoletne *Miholove sejme*. Zaradi širine dejavnosti so leta 1997 ustanovili še *turistično društvo*. Nekateri prireditve so uvedli tudi na novo: so pobudniki prireditve *Prangeriada*, ki od leta 1998 poteka po različnih slovenskih mestih in trgih s prangerjem – sramotilnim stebrom, in za katero imajo pripravljeno ekipo nastopajočih v srednjeveških kostumih. V dvorani v Lesičnem organizirajo srečanje ljudskih pevcev in godcev *Pod cvetočo drnulo*.⁵ Ob naštetih večjih prireditvah organizirajo tudi manjše: okroglo mizo za kulturni praznik osmega februarja, kjer potekajo pogovori z znanimi literati (Virštanj), ročno postavljanje mlaja pred gasilskim domom v Lesičnem na

Špela v razgovoru z Dragico Regvat. Fototeka Kozjanskega parka, foto: Janez Rus

predvečer prvega maja ter bialno slikarsko kolonijo likovnih pedagogov.

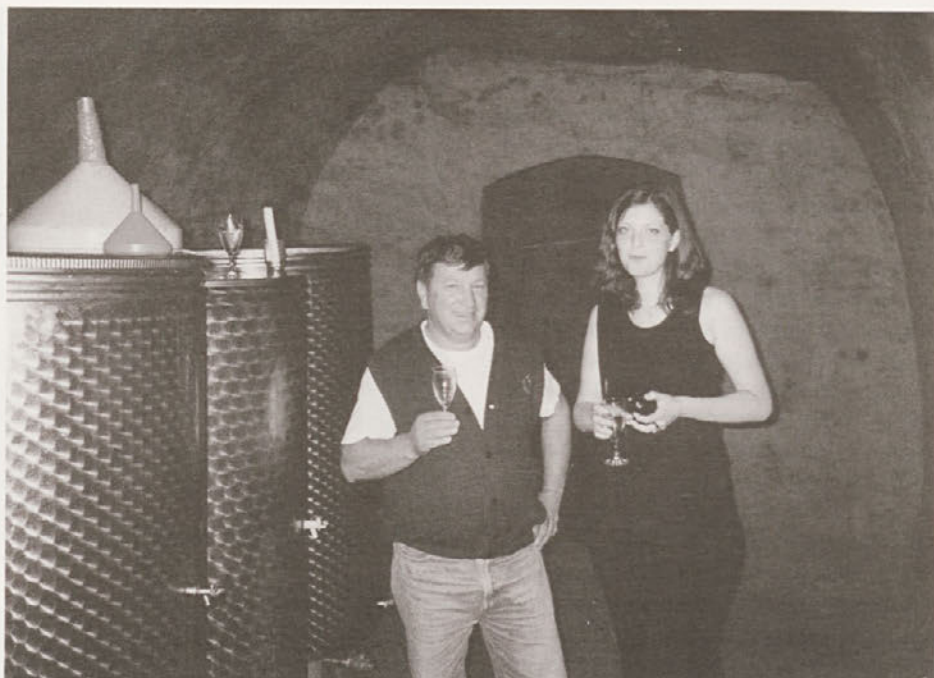
Letni koledar prireditev bi bil torej nekako takšen:

- februar: okrogla miza ob kulturnem prazniku,
- april/maj: ročno postavljanje mlaja, ki so ga združili z odprtjem razstave likovnih del slikarske kolonije likovnih pedagogov, vsako drugo leto,
- junij: binkoštovanje - pastirski praznik na binkoštno nedeljo (glavna prireditev na Pilštanju),⁶
- september: na dan farnega zavetnika sv. Mihaela, 29. septembra, živinskokramarski Miholov sejem na Pilštanju,
- december: na predbožično soboto srečanje ljudskih pevcev in godcev Pod cvetočo drnulo (v dvorani gasilskega doma v Lesičnem, ki je hkrati tudi kulturna dvorana) Prebivalci sodelujejo na prangeriadah in z isto ekipo, v kateri so večinoma člani kulturnega in turističnega društva, tudi na drugih prireditvah po Sloveniji.

Poleg organizacije prireditev člani društev za turistične ogled urejajo **razgledne poti** (gozdna učna pot Pilštanj-Pašnica-Log-Lesično-Pilštanj in dostop k skalnemu osamelcu *Ajdovska žena*) in oznake zanje, organizirajo vodenje **turističnega ogleda** Pilštanja in skrbijo za **oglasno tablo** na trgu, ki opozarja na dogodke. Pilštanj kot historično jedro in izhodišče za izlete poleg drugih zanimivosti Kozjanskega (grad Podsreda, ogled brusilnice v Kozjem) svojim gostom priporočajo tudi v motelu v Kozjem. Delavci tega motela razmišljajo o oznakah kolesarskih poti, o povezavi z Atomskimi toplicami (zdaj Terme Olimja), povezujejo pa se že s Kozjanskim regijskim parkom.

V pripravi je projekt izgradnje **Centra šolskih in obšolskih dejavnosti**, ki naj bi se glede na dolgo tradicijo šolstva vzpostavil v opuščeni pilštanjski šoli;⁷ projekt je v zadnjem času iz različnih vzrokov nekoliko zamrl, želja po njem pa še obstaja; v kraj, ki je danes poln praznih hiš, bi prinesel življenje in ga obenem tudi odprl navzven. Pri tem sta se pilštanjski društvi povezali z Ministrstvom za šolstvo in s Kozjanskim regijskim parkom.

Prireditve, ki jih organizirajo Pilštanjčani, imajo namen oživljati in vzpodbujati kulturno, družabno življenje na Pilštanju in v nižje ležečem Lesičnem. Namenjene so različnim ciljnim skupinam. Okrogla miza ob kulturnem prazniku, na katero povabijo pesnika ali pisatelja, privabi člane različnih društev, občinske delavce, dobrodošli pa so tudi ostali obiskovalci. Postavljanje mlaja na

Helena Bastarda z Najgerjem, Repnice pri Najgerju, 13.7.2000

predvečer prvega maja je manjša prireditev. Organizatorji razmišljajo, da bi se dalo iz tega še kaj narediti in da mogoče premalo opozarjajo nanjo. Na **binkoštovanje** prihajajo obiskovalci s Kozjanskega in iz širše okolice. Vabijo jih s plakati, prek časopisov, radia in televizije, ki prireditev tudi snema. Za prangeriada obstaja veliko zanimanje tako doma, vabijo jih na gostovanja po vsej Sloveniji, kot v tujini (Bavarska).

Ker so se z željo po obuditvi kulturnega dogajanja usmerili predvsem v obujanje starih šeg, ostajajo prireditve iz leta v leto enake. Obiskovalec si jih nekajkrat ogleda, nato pa zanj niso več zanimive. Zato jim dodajajo tudi nove vsebine. Binkoštovanju so tako dodali nočni binkoštni pohod. Miholov sejem vsako leto popestrijo z novimi vsebinami, pri čemer pa pazijo, da so le-te tradicionalne⁸. Vendar se kljub temu pojavljajo težave; za Miholov sejem pravijo, da se najbrž več ne spleča; leta 1999 ga zato niso pripravili. Kulturno in turistično društvo na Pilštanju in v Lesičnem financira občina Kozje, vendar so sredstva majhna, zato si največkrat pomagajo s sponzorji iz okolice (delovne organizacije ali zasebniki), ki jih pridobivajo predvsem prek mreže osebnih stikov, kar pa zadošča le za minimalno pokritje stroškov.

Želja po obujanju tradicionalnih šeg z začetka devetdesetih let 20. stoletja, ki je imela opraviti z nastankom nove države, se je ob izteku stoletja soočila z novo, bolj globalno ali vsaj evropsko težnjo po poudarjanju regionalnih specifik, ki pa se

morajo za lastno preživetje uspešno tržiti. Prav tega se organizatorji zavedajo; ker je organizacija prireditev njihova ljubiteljska, prostočasna dejavnost, ugotavljajo, da imajo vsi toliko dela in nimajo časa tržiti, tudi tisti, ki bi znali. Razmišljajo o profesionalizaciji trženja dosedanjih prireditev in tudi širše: poudarjajo pomen dviga kvalitete življenja na območju Kozjanskega, turističnega razvoja območja ter zmanjšanja odseljevanja - torej splošnega razvoja območja.

Organizacijo prireditev na Pilštanju torej označujejo naslednji dejavniki:

- vzpodbuda za delovanje je od začetka devetdesetih let predvsem **emotivna navezanost** na nekoč cvetoč, danes pa dokaj izumrl kraj, kar je skupaj z družbenopolitičnimi razmerami in ideologijo na začetku devetdesetih let prineslo usmeritev v revitalizacijo tradicionalnih šeg (šeg, ki so dokončno izumrle na prehodu v sedemdeseta leta 20. stoletja, a so bile pred drugo svetovno vojno žive);
- delovanje je največkrat povezano z **neprofesionalnimi organizacijami**, tj. društvi, ki se s tem ukvarjajo ljubiteljsko, oz. s posamezniki, ki dogodke uvajajo in jih ob pomoči ostalih članov društev tudi udeležijo; pri tem se pojavlja pomanjkanje časa in posledično denarja, prireditve pa lahko dosežejo le določeno, ljubiteljsko raven (npr. slabo ozvočenje na lanskem binkoštovanju);
- pobudniki glavnega dogajanja so bili tako pred drugo svetovno vojno kot po

njej večinoma *izobraženci*; nove paradigme, ki poudarjajo pomen *regij*, kot je Kozjansko, in njihovo *ekonomičnost*, mimo ustvarjalcev prireditvenega življenja na Pilštanju niso šle neopažene; zavedajo se pomanjkljivosti ljubiteljskega delovanja in že razmišljajo o profesionalizaciji, kar ne pomeni le zaposliti enega ali dva strokovnjaka za trženje, ampak vključevanje partnerjev, ki kulturo dojemajo kot priložnost za poslovni uspeh, kot tržno možnost ali pa kot dopolnilo k drugim pridobitnim dejavnostim, npr. turizmu (zаметki takega razmišljanja se na Kozjanskem že kažejo, tako razmišljajo npr. v motelu v Kozjem, vendar pa niso pogosti); ob pomembnejših projektih, kot je npr. izgradnja Centra šolskih in obšolskih dejavnosti, se povežejo z *nadstrukturami*, kot sta Kozjanski regijski park in Ministrstvo za šolstvo in šport.

Družabno življenje na Bizeljskem

Lidija Jularič

Družabno življenje na območju Bizeljskega sva raziskovali Helena Bastarda in Lidija Jularič. V petih dneh, kolikor smo jih imeli na voljo, sva obiskali deset informatorjev in opravili skupaj 44 ur raziskovalnega dela. Vsakdo izmed informatorjev je imel svoj pogled na ta kraj in njegovo družabno življenje, ki ga je izoblikoval osebni življenjski stil.

Društva

V družabnem življenju imajo ključno mesto različna društva, katerih člani so največkrat isti posamezniki, le-ti pa so tudi največkrat organizatorji različnih prireditev. Vsi informatorji so bili vključeni vsaj v eno društvo na tistem območju, pri čemer je poudarek na »vsaj«, saj se je izkazalo, da so posamezniki člani več društev hkrati.

Društvo, ki je na Bizeljskem med najpomembnejšimi, je zagotovo *Turistično društvo Bizeljsko*, še posebno pa njegova sekcija za ohranitev naravne in kulturne dediščine, ki je popisala kulturno dediščino, to je 13 vasi – več kot 300 objektov (izbor iz Zavoda za spomeniško varstvo Novega mesta), kar je tudi predstavila na Razstavi naravne in kulturne dediščine Bizeljskega (ta se je septembra preselila tudi v Ljubljano, in sicer v Mestni muzej).

Turistično društvo Bizeljsko sodeluje pri različnih prireditvah, kot je prireditev

Čebelarjev kvip-kvip. Ime je prireditev dobila po vrsti ptičev čebelarjev, ki gnezdiijo na tem območju in se oglašajo kvip-kvip. Letos (organizirana drugič), sodeč po odzivu, ni bila posebno uspešna.⁹

Druga prireditev, pri kateri so »imeli prste vmes«, je bil *Praznik bizeljskih vin*, ki pa zadnje leto ni bila organizirana zaradi lokalnih nesoglasij.

Naslednje društvo je *Vinogradniško društvo Bizeljsko*, ki ima zelo pomembno vlogo, saj je vinogradništvo na tem območju glavna gospodarska dejavnost. Ustanovljeno je bilo leta 1987. Med drugim je organiziralo tudi omenjeni Praznik bizeljskih vin. Pri tem so bila narejena tudi vabila, tako da so se praznika lahko udeležili tudi mnogi iz najrazličnejših krajev, potem pa obiskali tamkajšnje vinske kleti.

Pri prireditvah je skoraj nepogrešljivo tudi *Društvo kmetič Bizeljsko*, ki sestavlja skupaj z drugimi dvanajstimi društvi Društvo kmetič Brežice. Njegovo glavno poslanstvo je izobraževanje in druženje, kar pomeni, da prireja predavanja o predelavi vrtnin, kuharske tečaje itd. Tečaje delno plačajo članice same, nekaj pa prispeva društvo in občina. Poleg vsega je nepogrešljivo njihovo sodelovanje pri prireditvah s peko potic, tort, kruha ... kar je brezplačno (to pa pogosto predstavlja oviro). Bile so vključene tudi v *Društvo za boj proti raku*, ki je imelo več kot sto članic in je omogočilo pregled prsi.

Ostala delujoča društva, v katera so bili vključeni tudi nekateri informatorji, a o njih ni bilo veliko podatkov, so še *Lovsko društvo*, *Društvo prijateljev mladine*, *Športno društvo in Društvo upokojencev*.

Skupina, ki uradno ni registrirana kot društvo, je pa zato zelo dejavna pri organizaciji različnih prireditev, je *OŠ Bizeljsko*.

Koledar prireditev

Prireditve, ki imajo zelo pomembno vlogo pri razvoju turizma, so tudi na Bizeljskem povezane s praznovanjem posvetnih in cerkvenih praznikov. Tukaj so našteje prireditve, ki se odvijajo na Bizeljskem in so se jih informatorji spomnili (bodisi da so sodelovali pri njihovi organizaciji, bodisi so se jim zdele najbolj vidne – pomembne):

- 23. april, *jurjevanje*: praznujejo ga otroci v okviru šole (interne narave), organizira pa ga tudi Turistično društvo Bizeljsko;
- 1. maj, *kresovanje*: zasledimo lahko manjše krese – otroci imajo svojega, prav tako starejši (najmanj 15 kresov), hodi se od enega do drugega; obstaja tudi tekmovalnost med vasm, kateri kres je največji in najlepši;

17. junij, *čebelarjev kvip-kvip*: to leto se je prireditev odvijala na igrišču OŠ Bizeljsko; je novejša, letos je bila prirejena drugič. Zbrali so se najboljši pevci iz celotne občine Brežice (zmagovalci) pod imenom Pojoči vrtljak, ki se predstavijo enkrat na leto, gostujejo pa v Čatežu in Brežicah. Sodelovalce so tudi okoliške šole. Idejo so dobili v tujini, in sicer je idejna avtorica Vesna Zakonjšek iz uprave Kozjanskega regionalnega parka, scenarij je napisala Vida Najger, ravnateljica OŠ Bizeljsko, program pa je vodila in povezovala Doroteja Lipej, predsednica Turističnega društva Bizeljsko. Udeležba je bila letos manjša kot lani, čemur je delni vzrok tudi letno srečanje Društva upokojencev, sicer pa ni bilo niti pravega odziva s strani društev, narejeno pa je bilo tudi premalo reklame.

11. november, *martinovanje*: ko se mošt spremeni v vino; organiziranje veselice,

5 *Drnula oz. drnuljek*, sad dreva, je oznaka za Pilštanjčane, ki je izgubila prvotno negativno konotacijo zmerljivke za Pilštanjčane kot »revne ljudi« (ker so ta sadež uporabljali v prehrani) in se transformirala v simbol lokalne identitete; nekaj družin iz tega sadu izdeluje žganje drnulove, ki zaenkrat še nima celostno oblikovane embalaže niti ni vključeno v skupno blagovno znamko Kozjanskega, vendar pa bi bilo to vsekakor dobrodošlo, kot tudi zaščita blagovne znamke.

6 Sestavljeno je iz naslednjih vsebin: *kečanje* – igra z žogo iz drenove korenine in palicami, ki se odvija na travniku, umivanje z roso, razglasitev prvega (*kenik*) in zadnjega (*lukna*) pastirja na paši, ocenjevanje najlepše krave, petje *jutranjice*, *trjančenje* – na binškošti naj bi se izražala ljudska vera v posebno moč posvečenih zvonov (Kuret 1989 I, 330), *šecanje* – ocenjevanje višine in dolžine krave na oko, bližanje obroče in *dojenje* – tekmovalje v molži krav.

7 Prva omemba šolstva na Pilštanju sega v leto 1467. Nato za obdobje dobrih tristo let dokumentov ni, kar gre verjetno pripisati dejstvu, da so v obdobju protireformacije slovenske šole ukinjali in jih ponovno uvedli šele s terezijanskimi reformami. Šola se spet omenja 1782, ko je Jožef II. ukazal začeti z gradnjo. Zavlekla se je do leta 1802, od takrat pa je pouk potekal kontinuirano. Sprva v cerkvenikovi hiši, leta 1824 pa so zgradili poslopje, ki je služilo za šolske namene vse do leta 1964 in stoji še danes. Za oddaljene učence so leta 1949 zgradili tudi internat, ki je deloval dobrih deset let. Ko so leta 1964 v Lesičnem zgradili novo šolsko poslopje, se je šola s Pilštanja morala umakniti. (Lipnik 1996, 5, 9, 10, 21). Leta 1997 so v sklopu Miholovega sejma praznovali 430-letnico šolstva; takrat se je tudi porodila ideja o CŠOD.

8 Tako so do zdaj uprizorili *kibicanje* – barantanje za ceno živine, obdelovanje vinograda na ročni način ter prikazali tradicionalne obrtne dejavnosti. 9 V letu 2001 prireditve ne načrtujejo. V dogovoru med upravo parka in krajanji so slednji prišli do sklepa, da prireditve doživljajo kot tujek.

na katerih sodeluje celotna krajevna skupnost. Včasih vsaka hiša povabi sorodnike in prijatelje, ki so jim recimo pomagali pri trgatvi, na gosko ali pa na raco. Teden ali pa dva pred in po Martinu se zbirajo ljudje iz drugih krajev. Ogromno ljudi prihaja na martinovanje zaradi vina. Sicer pa poteka redno, zbere se skupina "krstitelj" vina, imajo tudi komplet oblačil za t. i. duhovnika, ministrante itd. Obred so prevzeli od Križevcev. »Krst« vina je že prava dramska igra, ki se dogaja po določenem scenariju: duhovnik se mora naučiti besedilo, ki je napisano v cerkvenem duhu, le da vsebuje šaljive izreke. »Krst« se zaključí s t. i. martinovo veselico.

junij ali julij, **nočni turnir v malem nogometu**: (odvija se na igrišču OŠ Bizeljsko) prirejajo ga člani Športnega društva. To so krajevni turnirji manjšega obsega, ki so popestrjeni z glasbo, s hrano in pijačo. Vse priskrbijo člani sami. Turnir si ogleda veliko ljudi iz vse Slovenije.

Ostale prireditve, ki sicer ne sodijo v koledar prireditev, so pa del bizeljskega družabnega dogajanja:

- veselice ob otvoritvi razstav, kot je to bila Razstava naravne in kulturne dediščine,
- veselice lokalnega značaja (ki jih organizirajo različna društva in ponavadi potekajo na dvorišču gostilne Šekoranja),
- veselice in praznovanja v okviru OŠ Bizeljsko (ki se ponavadi odvijajo v telovadnici ali igrišču šole - čez vse leto).

Pri tem je vredno omeniti tudi praznik bizeljskih vin, ki je potekla v prostorih Zadrúžnega doma. Bistvo tega praznika je bilo ocenjevanje vin, podeljene so bile tudi nagrade, včasih je trajal tudi po tri dni. Krožil je po treh različnih krajih, Čatežu, Kostanjevici in Bizeljskem. Zadnja leta je potekal le na Bizeljskem, zaradi česar naj bi postal tudi manj zanimiv. Vina je ocenjevala komisija strokovnjakov iz Maribora, Ljubljane ... Praznik se je zaključil z veselico. Vsako leto je izšla tudi knjižica, v kateri so bili objavljeni rezultati ocenjevanja. Ta praznik je bil zadnjič prirejen leta 1999.

Že razvita turistična ponudba

Turistično-gostinska ponudba

Zgibanka z naslovom Bizeljsko, ki jo je leta 1998 izdalo Turistično društvo Bizeljsko, vsebuje turistično-gostinsko ponudbo, h kateri prispevajo večinoma lastniki vinskih

Nadaljevanje etno-piknika, Pilštanj, 13.7.2000

kleti in repnic:

- vinska klet Pinterič,
- gostilna Šekoranja,
- okrepčevalnica in klet "Prinela",
- vinogradniško-vinarska kmetija Kovačič "Blaževa gorca",
- turistična kmetija Balon "Bela gorca",
- etnografska zbirka Sušnik Marije,
- vinogradništvo "Grabén" J. M. Šekoranja,
- domačija Jožice in Martina Najger,
- domačija Požar,
- klet penin Istenič,
- gostilna Kocjan,
- vinska klet "Nujec",
- vinska klet Antona Balona,
- domačija Pristolič-Gregl,
- vinska klet "Pr Mrazi",
- izletniška kmetija "Vinski hram Berkovič".

Znamenitosti

Znamenitosti Bizeljskega, poleg prej naštetih vinskih kleti in repnic ter etnografske zbirke, ki so jih poznali informatorji in katere naj bi po njihovem bile vredne, da jih vključijo v turistično ponudbo, so še:

- **kopališče** ob Sotli v Gregovcih, imenovano tudi Rio Grande ponuja poleg plaže in kopanja tudi urejeno gostinsko ponudbo, nogometno igrišče in igrišče za odbojko. Tam se zbira predvsem mladina, tudi s Hrvaške. Ob vikendih so razne prireditve, na tem mestu so organizirani tudi sindikalni izleti, potekajo športni izleti in pikniki.
- **najdebelejši hrast** v Sloveniji: tu naj bi

bile organizirane veselice (avgusta), ki se jih udeleži okoliško prebivalstvo, pa tudi obiskovalci s Hrvaške.

Kelharjev ribnik, ki je precej obiskan. Sem hodijo družine, ki si same ulovijo ribe in si jih tudi spečejo na žaru. Lastnik je vključen v lovsko društvo, zato tja hodijo tudi "jagri". Tudi sindikat organizira piknike. RIBE, ki so tu na izbiro, so: postrv, krap, amur, linj, klen in tolstolobik. Pri tem se pojavlja problem kraje.

- **Bizeljski grad** (trenutno v adaptaciji)
- **»Lusthaus«** (ki je lepa razgledna točka med vinogradi)

Potencialna turistična ponudba

Za možnost, sicer v povojih, se je izkazal **verski turizem**, saj je na Bizeljskem v letih 1821-1825 služboval Anton M. Slomšek, ki je tam spesnil tudi znamenito pesem En hribček bom kupil, bom trte sadil ...

Branka Kovačič je že organizirala **Slomškovo pot** (23. 10. 1999). Šlo je za pešpot, ki se je začela pri cerkvi svetega Lovrenca in končala v Olimju (pot je bila dolga 35 kilometrov). Ob poti so postavili tudi znake, da se ne bi kdo izgubil. Med potjo so bile postojanke, kjer so se popotniki lahko okrepčali. Imeli so tudi vodiča, ki je vozil pred njimi, v sredini je bila zdravstvena služba, zadnji avto pa je nadzoroval. Na sredi poti jih je čakal avtobus, ki je starejše, ki jim je bila pot preveč naporna, odpeljal na cilj v Olimje, kjer je bila zaključna maša in slavnostni govor župnika. Pohoda se je udeležilo 400 ljudi; povabili so planince, tabornike,

prebivalstvo celotne občine in sosednjih krajev, tudi s Hrvaške. Ponovili naj bi ga leta 2000.

Pripravljenost na turiste

Pripravljenost na razvoj turizma se vidi med drugim tudi po *kažipotih* in znakih na cestah, ki usmerjajo po turistični ponudbi. Ena izmed najbolj vidnih in pomembnih oznak je gotovo znak vinske ceste, ki označuje bizeljsko-sremiški okoliš in povezuje bizeljsko vinorodno območje s sosednjimi vinorodnimi kraji, kot so Pišce in Sromlje, ter pokrajino od Sremiča do Sevnice.

Zemljevid turistične ponudbe je postavljen na steni neke stavbe (blizu gostilne Šekoranja, kjer bi lahko rekli, da je središče dogajanja in neredko se tam srečujejo razni politiki).

Etnografsko zbirko, repnice in vinske kleti označujejo *table*.

Informatorji so posebej poudarili, da kraju manjka *turistični informativni center*. Najbližji se nahaja v Čatežu, s katerim pa niso vzpostavili primerne komunikacije. Ta bi jim sicer omogočila sodelovanje na področju turizma (turisti, ki bi bili na oddihu v Čatežu, bi lahko obiskali tudi Bizeljsko in njegovo turistično ponudbo).

Turizem - promocija, ovire, rešitve

Za promocijo kraja je bilo kar nekaj narejenega. Člani turističnega društva Bizeljsko, na primer, so se *udeležili sejma Alpe-Adria* in za to priložnost pripravili prospekte. Sicer pa ob raznih prireditvah naredijo letake in vabila. Pomembno vlogo pri promociji imajo tudi tisti Bizeljčani, ki delajo drugje po Sloveniji in s pripovedovanjem o svojem rodnem kraju potrjujejo rek Dober glas seže v deveto vas, kot se je izrazila ena od informatork.

Skoraj vsem informatorjem sta se zdeli največji oviri pri razvijanju turizma na tem območju *neenotnost* med ljudmi in majhnost kraja. Nekateri so s slednjim mislili zaplankanost ljudi, drugi pa premajhno turistično ponudbo (primerno za enodnevni turizem).

Za ključno se je izkazala stopnja turistične ponudbe, ki narekuje tudi "vrsto" turistov; to je tiste, ki so pripravljeni seči tudi globlje v žep, ali pa tiste, ki ponudijo preprosto premalo denarja. Za turistično ponudbo (turizem na kmetiji) moraš po mnenju informatorjev imeti primerno kmetijo, za kar pa je potrebna investicija.

Kot zelo pomembno se je pokazalo, da ni *strokovne službe* in strokovnjakov, ki bi omogočili, da bi nastopili skupaj kot regija. Tega sicer krajevna skupnost ne more

narediti, lahko pa zato Kozjanski park s pomočjo občine. Povezava naj bi bila mogoča, vendar pa potrebujejo nekoga, ki bi dal pravilno iniciativo - ta bi morala ustrezati enim in drugim.

Med posamezniki, ki so vključeni v tamkajšnja društva, se prepletajo razne ideje, ki pa zaenkrat še niso dobile prostora v materialnem svetu.

Rezultati tabora

Začetni namen tabora, raziskati potencialne možnosti za razvoj turizma na Bizeljskem skozi prireditve, je izpolnil del svojega poslanstva, in sicer tako, da so nakazani obrisi, v katero smer teče perspektiva tega kraja, vsaj v zvezi z družabnim življenjem.

Zaradi časovne stiske je popis koledarja prireditev nekoliko pomanjkljiv, je pa zato ustvarjen temelj za nadaljnjo raziskavo na tem področju. Namen, raziskati povezavo tradicije in inovacije ter njuno prepletanje skozi prireditve, ni dosegel svojega cilja (zaradi časovne omejitve in prevelikega obsega raziskave). Se pa je zato pokazalo, da so *tradicijo nekoč sestavljale prireditve, ki so se dogajale skoraj izključno ob delu v vinogradu*, saj so si ga z druženjem gotovo olajšali. Danes, ko je že kar nekaj časa na pohodu tehnologija, ki zelo poenostavi delo, so počasi izginile tudi te sestavine družbenega življenja, kar pa je zato prineslo nove »družbene razsežnosti«.

Ljubiteljska kultura

Za »razvojnika« - tistega, ki se ukvarja s projektiranjem razvoja, ni večje more, kot je brezbriznost njegovih sodelavcev. Zdi se, da je apatija včasih hujša kot odpor, saj slednji pomeni vsaj minimalno komunikacijo (argumente!), brezbriznost pa še tega ne. Razvojnikeve ideje se v takem vzdušju izgubljajo, »podjetje« tone ali pa se prestrukturira. Če pa išče turistične potenciale ruralnega območja, potem je enako morast odgovor ta, da si ljudje turizma pravzaprav sploh ne želijo. Kultura, šport, pohodništvo ter druge oblike društvenega življenja so *prostočasne kolektivne sprostitve*, ne pa tržni konstrukt, ki ga sami najpogosteje povezujejo z obremenitvami njihovega okolja in življenjskega stila zaradi morebitnega (pre)velikega števila obiskovalcev.

Kulturni antropolog lahko po mojem mnenju iz tega potegne takle zaključek: lokalna kultura naj ostane in mora ostati takšna kot je, organizacijska paradigma se mora spremeniti na ravni superstruktur.

Nasprotna smer namreč sproti zabiše tisto, kar etnologi prepoznamo kot lokalno in tradicionalno. Zato usode »ljudstva« ne bi smeli kar tako prepustiti sistemskim razvojnikom, ampak se vključujemo v razprave kot *ljudski poslanci*. Idealistično, vem, a vsekakor bolje kot zapiranje pred dogajanjem ali jadikovanje.

Domačini torej prakticirajo družbenosti predvsem v svojem prostem času, le peščica si to družabnost vzame za svoj poklic, s katerim mora preživeti svojo družino in po možnosti tudi kaj prihraniti (gostilničarji, glasbeniki, oglaševalci, obrtniki). Ljubiteljsko združevanje ima s podjetniškega, tržnega in z razvojnega vidika predvsem to slabost, da dokaj hitro doseže *klimaks* - vrhno točko zadovoljitve motivov, in da v osnovi ni nagnjeno k progresivni akumulaciji znanj in kapitala. Iz domačih, slovenskih izkušenj vemo, kako malo je pravzaprav prepoznavnih lokalnih turističnih izdelkov. In kjer so, za njimi gotovo stoji ekonomski interes posameznika ali skupine - čudeži so redki. Ljubiteljsko kulturo moramo potemtakem nujno nadgraditi s profesionaliziranimi interesnimi skupinami, ki po eni strani ljubiteljsko kulturo razbremenijo tržnih pritiskov, po drugi strani pa skrbijo za promocijo in prepoznavnost lokalnih specifik.

Razmerje med *ljubiteljsko in poklicno* (kulturno) dejavnostjo lahko formuliramo kot razmerje med *prostočasno* aktivnostjo na eni strani in *delovno* aktivnostjo na drugi. Princip kolektivnosti je v prvem primeru *solidarnost*, v drugem pa poslovno *partnerstvo*. Cilj kulturnih dejavnosti je pri ljubiteljsstvu *druženje*, pri profesionalcih pa *trženje*.

Parkovne, občinske in državne superstrukture so tiste, ki v našem primeru določajo gospodarske pogoje delovanja profesionalnih in ljubiteljskih kulturnih, obrtnih in drugih skupin. Parkovno upravo bi po načelu družbene hierarhije, kot jo razume država, sicer lahko prav tako prištevali v sfero civilne družbe, vendar ker deluje kot norma na omejenem območju, temu ni tako. In prav zato, ker temu ni tako, je vodstvo Kozjanskega regijskega parka potrebovalo našo pomoč pri stiku z domačini in pri evidentiranju njihovih kulturnih praks. Antropologija naj bo nevtralna.

Park ne more popolnoma prevzeti civilnodružbene iniciative, ampak lahko s svojo pravno in finančno politiko zgolj usmerja in nagraduje tiste dejavnosti, ki se ujemajo s konceptom trajnostnega razvoja. Pri tem je odločilen zagon privatnega

podjetniškega sektorja, kar lahko park doseže z natečajmi, s koncesijami in podobnim.

Redefinicija geografskega in antropološkega prostora

Eno najbolj zanimivih, za domačine pa najbolj dramatičnih dejstev ob uveljavljanju parkovne politike je tako imenovana *redefinicija lokalnega prostora*. Spremenjena ekonomska in politična paradigma, nastala zaradi logike konkurenčnih družb in gospodarstev v metropolah, periferijam zdaj naenkrat vsiljuje nove, bolj zdrave in trajnostne rabe prostora. Domačinom taka naglica pušča bolj malo izbire in časa, da bi se prilagodili. Ti kljub precejšnjim preteklim vlaganjem v kultivacijo bivalnega okolja in v lastno gospodarsko rentabilnost naenkrat postanejo motnja v novem sistemu nacionalne in globalne ekonomije, ki je njihovem ohranjenemu okolju zdaj namenila vzvišeno zgodovinsko poslanstvo. Ni treba posebej poudarjati, da so parki smiselni le v razmerju do urbanih centrov: tradicionalno ruralno gospodarstvo je tako ali tako od nekdanj bilo bolj ekološko kot tisto v mestih. Vendar direktive vedno prihajajo iz mest in države (centrov moči), ki si poleg zaščite območja obetajo nova delovna mesta in proračunske koristi; *mesto* potrebuje tudi prostor za počitek in prosti čas. *Periferija* je s centrom v trpnem odnosu: center je periferijo vedno parceliral, vodil od fiziokratizma k merkantilizmu, zdaj pa od nje zahteva hitri zasuk k naravovarstvenemu gospodarstvu-turizmu. Vendar domačini kljub vsemu niso povsem nedovzetni za parkovni razvoj, če le v njegovih načrtih najdejo dovolj zadovoljivih odgovorov na vprašanje *Kaj imamo mi od tega?* Tukaj se potem pokaže vsa spretnost parkovne argumentacije in vodenja. Domačine namreč ne zanimajo najprej okoljevarstveni koncepti, temveč seznam pragmatičnih koristi, ki so jih lahko deležni zaradi redefinicije prostora: nova *delovna mesta* (profesionalizacija), obnavljanje in dograjevanje *infrastrukture*, motiviranje *mladih* (omejevanje bega možganov), dodatna sredstva za *socialne programe* in *štipendiranje*, *vključevanje turistov* v gospodarska dela (poceni delovna sila, prodaja proizvodov), razvoj *storitvenih dejavnosti* (gostinstvo, prenočišča, vodništvo), *rokodelstvo* (spominkarstvo). Parkovna uprava je v njihovih očeh lahko koristna tudi, če za njih posreduje pri pridobivanju finančna sredstva za *obnovo domačij* in zagon drugih projektov ter jim

hkrati ponudi *družabne prostore*. Domačini so torej hočeš nočeš enakovreden sogovornik vodstva zaščitene območja. Turizem so ljudje.¹⁰ Kdo so obiskovalci? Kakšni so njihovi motivi?

Aplikativna antropologija na zaščitene območjih (AAZO) se torej giblje v konceptualnem prostoru med *biologijo*, *ekonomijo*, *politiko* in njenimi *notranjimi* paradigmatičnimi (kadrovskimi in znanstvenimi) inercijami ali spremembami stroke. Novost redefinicije prostora se kaže tudi v tem, da se ljudje z južnega dela Kozjanskega regijskega parka, imenovanega Bizeljsko, ne čutijo pripadniki Kozjanskega in poimenovanje parka razumejo kot neke vrste napad na regionalno identiteto. Južni del se čuti odrinjenega tudi zato, ker je uprava parka na Kozjanskem, v Podsredi, kjer poteka večina izobraževalnih in promocijskih aktivnosti.

Med prednostne naloge upravljanja in turističnega razvoja parka (poleg izbire primernejšega imena, ki ne bo preferiral samo njegovega severnega dela) štejem še logistično, komunalno in informacijsko *mreženje* ter permanentno *izobraževanje* (pedagogika in didaktika). Ljudje z enega konca parka ne vedo, *kaj* se dogaja na drugem koncu, *kaj* šele, da bi vedeli, *kdo* to počne. Tega o dogajanju na področju zaščitene območja ne vedo niti tisti, ki bi to po svojem poslanstvu morali vedeti: turistični delavci in turistični informacijski centri. Dokaz več, da sta mreženje in podjetniška iniciativa nujni.

Nadaljevanje leta 2001

V letu 2000 smo raziskovali družabništvo na območju Kozjanskega in Bizeljskega. Družabna kultura se vizualizira s prireditvami, formalizira pa skozi kulturna, športna, turistična in druga društva

(institucije). Raven družabništva je hkrati odsev ravni civilnodružbene sfere Kozjanskega.

Vendar civilne družbe, ki naj bo v končni fazi sposobna prevzeti nekatere turistične projekte na zaščitene območju, ne najdemo samo v obliki ljubiteljskih kulturnih in turističnih dejavnosti, temveč tudi na področju dobičkonosnih dejavnosti, kot so gostinstvo, rokodelstvo, vodništvo, podjetništvo in podobne. Kulturnih programov namreč ni mogoče zaganjati brez ekonomskega ozadja, zato smo v letu 2001 pozornost usmeriti v del mreže obstoječih dobičkonosnih dejavnosti na Kozjanskem.

V želji, da bi a) evidentirali prehrabeno kulturo na območju Kozjanskega regijskega parka; b) prehrabeno kulturo preoblikovali v kulinarčne in gostinske prepoznave proizvode in c) izdelali priročni preučevalni model za druga slovenska zaščitena območja – se je skupina petih študentov in študentk v času od 8. do 14. julija 2001 ukvarjala s *prehrabeno in gostinsko kulturo na Kozjanskem*. Prepoznavanje tradicionalne kulinarike je ena od osnovnih kategorij sodobnega turizma, še posebno domačijskega, ki je na področju KRP potreben in zaželen. Leto prej se je pokazalo, da je zavest domačinov, gostincev in drugih turističnih delavcev glede prehrabene kulture na zaščitene območju izredno nizka, s tem pa tudi neprepoznava navzen. Študentje so z intervjuji in opazovanjem raziskovali te teme:

1. Nabava, pripravljanje in shranjevanje živil ter hrane

To je materialna mreža kuhinje: od ideje, recepta do nabave, od kuhanja do koša za smeti ali reciklaže. Sem spadajo tudi kašče, skladišča in hladilniki, shrambe, varčevanje, kompost, komunalna oskrba, telekomunikacije in transport ... Pri vsem skupaj sta seveda pomembni tako kvantiteta kot kvaliteta. Recimo, da raziskovalec/ka ne gleda po gostilni, ampak stika po skrivnem svetu kuharja, njegovih pomočnikov/ic in svetu njihove ekonomike.

2. Gostilniška oblačilna kultura

Za razliko od prejšnje tematike, se tale ukvarja z vsemi tremi glavnimi družbenimi skupinami vsake gostilne: kuharji/kuharice - natakarice/natakarji - gostje. Kako se kdo oblači, kaj s tem sporoča in kako je uglasen z drugimi oblačilnimi kodi. Od kod prihajajo oblačila? Vsakdanje in praznično!

3. Vsakdanje in praznične jedi

Nekateri kuhajo bogato, drugi izvirno, tretji sploh ne. Kakšna je politika menija? Kakšen je kompromis med tem, kaj želi ustvariti kuhar/ica in tem, kaj pod dobro hrano pojmujejo gostje in okoliški domačini? Raziskovalec popiše recepte jedi, pijač, sadja in posladkov. Seveda pa mora biti hrana tudi očem prijetna, zato opazuje še bonton oziroma protokol strežbe in uživanja posameznih vrst hrane.

4. Gostilniška arhitektura in notranja oprema

Raziskovalec sestavlja zgodbo o stavbi, njenem urbanem in naravnem okolju. Sestavlja tudi zgodbo o gostilniški opremi in logiki urejanja prostora. Pohištvo, dekoracija, stensko okrasje, pogrinjki ... Materialna kultura je vedno tudi simbol družbenih konsenzov.

5. Kulturno okolje

Gre za vsoto intimnih, sorodniških, civilnodružbenih in gospodarskopoličnih vezi članov gostilniške družine v domačem kraju in v regijskem ali nacionalnem prostoru. Raziskava se sprašuje o tipih in motivih različnih skupin obiskovalcev, o tem, kaj meni gostilničar o njih in nasprotno, o turistični politiki in podobnem. To so tudi pripovedi o tem, kako sta se spoznala ata in mama, kam hodijo na počitnice ... Pod vprašajem je tudi oglaševanje gostilniških storitev in splošna podoba gostilne.

Po načrtih uprave Kozjanskega regijskega parka naj bi celotna ponudba kulturnih, športnih, izobraževalnih in nastanitvenih potencialov pokrajine gravitirala proti centralni parkovni cestni komunikaciji, tako imenovani Via Historica: ta se vije od

Bizeljskega in Bistrice na Sotli, mimo Podsrede do Kozjega. Zato smo našo pozornost usmerili na tri gostišča ob tej poti in jih skušali ovrednotiti glede na zgoraj našete vidike prehrabene in gostilniške kulture. Na osnovi študija treh primerov - *Motela Ribnik* v Kozjem, *Gostilne Pri Martinu* v Podsredi in *Gostišča Šempeter* v Bistrici ob Sotli - smo ugotovili, da:

- imajo različne predstave in mnenja o tem, kako promovirati prehrabeno kulturo Kozjanskega; imajo tudi različna mnenja o smereh razvoja regijskega turizma,
- so izrazito nepovezani in zato kot posamezniki precej izpostavljeni in manj prepoznavni; turistična politika uprave Kozjanskega parka je preveč ekskluzivistična (samopromocijska in usmerjena na grad Podsreda) in zato ne deluje povezovalno in spodbujevalno,
- so pripravljeni investirati na dolgi rok, vendar brez prave regijske strategije (ni prepoznavna),
- izvenregijsko oglaševanje je skorajda ničelno (regija tudi kulinarčno še ni dovolj prepoznavna in samozavestna, četudi tradicija, ki jo je mogoče tržiti, ne bi bila posebej specifična (Kozjansko je del širšega štajerskega območja),
- zaradi neugodne demografske slike Kozjanskega gostilničarji težko najdejo in zaposlijo ustrezno izobraženo gostinsko osebje; premalo je vodenega in dodatnega izobraževanja - javne predstavitve rezultatov etnoloških delavnic so zato nujne,
- se gostilničarji soočajo s podobnimi organizacijskimi težavami glede na splošno regijsko in nacionalno turistično politiko in gostinstva (nesistematičnost, pomanjkljive investicije ...),
- prepoznavnosti oblačilnega videza ne posvečajo skoraj nikakršne pozornosti,
- pod vplivom množične (turistične) kulture in spremljajočih želja gostov preurejajo gostinske lokale in ponudbo prehrane; tradicionalna gostilniška notranja oprema in prehrana se umikata standardizaciji,
- pomemben vir njihovega zaslužka predstavlja pripravljanje malic za delavce krajevnih obrtniških ali tovarniških obratov; kupna moč in prehrabene navade domačinov ne omogočajo, da bi gostilničarji razvijali ponudbo tradicionalne prehrane (to jedo doma), zunanji (slovenski ali mednarodni) turisti pa so slabo seznanjeni s kulinarčnimi »posebnostmi« regije.

Našel sem le nekaj zelo splošnih sklepov, ki jih je mogoče ob branju študentskih terenskih zapiskov dovolj dobro podkrepiti, konkretizirati. Med petdnevno raziskavo smo v omenjenih treh gostiščih posneli tudi 110-120 fotografij, ki dokumentirajo trenutno stanje na terenu.

Raziskava prehrabene in gostilniške kulture Kozjanskega se je zaključila 14. julija 2001, ko smo predstavili *lik idealnega kozjanskega gostilničarja*: idealno podobo smo izdelali na osnovi najustreznejših organizacijskih oblik in kulinarčne ponudbe po mnenju domačinov in po naših (znanstvenih) kriterijih trženja dediščine. Podrobnejšo interpretacijo lika bom predstavil v kateri od prihodnjih števil Glasnika.

Kozjanskim gostincem naj bi idealna podoba pomagala, da bi lažje razumeli filozofijo zaščitenih območij; da bi svojo ponudbo prepoznali in usmerjali znotraj sodobnih turističnih trendov in da bi bila njihova ponudba prepoznavna v nacionalnem in mednarodnem okolju. Turizem kot najbolj prodajna gospodarska panoga na prehodu tisočletja gradi na lokalnih in regionalnih specifikah: ena od teh je prehrana. Seveda pa je gostinstvo le kamenček v celotnem mozaiku bodočega trženja kulturne dediščine na slovenskih zaščitenih območjih.

Viri in literatura:

CENTER ŠOLSKIH IN OBŠOLSKIH dejavnosti na Pilštanju, projektna naloga, računalniški izpis. V: Kozjanski park, 1997-2000. Hranita Kozjanski park in Miha Zakošek.

KOTNIKOV ZBORNIK. Narodopisni zapiski z Gornjegrajskega in Kozjanskega, Celje 1956.

KRAŠOVEC, Jure 1998: Ohcet po stari šegi. Svadbene šege na Kozjanskem v drugi polovici 19. stoletja in še kakšno desetletje kasneje, Celje.

KURET, Niko 1989: Praznično leto Slovencev I., II. Ljubljana.

LIPNIK Jože 1996: Stoji učilna zidana. Pilštanj, Lesično.

MED BOČEM in Bohorjem, 1984. Šentjur pri Celju, Šmarje pri Jelšah.

SIMONIČ Peter 2000: Epistemološka izhodišča etnološkega raziskovalnega tabora Kozjansko 2000. Računalniški izpis, OEiKA FF UL, Maribor.

SOK Jasna 1991: Občina Šmarje pri Jelšah, ETSEO - 20. stoletje. Ljubljana.

ZAKOŠEK, Mihaela Urška 1993: Družina na Pilštanju v drugi polovici 19. stoletja. Diplomaska naloga, Oddelek za zgodovino FF UL, Lesično.

Seznam informatorjev:

Miloš Vovk, Pilštanj 60, r. 1940, kmet

Andrej Kolar, Lesično 1, r. 1947, direktor Esteta

Dragica Planko, Lesično 6, r. 1951, tajnica KS

Dragica Regvat, Pilštanj 14, r. 1917, upokojena zborovodkinja

Jan Brglez, Kozje 83, r. 1947, vodja kadrovske službe Mont Kozje, predsednik PGD Kozje

Jože Hribernik, župnišče Pilštanj, r. 1946, župnik

Marija Zakošek, Pilštanj 22, r. 1920, upokojenka

Marko Lapornik, Lesično 5, r. 1967, lastnik bara Dren

Miha Zakošek, Lesično 69 c, r. 1941, zavaroval. agent

Milan Lapornik, r. 1958, vodja Motela Kozje

Voja Kocman, Lesično 7, r. 1929, upok. trgovska pomočnica

Danica Krofil, Lesično 3, r. 1921, upok. gostilničarka

Slavica Tacer, Gubno 5, r. 1943, kmetica, članica Društva kmetič Ajda

Doroteja Lipej, učiteljica v Dobavi

Marija Sušnik, Pišeška cesta 35, Bizeljsko, r. 1930, kmetijski tehnik in višja upravna šola

Branka Rudolf, Bizeljsko 33, r. 1955, gospodinja (diplomirana politologinja)

Bojan Berkovič, Bizeljsko 33, r. 1954, strojni tehnik

Marija Kelher, Brezovica 31, Bizeljsko, r. 1926, gospodinja

Franc Premelč, Drenovec 14, Bizeljsko (po domače Puhpinter), r. 1922, kmetijski tehnik

Vida Najger, Bukovje 28, Bizeljsko, r. 1958, ravnateljica OŠ Bizeljsko

Lea Babič, Bukovje 6, Bizeljsko, namestnica predsednice Društva kmetič Bizeljsko

Branka Kovačič, Drenovec 17, Bizeljsko

Janez Šekoranja, Bizeljsko, vinogradnik in kletar

Marjanca Ogorevc, oskrbnica Pleteršnikove domačije

Zdenka Djukič, Krajevna skupnost Pišece

Martin Dušič, ravnatelj OŠ Maks Pleteršnik

Tadej Škof, bivši predsednik športnega društva

Antonija Lipar, Zgornje Podgorje 75, predsednica Zveze borcev

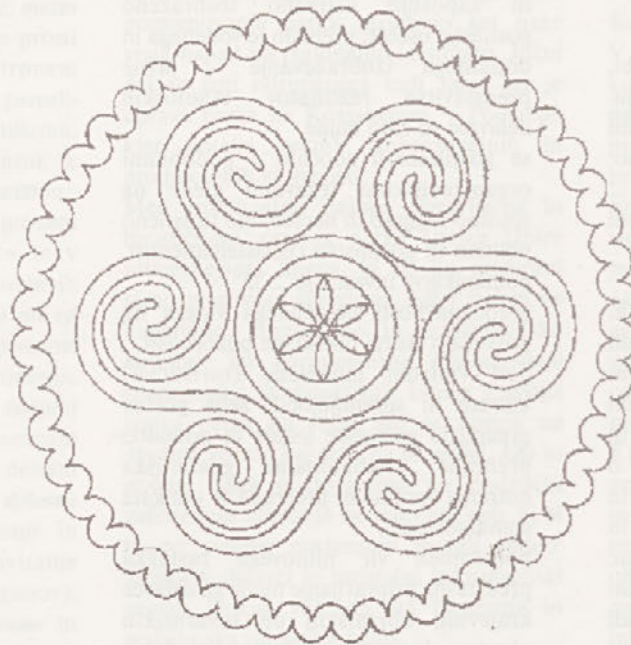
Anica Butkovič, predsednica turističnega društva Pišece

Ivanka Zupančič, Podgorje 26, predsednica kulturnega društva Orlica

Jože Omerzel, predsednik gasilskega društva Pišece

Franc Ornik, župnijski urad Pišece, župnik

Martin Luzar, novinar pri Dolenjskem glasu

Predhodna objava/1.03

Tanja Roženberger Šega

FLOSARJI 2001

Ko oblikujejo programe kulturno-zabavnih lokalnih prireditev, organizatorji pogosto črpajo iz bogate kulturne dediščine ter se spogledujejo z raznovrstnimi »etnografskimi« temami. Z njimi so prepletene tudi različne predstavitve krajev, tematske razstave in zbirke, ki obujajo lokalni spomin. Porast tovrstnih projektov opazamo še posebno v zadnjem desetletju, kar je odsev širših družbenopolitičnih sprememb, ki še stopnjujejo iskanje in razodevanje lokalnih identitet. Zaradi popularnosti pa so etnografske teme tudi primerna tržna niša.

Tako je tovrstna vsebina mnogokrat izrabljena za povsem druge namene, bodisi zavoljo dobička ali zgolj prestiža v neformalnem tekmovanju med različnimi kraji. Ob tem se dediščini pogosto dela škoda in mnogokrat bi bilo bolje, da »se jo pusti na miru«.

Tudi kustosi v lokalnih muzejih zaznavamo vedno več pobud in prošenj, želja s terena. Povečuje se število lokalnih zbirk, ki so največkrat etnografske oziroma domoznanske. Seveda moramo kot kustosi – varuhi – tovrstne pobude »s terena« obravnavati z vso resnostjo in s polno strokovno močjo. A tu ima zgodba tudi drugo plat. Zaradi povečanega obsega dela se je nemogoče odzvati povsod, kar pomeni, da mnogo zrelih pobud zavije v napačno smer. Zato bi bilo nujno vzpostavljati tudi nove oblike

Ob snemanju filma o vezanju splava, Ljubno, avgust 2001. Foto: Tanja R. Šega

samostojnega in individualnega opravljanja javne službe na področju muzealstva. Zakon o varstvu kulturne dediščine to omogoča, za resnično izvajanje pa bi bilo treba opredeliti še precej podrobnosti. Upajmo, da se to ne bo zgodilo prepozno.

Pobuda iz Ljubnega

Želja in pobuda o urejeni in dokumentirani zbirki ter razstavi na temo splavarjenja v

Zgornji Savinjski dolini je vzknila tudi med kraji Ljubnega. Najbolj prepoznavne identitete Zgornje Savinjske doline z večstoletno tradicijo se kraji dobro zavedajo in na »tej blagovni znamki« gradijo tudi svojo vsakoletno osrednjo kulturno-zabavno poletno prireditev Flosarski bal na Ljubnem, ki je letos praznovala že 41. obletnico. Želja po razstavi je med kraji tla že nekaj let, nekako »muditi« pa se je

Ekipa na terenu, Ljubno, avgust 2001.

pričelo v letošnjem letu, ko je Občina Ljubno (županja ga. Anka Rakun) kot naročnik sprejela projekt pod svoje okrilje. Povodov za tako vneto je poleg spoštovanja bogate dediščine splavarjenja ter splošne usmeritve v intenzivnejše iskanje in manifestacije lokalnih identitet kar precej, tudi to, da se je v bližnjem Nazarju osnoval gozdarski in lesarski muzej.

Priprava razstave na terenu, izven matične muzejske stavbe, zahteva poseben pristop. Oblikovali smo ustvarjalno skupino za pripravo razstave, ki smo jo sestavljali vodja projekta Vojko Strahovnik, katerega osnovno delo je bilo predvsem organizacija in koordinacija del, povezava izvajalcev in naročnikov, usklajevanje naročil ter gradbeni nadzor, saj je hkrati potekala tudi delna obnova hiše oziroma razstavnih prostorov; arhitekt Dušan Kramberger, ki je pripravil prostorsko in oblikovno zasnovo razstave (idejni projekt), načrt postavitve, projektne rešitve razstavne opreme z opisom in izhodišča za grafično opremo razstave; ter avtorica razstave (avtorica članka), ki je oblikovala in dokumentirala flosarsko zbirko, pripravila muzeološki scenarij njene predstavitev ter vsebinsko postavila razstavo.

Prva faza - zbiranje gradiva na terenu

Prvo fazo mojega dela je poleg pregleda osnovne literature, izmed katere moram omeniti knjigo dr. Angelosa Baša Savinjski splavarji, obsegalo načrtno zbiranje gradiva in postopno oblikovanje flosarske zbirke. Evidentiranje, inventariziranje prevzetega materiala, ureditev primerne prostora za hranjenje predmetov, skrb za obnovo in

zaščito predmetov ter zbiranje in urejanje ustnih virov, so zapolnjevali moje terensko delo. Raziskava je bila torej popolnoma namenskega tipa s ciljem - razstavljena flosarska zbirka na Ljubnem. Urejena zbirka obsega 75 predmetov ter več kot sto enot fotografskega materiala, na video (format beta) pa je posnetih pet daljših razgovorov s še živečimi flosarji, z njihovimi potomci ter ženami. Tako zbrano in urejeno gradivo sem uporabila kot osnovo za oblikovanje muzeološkega scenarija flosarske zbirke.

Druga faza - vsebinsko oblikovanje razstave

Na podlagi zbranega gradiva sem vsebinsko razstavo razdelila na dva sklopa. Obširnejši sklop z naslovom Flosarski kruh obsega teme o življenju in liku splavarja, njegovi noši in opremi, o vsakdanjiku na splavu in življenju doma, trgovini z lesom in o zaslužku, ki ga je to delo prinašalo, o splavarski poti ter njenih glavnih postojankah. V drugem sklopu razstave z naslovom Flos je Savinji kos je zajeta tehnična dediščina splavarjenja - izdelava splava, različne vrste plovil ter njihovi posamezni elementi.

Tretja faza dela - vizualizacija obravnavane teme

Glede na to, da predmeti, ki sem jih zbrala na terenu, nimajo dovolj izpovedne moči, je predmetno gradivo na razstavi podrejeno mediju besede in slike. Vizualizacija razstave temelji na personifikaciji obravnavane teme, saj razstavo gradijo informatorji s svojimi življenjskimi izpovedmi, spomini in izjavami. Takšen pristop je pogojeval tudi

časovni okvir razstave, in sicer obdobje, ki se ga ljudje še spominjajo. Na razstavi ni arhivskega gradiva oziroma kasnejših obdobij. Vsi teksti na razstavi so zapisani v prvi osebi kot izseki iz dokumentiranih pripovedi informatorjev, z izjemo uvodne legende ter treh krajših vmesnih legend. Celotna razstava obsega enajst panojev oziroma vitrin, vsak pano predstavlja določeno zaokroženo celoto, ima svoj naslov, ki je ilustriran z najizrazitejšo in najpovednejšo izjavo informatorja. Podajam nekaj primerov.

Lik splavarja

(izjava) *Flosar je moral biti poštenjak, stoprocenten človek, neustrašen in železne volje!*

Splavarske pesmi

(izjava) *To je ena taka viža, moj oče je še pel, se je pela, jaz pa se ne spomnim več melodije.*

Zaslužek

(izjava) *Lahko si si kupil kravo, ko si prišel domov.*

Splavarski gospodarji

(izjava) *Star oče je imel dve žagi, oče eno, jaz pa nobeno, samo motorko potem kasneje.*

Splavarska pot

(izjava) *Glavni sta bili spomladanska in jesenska sezona, vmes je bila »mrtva voda«.*

Tudi preostalo besedilo na panoju je sestavljeno iz niza osebnih izjav, ki dopolnjujejo in pojasnjujejo predstavljeno temo na življenjski in atraktiven način. Ob branju izjav lahko vsak obiskovalec vizualizira ali podoživlja in se spominja predstavljenih dogodkov. Kot primer predstavljam tekste treh panojev.

Šege

(naslovna izjava) *Krstili so te ta prvo kar na flosu - na Roglci, če si prvič prišel, so te s palco po riti, sicer nisi smel iti naprej.*

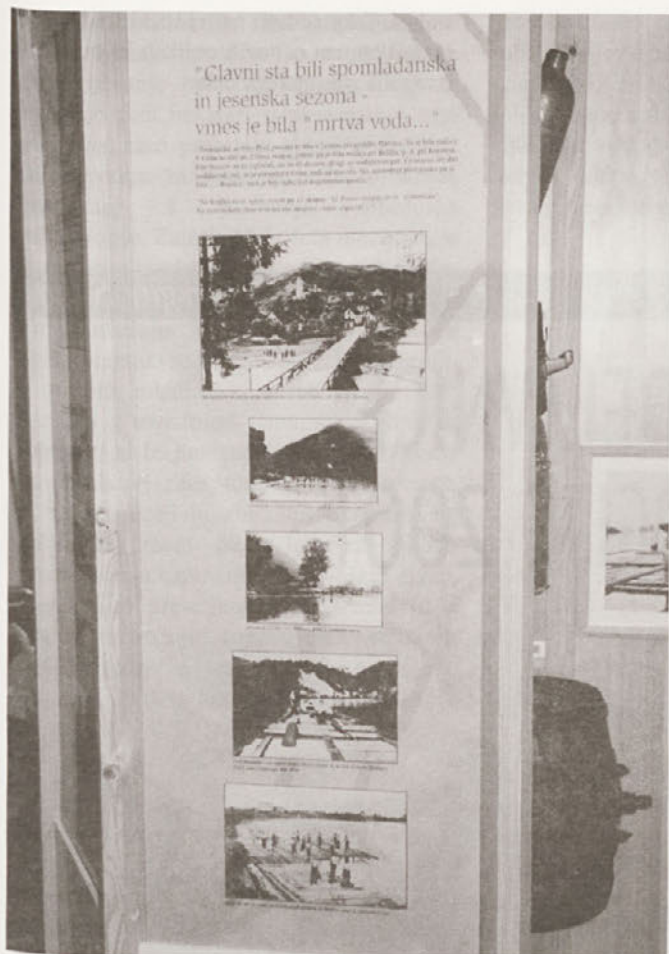
sledi:

Tapravi krst je bil v gostilni. Dobil si eno srajco pa kravato, ki ti ju je kupil boter. V vlogi botra je bil največkrat kar sam gostilničar iz Roglce, ki je imel gostilno takoj za vodo...To ga je stalo par litrov vina...

... *Šveti Miklavž je zavetnik flosarjev. Vedno smo se zaobljubili, da bomo šli k sv. Miklavžu, ko pridemo nazaj. Vedno je bila maša za nas.*

Prehrana in prenočišče

(izjava) *Na flosu je bila koliba, kjer se je spalo in kuhalo, v suši pa je bila spravljen hrana.*

Flosarska zbirka, Ljubno, avgust 2001. Foto: Tanja R. Šega

... Ženske tu ni bilo. Je bilo tako organizirano, da smo šli moški pa smo kuhali ... Ženske so edino kruh spekle v Celju pa prinesle, da smo ga vzeli zraven. Tudi štirideset hlebov kruha. Frišno meso smo sproti kupovali. Radi smo jedli »frišno juho« -- to je goveja juha - hrana, ki je dala kri v žile. Sosed Ropi je kahal bolj juho - nudlce je sam delal. Eden drug je pa bil bolj ribič, smo pa bolj ribe jedli.

Voda za kuhanje se je jemala na levi strani flosa spredaj, stranišče je bilo desno zadaj. Vendar, če je bil en flos pred tabo le kakih 200 metrov...

V Brežicah smo ponavadi dobili vino. Sode smo dobili ali pa jih peljali zraven, pa napolnili, da smo meli .... je blo točno določeno, koliko je za koga, da ne bi bilo kaj narobe...

Življenje doma (izjava) Veseli smo bili, da je ate prišel, ker ga dolgo ni bilo, mama pa še bolj denarja, pol se je pa lažje živelo ...

Kar so prinesli, to so bili vse odpustki : al cukri, žemlice, nogavice ... al pa rute, naglavne

rute. Ker včasih nismo tak oglavi hodili kot zdaj. Vse ženske so bile ovezane, še mlade. Vse je bilo pokrito.

Ta prve svilene nogavice mi je prinesel brat s flosarske poti, to je bilo nekaj posebnega. Ja, tedaj je že do Zagreba peljal. Takle, ko so pa iz Celja hodli nazaj, pa niso nosli. Ali pa kvečjemu kake žemlje ...

Kaka žemlja je bila že kar dosti al pa škrnici »vokcov«, mislim bonbonov. Včasih smo jim rekli »vokci«. Skromno je bilo to vse.

... al pa tudi so prinesli natikače iz Zagreba, s sejma, take malo rožaste, pa je tudi bilo posebno. Najbolj se to spomnim - tiste natikače, ki so jih ženske dobile ali pa firtohe (take plave za delo).

... je na Lubno prišla ena mlada učiteljca pa se zalubla v enega Anzlina (mama ga je poznala, jaz pa ne vem točno). Pa bi se morala poročiti ob vlki gospodnci. Glih takrat je pa rada prišla dobra voda za flos, je blo pa treba iti. In tisti teden je res prišla prava voda. On bi pa moral v Beograd na flos za tri tedne. Pa je bilo: ali se bo oženil ali bo šel na flos? Pa je šel na flos. Sej potem sta se vseeno poročila ...

Poleg panojev in vitrin razstavo dopolnjujeta še projekciji dveh dokumentarnih filmov - z naslovoma Flosarji 2001 (kamera in režija Aleš Šega, montaža Stanko Kostanjevec) in Spomini na flosarjijo (kamera Robi Vodušek in Aleš Šega, montaža Stanko Kostanjevec). Desetminuten film Flosarji 2001 prikazuje vezanje splava in dopolnjuje prikaz splavarjenja z vidika tehniške dediščine. Posneli smo ga v mesecu avgustu, neposredno pred začetkom letošnjega flosarskega bala. V filmu Spomini na flosarjijo so posnete ustne izpovedi posameznikov, ki govore o obravnavani temi. Zaradi obilice posnetega materiala smo razgojore v montaži nekoliko skrajšali (izpuščeni so manj zanimivi in morda tudi nerazumljivi deli) ter tematsko uredili. S kamero »ujetimi« spomini se obiskovalcem razstave tudi v sliki in v prvi osebi predstavljajo nekdanji flosarji, njihove žene in potomci. S svojo prisotnostjo dopolnjujejo in zaokrožajo zgodbo, predstavljeno na panojih. Poudarjeno didaktično točko na razstavi smo oblikovali ob zemljevidu s prikazano splavarsko potjo lubenskih flosarjev. S pritiski na gumb lahko obiskovalci spoznajo

še pritoke Savinje, kraje ob njej ter imena okoliških gora.

Razstavo smo odprli 2. avgusta 2001. Nekatera vprašanja, ki so se mi zastavljala že ob snovanju razstave, pa so prav z njeno otvoritvijo postala še bolj aktualna. Kdo bo za razstavo vsakodnevno skrbel in jo na

pravilen način predstavljal obiskovalcem, kdo bo skrbel za izobraževanje vodičev, kdo pripravljaj in izvajal spremne programe, kakšna bo dodatna muzejska ponudba in kako se bo zbirka predstavljala v medijih? Samo s takšno nadgradnjo dobijo zbirka oziroma razstava in vloženo delo pravi

smisel. Tako se tudi na tej točki srečujem z razmišljanjem o novih oblikah in pobudah izvajanja muzejskega dela.

Strokovni članek/1.04

Tanja Roženberger Šega

OD MUZEJSKE POLETNE DELAVNICE DO MALE ŠOLA MUZEOLOGIJE 2001

Kako pomembne so izkušnje, ki sem jih kot študentka etnologije dobila pri opravljanju študentskih terenskih praks, sem dodobra razumela šele ob rednem delu v muzeju.

Zato je bil eden izmed pomembnejših vzvodov za organiziranje Muzejskih poletnih delavnic prav pedagoški vidik – ponuditi študentom organizirano, kvalitetno terensko in raziskovalno delo. Prijetno, dinamično, tvorno in vedoželjno so izrazi, ki ilustrirajo enotedenski delovni utrip mladih raziskovalcev, ki se pogosto prvič soočajo z metodami terenskega in muzejskega dela, z dokumentacijo ter prezentacijo pridobljenih rezultatov. Šele preverjanje in dopolnjevanje znanj v praksi in pridobivanje izkušenj pomeni boljšo usposobljenost mladih za njihovo delo. Takšna oblika se je izkazala za zelo uspešno tudi s stališča muzeja. Celodnevno enotedensko delo na terenu omogoča, da v sorazmerno kratkem času pridobimo veliko različnega materiala, informacij, dokumentov in tudi predmetov. Prav tako je takšna intenzivna prisotnost tudi nekakšna promocija muzeja in njegovega dela. Muzej stopi izven svojih zidov in deluje na ulici, v delavskem stanovanju, na vrtu ali v lokalnem bifeju – brez odpiralnega časa in brez vstopnin. Osvešča in krepi zavest o kulturni dediščini, saj se tako mnogi informatorji prvič srečajo z muzejem in njegovim poslanstvom. Muzejskih poletnih

"Malošolarji", junij 2001, fototeka MNZC

delavnic Rogatec 93, MPD Rogatec 94, MPD Celje 95&96, MPD Gaberje – delavsko predmestje Celja 97&98, MPD Jožefov hrib 99, MPD Praznični krog 2000 in MPD Rogatec 2000 se je udeležilo več kot 200 mladih raziskovalcev. Delavnicam je vedno sledil tudi zbornik z urejenimi rezultati dela posameznih skupin.

V tem, skorajda desetletnem obdobju organiziranja poletnih raziskovalnih taborov se je ponudba slednjih po Sloveniji močno povečala in obogatila. Aktualnejša pa postajajo – tudi v etnoloških krogih – povpraševanja po nekaterih drugih znanjih. Zato sem se odločila, da v letu 2001 preoblikujem in spremenim program dosedanjega muzejskega poletnega dela in ponudim Malo šolo muzeologije.

Zakaj mala šola muzeologije?

O nujnosti poznavanja znanj, ki jih na svojih plečih nosi muzeologija, skorajda nihče več ne dvomi. Kljub temu, da nimamo posebnega oddelka za študij muzeologije, imamo kustosi kar nekaj možnosti za dopolnjevanje znanj s tega področja. Mednarodna šola muzeologije v Brnu, desetletje občasnih predavanj v sklopu Muzeoforumov, ki jih organizira Slovensko muzejsko društvo, delavnice muzejskega managementa – Mantra, ki potekajo za slovenske muzejce, so le nekatere oblike izobraževanj, ki nudijo novo odpiranje muzejskega sveta. Vendar se vsa zares visoko strokovna ponudba vrti le v krogu

kustosov, medtem ko mladi diplomanti še vedno nimajo prav veliko možnosti za dopolnjevanje tovrstnih znanj. Tega se zavedajo tudi nekateri strokovnjaki s tega področja, zato postajajo aktualna različna prizadevanja za nadgrajevanje in širitev predavanj s področja etnološke muzeologije. Zato je Mala šola muzeologije namenjena predvsem študentom etnologije, kot dopolnilo in poglobljanje predavanj, ki jih poslušajo na fakulteti, bodočim muzealcem, ki se kot kustosi želijo zaposliti v muzeju, mladim, ki se ob svojem delu soočajo s tovrstnimi temami, dijakom 4. letnikov, ki bi jim znanja s tega področja pomagala pri izbiri študijske smeri, in vsem, ki se z muzeji in zbirkami ukvarjajo na ljubiteljski ravni. Nova in sveža oblika posredovanja osnovnih muzeoloških znanj, s sprotim preverjanjem na terenu in v praksi, združuje predavanja priznanih strokovnjakov s tega področja, ogleda muzejev, zbirk in razstav ter praktično delo na terenu.

MŠM 2001

S programom prve šole muzeologije, ki sem ga oblikovala s pomočjo kolegov Jožeta Hudalesa in Aleša Gačnika, sem seznanila tudi Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo v Ljubljani ter Slovensko muzejsko društvo, ki sta mi ponudila moralno podporo. Tokrat so bile predstavljene predvsem temeljne teme iz področja muzeologije. O zgodovini muzejev in etnološki muzejski misli na Slovenskem ter muzejskemu predmetu in njegovi govorici, informacijski strukturi, identiteti in strokovni obdelavi je predaval **mag. Jože Hudales**, predavatelj muzeologije na oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Ljubljani. **Dr. Aleš Gačnik** je v svojih predavanjih spregovoril o osnovah etnološke muzeologije, njenih definicijah, izrazoslovju in metodologiji ter predstavil centre za študij muzeologije v Evropi. Vsebina predavanja **mag. Irene Keršič**, muzejske svetovalke v Slovenskem etnografskem muzeju, se je dotikala etnoloških razstav kot osnovnega medija, s katerim muzej komunicira z obiskovalci. Predstavila je različne vrste razstav, naloge ter proces nastajanja razstave. K predavanjem smo v prvi vrsti povabili tudi **prof. dr. Janeza Bogataja**, ki je zaradi drugih obveznosti žal svoje predavanje odpovedal.

Muzejska poletna delavnica

Mala Šola Muzeologije

Tema:

Etnološka muzeologija,
muzeji in razstave

Celje, 25. - 29. junij 2001

predavanja

dr. Janez Bogataj,
mag. Jože Hudales,
dr. Aleš Gačnik,
mag. Irena Keršič,
Jadran Sterle

ekskurzije

ogledi muzejev, zbirk, razstav

delo na terenu

št. udeležencev 15 - 20 (študenti, dijaki)

prijave in informacije:

Tanja Rozenberger Šega
Muzej novejšje zgodovine Celje
03 4286415 / 041 726 560
tanja.rozenberger@guest.arnes.si

malašola muzeologije
2001

Delo z muzejskimi predmeti, Lipje 29, junij 2001, fototeke MNZC

Udeležencem delavnice smo predstavili tudi nekatere inovativne muzejske projekte – projekt Zbiraj, torej sem in Mitologija Žoharjevega kurenta, razstavi v Pokrajinskem muzeju Ptuj, avtorjev dr. Aleša Gačnika in Stanke Gačnik, ter projekt stalne razstave Živeti v Celju v Muzeju novejšje zgodovine Celje. V praktičnem delu so se poleg ogledov s strokovnim vodstvom avtorjev razstav (Muzej premogovništva Slovenije v Velenju, Etnološka zbirka v Pokrajinskem muzeju Celje, razstava Živeti v Celju v Muzeju novejšje zgodovine Celje) udeleženci preizkusili tudi v projektne delu. Vsaka posamezna skupina je obiskala enega izmed krajev, ki bi želeli kakorkoli obogatiti, nadgraditi in urediti svojo muzejsko-razstavno dejavnost in oblikovati boljšo muzejsko ponudbo.

Z nivojem sporočilnosti muzejskega predmeta se je ukvarjala skupina, ki je dan preživela ob urejanju in dokumentiranju predmetov na domačiji, ki ima status etnološkega spomenika, in sicer na Lipju 29. Ob svojem delu so se ob pomoči predavatelja Jožeta Hudalesa seznanili z muzejskim predmetom, njegovo obdelavo in podali tudi smernice in predloge za muzeološko in programsko oživitev domačije. O občasnih etnoloških razstavi v praksi so razmišljali člani skupine, ki so si ogledali občasnno razstavo Turističnega društva Spodnja Rečica ob Savinji z naslovom Od zibelke do šole ter spregovorili z avtorji razstave in zbiralci predmetov. Razstavna dejavnost Turisti-

čnega društva je vsakoletna, zato si krajani želijo tudi stalnega razstavnega prostora ter stalne zbirke. Poglavitne dileme, s katerimi so se soočili člani skupine, izhajajo iz težav in pomanjkljivosti tovrstnega amaterskega zbirateljstva (hranjenje predmetov po razstavah, izguba predmetov in njihovo razvrstitev, nestrokovno rokovanje s predmeti), hkrati pa so se srečevali z vprašanji, kako strokovno sprejeti in spodbujati primarno željo po ohranjanju kulturne dediščine.

Tretja skupina si je ogledala zbirke v

Gornjem Gradu, s posebnim poudarkom na bogati etnološki zasebni zbirki zbiratelja Janeza Mavriča. Prednosti zbirke so bogastvo gradiva – številčnost, raznovrstnost in izjemnost nekaterih eksponatov, njihova zadovoljiva ohranjenost, ustreznost prostorov, kjer so razstavljeni, ter znana provinienca predmetov. Pomanjkljivosti in nevarnosti so nedorečeni kriteriji zbiralne politike, nestrokovnost in neprimerna varnost in zaščita predmetov, nepopolna dokumentacija predmetov, kolekcijski način razstavljanja in nesistematičnost razstave. Razstava je zgolj prikaz predmetnega gradiva, možno si jo je ogledati le po dogovoru z lastnikom, program komuniciranja z muzejskimi javnostmi ni izdelan, zato muzeju manjka izobraževalna vloga. Kot možnosti izboljšanja so člani navedli nujno povezavo s strokovnjakom, odgovornost zbiratelja, urejen sistem financiranja in boljše povezovanje s šolami in lokalno skupnostjo.

Z nivojem kompleksnega muzeja se je soočila skupina, ki je po vodstvom dr. Aleša Gačnika obiskala Zavod za kulturo Slovenska Bistrica, si ogledala njegove zbirke (med njimi je tudi Arkova etnološka zbirka) in se pogovorila z direktorjem zavoda g. Stanetom Gradišnikom. V analizi zavoda, ki so jo opravili po metodi SWOT, so kot prednosti in priložnosti »muzeja« navedli dovolj prostorov, raznolikost in številčnost zbirke, utečeno in dobro usposobljeno vodniško službo in ugodno lego, tudi s stališča turistične ponudbe Pohorja, kot slabosti pa slabo tehnično opremljenost in nepovezanost zbirke,

»Etmologi okrogle mize«, Lipje 29, junij 2001, fototeke MNZC

neustrezno zaščito in deponiranje predmetov ter njihovo sistematično obdelavo in celostno muzejsko ponudbo. Podarili in aktualizirali so povezovanje ljubiteljskega dela s strokovnim delom, prizadevanji in znanji etnološke muzeologije.

Malo šolo muzeologije smo zaokrožili z javno predstavitvijo omenjenih projektov ter podelitvijo potrdil udeležencem. Prejeli so jih Urška Dolenc, Katja Dolinar, Anja Serec, Jasna Simoneta, Alenka Čas, Dan Podjed, Nataša Jager, Katja Jerman. Meta Kordiš, Darja Kranjc, Lea Kužnik, Mojca Novak in Natalija Marovt.

Vizija

Dolgoročna vizija Male šole muzeologije je vsekakor izpopolnjevanje programov na področju izobraževanja muzeologije, njihovo dopolnjevanje z nekaterimi univerzitetnimi programi oziroma programi višjih in visokih šol, sodelovanje pri projektih s podobno vsebino, čvrsto strokovno mednarodno sodelovanje in splošno spoznavanje s kulturno dediščino in krepitev zavesti o njej, prilagajanje potrebam in povpraševanju na terenu in praksi. Na zadnji poudarek želim navezati potrebo po aktualnem in nujnem izobraževanju v krogih »ljubiteljskega muzejstva« oziroma lastnikov (zasebni zbiratelji, različna kulturna društva in lokalne skupnosti) različnih etnoloških, etnografskih in sorodnih zbirk ter razstav. Prav etnoloških/etnografskih muzejev in zbirk je na terenu največ, kar potrjuje, da je razvoj etnološke muzeologije in njene specifične metode nujen. Aktualnost teme potrjuje tudi smelo zastavljen projekt Slovenskega etnografskega muzeja in Slovenskega etnološkega društva z naslovom *Evidentiranje neobdelanih in neobjavljenih etnoloških in sorodnih zbirk, ki se hranijo izven pristojnih muzejskih zbirk* ter oblikovanje priročnika z osnovnimi navodili za pravilno ravnanje z etnološko premično dediščino. S tako zbranim gradivom bomo dosegli pregled nad tovrstnimi zbirkami, še vedno pa so odprta vprašanja strokovne obdelave teh zbirk, ustrezne muzejske ponudbe ter nujnosti trajnega medsebojnega sodelovanja, vsaj na svetovalnem nivoju.

Prav gotovo vsi stremimo k vsestranski kvalitetni etnološki ponudbi, zato menim, da je razmišljanje o določenih oblikah izobraževanja tudi med »nemuzejci« več kot primerno. Zato naj bi eden izmed programov prihodnje šole obsegal ravno

vsebine, s katerimi bi udeleženci dobili vpogled v slovenski muzejski prostor in osvojili osnove ravnanja z muzejskimi predmeti.

Strokovni članek/1.04

dr. Ivanka Počkar

"VLJUDNO VABLJENI – NIČ SILJENI"*

IVA STIPLOVŠEK (1904–2001)

Doživela je skoraj celo 20. stoletje, pol od tega v muzeju. Že častitljiva leta, visoka starost, ki jo je dočakala, so nekaj posebnega. Da pa so bila njena obdarjena s trdnim zdravjem in aktivnim načinom življenja, v katerem je bilo neskončno veliko prostora za vedoželjne, je nekaj izjemnega.

Neprekinjeno, skoraj petdeset let svojega življenja je delala v muzeju – kdo od nas, muzejskih delavcev, se bo lahko kdaj primerjal z njo? Do konca življenja je imela bister um in izreden spomin, do zadnjega trenutka je ohranila zanimanje za dogajanje v svetu, doma in v osebnem življenju sogovornika. Nadvse pozorno je spremljala dogajanja v muzeju. Tudi zadnja štiri leta, ki jih je preživela doma, so ji bile zelo ljube novice o uspešnem delu vsakogar in o muzeju, kamor je hudomušno znala vabiti na prireditve in ogled z besedami "Vljudno vabljeni – nič siljeni".

Iva Stiplovšek je bila rojena 8. aprila leta 1904 v Cerknici v družini trgovca Ivana Lavriča. Po očetu (Ivanu Nepomuku) je dobila krstno ime Ivana, kot otroka so jo klicali Ivanka, v (nemški) meščanski šoli Johana, kasneje pa na kratko Iva. V pogovoru je vedno našla prostor za hudomušnost in o izvoru svojega imena znala reči: "Iva, iz Ivanka, iz Johana, iz 'Janez Nepomuk, ki je skoču v vodo smuk'". Osnovno šolo je od leta 1910 do leta 1914 obiskovala v rojstnem kraju. Meščansko šolo je končala leta 1919 v Škofji Loki, gimnazijo leta 1925 v Ljubljani, nato je nadaljevala študij Obče in umetnostne zgodovine na Filozofski fakulteti v Ljubljani do ukinitve leta 1928.

Iva Stiplovšek na razstavi preslic v Etnografskem muzeju v Zagrebu decembra leta 1984 med strokovno ekskurzijo delavcev Posavskega muzeja Brežice. Foto: I. Počkar.

V Krškem, kamor se je preselila po poroki s slikarjem Franjom Stiplovškom, je od leta 1930 do 1945 delala kot administratorka in knjigovodkinja v veletrgovini Ruperta Engelsbergerja. Že pred drugo vojno je delovala kot članica muzejskega društva v tedanjem okraju Brežice in Krško.

V prvem letu, 1949, je bila v Posavskem muzeju zaposlena kot laborantka, z odločbo Okrajnega izvršnega LO Krško je od leta 1950 v muzeju opravljala delo kustosinje, po upokojitvi pa je delala kot pogodbeni sodelavka vse do marca leta 1996.

Ob možu, slikarju Franju Stiplovšku, je bila prisotna pri rojstvu prve muzejske zbirke v Posavju. Kot članica muzejskega društva je bila vsestransko dejavna in je sodelovala pri zbiranju ter dokumentiranju gradiva, kar je omogočilo postavitev prvega lokalnega muzeja v Krškem leta 1940. Muzejsko društvo je v začetku druge svetovne vojne z delom prenehalo. Zbirko so med vojno prestavili v Valvasorjevo hišo in okupator si je prizadeval urediti okrajni muzej, ki bi

vsestransko prikazoval, dokazoval ter utemeljeval nemštvo na našem ozemlju.

Po vojni, leta 1949, ko je mestna občina Brežice namenila grajsko stavbo z nekaj prostori muzeju, je bila Iva Stiplovšek med tistimi, ki so zasnovali muzejsko zbirko in jo v juniju 1949 uspeli odpreti za javnost. Od leta 1949 do 1996 je neprekinjeno delovala v Posavskem muzeju Brežice kot muzejska pedagoginja, neutrudno, brez letnih in bolniških dopustov.

Lavričeva družina je štela sedem otrok in vsi, pet deklet in dva fanta, so se učili igrati na inštrument. Doma so imeli klavir, klarinet, violino in citre, kasneje še stričev harmonij. Iva se je učila klavir, Janez, starejši sin, se je namesto s trgovino, kot si je zamislil oče, raje ukvarjal z glasbo. Igral je harmoniko (tudi poučeval rojaka Borisa in Marjana Kralja) in bil med drugo vojno harmonikar v 14. diviziji. Tudi za Ivo je imel oče poklicno željo – postala naj bi farmacevtka v lekarni, ki bi jo odprli ob družinski trgovini. Vendar se je obrnilo

Rojstna hiša Ive Stiplovšek v Cerknici pred drugo svetovno vojno. Lavričevi so imeli hišo na trgu, v "taboru", tako da so pri odprtih oknih lahko slišali mašo iz cerkve. Foto: Arhiv Posavskega muzeja Brežice.

drugače. Trgovčevi hčeri iz Cerknice se je že v zgodnjem otroštvu ponudila sopotnica na življenjski poti – ljubezen do umetnosti in kulture sploh. Mnogo kasneje je študirala umetnostno zgodovino in se poročila s slikarjem.

Mati Ana je bila ena od štirih sestrah iz premožne družine Rogelj, doma iz Préserja (Žalostna gora) pri Prévalju pod Krimom. Oče je bil rojeni Ložan, iz družine z majhno kmetijo. Za trgovca se je učil v Sodražici, prišel v Cerknico kot "komi", nato pa napredoval in šel na svoje. Lavričevi so imeli hišo na trgu, v "taboru", izven njega pa nasproti hiše trgovino; če so odprli okno, so iz cerkve lahko slišali mašo. Očetov starejši brat Andrej, pred drugo vojno dekan v Vipavi, je Lavričeve otroke zgodaj popeljal v svet umetnostne zgodovine. Z izletov v Zelše, od koder je bil doma pisatelj in pesnik Jože Udovič, se je Ivi za vedno zapisala v spomin cerkvice v obliki štiriperesne deteljice, poleg tega pa so si tam smeli od blizu ogledovati velike ciganske ohceti, kakršnih kasneje ne pomni. Stric, dekan, je bratove otroke izmenično gostil na počitnicah v Vipavi, kamor jih je na vozu popeljala iz Cerknice do Rakeka konjska vprega, do Postojne vlak, od tam do Vipave pa so potovali s pošto cesarsko-kraljevo kočijo. Ta potovanja in stričevo ukvarjanje z nečakinjami, kuharica in hišna, ki so tam skrbele zanje, pa podarjene krone, ki so jih vedno prinesli domov, so otrokom vtisnili močan in ljubeč spomin na strica. V trgovčevi družini z mnogimi otroki je

pomagala varuška Nena, ki je prej služila v Trstu. Še v zadnji starosti življenja je zažuborel spomin gospe Ive Stiplovšek, ko je ponavljala Nenine kratke, za današnji čas nevsakdanje pravljice. O pastirju, ki je peljal ovce na pašo, nazaj grede pa je moral z

V Lavričevi trgovski družini s sedmimi otroki je pomagala varuška Nena, ki je ostala pri hiši tudi, ko so otroci odrasli. Cerknica, med obema vojnama. Foto: Arhiv Posavskega muzeja Brežice.

njimi prečkati potok. In? Tu je Nena utihnila. Kaj je bilo potem, so spraševali otroci, ona pa, naj počakajo, da pastir in ovce pridejo čez potok. Pa še druga, v kateri je bil en mož čisto železen, roke, noge, vse je imel iz železa. Med opisovanjem železnega moža so otroci zaspali, pravljica pa se je tam tako ali tako končala. Spomin na Neno iz skoraj pravljичno oddaljenih let otroštva je bil svetel in prijazen kot slika rodne Cerknice s prastarim kamnitim mostom. Slikar Stiplovšek, ki sicer ni izdeloval akvarelov, je za ženo upodobil most v tej tehniki. Slika je do zadnjega visela v njeni domači sobi kot okence v oddaljeno notranjsko preteklost.

Cerknica, opremljena s stojnicami na praznični dan birme 14. junija leta 1936. Levo Iva Stiplovšek, desno njena sestra s sinom Dušanom. Foto: Arhiv Posavskega muzeja Brežice.

Ime rojstnega kraja je ponavadi izgovorjeno s toplino, Cerknica gospe Stiplovšek pa se je kazala v njenem spominjanju še kot zanimiv, na hribčku postavljen trg, ki so ga sestavljali Peščenk, Sveti Rok, Vel'ka gasa, Mala gasa itd. Posebno lepo je bilo na dan sv. Ane, ko je bil v Cerknici sejemski dan in je bil trg poln stojnic. Kot velik praznik so pri Lavričevih takrat slavili materin god.

* S temi besedami je Iva Stiplovšek hudomušno in nevsiljivo opozarjala in vabila na ogled muzeja, razstav, družabnih dogodkov in prireditev v Posavskem muzeju Brežice, tako obiskovalce muzeja kot nas, sodelavce.

Zakonski par Stiplovšek, slikar, ustanovitelj in prvi ravnatelj Posavskega muzeja Franjo Stiplovšek (1898–1963) in muzejska pedagoginja Iva Stiplovšek (1904–2001) sta večji del svojega življenja posvetila muzejskemu delu. Sentrupert nad Laškim pred drugo svetovno vojno. Foto: Nande Vidmar.

Dišalo je po orehovi potici in ocvrtih piščancih, kot posebno slastnih pa se je Iva Stiplovšek rada spominjala ocvrtega (pohanega) piščančjega želodčka in jetrc, ki jih je tedaj imela navado pripravljati njena mati. Sosede, ki so prišli voščiti god, so pogostili z vipavskim vinom, ki ga je v sodčkih na konju tovoril iz Vipave brkati Cerkničan Mikše. Z Aninim sejmom pa so bili povezani tudi neljubi spomini Ive Stiplovšek: okoli prastare lipe sredi Cerknice so se leta 1914 namesto prazničnega vrvenja ob kramarskih stojnicah zbirali mobilizirani možje. Med njimi ji je živo ostal pred očmi Cerkničan

Kramer, ki je prvi padel v Galiciji. V življenju Ive Stiplovšek so se pogosto prepletala srečanja in znanstva, tudi prijateljevanja s številnimi znanimi osebnostmi iz umetnostnega, zgodovinskega in muzejskega področja. Brezkončna so bila njena obzorja poznavanj ljudi znanih priimkov, široka in zapletena množica povezav med znanimi osebami, ki jih je uspela vse hraniti v spominu. Tako jo je v meščanski šoli v Škofji Loki učil prof. Bajuk (stari oče današnjega politika Andreja Bajuka), izpitate za gimnazijo je opravljala pri prof. Srečku Brodarju (znanem raziskovalcu Potočke Zijalke), njen sošolec je bil

antropolog Božo Škerlj, katerega mati je bila rojena Brežičanka, itn. Sledil je študij in srečanja z zgodovinarjem prof. Ljudmilom Hauptmanom, prof. Nikolo Radojčićem iz Beograda, slikarjem in zgodovinarjem Gojmirom in Milkom Kosom, umetnostnimi zgodovinarji Izidorjem Cankarjem, Francetom Mesesnelom in Francetom Steletom, kiparjem Stanetom Jarmom itd. Franja Stiplovška je spoznala v Cerknici, ko je iz Maribora prihajal na obisk k očetu, ki je bil zaposlen na carini na Rakeku. Stiplovškov oče Simon, rojen leta 1868 v Rogatcu, je med sedemletnim služenjem vojske prišel v Trst in se kasneje zaposlil pri carini; najprej v Trstu, nato na Rakeku. Iva in Franjo Stiplovšek sta se poznala sedem let, ko sta se poročila, nato sta 18 let živela v Krškem in 18 let v Brežicah. Iz predvojnega življenja v Krškem in prijateljevanja z geometrom Francetom Bratkovičem, ki je s terena prinašal nabožne kipce in drugo, slikar pa se mu je zanje oddolžil s svojimi slikami in ga portretiral, sta lesena kipa svetnice Klare in svetega Marka. Iva Stiplovšek je do zadnjega delila svoje stanovanje z njima. Zaradi preproste izdelave ji je bil pri srcu posebno sv. Marko z levom, pravzaprav bolj nekakšno malo pošastjo, ki jo je upodobitelj videl kot leva. Stiplovškovi sosedje v Krškem so bili medicarji Sary, ki so imeli tesne stike s cerkovniki in so za Stiplovškove od njih pridobili kakšen odpisan nabožni kip. Franjo Stiplovšek pa je ovdoveli medicarki Elzi občasno izdelal nov model za lect, če se je stari, prinesen iz Železne Kaple, pokvaril. Za kasnejši muzej so se ohranili Saryjevi modeli za lecte, ki jih je v Krškem zbral Otto Auman, človek z velikimi zaslugami za rast muzejske zbirke. Stiplovšek je izdelal portret medicarkine stare matere (ki ga je kasneje menda dobil Kodulič, upravitelj Attemsove posesti v Brežicah), portretiral pa je tudi Zajdelova sinova Franceta in Antona iz Ljubljane, ki jima je bila Saryjeva teta. Desetletja kasneje je Iva Stiplovšek v reviji Ognjišče po naključju opazila fotografijo pariškega stanovanja z istim portretom dečkov, kasneje zdravnikov v Parizu. Leta 1945 sta se Stiplovškova preselila v Brežice, kjer je Stiplovšek dobil delovno mesto na gimnaziji kot učitelj risanja. Prvi muzejski začetki v Brežicah so bili težki in polni grenkih izkušenj. Iz cerkvice sv. Duha in iz Valvasorjeve hiše v Krškem, kjer je bil nazadnje nastanjen muzej, so morali muzejske predmete preseliti, ker je Okrajni ljudski odbor Krško zahteval prostore v Valvasorjevi hiši zase. Muzeju so odredili prostore brežiškega gradu. Franjo

"Naš muzej..." je gospa Iva Stiplovšek izgovarjala s posebnim ponosom, z muzejskimi sodelavci je tkala prijazne medsebojne vezi. Z leve: Kristina Hervol, Karl Kožar, Nejc Počkar in Iva Stiplovšek. Brežice, 30. december 1988. Foto: I. Počkar.

Stiplovšek, ki je bil leta 1946 imenovan za upravnika tega muzeja, in dr. Rudolf Bratanič sta v januarju leta 1949 s pomočjo dijakov gimnazije naložila muzealije na lojtrski voz in jih prepeljala v Brežice.

Tu se je začela pot in skrb zakonskega para Stiplovšek za Posavski muzej Brežice, vse težave in veselje. Najprej so uredili prvih sedem prostorov zbirke od kapele do dvorane, ogrevanja niso imeli, pisarna pa je bila v mestu. Začetki so bili težki, občasno vse polni nerazumevanja za muzejsko stvar, da so v Ivi Stiplovšek netili dvom, ali sta se z možem odločila prav, ko pa je imel on odtlej mnogo manj priložnosti za slikanje. Kljub veliki ljubezni do slikarstva in grafike je pri zakoncih Stiplovšek prevladal notranji občutek nuje in poklicanosti za ureditev muzeja, ki ga morda brez njiju ne bi bilo. Ko je bilo vse urejeno, sta bila začudena, da jima je uspelo kljubovati številnim težavam. Ob spominu na prva muzejska prizadevanja v Brežicah se je misel gospe Stiplovšek vedno ustavila pri nekdanjem brežiškem peku Ignacu Poljanšku, ki je imel izrazit posluš za kulturo in se je zavzemal za muzej. Grajska kapela na začetku razstavnih prostorov je bila v prvih začetkih polna arhivskega gradiva, ki so ga tedaj preselili v pritličje, nato pa odpeljali v celjski Zgodovinski arhiv. Iva Stiplovšek, ki je takoj ob postavitvi zbirke prevzela vlogo vodiča, je goste vedno najprej popeljala v grajsko kapelo. Poudarjala je redkost upodobitve križevega pota v tehniki freske

in pripovedovala o Luki, Matevžu, Janezu in Marku - štirih evangelistih, naslikanih v kapeli. Poleg sedmih muzejskih razstavnih prostorov je v gradu po drugi svetovni vojni živelo okoli 26 družin. Vajeni svojega načina življenja, med njimi tudi posamezniki, ki so bili brez posluš za kulturno dediščino, se z muzejskimi skrbniki dediščine niso prav razumeli. Nekateri med njimi so v neuglednih lesenih utah ob gradu (in celo v grajskih prostorih) redili prašiče, na grajskem podstrešju sušili koruzo, jemali grajsko stavbno pohištvo in z gradom ravnali kot slabi gospodarji, brez skrbi in reda. Prvo delovanje muzeja je potekalo v nezavidljivih, občasno tudi obupnih razmerah. Vztrajanje in neutrudno muzejsko delo zakonskega para Stiplovšek in po Stiplovškovi smrti delovanje pod vodstvom prof. Stanka Škalarja je obrodilo bogate sadove. V sedemdesetih letih, ko je Posavski muzej pridobil drugo nadstropje gradu, nato pa še prostore v prvem nadstropju, je muzej z ravnateljem prof. Marjanom Gregoričem, arheologom Mitjem Guštinom in gospo Ivo Stiplovšek krepko napredoval. S prizadevanji številnih sodelavcev je do konca stoletja zrasel v lepo muzejsko ustanovo v urejeni stavbi.

Iva Stiplovšek je z muzejem in za muzej delala in živela. Vseh 47 let je s svojo pristrčno prijaznostjo, slikovito besedo ter z enciklopedičnim znanjem navduševala obiskovalce in s tem znala približati izročilo preteklosti s pomočjo kulturne dediščine.

Svoje znanje in vedenje o stoletnih tradicijah in izročilih preteklosti, ki so zapisana v ostalinah preteklosti od najstarejših dob, je znala prenašati številnim obiskovalcem. Otrokom je s posebno naklonjenostjo orisovala hram kulturne dediščine s tisočletno zgodovino na posavskih tleh. Ohraniti spomin na ljudi, ki so tu nekoč živeli, ohraniti vsaj delček lepega in koristnega, kar so predniki ustvarili - prenašati spoznanja o tej tradiciji in izročilu na mlajše rodove so bili spodbuda na njeni poti k upanju, da bodo znali ceniti svoje korenine in da bodo ponosni na ustvarjalnost in znanje prednikov ter na ves narod.

Na samem, da se ne bi zamerila muzejskim sodelavcem drugih strok, mi je znova in znova zaupno prišepnila, da ima v muzeju posebno rada narodopisni del. Po skoraj polstoletnih izkušnjah pri vodenju obiskovalcev skozi muzejske zbirke je ugotavljala, da se v etnološki zbirki ljudje najbolj iščejo in najdejo. Skupine gostov, ki so v muzej prihajale iz različnih slovenskih pokrajin in iz tujine, je že v prvih, pozdravnih stavkih, ko je prednje nadrobila primerjalne podatke iz bližnjih krajev in daljnega sveta, sprejela s široko razgledanostjo, tako značilno zanjo.

Poleg skrbi za obiskovalce, ki jih je sprejemala s prijazno in nikoli naveličano besedo, je predano in vestno dokumentirala in urejala knjižnico, arhivsko in fotografsko dokumentacijo in s tem poskrbela za začetke etnološke, zgodovinske in umetnostne muzejske dokumentacije. Svoje bogato znanje in izkušnje je pri zbiranju gradiva in drugih dragocenih virov ter pri zasnovi posameznih muzejskih zbirk rada delila z mlajšimi kolegi. Za njeno življenjsko delo ji je Skupnost muzejev Slovenije leta 1977 podelila Valvasorjevo nagrado kot najvišje priznanje za delo na področju muzealstva. Leta 1978 ji je ista stanovska organizacija podelila naziv muzejske svetovalke. S posebno hvaležnostjo se muzej spominja množice slik, grafik in risb Franja Stiplovška, ki jih je gospa Iva Stiplovšek podarila muzeju. Ob 40. obletnici Posavskega muzeja Brežice se ji je ustanova s priznanjem zahvalila tudi za dolgoletno pedagoško in dokumentacijsko delo, leta 1997 pa ji je Slovensko etnološko društvo za njeno delo podelilo Murkovo listino.

Vedno bomo govorili o njej in se je radi spominjali. Po njej še kar sprašujejo muzejski obiskovalci, tudi tisti iz tujine, mnogi, ki jih je nekoč popeljala v muzejske skrivnosti. Kot zanimiva, iskriava osebnost z enciklopedičnim znanjem, ki je vso svojo ljubezen stkala v muzej, bo ostala legenda

Iva Stiplovšek se je vsa leta redno udeleževala otvoritev različnih razstav v Posavskem muzeju. Z leve: Iva Stiplovšek in Majda Veličković med pogovorom na likovni razstavi Josipa Germa. Brežice, 26. junij 1986. Foto: I. Počkar.

našega in prihodnjih rodov. Vsi tisti, in neverjetno mnogo nas je, ki smo v njej čutili čas mnogih generacij, se zavedamo, koliko bogastva je odšlo z njo.

V skoraj petdesetih letih svojega muzejskega dela je vedela in znala povedati o naši kulturni dediščini zelo veliko, predvsem pa na čudovito preprost, priljuden in šegav način. Velike in majhne je pritegnila k poslušanju, vedno in znova so spraševali po njenem vodenju po razstavnih zbirkah Posavskega muzeja v Brežicah. Njenega mikavnega vodstva so si želeli starejši, upokojenci, učitelji za brezmejno skupine šolarjev in dijakov, starešine za vodstvo mladih vojakov, ki so služili še v JLA in jim je znala reči »moji fantje«, izletniki in udeleženci ekskurzij, politiki, gospodarstveniki, zdravniki, kmetje, ljudje vseh poklicev in starosti, od blizu in daleč, vedno tudi nemško govoreči, ki jim je v tekoči nemščini posredovala bogastvo védenja o umetnosti in preteklosti našega naroda. Z izredno širino svojega znanja in sposobnostjo vedno novega navezovanja podatkov je bila prijeten in dragocen sogovornik.

Do poslednjih dni je imela posebno rada otroško razigranost, vrišč, radoživost in zvedavost najmlajših. S svojega vrta tik pod mestnim obzidjem je leto za letom prinašala najmlajšim otrokom sodelavcev; prve jagode je vedno dobil najmlajši "muzejec". S svojim bistrim spominom je tja v deseto desetletje svojega življenja presenečala s

številnimi drobnimi znanji o izjemno velikem številu znancev in njihovih otrok, poznala jih je po imenih in z zanimanjem sledila njihovi življenjski poti. Drobci o ljudeh, ki jih marsikdo o marsikom, celo bližnjem, pozabi že, ko prečka ulico. Ona jih je znala priklicati in vplesti v pogovor v kateremkoli pravem trenutku, tako da si se ob njej počutil kot prvi človek njene pozornosti.

Izredna harmonija, ki je vladala njenemu življenjskemu slogu, pa ni prihajala samodejno. Urejenost je zahtevala posebno od same sebe, tako v duhovnem kot v stvarnem življenju. Redkokdaj si je pri tem dopustila stranpot. Svoje počutje si je ob popoldnevih krepila s telesno dejavnostjo, čeprav je vse do svojega 92. leta starosti že v dopoldanskem času redno, vsak dan, ničlikokrat prehodila pot od prve do zadnje muzejske zbirke. V častitljiva leta zdravega življenja je presenečala s svojimi umskimi zmogljivostmi, ko nas je, mnogo mlajše, marsikdaj preseгла. Vztrajno je urila svoj spomin in ga hudomušno preverjala z nami, svojimi sodelavci in prijatelji, s tem pa nas življenjsko opogumljala. Posebno trdnost in lepoto, ki jo je izžarevala, je njen mož, slikar Franjo Stiplovšek, rad upodabljal v svojih delih. Z ljubeznijo sta zasnovala in postavila razstavne zbirke Posavskega muzeja, bdela nad njimi in jim ostala zvesta do zadnjega. Včasih še sama ni mogla prav doumeti dolgosti svoje prisotnosti v muzeju in nas je šaljivo opozarjala,

da bi bil čas, da ji podelimo muzejsko inventarno številko. Ni je potrebovala, popolna je bila v svoji ljubezni in predanosti do muzeja, brezpogojno in brezmejno, posebna kategorija, ki se ji mnogi muzealci ne bomo nikoli niti približali.

Zanjo se je ustavil čas, smo radi dejali. In res se je - ostala bo brezčasno z nami, govorili in mislili jo bomo. Kdaj pa kdaj bomo v mislih popestovali preprosto oblikovanega Marka z levom, njeno priljubljeno leseno skulpturo, od katerega se je vsako jutro pred odhodom z doma v muzej poslovila in se je ob povratku domov spet razveselila. Postavni leseni vojak - čebelni panj, drobna namišljena postava viteza, ujetega v oklep 16. stoletja, ter veličastni, v kipu ustvarjeni Jožef, so ji bili med najljubšimi v muzeju, zato jih je s posebno navezanostjo nagovarjala z imeni. Še leta bomo obiskovali tri njene muzejske prijateljke, ki jim je vsak dan namenjala prijazne besede in jih med rednim jutranjim obhodom muzeja vsakega posebej skrbno pobožala.

Cerknica, njen rojstni kraj, kjer se je rodila v družini trgovca Lavriča, je trajno zaznamovala njeno notranjsko govorico, vedno se je tudi trdno izjavljala za Kranjico. Bila je domala neverjetna s svojim živim zanimanjem za vsa dogajanja in pojave, ki so minili, potekajo in še bodo. Nismo je slišali govoriti z utrujenostjo in brezvoljno otopelostjo, ki jo pogosto nosijo v sebi sodobniki današnjega časa. Posebno je bila imenovana na etnografsko zbirko, kot jo je imenovala. V njej je znala ljudem preprosto pričarati ves pozabljen čas naših prednikov. Navdušeni so se vračali v muzej s prijatelji in pripeljali s seboj še otroke in znance. Skupine »zakajčkov«, kot je rekla najmlajšim, so ji bile še zlasti ljube. Pa saj ni moglo biti drugače, kajti tudi sama je bila nadvse vedoželjna. Nikoli pa se ni s svojim (širokim) znanjem postavljala ali znanje zapirala pred drugimi. Prav nasprotno. Delila ga je nesebično in široko, ob tem pa odprto zatrjevala, da se učimo vse življenje. Venomer se je hotela naučiti kaj novega. Še v poznih devetdesetih letih življenja so jo zanimale najrazličnejše stvari. Želela je, denimo, ugotoviti, zakaj je v Posavju tako malo notranjskih priimkov, in sva naštevati tu živeče Žnidaršiče, Bavce, Martinčiče, Trudne ... V poznih devetdesetih letih si je želela spoznati koga svojih let, da bi vedela, kako se obnaša in misli in počuti, pa ni našla nikogar in so vprašanja odšla neodgovorjena z njo.

Mnogi bodo še leta spraševali po njej in jo iskali, čeprav vedo, da je medtem, ko so rasli, tekkel čas tudi zanjo. In vendar je bila

Počutje med hladnimi zidovi brežiškega gradu je Iva Stiplovšek znala ogreti in napolniti z njej lastno toplino, šegavostjo in optimizmom. Brežice, januar 1984. Foto: I. Počkar.

posebna ravno v tem, da je ostala brezčasna. Gospa, kot smo jo nagovarjali vsi, ki smo jo spoštovali, brezčasno, že v socialistični ureditvi tovarišic in vedno, prej in danes, bo ostala večno v našem dobrem spominu. Z mislijo nanjo bomo ostali pogumni, zvedavi in pokončni, kot je bila sama.

Viri:

GREGORIČ, Marjan 1989: Štirideset let Posavskega muzeja Brežice 1949-1989 (vodič k razstavi 16). Brežice.

LORBER OŽI 1999: Biografski podatki o Ivi Stiplovšek (rokopis).

POČKAR Ivanka 1983-2000: Terenski zapiski /pogovori z Ivo Stiplovšek.

KO EN ČASOPIS NOSI VES ANTROPOLOŠKI TOVOR: CARGO, ČASOPIS ZA KULTURNO/SOCIALNO ANTROPOLOGIJO

V šolskem letu 2000/01 me je Ministrstvo za šolstvo, mladino in šport Republike Češke počastilo s trimesečno štipendijo za študij etnologije na Inštitutu za etnologijo Karlove univerze v Pragi. Ko sem se podrobneje seznanila z njihovim študijskim programom, sem ugotovila, da sta etnologija in antropologija na Češkem strogo ločeni in njuno medsebojno razmerje še zdaleč ni tako kot v Sloveniji.

To je bilo več kot očitno tudi v knjižnicah in pri strokovnih časopisih, med katerimi je najpomembnejši Češki lid, ki ga izdaja Češka akademija znanosti in umetnosti. Časopis ima po mojem mnenju pretežno etnografsko vsebino (v smislu raziskovanja folklore in »ljudskosti«), enkrat na leto pa znotraj serije izdajo revijo *Studia Ethnographica*, kjer imajo, odvisno od tematike številke, prostor tudi prispevki z antropološkim fokusom, vendar pa je izbira tovrstne tematike v tej reviji zelo redka. Akademija občasno izda tudi *Prague Occasional Paper of Ethnology - POPE*, ki se po pristopu bistveno ne razlikuje od omenjenih publikacij. Vse antropološko dogajanje pa je v zadnjih letih bolj ali manj osredotočeno okrog Carga, časopisa za

kulturno in socialno antropologijo.

Prispevek o Cargu je nastal na podlagi intervjuja z enim od njegovih izdajateljev in urednikov Davidom Kočmanom, pogovorov s študenti etnologije in antropologije v Pragi in Brnu, na osnovi lastnih izkušenj s študijem etnologije na Inštitutu za etnologijo na Karlovi univerzi v Pragi in na podlagi informacij na internetu na naslovih www.antropologie.cz in www.cuni.cz. Ker so bili sogovorniki precej dobri govorci in jim je češčina materinščina, meni pa ni, so lahko zaradi strokovnega izrazoslovja intervjuvancev nekatere informacije v zvezi s študijem etnologije in antropologije na Češkem in v zvezi s publikacijami pomanjkljive, upam pa, da do tovrstnih napak ni prišlo.

Cargo, časopis pro kulturni/sociální antropologii je nastal leta 1998 na pobudo študentov etnologije na Filozofski fakulteti Karlove univerze v Pragi. Namen časopisa je bilo preseči pozitivistično narodopisje, ki je v tistem času prevladovalo v čeških akademskih krogih, in kritično obravnavati tradicijo. Izdajatelje – člane organizacije Cargo Publishers – je motivirala tudi vsakršna odsotnost sodobnih razprav, iz katerih bi lahko črpali ideje in ki bi prispevale oziroma nadgradile etnografske terenske raziskave Inštituta (Oddelka) za etnologijo.

Pred tem na Češkem ni bilo široko orientiranega antropološkega časopisa. Zato ni čudno, da je postal Cargo časopis za izmenjavo terenskih izkušenj in je navdihnil antropološke izmenjave med skupnostmi na Češkem, Slovaškem in v tujini. Dolgoročni cilj izdajateljev je ustvariti standardno znanstveno periodiko, ki bi bila osnova za kulturno/socialno antropologijo, ki je na Češkem in Slovaškem slabo razvita.

Članki v Cargu obravnavajo kulturno-oziroma socialnoantropološko, etnološko in etnografsko problematiko v češčini, slovaščini ali angleščini. Sprejemajo izvirne eseje in pogosto prevajajo tudi prispevke, ki so že bili objavljeni v tujih strokovnih publikacijah. Trudijo se ustvariti osnovo, na kateri bi etnologi/antropologi v obliki dialoga soočali svoja stališča. Najbolj pogoste diskusije v Cargu obravnavajo odnos med antropologijo in sociobiologijo in naravo kulturnega relativizma.

Struktura časopisa:

- daljši prispevki o različnih aktualnih, predvsem teoretičnih problemih, npr. o kulturnem relativizmu, ameriški antropologiji, ali povzetki monografskih raziskav, npr. o Čehih v tujini, porokah v

Indiji, živalskem vrtu kot kulturnem fenomenu, grafitih s stališča arheologije;

- intervjuji z znanimi etnologi/antropologi, npr. s Cliffordom Geertzem, z Jackom Weatherfordom, Albanom Bensom;

- diskusije, predvsem o odnosu med antropologijo in sociobiologijo in o naravi kulturnega relativizma, tudi npr. o etno glasbi ali etičnih vidikih raziskovanja;

- krajši prispevki: poročila in ocene različnih konferenc, delavnic in razstav, komentarji o muzejih, pomembne obletnice, nacionalne antropologije, prispevki o najrazličnejših tematikah (npr. identiteti, etnocentrizmu, nacionalizmu);

- knjižne recenzije;

- občasno tudi krajše zgodbe (zanimivosti, povezane z antropologijo) ali ljudske pesmi različnih narodov, predvsem bolj eksotičnih (npr. Laponcev, Malajcev).

Češki etnologi so pred začetkom izhajanja Carga le redko izražali in soočali svoja stališča v časopisih, zato je postal časopis pomembno intelektualno stičišče znotraj in izven oddelka za etnologijo.

Cargo so sicer ustanovili študenti, tudi uredniški odbor sestavljajo študenti, vendar izdajatelji odklanjajo mnenje, da je to študentski časopis. Članke namreč ne pišejo zgolj študenti in proti prilastku »študentski« govori tudi imena avtorjev, saj so v njem objavljali tudi ugledni češki etnologi oziroma antropologi, kot so npr. predstojnik Inštituta za etnologijo Vrantišek Vrhel, predstojnik Oddelka za antropologijo in človeško genetiko Petr Skalnik ali sodelavec Češke akademije znanosti in umetnosti Zdeněk Uherek. Nekateri ga sicer še vedno označujejo kot študentskega in neprofesionalnega, vendar ga večina strokovnih krogov in tudi profesorjev spoštuje, objavo v njem pa razume kot dobro referenco. Zaradi kakovostnih prispevkov si je Cargo izboril položaj v čeških akademskih krogih, sprejeli pa so ga tudi antropologi.

Člankov ne pošiljajo le domači etnologi/antropologi, uredniki so vzpostavili stike tudi z nekaterimi nemškimi, kanadskimi in nizozemskimi raziskovalci. Članke pregleda, oceni, jih računalniško obdelava, lektorira ali prevaja približno deset ljudi. Financirajo se z oglaševanjem in s prijavljanjem na različne razpise organizacij, kot so SOROS, British Council, Karlova univerza. Izdajatelji so združeni v neodvisno akademsko organizacijo Cargo Publishers. Njihove

glavne aktivnosti so poleg izdajanja Carga tudi publikacija etnološke in antropološke literature ter prevodi tovrstne literature v češčino, podpora raziskovanj ter organizacija predavanj, seminarjev in konferenc (zadnja je bila od 21. do 23. septembra v Plznu, Multikulturalizem in mi oziroma kako to vidijo tisti, ki se jih tiče). Časopis prodajajo v vseh večjih mestih, kot so Praga, Plzen, Brno, Olomouc in Bratislava. Zaenkrat je izšlo 7 števil, od tega 2 dvojni, številka 1-2 2001 pa je pred izidom. Kazalo vsake posamezne številke lahko najdete na internetu na naslovu www.antropologie.cz/cargo, eden od naslednjih projektov – vodja je glavni urednik Carga Jakub Plášek – pa je dostopnost celotnega časopisa prek interneta. Za virtualni Cargo boste prav tako morali plačati naročnino kot za papirnate izdaje.

Če želite objaviti svoj prispevek v Cargu, si oglejte pogoje za objavo na navedenem internetnem naslovu, lahko pa se tudi povežete z uredniki in izdajatelji prek naslova cargocas@email.cz.

TELESA IN DUŠE

ali šamanizem Toma Križnarja

Uvodna beseda na otvoritvi razstave fotografij v prostorih Filmskega sklada RS, oktobra 2000.

Idejo za vstop v svet Toma

Križnarja mi je dal pogled na

naslovnico njegove videokasete

Nuba, čisti ljudje.

To je slika mladega dekleta, njenega lepega oprsja in trebuha z okrasnimi brazgotinami. Take slike so se začele pojavljati v knjigah, publikacijah in filmih zahodnega sveta od izuma fotografije in filma dalje. Hkrati z znanstvenim interesom so fotografije golih teles iz tretjega sveta v Evropcih vzbujale tudi erotično domišljijo, čeprav ta gola telesa v kontekstu njihove kulture niso vsebovala nič takega. Erotični pomen so dobila, ko so jih iztrgali iz njihove kulture in postavili v kontekst druge, "oblečene" kulture. Pogled Evropejca je erotiziral golo črno telo. Tako je iz nedolžnega telesa nastal fetiš.

Šele etični kodeks vizualnih raziskovalcev, antropologov je odsvetoval, če ne celo prepovedal manipuliranje z golimi telesi iz tretjega sveta. Spomnimo se pri tem polemiziranja ob fotografijah Leni Riefenstall.

Ker Toma Križnarja nekoliko poznam, sem vedel, da ni imel namena manipulirati z nedolžno čutnostjo dekleta. V tistem trenutku se mi je posvetilo, da je razumevanje vizualne produkcije skrito v njem samem. Vizualije so samo manifestacija njegove človeške narave, človeške biti. Zato mi dovolite, da se nekoliko pomudim ob njej.

Tomo Križnar spada med pojave, ki niso enakomerno razporejeni po svetu. V Sloveniji ne poznam veliko takih ljudi. Podobno planetarno zavest, zavest o univerzalni povezanosti življenja na planetu Zemlja, zasledim pravzaprav samo še pri Marku Pogačniku. Ostali naši svetovni popotniki so tudi zelo radodarni s svojimi vtisi, a so vendarle zasidrani doma ali usmerjeni v določene kulture in regije.

Ko nadalje razmišljam o avtorju se mi vsiljuje primerjava z drugo našo znano svetovno popotnico, z Almo Karlinovo. Tomo Križnar je kot njen drugi pol, ne bi rekel kateri, saj na tej ravni ne razmišljam o razliki med spoloma, pač pa o razliki med udejanjanjem ženskega in moškega načela. Zdi se mi kot reinkarnacija ženskega načela Alme Karlinove. Ona je predstavnica 19. stoletja, fizičnega agiranja, telesnega osvajanja prostora. V njenih časih se je bilo težko premikati po planetu. Največ pozornosti je bilo posvečene telesnim kontaktom s prostorom. Tuje kulture so ji vzbujale spoštovanje, strah in tudi odpor. Čisto drugače potuje Tomo Križnar. Potuje lahkotno, doživlja duhovno in s srcem. Kamor pride, mu je prijetno in z ljubeznijo dojema okolje tuje kulture. Njegovo potovanje je bolj introspekcija; ko potuje po fizičnem prostoru, potuje tudi po sebi.

Citat, str. 160

"Vesolje se širi, torej se širi tudi zavest. Danes živeti v eni sami kulturi je, kot govoriti en sam jezik, brati ves čas eno samo knjigo, se pogovarjati samo z enim samim in istim človekom. Vsaka kultura je nov horizont. Živeti samo v eni kulturi, pomeni živeti manj, pomeni živeti manj človek v sebi."

Tega, k čemur stremlje avtor v zapisanem odstavku, skoraj ni možno uresničiti (živeti) v realnem življenju, edino v etru, v virtualnem svetu in na ... internetu. Prebrani odstavek je svojevrstna definicija izhodišč interneta. To je: nematerialna povezava planeta. In kaj drugega počne, kot potuje po energetskih tokovih in valovanjih planeta?

Mimogrede: dejansko potuje po zraku. Na to se spomnite, ko boste brali odlomek o njegovem boju s prebodenimi zračnicami. Brez zraka v njih je njegovo potovanje ustavljeno. Simbol ali naključje?

Tomo Križnar si vsekar ogleduje tuje kulture v ogledalu svoje duše. To pa je čista duša puerusa aeternusa, večnega otroka, otroka planeta, čistega, nedolžnega,

začudenega, ranljivega, zaupljivega, nagonskega ...

Ni naključje, da njegova čista duša vidi čiste ljudi, kot je imenoval Nube.

Zdaj se mi je posvetilo, zakaj so njegove fotografije in posnetki tako lepi, estetski, v nasprotju z reportersko fotografijo urgentnih stanj. Zato, ker so nastali v ogledalu avtorjeve čiste duše.

To bi bil lahko sklep moje kratke zgodbe o njem, vendar ni.

Naj mi avtor ne zameri, če ne razlagam in ne hvalim njegovih fotografij. Zdelo se mi je pač, da je za razumevanje njegove vizualne produkcije (in verjetno tudi tekstov) povednejša njihova recepcija kot naša percepcija. Pri presojanju te recepcije je, po mojem mnenju, v ospredju njegov celostni odziv ali pogled na okolje. In vendar to ni tolikokrat diskutiran in polemiziran evropocentrični pogled. Gre za zelo razsredinjen, individualistični,

subjektivistični pogled, brez opore v standardni zahodnoevropski kulturni dispoziciji. Gre za vidik planetarne ljubezni do vsega živega, do življenjske sile, ki jo včasih razlaga kot velikega duha, mano, včasih kot svojo erotično fantazijo. Ta vidik se kaže v erotiziranosti njegove zaznave sveta. V še tako veliki stiski, ko mu gre tako rekoč za življenje, zaznava v sebi in v okolici erotične impulze in jih tudi odkrito izraža. Podobno čutenje in dojemanje sveta so zmogli in zmorejo šamani.

Tako zaključujem svojo uvodno besedo z erotiko, kot sem jo tudi začel.

Vem, da bi lahko o Tomu Križnarju in njegovih vizualijah povedal še veliko več, še več pa o njegovi človekoljubni aktivnosti. Omejil sem se pač samo na en segment njegove produkcije podob. Ta segment bi lahko na kratko povzel tudi s citatom znanega avtorja etnografskih filmov, Davida MacDougalla, ki je dejal nekako takole: "Etnografski film ni toliko dokument o kulturi, ki jo prikazuje, kot o srečanju med avtorjem in tisto kulturo."

Benjamin Bezek, Nuša Berce

ZGODBE VSAKDANA

Risba: Nuša Berce

Na kvarte I.

Na kvarte se ne smaj u gozd!!
 Če so šle takrat raupšicat, so se jim razne stvari prkazvale!
 Tud k' je raupšic ustrajlu u diujad, kugla naj šla napraj, ampak se je ustaula točnu pred srno, pa padla duol!
 Inu tu je blu rajs!!!

Zapisala Nuša Berce.

Pripovedoval Janez Porok (Janežčev), Klance, februar 1997

Na kvarte II.

Je biu en muoške u Danah, k' je vuozu lejs na Rakek, inu tude na kvatarno sobuoto, takrat, k' nje be smeu!
 Pa se vrača s kuojne pruoit dume, pa je šu čez jezeru, k' je blu suhu. Pa pride do nasipa pr Dolajnm jezere, pa začnejo kuojne kar divjat, pa nemirne bt', pa hrzat, pa najso se premaknile niti za malu naprej!
 Njega je strah ratalu, pa zagljeda eno skpinco majhnh l'di, črnu oblajčenh, pa z lučkame u rokah. Pa kar mimu so šle, kuojne pa še bl norajle!
 No, in k' so ble enkrat mimu so kar zgine, kuojne so se pomirile in lahku je šu damu.
 Ampak je rjeku: „Nekule več na kvatarno sobuoto klad vleč’.
 Najkaj je muoglu bt', k' tiste člouk je biu strašnu pošten!

Zapisala Nuša Berce.

Pripovedovala Ivana Kandare, Dane, februar 1997

Križ na Brani in smrt Staneta Belaka-Šraufa

Skupina zanesenjakov je na Brani po letu 1991 spet postavila križ. Križ je stal tam že pred 2. svetovno vojno. Bajje je bil postavljen po atentatu na kralja Aleksandra. Kasneje je bil odstranjen. Ponovna postavitvev je razburkala javnost. Eni so ponovno postavitvev odobrvali, drugi pa ne. Med tistimi, ki je niso, je bil tudi alpinist Stane Belak - Šrauf. Bajje se je v Kamniku širokoustil, da bo križ sam vrgel z vrha Brane. Med božičem in novim letom ga je odnesel plaz iz Mojstrovke. Dolgo so ga iskali, pa ga niso našli. Šele na pomlad, ko je sneg skopnel, so našli njegovo truplo. Božje stvari je najbolje pustiti pri miru.

Zapisal Benjamin Bezek iz Kamnika, gimnazijec. Pripovedoval Tone Brčan, župnik iz Stranj, 1997.

Znamenja ob smrti logarja Toneta Meliva

Lastniki gradu Planina so bili Windishgrätz. Pri njih je bil za logarja Tone Meliva. Spoznal se je z Ivanko, ki je bila domačinka, ter sta se poročila. Windishgrätz ga je poslal za naadlogarja na troja štajerska posestva. Najprej so živeli v bližini Oplotnice, po smrti g.Toneta pa se je ga. Ivanka z otroci preselila v Slovenske

Konjice in živila v hiši, kjer je drugače živel lakaj konjiške graščine.

Ko se je začela prva svetovna vojna, je bil mož vpoklican v avstrijsko vojsko in poslan na soško fronto. Iz fronte je pogosto pisal domov in dajal ženi Ivanki pogum. Nagovarjal jo je, naj gre malo v Ljubljano, naj obiše sorodnike in tako pozabi na težke čase. Na večkratno prigovarjanje se je res odločila in odšla z vlakom v Ljubljano. Ko je šla iz kolodvora proti centru, se ji je zdelo, da ji je nekdo za hrbtom prišepnil: "Tone je padel! Tone je padel!" Ozrla se je, pa ni nikogar videla, zato je nadaljevala pot. Zaradi dogodka je postala nestrpna in tudi obisk v Ljubljani ji ni več veliko pomenil. Z neprijetno slutnjo se je drugi dan vrnila domov.

Doma so ji dekile hitele pripovedovati, da je bil vso noč hud direndaj po hiši, tako da niso mogle spati. Kaj je bilo, pa niso mogle ugotoviti.

Čez nekaj dni je prišlo iz poveljstva obvestilo, da je mož padel. V sporočilu je bil kot dan smrti naveden datum, ko so se v Ljubljani in na posestvu doma dogodile tiste čudne stvari. Polkovnik je v obvestilu še napisal, da je kot nadrejen opravljal cenzuro nad pošto in da je iz pisem, ki jih je pisal g.Tone ugotovil, da je bil dober mož in vzoren oče! Pokopan je v Bovcu.

Zapisal Benjamin Bezek Pripovedovala Olga Bezek iz Ankarana, 1997.

PODELILI MURKOVO NAGRADO IN PRIZNANJE

Slovensko etnološko društvo je 6. novembra letos že petnajstič podelilo Murkovo nagrado in priznanje. Na Bledu, kjer je potekala slavnostna prireditev, je nagrado prejela doc. dr. Ingrid Slavec Gradišnik, priznanje pa univ. dipl. etnologinja Martina Repinc.

dr. Janez Bogataj (predsednik komisije za Murkove nagrade in priznanja), letošnja nagrajenka dr. Ingrid Slavec Gradišnik, prejemnica priznanja Martina Repinc, predsednica društva dr. Breda Čebulj Sajko in gostitelj g. Janez Fajfar, vodja hotela Vila Bled (z leve proti desni), foto: Vito Hazler

Komisija za Murkove nagrade in priznanja, ki so jo sestavljali predsednik prof. dr. Janez Bogataj in člani dr. Marija Makarovič, dr. Tone Cevc in mag. Inja Smerdel, je Murkovo nagrado za leto 2001 podelila dr. Ingrid Slavec Gradišnik za »njeno izredno poglobljeno, temeljno delo slovenske etnološke vede 'Etnologija na Slovenskem' (Ljubljana 2000) prav tako pa tudi za pedagoško in strokovno prizadevanje v etnološki vedi na Slovenskem«, kot je zapisano v utemeljitvi. Univ. diplomirana etnologinja Martina Repinc iz Opčin nad Trstom pa je priznanje prejela za »strokovno etnološko delovanje na Tržaškem (raziskave, objave, razstave) in za vodstvo Odseka za etnologijo pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu«.

Utemeljitev za letošnja Murkovo nagrado se glasi: »Knjiga doc. dr. Ingrid Slavec Gradišnik je izredno delo tako po obsegu kot po vsebini. Avtorica sledi razvoju slovenske etnološke misli od konca 19. stoletja do današnjih dni, pri čemer so primerjalno upoštevana sorodna gibanja tudi na tujem. Etnologijo, vedo, ki prav v najzgodnejših tokovih v Evropi in svetu spet dobiva večji pomen, avtorica pojmuje v vsej širini, kakor se je izoblikovala skozi posamezna obdobja. Prav z vidika slovenskih razmer kaže še posebej podčrtati stališče, da je treba pri urejanju in načrtovanju razvoja etnološke vede upoštevati predvsem konkreten narodni kontekst. Po obširnosti, poglobljenosti in analitičnosti bi težko našli tako obširno delo

za isto obdobje v kateri drugi nacionalni etnologiji, kaj šele drugi humanistični disciplini pri nas ali v tujini. Podlaga za knjigo je nenavadno obsežna dokumentacija skoraj 2000 bibliografskih enot domačih avtorjev in več kot 300 enot primerjalne literature tujih etnologov in antropologov ter slovenskih in tujih neetnologov. Razvoj etnološke misli na Slovenskem je postavljen v siceršnje strokovne, miselne in splošne družbeno-zgodovinske tokove, avtorica pa je tudi pomembno opozorila na možnosti večplastnega razumevanja ljudske kulture in fenomena ljudskosti. Etnološka veda na Slovenskem je tako dobila eno svojih temeljnih del, ki bo pomembno sooblikovalo njeno usmerjanje.«

strokovnega prizadevanja. Bila je odlična mentorica na terenskih raziskovalnih delavnicah, objavila je vrsto strokovnih prispevkov in imela tudi nekaj javnih predavanj. Martina Repinc je diplomirana etnologinja, vendar svoje raziskovalno in strokovno delo opravlja ob siceršnji redni zaposlitvi na RAI v Trstu. Italijanska država namreč namenja slovenski narodni skupnosti na Tržaškem in v Italiji nasploh ter njenim kulturnim ter raziskovalnim ustanovam skromna sredstva, ki onemogočajo, da bi se redno zaposlila kot etnologinja. Njeno etnološko delovanje zato spremljamo z vsem spoštovanjem stalne aktivnosti in visoke strokovnosti.«

Prejemnica Murkovega priznanja Martina Repinc in Murkova nagrajenka dr. Ingrid Slavec Gradišnik, foto: Vito Hazler

»Petnajstletno strokovno etnološko delo Martine Repinc med Slovenci v Italiji je bilo nadvse plodno in strokovno pomembno,« navaja komisija kot utemeljitev za podelitev Murkovega priznanja Martini Repinc in nadaljuje: »Kot avtorica raziskav in besedil je sodelovala pri nekaterih etnoloških razstavah, kot so Človek in trta, Človek in les, Poroke na starih fotografijah, Ta trava je šacana, Mlekarice iz tržaške okolice, 30 let kraške hiše v Repnu, Fotograf Mario Magajna in njegovi ljudje ter Zenitovanske skrinje od Rezije do Istre. Sodelovala je tudi pri postavitvah dveh stalnih etnoloških zbirk, in sicer v kraški hiši v Repnu in župnijskem muzeju v Ricmanjih. Vendar pa je to le del njenega

Voščilu ob podelitvi nagrade in priznanja se pridružuje tudi uredniški odbor Glasnika Slovenskega etnološkega društva.

Strokovni članek/1.04

*dr. Naško Križnar***PETLETNICA POLETNE ŠOLE VIZUALNEGA**

Letos je v Novi Gorici že peto leto zapored potekala Poletna šola vizualnega. Ob tej obletnici mi dovolite, da na kratko opišem njen dosednji razvoj.

Poletne šole vizualnega so posebna oblika izvenšolskega usposabljanja na področju sodobnih metod snemanja avdiovizualnega gradiva, njegove analize in montaže, ki v organizaciji Avdiovizualnega laboratorija ISN ZRC SAZU iz Ljubljane in območne izpostave Sklada za ljubiteljske dejavnosti iz Nove Gorice ter s finančno podporo Občine Nova Gorica potekajo vsako leto v Novi Gorici.

Izhodišča Poletne šole

Ideja šole sloni na predpostavki, da je večšina neumetniškega filma in videa, kot se uporablja v znanosti, lahko osnova za vsestransko uporabo vizualnih informacij na različnih področjih izobraževalne, kulturne in raziskovalne dejavnosti.

Med intelektualnimi poklici v Sloveniji (znanstveniki, učitelji, mentorji, študenti, video snemalci) je vse več takih, ki terjajo poznavanje sodobne vizualne tehnologije, kar ne pomeni samo poznavanje tehnike, temveč tudi metodologije, kamor štejemo analitične postopke in možnosti uporabe pri različnih nalogah, kot so npr. raziskovalne naloge in projekti, njihova predstavitev ter vizualno komuniciranje.

Ideja šole izhaja iz prepričanja, da je vizualna kultura naše civilizacije polno osmišljena šele z enakovrednim razumevanjem tehnološke in metodološke komponente. Ne zadošča le poznavanje tehnologije ali zgolj teorije, temveč morata biti obe komponenti primerno uravnoteženi, tako pri razumevanju vizualnih pojavov kot pri realizaciji vizualnih izdelkov.

Eden glavnih namenov Poletne šole je, da bi prenesla v izobraževalno prakso dognanja s področja vizualnih raziskav, ki potekajo večinoma na področju humanistike, še zlasti etnologije in kulturne antropologije. Tako se koristno povezujeta področji znanosti in izobraževanja. Poletna šola je zametek univerzitetnega študija vizualne antropologije, ki bi moral ob učenju teorije vsebovati tudi učenje veščine upravljanja z vizualno tehnologijo.

Opis vsebine dosedanjih Poletnih šol vizualnega*1997 - Nova Gorica, 30. junij-7. julij*

Prva Poletna šola je skušala na izziv vizualnega odgovoriti z vidika različnih medijev, teorij in praks, pri čemer je poudarjala večdisciplinarni in večdimenzionalni značaj sodobne vizualne sfere. Potekala je v obliki predavanj, projekcij in delavnic.

Namenjena je bila dijakom višjih letnikov srednjih šol, študentom humanistike in družboslovja, mentorjem filmskih in video krožkov, filmskim amaterjem, raziskovalcem v poklicih, ki zahtevajo poznavanje vizualnih komunikacij, in vsem, ki jih zanima vizualna kultura.

Petindvajsetim slušateljem so predavali: Jože Dolmark, Aurora Fonda, Silvan Furlan, Janez Hönn, Naško Križnar, Primož Lampič, Stojan Pelko, Nataša Prosenec, Tone Rački, Borko Radešček, Janez Strehovec, Zdenko Vrdlovec, Melita Zajc, Andrej Zdravič, Rajko Bizjak in Aleš Doktorič.

1998 - Nova Gorica, 14.-20. september

Druge Poletne šole vizualnega se je udeležilo petnajst slušateljev iz Slovenije in zamejstva. Med njimi so bili študentje humanistike in družboslovja, mentorji šolskih medijskih skupin in raziskovalci humanističnih strok. Nekateri od njih so se udeležili že prve Poletne šole.

Delavnice so vodili trije predavatelji: Allison Jablonko (ZDA), antropologinja, specialistka za vizualno analizo gibalne kulture, Amir Muratović (SLO), režiser in arhitekt, ter Naško Križnar (SLO), etnolog in vizualni raziskovalec.

V prvi delavnici so se slušatelji učili ravnanja z malo video kamero in dokumentarnega snemanja kot terenskega zapisa. V analizi posnetega gradiva so podrobneje spoznavali realnost, zakonitosti njene medijske preobrazbe in svoje vloge pri tem.

V drugi delavnici so slušatelji skupaj z mentorjem izbrali tematiko, jo najprej raziskali s pomočjo virov in na terenu, pripravili snemalni načrt in v montažnem procesu ustvarili kratko reprezentančno predstavitev za širše občinstvo.

V tretji delavnici je bil predstavljen najprej metodološki okvir vizualne dokumentacije za znanost, sledile so samopredstavitve slušateljev pred kamero, vaje snemanja okolja in intervjuja ter realizacija etnografskega video filma.

Slušatelji so spoznavali različne vizualne pristope, od katerih vsak zahteva specifično tehnologijo in delovno metodo. Vsi vodijo k novemu razumevanju in perspektivi interakcije med ljudmi in njihovim okoljem s pomočjo vizualnega medija.

1999 - Nova Gorica, 12.-19. september

Tretje Poletne šole vizualnega se je udeležilo dvanajst slušateljev iz Slovenije, Italije in Srbije. Delavnice so vodili: Allison Jablonko, Nadja Valentinčič in Naško Križnar.

Allison Jablonko je v svoji delavnici učila temeljni pristop k vizualni raziskavi, ki sloni na predpostavki Johna Colliera, da je slika vprašanje, ne odgovor. Zato so morali slušatelji svoj video posnetek opredeliti in analizirati kot zavestno pozicioniranje raziskovalca (snemalca) v odnosu do realnega okolja.

Nadja Valentinčič je za svojo vizualno produkcijo izbrala temo vrtnice kot simbola Nove Gorice. Slušatelje je seznanila s fazami izdelave dokumentarnega video filma, od zasnove do scenarija, snemalnega načrta, snemanja in montaže gradiva. V ospredju je bilo zlasti snemanje intervjujev z izbranimi informatorji in učenje o vlogi raziskovalca ter snemalca pri tem.

Naško Križnar je predstavil metodologijo vizualnih raziskav, uvod v delo z video kamero, kinematografska izrazna sredstva in avtomatsko video montažo. S slušatelji je izvedel tudi t. i. "imagework", kar bi v slovenščino lahko prevedli kot "slikovanje".

2000 - Nova Gorica, 8.-17. september

Četrte Poletne šole vizualnega se je udeležilo trinajst slušateljev iz Slovenije in Italije, in sicer iz Ankarana (2), Kranja (1), Ljubljane (5), Nove Gorice (2), Vogrskega (1), Vrabc (1) in Ospedaletta di Gemoni (1). Med njimi je bilo sedem podiplomskih študentov antropologije, pet etnologov in folkloristov (med njimi dva magistra in en doktor znanosti) ter ena dijakinja.

Delavnica Allison Jablonko (ZDA): Vizualni zapisi

Delavnica Beate Engelbrecht (D): Razsežnosti etnografskega filma in vizualne antropologije

Delavnica Naška Križnarja (SLO): Uvod v proizvodnjo etnografskega filma

Delavnica Toneta Račkega (SLO): Kreativna uporaba male video kamere

Delavnica Miha Pečeta (SLO): Digitalna video montaža

Vsako delavnico so sestavljala predavanja in vaje, razen delavnic Naška Križnarja in Beate Engelbrecht, ki sta samo predavala.

V večernih projekcijah je bilo prikazanih devet dokumentarnih filmov, med njimi premierno film Piščalka, zgodba o znameniti arheološki najdbi koščene piščalke iz Divjih bab.

Novost letošnje Poletne šole je bilo usposabljanje na digitalni video montaži, za katero nam je opremo posodil sponzor Silicon Studio iz Ljubljane.

2001 - Nova Gorica, 22.-31. avgust

Pete Poletne šole vizualnega se je udeležilo deset slušateljev iz Slovenije. Večinoma so bili študentje etnologije in kulturne antropologije (6), trije podiplomski študentje antropologije in en kulturni delavec.

Delavnica Allison Jablonko (ZDA): Proizvodnja in analiza vizualnih zapisov

Delavnica Petra I. Crawforda (Danska): Razvoj in izhodišča vizualne antropologije in metodologija etnografskega filma

Delavnica Toneta Račkega (SLO): Vaje iz snemanja z malo kamero in izhodišča filmske slike

Delavnica Naška Križnarja (SLO): Uvod v proizvodnjo dokumentarnega filma

Delavnica Mihe Pečeta (SLO): Osnove digitalne montaže in asistencija pri proizvodnji videofilmov

Vsak predavatelj je imel šest seans s slušatelji. V večernih urah je bilo prikazanih šest klasičnih etnografskih filmov in filmi Petra Crawforda, kot uvod v njegova predavanja.

Uporabljali smo videokamere VHS C, Hi8 in DV, montirali pa s programom Matrox RT 2000 (sponzor Silicon Studio iz Ljubljane). Slušatelji so sami posneli in dokončali devet kratkih filmov. Med njimi jih je šest v obliki kratkega filma, trije pa so sistemizirano gradivo za študijske namene.

Sklep

Poletna šola vizualnega je postala uveljavljena oblika dodatnega izobraževanja raziskovalcev in študentov. V razmeroma kratkem času se slušatelji priučijo delu z malo video kamero in prvih korakov digitalne montaže. Hkrati jih seznanimo z načeli organizacije proizvodnje in sistematičnega snemanja ter strukturiranja vizualnega gradiva. Predavatelji so vedno izbrani tako, da pokrivajo razpon od teorije do prakse. Posebno pomembna je prisotnost Allison Jablonko (letos že četrtrič), ki je prav v naši šoli sistemizirala obliko uporabe vizualnih zapisov v antropoloških raziskavah vsakdanjega življenja, česar ne učijo nikjer drugje. Posebna vrednost Poletne šole je njena vpetost v novogoriško okolje. Vizualne raziskave in predstavitve odkrivajo bogastvo lokalne problematike in odpirajo nove vidike etnoloških raziskav v tem prostoru.

Nekatere fakultete oz. oddelki študentom priznajo Poletno šolo kot obvezno prakso (Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo) ali celo kot del izpita (FDV, podiplomski študij antropologije).

Program Poletne šole vizualnega je služil kot model za oblikovanje učnega načrta za predmet film in video v sedanji gledališki gimnaziji v Novi Gorici in za oblikovanje podiplomskega predmeta v okviru bodoče primorske univerze.

Filmografija Poletnih šol vizualnega

1998

Nova Gorica 1948 (delavnica Amirja Muratovića), Hi8, beta, 7'
Starejši stanovalci Nove Gorice se spominjajo začetkov mesta, ki je začelo nastajati pred štiridesetimi leti.

Trganje, repkanje in prešanje (delavnica Naška Križnarja), beta, 7'
Trgatev v zasebnem vinogradu v Goriških Brdih. Prevoz in prešanje grozdja.

1999

Visual Notes (delavnica Allison Jablonko), beta, 16' 51"

Montaža posnetkov, ki prikazujejo življenje v študentskem domu in v njegovi okolici, kot so ga videli študentje pri učenju snemanja in analiziranja vizualnega gradiva.

Vrtnica je ena lepa roža (delavnica Nadje Valentinčič), beta, 12' 58"
Simbol Nove Gorice je vrtnica. O nastanku simbola govorijo strokovnjaki, o njenem pomenu pa meščani.

Vizualne impresije (delavnica Nadje Valentinčič), beta, 6' 11"
Film prikazuje različne kontekste, v katerih se nahaja vrtnica kot simbol mesta Nove Gorice.

2000

Vizualni zapisi s tržnice (delavnica Allison Jablonko), VHS, 27'
Vaja za kamero in montažo, prikaz strukturiranja vizualnega gradiva.

Srečal sem Petra (Roberto Dapit), VHS, 16'
Impresivno srečanje med snemalcem in lokalnim »bikerjem« v avtentičnem okolju v stilu participacijske raziskave.

2001

All for Nothing, Bojan Matjašič (delavnica Naška Križnarja), VHS, 3' 05"

Kratek portret glasbene skupine težkometalcev. Trenutki njihovega vsakodnevnega srečanja.

Ne zamudite dneva (Don't Miss the Start of your Day), Barbara Kos (delavnica Naška Križnarja), VHS, 4' 05"

Jutro z vrtnarjem dijaškega doma. Njegova opravila in razgovor z njim.

Sladoled (Ice Cream), Bojan Matjašič (delavnica Naška Križnarja), VHS, 6' 30"

»Sladoledarnice« so značilna novogoriška shajališča. V kratki študiji za kamero in montažo so prikazani kupci in prodajalec ter njihova interakcija. Prodajalčeva izjava.

Jutro z Markom (A Morning with Marko), Radharani Pernarčič (delavnica Naška Križnarja), VHS, 2' 08"

Marko Pogačnik izbira prostor za novo litopunkturo v Novi Gorici. Kratek portret z izjavo.

Špela in Miha, Jasna Martinšek (delavnica Naška Križnarja), VHS, 8' 30"

Bratec in sestrica pred stanovanjskim blokom. Njuna osamljena igra in »vizualno nagovarjanje« avtorice.

Sem umetnik na svobodi ... (I am a Free Lance Artist ...) Radharani Pernarčič, Jasna Martinšek (delavnica Mihe Pečeta), VHS, 6' 58"

Portret samoukega umetnika - kiparja in pesnika.

The Market Place of Nova Gorica, Špela Ledinek, Aleš Verdir (delavnica Allison Jablonko), VHS, 20' 42"

Vizualna analiza zelenjavnega trga, prodajalcev in kupcev.

Utrip trga (The Heart-beat of the Market), Barbara Kos (delavnica Allison Jablonko), VHS, 10' 39"

Opazovanje s kamero na trgu. Iskanje stika z informatorji.

Klopce (The Benches), Lidija Jularič, Igor Žabjek (delavnica Allison Jablonko in Mihe Pečeta), VHS, 9' 17"

Značilne novogoriške klopce kot shajališče različnih socialnih skupin podnevi in ponoči. Direktna kamera in izjave.

Literatura:

KRIŽNAR, Naško (ur.) 1999: Vizualna kultura. Založba ZRC, Ljubljana.

KRIŽNAR, Naško 1999: Dokumentaristični video praktikum. V: Mladinska raziskovalna dejavnost v Ljubljani 4, str. 14-19.

- - 1999a: Izobraževanje za vizualne raziskave v etnologiji. V: Koroški etnološki zapisi, 1, 53-62.

- - 2000: Poletna šola vizualnega. V: Glasnik SED, 40/3, 4, 83-84.

Drugi članki ali sestavki/1.25

*Tita Porenta,
Barbara Sosič*

KRATKO POROČILO O OGLEDU DOKUMENTACIJSKEGA ODDELKA SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA V LJUBLJANI

V sredo, 13. junija 2001, sta sekciji za dokumentacijo pri Skupnosti muzejev Slovenije in delovna skupina za etnološko muzeologijo pri Slovenskem etnološkem društvu organizirali ogled dokumentacijskega oddelka Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani. Po fondih, ki jih hrani dokumentacija SEM, nas je vodila kustodinja dokumentalistka Barbara Sosič.

Zanimivega in poučnega ogleda se je udeležilo dvajset kolegic iz različnih muzejev, ki jih tematika systemskega urejanja dokumentacijskega gradiva še posebno zanima. Ogled je bil uvod v štiri skupna srečanja obeh sekcij v letu 2001. Nadaljevali jih bomo s predavanjem Tomaža Lauka iz Narodnega muzeja o fotografskih zbirkah in njihovem varovanju, 24. oktobra, in Reševanjem vprašanj o konkretnih problemih v zvezi z varovanjem in hranjenjem fotografskega gradiva, 20. novembra 2001. Predavanji bo organizirala Skupnost muzejev Slovenije. Sklop izobraževanja o varovanju fototečnega gradiva bomo zaključili s predstavitvijo fototeke Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo na FF in knjige o fotografskem opusu Vilka Novaka, letos izšle v Knjižnici Glasnika SED (datum še ni določen).

Eden od osrednjih fondov dokumentacijskega oddelka SEM je fototečno gradivo: več kot 63.000 fotografij, več kot 40.000 negativov in 6.000 diapozitivov, ki so od začetka osemdesetih let urejeni po etnološki sistematiki. Poleg tega dokumentacija SEM hrani še posamezne fonde amaterskih fotografov. To so ateljejske fotografije in/ali obširnejše ter bolj ali manj popolne zupuščine fotografov. Eden od fotografskih fondov je tudi kataloško urejen pregled predmetov na terenu in v drugih muzejskih ustanovah na temo ljudske umetnosti.

Ogledali smo si opremo za shranjevanje in uporabo diateke.

Poleg omenjenih je eden od osrednjih fondov tudi gradivo Orlovih ekip v obliki terenskih zapiskov (originalov v zvezkih in pretipkanih variantah), v obliki fotoalbumov in terenskih risb. Originalni zapiski in risbe niso namenjeni izposoji, gradivo je možno pregledovati v pretipkani oz. fotokopirani obliki.

Dokumentacija SEM hrani centralno inventarno knjigo muzejskih predmetov, ki je zdaj vodena prek aplikacije v programu Access.

Dokumentacija hrani tudi arhiv, ki je povezan z delom muzeja, raziskavami delavcev muzeja in s posameznimi podatki o njegovi zgodovini. Ločeno hrani še t. i. hišni arhiv z dokumenti in gradivom, ki so ga kustosi pridobili na terenu.

Za marsikoga iz manjših muzejev je bil zanimiv način posredovanja tega gradiva. Dokumentacija je odprta za javnost vsak dan od 9. do 12. ure. Gradivo si je možno ogledati in pridobiti (fotografije, scane, fotokopije ...) na podlagi vpisa ali pisne vloge na kolegij. Za nekomercialne namene je tako ob prevzemu potreben podpis izjave o uporabi v študijske oz. osebne namene, pri uporabi v komercialne namene pa z uporabnikom podpišejo pogodbo, storitev pa

Predstavitve dokumentacijskega oddelka SEM 13. 6. 2001.
Foto: Tita Porenta

zaračunajo po veljavnem ceniku SMD. Prostor za hranjenje dokumentacijskega gradiva je ustrezno klimatiziran.

Ob koncu ogleda smo predlagali, naj nas povabi še kakšen muzej na ogled svojega dokumentacijskega oddelka, da se seznanimo še z drugačnimi rešitvami in problemi. Delovna skupina za etnološko muzeologijo tako najlažje zbere predloge in se seznanj s težavami, ki jih bo treba rešiti na ustrezni ravni, zato pa je potreben "glas ljudstva" oz. aktivno sodelovanje vseh nas.

Strokovni članek/1.04

Saša Renčelj

POLETNA RAZISKOVALNA DELAVNICA SLOVENSKA BISTRICA

Uvodna predstavitev delavnice in njenih ciljev

V Slovenski Bistrici je od 1. do 6. julija 2001 potekala poletna raziskovalna delavnica na temo *Obrti in način življenja obrtnikov*. Sodelovalo je šest študentk etnologije in kulturne antropologije: Jasna Paladin in Monika Prašnikar, 4. letnik, Maja Pernat,

Udeleženke v fotografskem ateljeju Josipa Pelikana v Celju, fototeke Zavoda za kulturo Slovenska Bistrica, julij 2000

V tapetnikovi delavnici. Foto: J. Paladin, julij 2000

absolventka, Tanja Skale in Adela Ramovš, 1. letnik, ter avtorica prispevka Saša Renčelj, 3. letnik. Z mentorico univ. dipl. etnologinjo Tanjo Hohncem nam je v teh šestih dneh uspelo priti do nekaterih pomembnih sklepov v zvezi s tamkajšnjimi obrtniki, odprla pa so se tudi nova vprašanja, ki bodo, kot upamo udeleženske letošnje poletne delavnice, tema ene izmed naslednjih.

Cilj naše raziskave je bil ustvariti evidenco obrtnikov v starem mestnem jedru Slovenske Bistrice v 20. stoletju, opisati njihove obrtne lokale, zunanjo in notranjo podobo teh lokalov, analizirati njihov delovni in prosti čas ter druge značilnosti, povezane z njihovimi poklici – npr. druženje, prehrano, urejenost, zdravstveno oskrbo. Poleg tega smo želele raziskati, kako skrbijo za promocijo svojega dela – oglaševanje, reklamni materiali, urejenost lokala.

Gre torej za raziskavo teme (obrtništvo) urbanega okolja (staro mestno jedro Slovenske Bistrice), pri čemer smo se omejile tako prostorsko (staro mestno jedro) kot tudi časovno (20. stoletje).

Metode

Glede na to, da je bila zastavljena problematika delavnice etnološkega značaja, smo kot študentke smeri etnologija in kulturna antropologija na ljubljanski filozofski fakulteti uporabile predvsem "etnološke" metode raziskovanja, ki so:

- popis in analiza obstoječega stanja obrtništva v starem mestnem jedru,
- analiza razpoložljivih strokovnih virov,
- usmerjeni intervju z obrtniki ter njihovimi strankami,
- analiza teh intervjujev,
- analiza temeljnih topografskih načrtov (karte evidence hišnih števil),
- fotografiranje notranje in zunanje podobe obrtnih lokalov,
- izris tlorisov teh lokalov,
- zaključno urejanje pridobljenih podatkov v evidenco in izdelava koncepta za javno predstavitev.

Predstavitve poteka dela

Zaradi lažjega dela na terenu in urejanja pridobljenih podatkov smo se udeleženske delavnice razdelile v tri skupine (po dve). Razdeljen je bil tudi naš delovni čas, in sicer v dva dela – na terenskega (do kosila) ter na kabinetno delo v času po kosilu do večerje. Čas po večerji je bil namenjen predvsem druženju.

Začele smo z zbiranjem podatkov za evidenco obstoječega stanja obrtnikov v mestnem jedru Slovenske Bistrice. Pri tem smo si

pomagale s temeljnimi topografskimi načrti – kartami evidence hišnih števil v razmerju 1: 5.000, na katere smo vrisale vse obrtniške lokale ter njim pripadajoče delavnice. Temu je sledilo delo v kabinetu, kjer smo uredile evidenco obiskanih obrtnikov. Naša raziskava je potekala pravzaprav na dveh ravneh. Tako smo splošni pregled za evidenco, izris lokalov ter fotografiranje le-teh opravile za vse obrtnike v starem mestnem jedru Slovenske Bistrice, hkrati pa smo posebno pozornost namenile izbranim obrtnikom, kjer smo analizo z intervjuji še poglobile. Kriterij za posebno obravnavo izbranih obrtnikov je bila družinska tradicija, o kateri smo se prepričale v izbrani literaturi ter na podlagi pričevanj prebivalcev – njihovih strank. V ožji izbor so tako prišli fotograf, lončar, tapetnik, svečar, urar ter kovač. Ob obisku njihovih lokalov smo se najprej osredotočile na zunanjo podobo, kot jo vidijo mimoidoči, torej izložbe ter izveske. Tako smo najprej fotografirale lokal od zunaj, nato pa smo to storile še v lokalu in morebitni pripadajoči delavnici. Zanimala nas je prostorska ureditev, predvsem tloris, ki smo ga skušale po izmeri prostora vsaj približno izrisati. Pozorne smo bile tudi na notranjo opremo, torej postavitev vitrin ter njihovo vsebino, na prodajalčev pult ter stensko okrasje. Medtem ko je ena skrbela za omenjeno "tehnično" plat, se je druga udeleženka pogovarjala z obrtnikom, ki je običajno tudi lastnik lokala.

V intervjujih smo osrednjo pozornost namenile trem vrstam odnosov. Zanimala nas je vpletenost celotne družine v obrt, odnos med obrtnikom in njegovimi strankami ter razmerje med zaposlenimi. Spraševale smo jih o načrtih, zlasti glede predajanja obrti naslednikom, morebitnih spremembah podobe lokala ter posodobitvah ponudbe.

Raziskovalke mesta. Foto: M. Prašnikar, julij 2000

Zanimalo nas je njihovo vsakdanje življenje in v tem smislu povezanost z odpiralnim časom lokala, prostim časom in dopustom. Posvetile smo se tudi vpetosti obrtnika v širše socialno okolje – s kom se družijo, ali je včlanjen v katero društvo, organizacijo, kako spremlja domače in tuje seminarje z njegovega področja ter dejavnosti za povečanje prepoznavnosti in promocijo njegove obrti. Zbrane podatke smo vsak dan sproti urejale. Nato smo izvedle še tretji del terenskega dela, v katerem smo o izbranih obrtnikih povpraševale njihove stranke ter starejše meščane, ki družine obrtnikov poznajo že več generacij.

Pridobljene podatke smo uredile v datotečni in fototečni obliki ter že prej omenjeni evidenci obstoječih obrtnikov. Zadnji dan poletne raziskovalne delavnice smo zbrano gradivo ter naše ugotovitve predstavile na panojih, ki so si jih obiskovalci gradu lahko ogledali v eni od grajskih sob, ter s kratko javno predstavitvijo obrtnikov in njihovih življenjskih zgodb zaključile poletni teden raziskovanja.

Izsledki

Čeprav je bilo izsledkov več, sem se odločila v tem kratkem poročilu omeniti le tiste, ki se mi zdijo pomembnejši in smo jih ob zaključku predstavile tudi obiskovalcem.

Ugotovile smo, da bi obrtniki v starem mestnem jedru Slovenske Bistrice morali uskladiti svoj odpiralni čas. Poleg tega bi lahko bolj poskrbeli za prepoznavnost, predvsem za reklamni material in ureditev lokala. Glede na to, da obravnavani obrtniki nadaljujejo tradicijo, bi lahko to izkoristili sebi v prid. Del svojega obrtnega lokala bi lahko na primer namenili prikazu tehnik, materialov in strojev, ki so jih pri določeni obrti uporabljali njihovi predhodniki.

Spremljevalni program

Že ob prihodu na zborna mesto, ki je bilo na bistrškem gradu, smo si ogledale pred kratkim obnovljeni del gradu, zbirke, ki jih je uredil Zavod za kulturo Slovenska Bistrica, ter izvedele nekaj zanimivosti o nekdanjih prebivalcih in zgodovini gradu.

Med delavnico smo dvakrat obiskale Maribor, kjer je ravno takrat potekal festival Lent. Obiskale smo tudi mariborski grad ter stalno zbirko v njem in pa razstavo na temo kruha Toneta Petka, ki so jo ravno takrat postavili.

V sklop našega druženja je sodilo tudi izobraževanje. Tako smo obiskale Pokrajinski muzej Maribor in se pogovarjale s tamkajšnjim kustosom etnologom Tonetom Petkom, ki raziskuje predvsem v ruralnem območju. Obisk Celja je temeljil na predstavitvi dela kustosa etnologa v urbanem okolju, kjer smo si ogledale stalno razstavo *Živeti v Celju*, še posebno pozorno pa obrtniško ulico. O predstavitvi smo se pogovarjale s kustodinjo Tanjo Rozenberger - Šega. V Celju smo obiskale še Pelikanov atelje ter prostore Zavoda za varstvo naravne in kulturne dediščine Celje.

Ob koncu delavnice so pripravili zakusko, ob kateri smo se sproščeno pogovorili o minulem tednu, ki nam je poleg na novo osvojenega znanja pustil tudi lepe spomine.

Drugi članki ali sestavki/1.25

Martina Repinc**POSVET - MUZEJSKE ZBIRKE V ITALIJI**

V četrtek, 25. oktobra, se je v prostorih Slovenskega etnografskega muzeja v Ljubljani odvijal posvet o muzejskih zbirkah Slovencev v Italiji, ki ga je pripravilo Slovensko etnološko društvo v sodelovanju z Narodno in študijsko knjižnico v Trstu ter ob podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije.

V jutranjih referatih, ki so etnologom prinesli vrsto informacij in predstavili kritično stanje, v katerem se nahajajo muzejske zbirke, so spregovorili:

Vesna Guštin za Zadrugo Naš Kras, ki upravlja muzej Kraške hiše v Repnu; Bruno Volpi Lisjak za Ribiški muzej v Križu; Viljem Černo za muzejsko zbirko v Bardu v Benečiji; Luigia Negro za muzejsko zbirko v Reziji; Milan Pahor za etnološko zbirko pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu; Bojana Vatovec za tržaško folklorno skupino "Stu ledi"; zaradi odsotnosti Angela Kosmača je o terenskem delu in o župnijski muzejski zbirki v Ricmanjih poročala Polona Sketelj; o zbirki na Bukovju je zaradi odsotnosti najavljenega referenta Silvana Pittolija spregovoril Milan Pahor, besedo pa je prevzela tudi Inga Miklavčič - Brezigar; namesto referata Dušana Jakomina o škedenjskem muzeju krušaric so si udeleženci ogledali

videoposnetek muzeja in intervju z odsotnim referentom. Ob koncu je svoj referat podala še Ana Motnikar, vodja restavratorske ekipe v Slovenskem etnografskem muzeju, ki je v zadnjih letih s svojimi akcijami delovala tudi v zamejstvu.

Ob vrsti pregledov delovanja različnih muzejskih zbirk Slovencev v Italiji (referati bodo objavljeni v publikaciji SED-a), katerih moč je predvsem zasidranost na območju, so se na posvetu izbistrili določeni problemi, s katerimi se upravitelji zbirk (tako društva kot posamezniki) srečujejo pri svojem vsakodnevnem delu in ki so, vsaj večinoma, skupni vsem zbirkam. Gre predvsem za pomanjkanje profesionalnega kadra, ki bi lahko opravil temeljito raziskovalno delo in sistematiziral razstavno dejavnost raznih zbirk; skoraj povsod je občutno pomanjkanje ustreznih prostorov, kjer naj bi se obširno gradivo in muzealije hranile ter razstavljale; prav tako je vprašljivo restavriranje predmetov v zbirkah, saj poteka to le v okviru "reševalnih" akcij Slovenskega etnografskega muzeja ali Goriškega muzeja Kromberk; pri nekaterih zbirkah je sporno tudi odpiranje vrat javnosti, saj je vse prepuščeno dobri volji posameznikov, ki pa večkrat niso kos zadolžitvam.

V razpravo sta se vključili tudi ga. Jerneja Batič z Uprave RS za kulturno dediščino in ga. Milena Domjan, svetovalka ministrice na Ministrstvu za kulturo. Izrazili sta željo, da se na področju etnoloških muzejskih zbirk Slovencev v Italiji stvari uredijo. Sklepne misli udeležencev lahko strnemo v naslednjih točkah:

- vzpostavitev muzejske mreže, prek povezave v skupnost slovenskih muzejev v Italiji (vsaka zbirka ohrani svojo avtonomijo);
- nujno zaposliti kustosa etnologa ter organizirati zadrugo vodičev po zbirkah;
- priprava in izdaja večjezičnega vodnika po muzejskih zbirkah;
- informatizacija zbirk;
- popis in katalogizacija gradiva vseh muzejskih zbirk;
- izpeljava tečaja za konservatorje (predmeti in tkanine);
- nadaljevanje rednih akcij za restavriranje predmetov v posameznih zbirkah;
- vključitev muzejskih zbirk Slovencev v Italiji v Skupnost muzejev RS;
- sodelovanje muzejskih zbirk in ustanov Slovencev v Italiji, na Koroškem in v Porabju;
- skupno prijavljanje projektov na Ministrstvo za kulturo RS, poleg posameznih vlog na pristojna ministrstva;
- priprava na realizacijo Muzeja Slovencev v Italiji (predlagana lokacija v Trstu ali Gorici).

Strokovni članek/1.04

**Ksenija Batič
Urša Koprivec****O MEDNARODNEM ETNOLOŠKEM SEMINARJU
- SEMETHNOS 2001 - NA MADŽARSKEM**

Od 17. do 25. julija je na Madžarskem, v vasi Pusztamérgeš, pod mentorstvom Bertalana Pusztaija potekal mednarodni etnološki seminar Semethnos 2001 z naslovom "Lokalna identiteta, izumljene tradicije in turizem". Udeleženci seminarja so bili študentje etnologije in asistenti. Največ jih je bilo iz države gostiteljice, nato pa štirje predstavniki Slovaške, po dva iz Češke, Hrvaške, Finske in

Skupina pri delu, foto: Ksenija Batič, julij 2001

Slovenije, ter eden udeleženec iz Poljske.

Vsak sodelujoči naj bi pripravil kratko predavanje v zvezi z eno od ob prijavi razpisanih tem. Zato sva tudi sami pripravili krajše poročilo o razmerju tradicija – turizem na Slovenskem. Ker pa s problematiko predhodno nisva bili podrobneje seznanjeni, sta nam bili v veliko pomoč mladi raziskovalki mag. Tadeja Primožič in dipl. etn. Mateja Habinc, ki sta v študijskem letu 2000/2001 na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo vodili vaje iz Razvoja podeželja in Etnologije in turizma.

Tudi drugi udeleženci so za seminar pripravili podobna poročila oziroma predstavitev kar konkretnih primerov turizma v njihovi državi. Asistenti pa so pripravili krajša predavanja.

Prvi dan seminarja je bil bolj teoretične narave, saj smo poslušali ta predavanja in poročila. Naslednji dan pa se je začelo terensko delo. Razdelili smo se v več skupin, v katerih sta bila po dva madžarska in dva gostujoča študenta. Pred odhodom na teren smo se v skupini pogovorili, kako in kaj bomo raziskovali. Od teme, ki smo jo raziskovali, je bilo odvisno naše delo na terenu. Večina tem se je neposredno ali posredno ukvarjala s celodnevni praznovanjem (katerega osrednji dogodek je bilo tekovanje v kuhanju sarme), ki je potekalo v vasi ravno, ko smo bili tam tudi mi. V središču našega raziskovanja je bil t.i. "vaški turizem" (village tourism), ki se je razvil v tej vasi. S tem naj bi bila vas zgled vsem drugim vasem na Madžarskem. Naša naloga je bila raziskati ta fenomen.

Pri terenskem delu smo se soočili s problemom, saj velika večina Madžarov, še posebej starejših, ne zna nobenega tujega jezika. Zato sta bila v vsaki skupini po dva madžarska študenta. Medtem ko je prvi vodil intervju, nam je drugi prevajal. Pri nekaterih intervjujih je

Prostor dogajanja in našega bivanja – srednja šola, foto: Ksenija Batič, julij 2001

potekalo nakakšno simultano prevajanje. Najpogosteje pa smo bili deležni kratkega prevoda po vsakem vprašanju. S tem pa se je veliko informacij izgubilo in niso prišle do nas – tujih študentov. Prevajanje na tak način je pretrgalo nit pogovora med informatorjem in "glavnim" spraševalcem. Zgodilo se je tudi, da vmes včasih nismo bili deležni nikakršnega prevoda. Zato so madžarski študentje morali kasneje poslušati posnete intervjuje, jih na hitro transkribirati ter nam jih naknadno prevesti.

Ena skupina se je osredotočila na sam festival, na njegovo organizacijo in zgodovino, druga je opazovala predvsem lokalizem in lokalno identiteto, percepcijo prostora in mentalni zemljevid domačinov, naslednji so se ukvarjali s tem, kako domačini dojemajo turiste, potem je bila tu še skupina, ki se je osredotočila le na tista gospodinjstva, ki niso bila vključena v program turistične ponudbe, življenjske zgodbe ...

Problemi so se pojavljali tudi pri samem delu skupin. Skupina, ki je pod drobnogled vzela turiste v vasi, je naletela na "manjši" problem, ker v vasi med seminarjem ni bilo niti enega turista. Razen seveda

Intervju s topničarji na dan praznovanja, foto: Urša Koprivec, julij 2001

nas – etnologov. Tako so poskušali dobiti morebitne turiste ali pa vsaj obiskovalce na dan praznovanja. Tudi podatki, ki so bili ključni za raziskovanje, so bili nedosegljivi ali pa nepopolni.

Sklenili smo, da turizem v Pusztamergesu temelji oziroma je temeljil na osebnih odnosih. Tak turizem pa dolgoročno ne more obstajati, kar se že kaže na velikem upadanju števila gostov. Sicer domačini trdijo, da so k temu v veliki meri pripomogli Natovi napadi na Jugoslavijo, vendar so naše raziskave te govornice ovrgle.

Turizem v Pusztamergesu v neki meri vendarle obstaja – mi sami, etnologi, smo bili del tega turizma. Pomembno vlogo v razvoju "vaškega turizma" pa tudi pri samem našem prihodu v Pusztamerges in raziskovanju, ima župan Bórcsók. Večkrat namreč povabi raziskovalce turizma, organizira razne poletne šole in tabore, na katerih dobivajo župani in strokovnjaki "lekcije", kako razviti vaški turizem v njihovih krajih. Vendar se ti obiskovalci največkrat ne zavedajo, da so prav oni tisti, zaradi katerih je t.i. fenomen Pusztamergesa živ.

Sicer pa sama vas razen prenočišča v mirnem okolišu morebitnemu turistu ne ponuja veliko. Vas namreč nima niti kakšne pomembnejše trgovine, kjer bi lahko turist porabil kaj denarja, niti kakšne restavracije, kjer bi se človek lahko dobro najedel. Poleg tega pa tudi za urejene sanitarije ni poskrbljeno.

Tako je minil naš seminar. Prišli smo kot raziskovalci turizma, odšli s spoznanjem, da smo bili turisti prav mi.

Glasnik SED je bogatejši za novo rubriko. V razdelku Društvene strani se bomo obveščali in seznanjali z dogajanjem v društvu, našimi programi in prireditvami. Tokrat objavljamo poudarke programa, ki ga je zastavila in ob izvolitvi predstavila nova predsednica društva dr. Breda Čebulj Sajko, vabimo na nekatere prireditve ter predstavljamo poglavitne smernice naših načrtov za delo v prihodnjem letu.

dr. Breda Čebulj Sajko

PROGRAM SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA (SED) ZA OBDOBJE 2001/2002

Program, ki sem ga oblikovala na podlagi osnovnih usmeritev društva, sem dopolnila in nadgradila z nekaterimi pobudami, željami in projekti. Verjamem, da je vodenje in usklajevanje različnih mnenj v takšni organizaciji zahtevno delo. Kako ga izpeljati, ni vedno odvisno zgolj od vodstvenega kadra, temveč tudi od financ, mnogokrat pa predvsem od volje ljudi in njihove zagnanosti. Upam, da nam še zlasti te ne bo zmanjkalo.

Program društva:

- Slovensko etnološko društvo bo nadaljevalo s svojo osnovno usmeritvijo – ostati etnološko društvo. Še naprej se bomo trudili, da bo prijazno do svojih starih in novih članov.
- Dokončali bomo delo, ki so si ga zadali v svojem načrtu že prejšnji člani IO in predsednica; s tem mislim predvsem na projekte, ki so jih prijavi na razpise Ministrstva za kulturo za l. 2001, ki so redna dejavnost društva, podelitev Murkovih nagrad in priznanj, izdaje Glasnika SED in knjižnice Glasnika SED, popis in izdaja vodnika po etnoloških zbirkah v Sloveniji in pri Slovencih v Italiji in posvet o muzejskih zbirkah Slovencev v Italiji. Z vsemi prijavi bomo kandidirali tudi na razpis Ministrstva za šolstvo, znanost in šport. Izpeljali bomo začetno delo oblikovanja kodeksa na področju etnološkega raziskovanja in delovanja.
- Ustanovili bomo več novih delovnih skupin: poleg že delujočih (za etnološko muzeologijo – Tita Porenta; za spomeniško varstvo – Zvezda Koželj; za zamejstvo – Martina Repinc; za izseljenstvo – Breda Čebulj Sajko; za spremljanje zakonodaje – Zvezda Koželj, Vlado Knific; za etnologijo v osnovni šoli – Janez Bogataj; za etnološke večere – Ingrid Slavec Gradišnik) bomo oblikovali še delovno skupino za organizacijo strokovnih ekskurzij (Mojca Račič Simončič), delovno skupino za študentsko problematiko (Kristina Toplak) ter delovno skupino za strokovno svetovanje ljubiteljem etnološkega dela (npr. raznim vaškim folklornim organizacijam, izseljenkim društvom itd.). Smiselno bi bilo ustanoviti še delovno skupino za etn. film, dokumentacijo in bibliografijo. Predstavljam si, da bi vsaka delovna skupina organizirala vsaj en dogodek, prireditev itd. letno.
- Na etnoloških večerih bomo sledili in aktualizirali nujna vprašanja in dogajanja v etnološki vedi, poleg tega pa bomo prav s to obliko dela skušali vnesti v delovanje društva več družabnosti in zdrave kritike. Po vsebini tehtne etnološke večere bomo skušali pripraviti za objavo v publikaciji Knjižnice GSED. Če bi se izkazalo, da se določena problematika ne bo izčrpala v okviru etnološkega večera, bomo organizirali okroglo mizo, prav tako z možnostjo objave.
- V sodelovanju z mediji bomo redno prirejali tiskovne konference ob izidu etnoloških knjig, Glasnika, ob pomembnejših dogodkih (Murkova priznanja in nagrade), posvetovanjih in simpozijih ter s tem skušali

etnološko delo približati javnosti. V povezavi s tem naj omenim še Dan etnologije, ki naj bi postal tradicionalen. V projekt bi vključili predvsem študente.

- V okviru Knjižnice GSED načrtujemo interni razpis za dela, ki bi jih avtorji želeli natisniti v tej zbirki. Vsako leto bomo izdali štiri številke GSED.
- Obnovili in aktualizirali bomo spletno stran SED-a, katere namen bo obveščanje članov društva o dogodkih, akcijah, otvoritvah, skratka o dogajanjih v etnologiji v tekočem mesecu. Pretoku kratkih aktualnih informacij društvenega dogajanja bo namenjena tudi nova rubrika v Glasniku SED in sicer *Društvene strani*.
- Nadaljevali bomo s tradicijo obeležitve določenih jubilejev v etnologiji in med etnologi.
- Organizirali bomo strokovne ekskurzije po Sloveniji, zamejstvu in v tujino. Glede financiranja – iskali bomo sponzorje in donatorje. Nekatero naše prireditve že podpira Kmetijski kombinat Ptuj d.d..
- Skušali se bomo povezati s sorodnimi strokovnimi organizacijami doma, se včlaniti v sorodna mednarodna združenja, obudili bomo povezavo z etnološkimi društvi v zamejstvu in na območju bivše Jugoslavije. S srbskim etnološkim društvom že potekajo pogovori.
- Društvo bo ponovno pričelo z imenovanjem častnih članov SED-a.
- Uredili bomo sezname članstva, naročnikov Glasnika in sezname za izmenjavo naših publikacij. Med nove člane želimo pritegniti predvsem študentsko populacijo.
- Društvo bo imelo v svojih prostorih na Metelkovi 2 v SEM enkrat tedensko uradne ure (od 11. do 13. ure). Takrat bova s tajnico na voljo članom društva za morebitna vprašanja, spodbude, predloge, ideje in tudi za utemeljene kritike. Ob tem naj seveda izrazim željo, da bi društvo še domovalo v prostorih SEM-a. To prošnjo bom naslovila na njihovo direktorico, mag. Injo Smrdel.

Poudarki iz programa za leto 2002

- Posvet o muzejskih zbirkah med **porabskimi Slovenci s strokovno ekskurzijo** je nadaljevanje letošnjega posveta o muzejskih zbirkah pri Slovencih v Italiji. V letu 2003 bo razglabljanja dopolnil še posvet o tovrstnem stanju med koroškimi Slovenci. V tem letu načrtujemo tudi izdajo skupnega zbornika.
- Jeseni bomo organizirali **prvi regionalni simpozij** (predvidoma v Brežicah), ki bo z vidika etnologije osvetlil probleme določene regije. Takšni simpoziji naj bi potekali vsaki dve leti.
- Potekalo bo delo za izdajo **vodnika** po slovenskih etnoloških zbirkah.
- Svoje programe so pripravile tudi vse komisije SED-a, z delovanjem pa bo pričela tudi nova skupina, in sicer **skupina za etnološko metodologijo in teorijo**.
- Program Glasnika SED: prva (dvojna) številka v letu 2002, ki naj bi izšla v marcu, bo ponovno tematska. V njej bodo objavljeni predvsem **prispevki v zvezi z brisanjem in kreiranjem javnega spomina**, kot se ta kaže skozi poimenovanja ulic, poti, inštitucij, skozi rušenja oziroma postavljanja spomenikov. Posebna, **društvena številka Glasnika SED**, bo namenjena **zgodovini in poglobljeni predstavitvi sodobnega Slovenskega etnološkega društva**. V njej bomo zbrali prispevke o delu društva v preteklosti, njegovih usmeritvah in posameznih projektih. Tudi **temi vizualne raziskave v etnologiji** bo namenjena posebna številka Glasnika SED.

Mojca Račič Simončič*- vodja skupine za rajže in njihova organizatorica***RAJŽAJMO!**

Novo vodstvo SED je pripravilo bogat program strokovnih ekskurzij za svoje člane in tudi njihove sorodnike ter člane drugih društev in organizacij. S tem bi radi predvsem navezali, obudili ali okrepili stike med etnologi in drugimi strokovnjaki. Ker je veliko etnologov zaposlenih v muzejih, bomo približno enkrat na mesec organizirali obisk muzejev in podobnih ustanov.

Te obiske bomo skušali združiti s posebnim dogodkom, na primer z otvoritvijo razstave ali prenovljenega muzeja, s podelitvijo nagrade, tiskovno konferenco, predavanjem, praznikom, sejmom, delavnico, kulinariko ... Tako bomo drug drugemu predstavili svoje delo, spoznavali regionalne posebnosti, skupaj reševali težave, zasnovali nove projekte, se zabavali, predvsem pa skušali preseči odtujenost. Sprva bomo rajžali z najetimi avtobusi ali lastnimi avtomobili, kasneje pa tudi z lojtrnikom, kočijo, kolesom ali peš, tudi z vlakom, ladjo ali letalom, če nas bo pot zanesla v bolj oddaljene kraje. Program, ki smo ga pripravili, bomo spremenili v skladu z vašimi pripombami, predlogi, željami in načrti. Sporočajte jih:

- na sedež društva v SEM, v času uradnih ur - vsak četrtek med 11. in 13. uro, tel. 3008 798,
- predsednici društva dr. Bredi Čebulj Sajko na Inštitut za izseljenstvo ZRC SAZU, tel. 4706 487, e-pošta: cebulj@zrc-sazu.si,
- vodji skupine za rajže Mojci Račič v SEM, tel. 3008 766, e-pošta: mojca.racic@guest.arnes.si.

RAJŽE v letu 2001**VILE ROJENICE****18. maj - Kozjanski park**

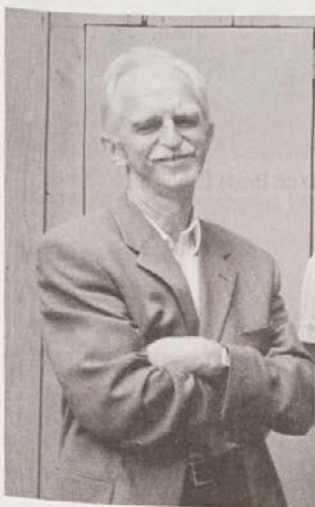
Vile rojenice

Rajžarji. Foto: Alenka Čas

SED je bogatejši za novega častnega člana. Foto: Alenka Čas

Častni član SED dr. prof. Slavko Kremenšek ob otvoritvi Kroflnovega mлина v Bisrem Grabnu v Kozjem. Foto: Alenka Čas

prva rajža je za nami
uspela
zeleno zeleno kozjansko
vedno ljubezniva Helena
poučna biovizija
osvežujoč multijabolčnik
še vedno mogočen grad
presenetljiv Hribar
spomini na Tita
ob bistrem potočku je mlin
in hrustljavi mlinci
lakoto tolažimo pri Šmalčičevih
ko študent na rajžo gre,
dobro pije, dobro je
preveč govorimo
ura teče
čarovnice odletijo
tavamo po trgu duhov

Janezov prst pa po torti
končno Bistri graben
Kroflnov mlin odpira svoja vrata
slovesno, pristrčno
za hišo, presenečenje
predsednica poljubi prof.
Kremenška
SED bogatejši za novega častnega
člana
žejna grla slovenskih etnologov
kol'kor kapljic, tol'ko let
voščila
čestitke
torta
veselje
otroški smeh
rdeče briške češnje
skupinska slika brez natakarija

SEJEM BIL JE ŽIV

junij: Novo mesto in njegovi obrtniki

Tokrat precej manjša udeležba. Trije avtomobili. Eni obupajo že pred odhodom. Ivica že čaka pri Vesni. Vesna razpreda misli o tkanju, niti, barvi, naravi, idejah. Pomerjamo njene obleke in jope. Otipavamo materiale. Občudujemo njeno domišljijo. Žal je treba naprej.

Pri oblikovalki tekstila Vesni Horvat. Foto: Martina Orehovec

Medičarstva in svečarstva v Novem mestu ni več. Ivica ga obudi v Dolenjskem muzeju. Razstava kot se šika. Zanimiva, poučna, pregledna, brez odvečnega lišpa. Ivica govori o zakulisju nastanka razstave. Spoznamo Zdenka Piclja, direktorja muzeja. Kava v družbi s piškoti. Zunaj otroci. Vosek teče v peščene kalupe. Stojnica Hrabroslava Pergerja. Govori o časih, ki jih ni več. Spominki za domače.

Sprehod do Brega. Matjaž pridrvi s Kočevskega. Nerad govori o svojih izdelkih. Začutimo ljubezen do keramike. Simbolika petelina, anatomija mačke. Križani na posušenem trsu. Navdihuje nas pogled na Krko. Matjažu misli ves čas uhajajo na Kočevsko. Na izpraznjene vasi. Na porajajoče se življenje. Na sosede. Na prostornejši atelje. Mudi se mu nazaj. Nam naprej.

Sprehod do Krke. Reka nas zadrži na svojem bregu. Klepet v Luni. Še skok v novo novomeško knjižnico. Zavetje pred dežjem.

Spet knjige. Knjigarna Goga. Je več kot knjigarna.

Slovo od mesta. Lakota. Tolažimo jo pri Kosu. S tradicijo na sodoben način. Tudi Vito & sin. Po kosilu ni počitka. Ivico čaka delo v muzeju.

Nas čaka družina Stankovič. V novi hiši. Nenehno izumljajo nove izdelke. Stare obrti na nov način. Bitka za trg. Očitno uspešna. Spet pojejo denarnice. Svetloba delavnice, ateljeja potuje z nami proti Šentjerneju.

Kdo ne pozna Jožeta Pungerčarja? Prefinjeno izdelan ritual. Pred našimi očmi gnete glino. Vrti lončarsko kolo. Dviguje glino. Oblikuje latvico, vrč, petelina. Z besedami nima težav. Spet nov avtobus. Umikamo se novim radovednežem. Na dvorišču klepet z materjo. Trgovinica v garaži. Spet petelini, skleda, latvice, pekači, vrči. Spet spomin na domače.

Slovo. Razidemo se vsak na svoj konec. Pred nami je poletje. Za poletjem pride Bistra.

TEHNIKA NARODU

14. september: Tehniški muzej Slovenije - "Tako so delali ..." + piknik v Peklu (vabljeni tudi družinski člani in prijatelji)
KAJ STE ZAMUDILI TISTI, KI NISTE BILI Z NAMI V BISTRU

prijetno petkovo popoldne
gostoljubje sodelavcev TMS

Bistro v soncu

Bistro v dežju

Evo pri peki kruha

vonj sveže pečenega kruha

prešteviline razstavne dvorane

vodstvo gospoda Alberta

ropot tekstilnih strojev

poskuse Nikole Tesle

Titove avtomobile

predsednico v rolls roysu

slamoznec, žage, lokomotive

slastne klobasice z žara

cviček Vina Brežice

renski rizling iz Ptujске kleti

Cockto, pijačo naše mladosti

Titino pehtranovo potico

pogovore o načrtih SED-a

skrivnosti zakonskih spalnic

veselo društvovanje

mir v parku

race v ribniku

sadni kruh za popotnico

"Vozila znanih Slovencev" - predsednica SED dr. Breda Čebulj Sajko. Foto: Mojca R. Simončič

OD MUZEJA DO MUZEJA

24. in 25 oktober: Italija - ogled etnoloških muzejskih zbirk pri Slovencih v Italiji + posvet o etnoloških muzejskih zbirkah v zamejstvu

DOBRI MOŽ IN DOBRA ŽENA

14 december: Kamnik in Palovče - ogledi zbirke dr. Josipa Nika Sadnikarja in Budnarjeve muzejske hiše

Po kruhu diši. Foto: Mojca R. Simončič

Rajže v prihodnjem letu

PR' NACET' PA PR' MOJC'

januar 2002: Škofja Loka - Murkovo priznanje za l. 1999 za novo postavitev etnoloških zbirk v Loškem muzeju + Nacetova hiša v Puštalu

KURENTLAND

februar: Ptuj

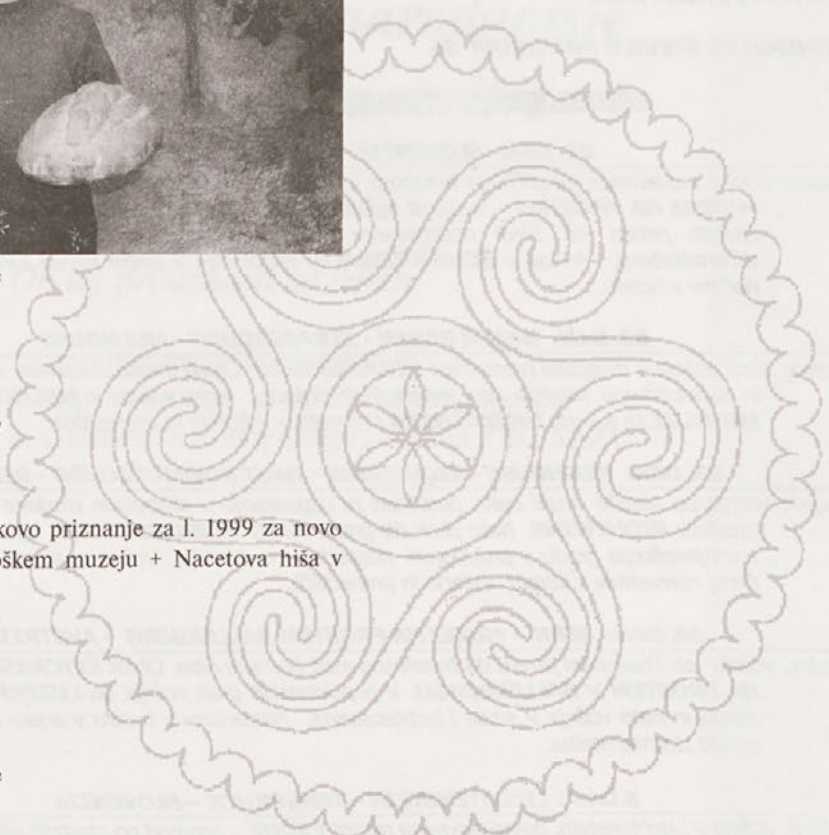
FELSŐSZÖLNÖK

marec ali april: Slovensko Porabje

POLHANJE

4. oktober 2002

Koreno

VABIMO VAS NA ZANIMIVO STROKOVNO - TURISTIČNO POTOVANJE V

ALZACIJA

ECOMUSEE D'ALSACE

ŠVICARSKI MUZEJ NA PROSTEM - BALLEMBERG, SALZBURŠKI MUZEJ NA PROSTEM IN TIROLSKI MUZEJ DEDIŠČINE

ODHOD: POMLAD 2002

ČAS POTOVANJA: 5 dni

MINIMALNO ŠTEVILO POTNIKOV: 35

PREDPROGRAM POTOVANJA - 5 DNEVNA VARIANTA :

01. DAN: SLOVENIJA - NEMČIJA - ALZACIJA

Zjutraj odhod modernega turističnega avtobusa iz Slovenije v Avstrijo. Pri **Salzburgu** bomo obisk **MUZEJA NA PROSTEM** – možnost ogleda 60. tih kmetij in pripadajočih poslopij iz obdobja zadnjih petsto let. Sledi nadaljevanje potovanja na Bavarsko in dalje v Baden – Wuerttemberg. Prihod v **SCHWARZWALD**, nastanitev v enem izmed turističnih mestec, nočitev v hotelu.

02. DAN: BADEN BADEN - STRASSBOURG - MULHOUSE

Zajtrk, sledi vožnja v evropsko prestolnico **STRASSBOURG**. Ogled mesta predvsem slovite katedrale in simpatičnega starega dela mesta Petit France. Nato vožnja v **MULHOUSE**. **OGLED EKOMUZEJA** v kraju **UNGERSHEIM**. Namestitev v hotelu in prenočišče.

03. DAN: MULHOUSE - RIQUEWIHR - HAUT KOENIGSBOURG - BERN

Zajtrk, vožnja po Alzaški vinski cesti, postanek za degustacijo v slikovitem vinskem srednjeveškem mestecu **RIQUEWIHR**. Nato skok do gradu **HAUT KOENIGSBOURG**, ogled fantastičnega srednjeveškega gradu s prekrasnim razgledom na Alzacijo. Vožnja v smeri Švice do mesta Bern, namestitev v hotelu, večerja in prenočišče.

04. DAN: BERN - MUZEJ NA PROSTEM BALLEMBERG - AVSTRİJA

Zajtrk, vožnja ob Thunskem jezeru do Interlakna med Bernske Alpe. Obisk **ŠVICARKEGA MUZEJA NA PROSTEM V BALLEMBERGU**. V popoldanskih urah vožnja do **LUZERNA**, krajši ogled mesta in nato vožnja v smeri **Liechtensteina**. Nastanitev v hotelu v enem manjših mest v okolici **Liechtensteina**.

5. DAN : LIECHTENSTEIN – INNSBRUCK – SLOVENIJA

Zajtrk, vožnja v **Liechtenstein**, ogled glavnega mesta **VADUZ** – sprehod po mestnih uličicah, prosto za kavico. Nato nadaljevanje potovanja na **Predarlško** v smeri **Tirolske**. Postanek v **Innsbrucku**, kjer si bomo poleg mestnega središča ogledali še **TIROLSKI MUZEJ ETNO DEDIŠČINE**. Sledi vožnja v domovino. Prihod v Slovenijo v kasnih večernih urah.

CENA POTOVANJA ZA OSEBO JE ... 76.500 SIT (= cca 680 DEM)

V CENO POTOVANJA JE ZAJETO: avtobusni prevoz na omenjeni relaciji, stroški dveh voznikov gostinsko-hotelske storitve po sporedu v hotelih 3 ***, vstopnine in ogledi po sporedu, kvalitetno vodstvo in organizacija potovanja.

50

*Letos praznuje Inštitut
za slovensko narodopisje
50-letnico ustanovitve*

Ob tej priložnosti so izdali

30. številko revije *Traditiones*,
zbornika Inštituta za slovensko narodopisje
in Glasbeno-narodopisnega inštituta ZRC SAZU.

Poljudni članek/1.05

Janez Dolenc, Ivanka Kosmač Hvala

KAKO SO ŽIVELI KOSMAČEVI V BUKOVICI*

(Ob 90-letnici rojstva Cirila Kosmača)

Moj oče Franc Kosmač se je rodil na Slapu 25. januarja 1879. Leta 1906 se je poročil v cerkvi sv. Ignacija v Gorici s sovaščanko, šiviljo Marijano (Nanco) Trušnovec, rojeno 8. septembra 1881.

Naslednje leto se jima je rodila hči Hedvika, ki je žal majhna umrla. Sledili so hči Dragica leta 1909, sin Ciril leta 1910, kasnejši pisatelj, nato leta 1911 še ena hči Hedvika, ki je prav tako umrla še kot otrok. Nekako tedaj se je družina s Slapa preselila v Bukovico, dvajset minut oddaljeno malo kmetijo na levem bregu Idrijce. Tam se je leta 1914 rodila hči Mirica, leta 1915 pa drugi sin Vlado. Oče Franc je moral na vojsko, v tržaški 97. regiment. Bil je na ruski fronti, po sklenitvi miru z Rusijo se je maja 1918 vrnil domov, še pred koncem vojne. Vendar se je v letih 1918/19 pridružil borcem za severno mejo. Kot zadnji otrok v družini Kosmač sem se leta 1921 rodila jaz, Ivanka.

Po mojem rojstvu mama Nanca ni bila več prav zdrava. Vedno huje jo je napadala jetika, veliko stroškov je bilo z zdravnikom in zdravili. Življenje se ji je izteklo ravno na svetega Petra in Pavla dan leta 1928. Pokopali so jo v Ročah, ob njej so pokopani tudi Ciril in obe sestri, oče je pa umrl v Mauthausnu 19. marca 1945. Na domu še živi brat Vladko, vendar je predvideno, da se bo preselil v novo hišo, stara hiša bo pa preurejena v spominski muzej v okviru tolminskega muzeja.

Ker sem tako mlada izgubila mamo, sem se potem toliko bolj navezala na očeta. Bil je zelo načitan, razgledan, izkušen in zelo lepo je vzgajal nas otroke. Bil je organist in pevovodja, vodil je cerkveni mešani zbor. V izbi je stal njegov harmonij in ob njem smo prepevali s posebnim veseljem pesmi, ki so jih Italijani prepovedali, kot npr. Slovan na dan, Buči morje Adrijansko ipd., kot je Ciril to opisal v noveli Tistega lepega dne.

Oče je bil vaški modrec, pisal je pozdravne govore, testamente, pisma in dopise. Imel je pole papirja, črnilo in peresa. Pivnika ni rabil, napisano je potresel z zdrobljenim ometom. Vsi v družini smo mu morali pomagati prepisovati note; največ jih je prepisal Ciril, ki je znal lepo pisati. Že pri

Slap ob Idrijci, Kosmačeva domačija, foto. T. Hohnec, 2001

dvanajstih letih me je začel uvajati v svet glasbe. Kmalu sem pela na koro, on pa je orgljal. Imela sem obsežen glasovni razpon, rada bi pela sopran; ker pa je sopran pela sestra Mirica, sem morala peti alt. Kmalu me je začel učiti igranja na harmonij; on mi je samo povedal in pokazal, potem sem se pa morala sama znajti. Za božič smo v Dolenji Trebuši celo naštudirali latinsko mašo. Oče je imel dober posluš in je tudi sam lepo pel, npr. psalme na oljčno nedeljo. Prvi je šel od doma Ciril v goriško Alojzijevišče, tako je želela mama, verjetno z mislijo, da bo postal duhovnik. Vendar je zaradi mamine bolezni moral pustiti goriško gimnazijo, ker nismo zmogli stroškov. Kasneje je zasebno študiral na tolminski gimnaziji in ravno ob materini smrti opravil malo maturo. Leto kasneje pa so ga že zaprli zaradi sodelovanja pri TIGR-u in celo leto vlačili po ječah. To mu je navdihnilo znamenito novelo Gosenica. Leta 1930 je bil oproščen in izpuščen, a je živel pod policijskim nadzorstvom. Januarja 1931 je pobegnil čez mejo v Slovenijo in se počasi uveljavljal kot slovenski pisatelj.

Najstarejša hči Dragica nam je nadomeščala mamo in je gospodinjala. Ker je bila tudi nadarjena in je veliko brala, bi jo oče

tudi rad poslal v šole. Zaradi naše revščine je morala 1933 od doma, v Gorico, služiti kot služkinja, kasneje pa v Genovo k neki grški družini. Leta 1943 se je vrnila domov in šele leta 1945 se ji je izpolnila dolgoletna želja, da je postala učiteljica.

Mirica je vse čas delala na naši mali kmetiji, konec maja 1944 pa so jo zaradi zvez s partizani aretirali Nemci in domobranci skupaj z mano in očetom. Naju so odpeljali na prisilno delo na Koroško, očeta pa v taborišče. V začetku maja sva se skupaj vrnila domov.

Vlado je moral leta 1935 odslužiti vojaški rok v italijanski vojski. Po odslužitvi se je za nekaj let vrnil domov, z vstopom Italije v vojno leta 1940 pa je bil spet mobiliziran. Prišel je v zavezniško ujetništvo in se vrnil po koncu vojne ter prevzel našo skromno domačijo v Bukovici.

Jaz sem kmalu sama zaslužila za obleko, doma sem dobila skromno hrano. Hodila sem v vaško mlekarno in bila pri šestnajstih letih tako močna, da sem vsako jutro celo uro vrtela veliki posnemalnik, ob koncu meseca sem pa naredila še obračun za mleko in maslo. Zaslužila sem 25 lir na mesec, kar tedaj ni bilo malo, saj so kmečke dekletke zaslužile le 35 lir. Leta 1940 sem

dobila delo na pošti v Tolminu in tam delala do leta 1943.

Naša tristo let stara hiša št. 45 je pokrita s slamo. V veži je bil star bajnk, v kuhinji pa staro ognjišče, ob njem klop, kjer smo se radi grelji otroci. Nad ognjiščem je bila sajasta napa, kjer so se sušile koline. Tu je bila še kuhinjska omara in miza. V izbi je bila velika peč, miza, binkla in stol za kruh mesit, harmonij in velika stara ura. Spalnice so bile na podstrešju, spodaj pa je bil poseben vhod v velbano klet in shrambo, ki je bila prvotno svinjak.

Zraven hiše je bil majhen hlev. V njem smo imeli po dve, tri krave in še kakšno junico. Poleti smo kosili travo v senožetih Brda, Prvjek in Dolina, jeseni smo pa pasli krave za Vrtačno tja v Vrh. Tudi jaz sem pasla in zraven brala knjige. Veliko knjig so nam odnesli karabinjerji pri preiskavah zaradi Cirila, npr. Zastava v vetru, Na krvavih poljanah itd. Oče mi je pokazal, kako se peče krompir. Imeli smo tudi kakšno ovco in ovna, da smo jih ostrigli za volno. Prest in gradašat sem jo nosila k Obrekarju, ker smo pri nas kolovrate vrgli v ogenj potem, ko se je z njimi kot poreden fantič poškoval Ciril. Imeli smo enega ali dva prašiča. Ko smo klali, je od sosedov prišel

kdo pomagat držat prašiča in potem dobil koline: kos prate, jetreca in mulce. Mulce smo poleg krvi polnili z ajdovo moko in dišavo polaj. Oče je naredil klobase in salame, jih prekajal in prodal. Prekajeni špeh smo imeli za zabelo, pršut je pa bil le za velike praznike. Kokoši smo tudi imeli, a jajca prodali; moral si biti bolnik, da si dobil ocvrto jajce. Imeli smo tudi psa, ker smo živeli na samoti.

Vse njive smo obdelovali. Armanakovi na Slapu (tam je bil doma moj soprog) so imeli dve muli in nam vse zorali. Največ smo sadili koruzo, manj pa ječmena in ajde. Žita je bilo treba opletati, koruzo pa okopati. Že ob štirih zjutraj sva poleti vstajali z Mirico in z mulo okopavali koruzo. Eno kravo smo navadili voziti in koruzne panogle pripeljali domov ter jih zmetali na velik kup na skedenj. Za majenco je sestra spekla kruh v domači peči, pripravila orehe in jabka, mošt in čaj. Prišlo je do petdeset ljudi, fantje in dekleta s Trebuše, s Slapa, celo iz Idrije pri Bači - vsi peš. Peš so hodili tudi na pevske vaje. Že prej so spraševali, kdaj bo v Bukovici majenca, saj so jo ta mladi težko čakali. Ko so končali z delom, so omajke ven poti-snili in zaplesali ob harmoniki ali orglicah. Še vidim očeta, ki nam je rekel:

»No, otroci, do kruha še nismo prišli, do polente pa!«
Naša običajna hrana je bila: zjutraj ošvalki (suha, zdrobljena polenta, prelita s posnetim mlekom), opoldne navadna polenta ali ječmenova kaša, za večerjo krompir in jabka v oblicah. Na Skopičniku je bil mlin na en kamen, ki ga je imel Štefa Okrogličar. Tam je oče sam mlel žito. Ječmen smo pa v mehu nesli v Trebušo, kjer so imeli stope za kašo. V kleti smo v čebre naribali kisló repo in kisló zelje, tam sta bili lesa za krompir in lesa za jabolka, v sosednji shrambi pa sod z moštom. Kruh smo pekli redko, ob težjem delu (košnja, žetev, majenca), sicer ga je nadomeščala polenta, zabeljena z ocvirki. Včasih smo jedli ječmenovo kašo, vanjo dali malo fižola in kaj prekajenega: glavino, parkelj ali rep. Posebno dobra jed je bila na mizi, ko smo prodali in zaklali telička. V njegovo trebušno mrežo je dala mama nadev iz koruzne moke in ocvirkov, lepo zavila in

spekla. Skuhali smo tudi tripce. Pogosto smo imeli na mizi mineštro, občasno pa kisló zelje in kisló repo. S pravo kavó se je postreglo le ob obisku za »prekrivanje uboštva«, sladkali smo jo s saharinom, ponudili pa tudi žganje. Vse to troje smo kupovali od kontrabantarjev, ki so to nosili iz Jugoslavije.

Oče je bil tudi dober sadjar, posebno po Vrtačni je nasadil veliko jablan in hrušk. Najprej so jablane rodile šmahorke, kasneje gribnce in nazadnje sevke. Hruške so bile vrtlanke, iz tepk in poznic smo pa naredili mošt. Žganje se ni smelo kuhati, oče je v peči in na peči posušil veliko kašče, suhih krhlev in hrušk ter z njimi napolnil velike kvintalarske žaklje. Kašče smo kuhali tudi delavcem poleti. Oče je šel po opravih vedno peš, v Tolmin je šel čez Stopec plačat davke, v Gorico pa je šel čez Vrata in Čepovan nesel okrog pet kil fižola in ga tam prodal, potem pa kupil blago za dve obleki, za Ladota in Cirila.

Za božič je mama spekla gbanco, v kot smo postavili božično drevesce in pod njim jaslice. Na sveti dan je bilo prekajeno meso, juha, dušen krompir in gbanca. Za debelno sem šla prvič na ples. Pari smo se postavili v vrsto pri Erjavcu v Trebuši, potem pa z muziko (harmonika, škant, bas) na čelu korakali k Oblaku v Hotenje, fantje so spotoma vriskali, vsi smo prepevali. Na cilju so nas že čakale obložene mize, vina so pripeljali cel sod iz Vipave. Doma so pa spekli ocvirkovco. Za veliko noč smo spekli žeganco in jo nesli na veliko soboto blagoslovit. Takrat smo dobili tudi blagoslovljeni ogenj in blagoslovljeno vodo.

Etnologi, konservatorji v pogovoru z bratom Cirila Kosmača, Slap ob Idriji, foto. T. Hohnec, 2001

* Članek je bil napisan na podlagi pripovedi Ivanke Kosmač Hvala dne 29.11.1989 in 23.10.2000.

Poljudni članek/1.05

Vera Poličnik

NEPREČENLJIV DEL NAŠE KULTURNE DEDIŠČINE JE TUDI SUŠKA PLEH MUZIKA

*Po dolgih letih zatišja želijo mladi
glasbeni talenti iz Dol Suhe in
Rečice oživiti Suško pleh muziko.
Iz pripovedovanja dveh še živečih
starejših članov Suške muzike je
nastal tale zapis: zgradbe, življenja
in njenega delovanja.*

Leta 1920 so kmečki fantje iz Poljan in Dol Suhe, vsi brez glasbenega znanja, samo z veseljem in s poslušom za glasbo, ustanovili Suško pleh muziko. Njihov učitelj je postal nadarjen samouk Jamnski Anton iz Radmirja, ki jim je pisal note in jih naučil note tudi brati. Prvi člani so bili: Irmančki Joža - trompeta, Zavrački Tona - klenet, Zavrački Jože - trompeta, Klačetov Tone - boben, Drozgov Jože - efonij, Puški Jože - fligehorn, Puški Matevž - S klenet, Strašek Ivan - fligehorn, Juškov Tone - trompeta, Drozgov Tina - fligehorn/bas pozavna, Juškov Tona - trompeta, Klačetov Frnc - fligehorn, Bčitov Anza - B bas,

Bčitov Lujz - F bas, Polički Franc - efonij, Menčonov Anza - fligehorn. Kakor so odraščali, so h godbi pristopali: Korenov Franc - drumlje, Župnekov Matija (začetnik) - fligehorn, Flerjanov Stane - klenet, Brezovnikov Joža - S klenet, Kocjanov Franc - trompeta, Juškov Tone - trompeta, Polički Lojz - trompeta, Korenov Juža - trompeta, Florjanov Pulda - B klenet, Glušček Franc - trompeta, Glušček Ciril - fligehorn, Glušček Lujz - pikolo flauta, Kotnerski Ludvik - bas fligehorn, Strašekov Juža - fligehorn, Zidarnov Joža - bas fligehorn, Zidarnov Frnc - trobenta, Zidarnov Tona - trobenta, Jurjevček Frnc -

Suška pleh muzika leta 1925; fotograf neznan

ETNOLOGIJA JE POVSOD

fligehorn, Zajamšek Frnc - trobenta, Bajdnov Nanda - fligehorn, Bajdnov Miha - fligehorn, Mesničarjev Ivan - drumlja in Pongrtnikov Rudl (začetnik).

Kapelnik je bil Puški Mativž, organizator Strašek Ivan, blagajnik pa Drozgov Tinča. Dvakrat tedensko so imeli vaje na Puši ali pri Poličkih in na Juškovem. V sezoni so vadili od pol devete ure zvečer do polnoči. Največ so igrali skladbe češkega skladatelja Emila Štolca.

Zvrst glasbe je bila zanimiva: paradni marši, polke, valčki, pozneje tudi tango in fokstrot. Najpogosteje so igrali Radetski marš, Holchaker marš, Ojevski pozdrav, Gasilski pozdrav, Sibanska ružica, Cvetlični valček, Pohod kralja Aleksandra, Zdar vitezum, One rast, Donau velen, Snežni valček, Vesela Praga, Rozamunda, Herkules marš, Streliki marš, Sokolska polka, Betulinka in Coken pok.

Za cerkvene proslave so imeli na sporedu Povsod Boga, Jezus naš je vstal iz groba, Pojte hribi in doline in Mogočno zveni nam spev iz srca. Pesmi so najlepše donele v es štimungli.

V domači cerkvi so igrali zastonj, v podružničnih cerkvah in v cerkvah po Zadrečki in Savinjski dolini so računali po deset dinarjev od godbenika. Zraven je sodilo tudi kosilo v mežnariji. V bližnje cerkve so hodili peš ali pa se vozili s kolesi z inštrumenti na hrbtu. Po Zadrečki dolini jih je vozil Rujtn iz Šmartnega. Pri svetem Frančišku v Radmirju so na Veliko noč zjutraj igrali v zvoniku, potem pa v procesiji, vozil pa jih je Vorh.

Največje doživetje je bilo na Rečici na veliko soboto zvečer, ko so igrali v procesiji po trgu in so jim gasilci v paradi z baklami osvetljevali note. Za zaključek proslave so v cerkvi pri desnem stranskem oltarju zaigrali še Jezus naš je vstal iz groba.

V poletnih mesecih so igrali dopoldne pri cerkvenih prireditvah, za popoldanske veselice pa jih je na Rečici s tovrnjakom čakal Celinšek iz Mozirja, da jih je peljal, kamor so bili tisto nedeljsko popoldne dogovorjeni. Igrali so v vseh večjih krajih po dolini, vse do Celja.

Nepogrešljivi so bili pri sokolskih nastopih na Rečici in v Mozirju, na tekmovanju žanjic, koscev in mlatičev, v spodnji Savinjski dolini pa na konjskih dirkah. Na teh nastopih so računali od dvajset do petindvajset dinarjev od godbenika. Za ta denar so kupovali note. Oblečeni so bili različno, kape pa so imeli enotne.

Tudi iznajdljivost je bila potrebna. Ko je počil jermen okoli bobna, so bili potrebni trije hlačni pasovi, da so boben spet spravili skupaj in igrali naprej.

Inštrumente so kupovali v trgovini Stermetcki in v tovarni glasbil Schromm Vaclav, ulica kralja Petra 14 v Celju, včasih pa tudi v trgovini glasbil Majnelherold v Mariboru.

Čas, ki je prihajal - v Evropi je že rožljalo orožje, pri nas so bile pogoste vojaške vaje - je redčil njihove vrste. Takrat so priskočili na pomoč Čohov Peter, trompeta, in Bajdnova dva.

Med drugo svetovno vojno je Suška instrumentalna glasba utihnila; poskušal jo je oživeti Valentin Irgolič, kar pa mu ni uspelo.

Po končani vojni je v manjši zasedbi pod taktirko Matevža Bidra spet zaživela, bil pa ji je odmerjen le kratek čas.

Nekaj njenih godbenikov se je zaposlilo pri Lesni industriji Nazarje. Pridružili so se jim nazarski in mozirski godbeniki, tako je nastala Delavska godba Nazarje. Vodil jo je upokojeni vojaški kapelnik Kralj. Iz te godbe je nastala Godba Zgornje Savinjske doline, ki letos praznuje 25. obletnico.

Iz stare Suške pleh muzike živita še Flerjanov Polda in Zagradiški Juža. Njuna velika želja je, da bi slišala igrati Suško plehmuziko v novi zasedbi.

Doma in v širši okolici je Suška pleh muzika odigrala prvo in veliko kulturno poslanstvo.

page 19

*Mojca Terceļj Otorepec,
Saša Lavrinc***THE MYSTERY OF SCHOOL OF WIZZARDRY
WHERE WIZZARDS (i.e. CONSERVATORS)
HAVE MAGIC WANDS OF DIFFERENT POWER
IN THEIR HANDS**

Summary of part I and part II

The articles try to cast light on the work of conservators, employed at Institutes for Protection of Natural and Cultural Heritage, namely at the Upper Carniola Institute where both authoresses work as well. The immovable heritage is the subject of interest of both, ethnologists and architects – conservators who keep coming across substantial discrepancies between the protection of immovable heritage and contemporary achitectural concepts in the Upper Carniola Region.

Ethnologists – conservators should mainly focus on social – structural method of work and, in collaboration with other professions create the climate that will make the preservation and renovation of immovable heritage operational. The fact is that the valuable heritage is disappearing and only collective approach can be successful as far as protection is concerned.

For the ethnologist – conservator, working at the Upper Carniola Institute, a three year work means constant running from one location to another and preparing professional guidelines for regional and urban planning in municipalities (ZVNKD Kranj covers the area of 20 municipalities, among them Bohinj, a mountainous region, where access is often possible only on foot). Ethnologists – conservators have to prepare regulations in the field of the heritage protection on local and state levels, present and introduce ethnological monuments to local authorities, write professional articles that are easy to understand and thus offer some knowledge to as many people as possible, etc. – all these activities and tasks take more than one person. In the article we are introducing one of the possibilities to reduce the number of the so-called locations.

The answer to the dilemma is given in Part II, written by the architect – conservator, and based on the fact that the protection of heritage in Slovenia is the subject of legislation which dictates the collaboration of all offices for the protection of monuments. Not knowing the law and regulations well enough, offices frequently take an active part in constructional and architectural activities which is not necessary. However, it is necessary for the conservation profession to transfer the standards of the profession to town planners, architects, contractors. Taking an active part in planning which is not in accordance with conservators' policy may, finally, lead to degradation of heritage values.

page 23

*Andrejka Ščukovt***FARM PEKEL IN THE LOWER VIPAVA VALLEY
- AN URBAN MONUMENT**

For its urban, ethnological as well as technical qualities the farm Pekel (»Hell«) is a unique urban monument in Slovenia. Most of buildings and agricultural implements are exceptionally well preserved and therefore of great importance for ethnologists to learn about the everyday life by the river Vipava in the 19th century. Pekel is a narrow and short gorge in the lower Vipava Valley. It lies on the sunny side of the foothills of the ridge, which is cut by the river Vipava. A legend has it that there was a lake between Pekel and Batuje with waterfalls, flowing into the lower riverbed. Because of its beauty the area round the lake was named Paradiž (»Heaven«) whereas the gorge under waterfalls was called Pekel (»Hell«) because of constant rumble of water.

The gorge Pekel is the place where the farm of the same name is situated. It is a rather remote place today although in the past its owners were wealthy farmers. The millstones stand still though the river rumbles by endlessly. However, Pekel is about to see better days, thanks to a complete renovation that has been going on for some years now.

The owners of Pekel come from Vipavske Brije. The first owner Jožef Pečenko was married to Terezija Jelen who was a reputable and wealthy woman. The male descendants all perished during the World War II, therefore two of the owner's daughters had to take over. They claim to be related to Counts of Lanthieri. They are in possession of the coat of arms, belonging to the family Jelen. It has three moons in the right field which also appear on the coat of arms of the family Lanthieri. Today the farm consists of multi – storeyed residential building and of farm buildings which are all decorated with ornaments, carved in stone. The flour mill and the saw mill are well preserved as well as the cowshed and the cellar. Unfortunately, the stable, the pigsty and the blacksmith's workshop are in ruins. Complete renovation of the farm began in 1991 when the conservators' plan was ready but it was put into operation as late as 1995 when the Ministry of Culture and owners provided the finance for the renovation.

The renovation is managed by the Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Nova Gorica (Institute for Protection of Natural and Cultural Heritage Nova Gorica).

The chief conservator was planning the renovation, following the principles of complexity, originality and of purpose of the farm buildings.

page 28

*Eda Belingar***JAKOPIN'S BARN IN ŠKOCJAN**

Škocjan is a small clustered village on top of rocky hill through which the underground river Reka flows. From pre-historic times on this region has attracted settlers whose heritage is excavated at several archeological sites. The architecture of Škocjan reveals its archaic origin which, according to ground plans, goes back to the Middle Ages at latest. Buildings were added in strings, most of them were built in the 19th and 20th centuries. The village was walled in the past but only fragments of walls can be seen today. Škocjan is

nestled around the central church of St. Kancijan in two strings. Only at the end of strings there was enough space for typical Karst farms to develop. Jakopin's farm is one of them. The barn belongs to the farm though it is situated apart from other buildings, by the road between Matavun and Škocjan, due to limited space within the farm itself. It is one of the few preserved barns in the Karst area and the only one within the borders of the Škocjanske Jame Nature Reserve since Kovač's barn, still registered in 1819 and 1872, no longer exists.

Jakopin's barn dates back to 1819 when it was entered into the land register. It is a rectangular, one-storeyed building, situated apart from the farm and close to the corn field. This place is convenient for various reasons: corn and hay were safe from fire and dust was kept away from the farm during threshing.

The barn is built of limestone with outer and inner walls the inter-space is filled with earth, lime mortar and rubble. The inside walls are plastered with lime plaster, though cow-dung was also used for the purpose. Before the 17th century the Karst houses had thatched and slated roofs which were, because of fire precautions, replaced with tiled roofs (korci) in the 17th century. Today, thatched and slated roofs are rare in the Karst region, therefore Jakopin's barn is an important monument of Karst rural architecture.

In 1998 the barn was sold to the Škocjanske Jame Nature Reserve whose management decided to renovate it and turn it into the ethnological museum.

The Koper Regional Museum has already presented its collection, titled The Wealth of Grain and showing the ways of growing and using corn.

In conclusion, we may say that we were not completely successful in preserving the barn in its original structure, however, its primary function is restored within the Škocjanske Jame Nature Reserve.

page 32

Tanja Hohnec

REMŠAK'S GRANARY IN MAČKIN KOT

In the area of former municipality Mozirje which is now divided into six municipalities, 87 ethnological monuments were documented between years 1985 and 1987. In 1997 the situation of natural, cultural and historical monuments was surveyed and the results of the survey were published in a book. From 1987 to 1997 some substantial changes occurred in the area of architecture heritage. Out of 87 monuments six are in ruins, whereas the rest of them underwent such changes that re-evaluation is necessary to be carried out. Among the remaining 81 monuments there are 28 granaries which are well preserved. Some of them have the date of construction carved on the outside wall or on the beam inside. Some of them even have various dates carved which indicate that various reconstructions were done.

Sometimes dates can be found on »kašte« - trunks in which wheat was stored.

Doors and ceilings of granaries are usually richly ornamented, iron locks are work of art and carpenters put much effort into designing the beams and rafters. Remšak's granary is known for its well preserved hand painted door which is, according to Sedej's written record, of unique beauty.

Remšak's farm, the home of the family Poličnik, is situated in Šmiklavž, a settlement with houses, scattered over the area of the

upper Zadrečka Valley. The farm consists of seven buildings: a farmhouse, an outbuilding, pigsties, a double hay rack (toplar), the one-storeyed granary, the small granary and a chapel. There is also a water mill, hidden by the creek Mačkovec. On the pasture, not far away from other buildings, there is also a building where hay is dried (parna). Buildings stand in a parallel row, to the north there is a field and to the south the apple orchard and pastures spread out.

The granary is, according to Sedej, an exceptional example of joint mastery of carpentry and art. Its outstanding construction with semicircular beams, which appears to be rarity in the area of the Upper Savinjska Valley and Zadrečka Valley, is also unique in details like lattice window. The door, leading to the basement bears the painting of St. Florian whereas the main door bears the date 1790 (some read it as 1720) and the portrait of Virgin Mary with Jesus. According to records this particular granary is the only one in the area of Savinjska Valley that is decorated with paintings.

Renovation took place from April 2000 to 13th November 2000 when it was rewarded by a festive opening. The whole project was financed by Ministry of Culture and by Gornji Grad Municipality. For decades to come another monument is saved, thanks to joint efforts and careful planning.

page 38

Božena Hostnik

RENOVATION OF THE FARMHOUSE ZAGAJ AT PONIKVA 5

Ethnologists - conservators rarely get an opportunity to renovate more than one building on a farm. Usually only the building of special importance is renovated whereas the others are left out due to lack of money. The Zagajšek farm is, no doubt, one of few well preserved places with native ambience where also the hay rack - »kozolec«, and the barn were renovated beside the house itself.

From the documents, dating back to 1825, it is clear that the Zagajšek farm was already there with the similar disposition of houses as today. The documents, dating back as far as 1586, reveal that vast forests, meadows, fields, and vineyards were once a part of the farm as well.

Zavod za varstvo kulturne dediščine Celje - the Institute for Protection of Cultural Heritage Celje participates in the renovation of the hay rack and the barn, which are cultural monuments and under a preservation order. The renovation is based on conservation plans and programmes.

The hay rack at the Zagaj farm is the so-called »toplar« (a double hay rack), built on three pairs of pillars which are placed on stone plinths. The dimensions of the ground plan are 26, 40 x 9, 50 metres. The pillars and both sides are made of brick and mortared. At the front some small windows were made for ventilation with bricks, built into the frame that look like a net. There are also holes for pigeons to nest. The hay rack was renovated in 1999.

The barn is a two-storeyed, stone building with no basement, built in the middle of the 19th century. A small part of a sidewall is built of oak wood, though. There are small windows for ventilation on the gables with a brick net, built in. The building was renovated in 2000. The owner of the farm is planning to keep horses in the barn whereas a small part of the farm could be open for tourists to visit.

page 42

Damjana Pediček Terseglav

DOLINČEK's ('Dolinčeva') and NACE's ('Nacetova') HOUSE Two experiences from ethnological conservation

The author deals in her paper with the renewal of two monument protected farmhouses - 'Dolinčeva' /Dolinček's house/ in Dol by Sora and 'Nacetove' /Nace's house/ in Puštal by Škofja Loka. According to the typology and the time of their building are both houses quite similar, but regarding the relation of their owners towards the history, cultural and testimonial value of the buildings, there are to be found huge differences. These are the main reasons why houses were treated differently by their renovation and presentation.

The farmhouse 'By Dolinček' in Dol 5 by Sora is since 1985 protected by the decree. The initiative for the house renewal was given by the newly set up municipality Medvode, which intends to redeem the object and dedicate it to the museum-cultural and information-entertainment purposes.

The architectural design of 'Nace's house' goes far back to the past as well, perhaps even to the 16th century. The house had, in 1950 already, been among the first, promulgated as 'monument protected immovability'. Today is the house declared as cultural monument of state importance and is managed by its owners, the Polenc family, who is appropriately caring for the promotion and trade of the house.

page 46

Lilijana Medved

»FARŠKA PAJŠTVA« (FRUIT KILN) IN LOVRENC ON POHORJE - RENOVATION AND REVITALIZATION

In Slovenia fruit was, at all times, important food due to favourable natural conditions for fruit growing and administrative reforms, implemented by monarchy at the end of the 18th and at the beginning of the 19th centuries.

Lovrenc and the Pohorje area were known for fruit growing, mainly apples, pears, plums and nuts. Farms had their own orchards (»pungarti«) with apple trees and pear trees. Fruit was usually consumed on farms, early apples first whereas winter apples could wait, stored in adequate cellars, till next summer. A considerable quantity of fruit was dried, especially apples, pears and plums. Apples were cut into small pieces - segments. Dried apple segments were called »platiči«. The best pears to dry were the must pears, they were dried whole and called »kloce«. The fruit, dried in a proper way, remain edible for some years. It was eaten raw or cooked and was a sort of delicacy of Sunday meals. In addition, it was added to porridge or baked in bread. The quantity of dried fruit, eaten in the Lovrenc area decreased considerably during the World War II and especially in the post - war time.

On Pohorje fruit was usually dried in baker's ovens. Special fruit kilns were being abandoned for practical reasons as the drying of fruit in ovens was simple and cheap. However, documents reveal that in the past there were many fruit kilns, constructed as separate

buildings. In Carinthia and in Upper Carniola they were called »pajštve«. The word is supposedly derived from German word »badstube«, referring to simple, single - roomed buildings with big stoves which were loaded from outside and served as bathrooms. In the 18th century many of them were turned into fruit kilns where flax was dried as well. Some of them were turned into residential facilities.

The fruit kilns that can still be found in this area are of more recent origin and they are used for drying fruit only. In Lovrenc there are only two fruit kilns left. One of them is situated in Gornji trg and is owned by the Petrun family, whereas the other one is owned by parish and is situated outside the settlement, to the southwest of the church.

This particular fruit kiln is called »farška pajštva« and it is the subject of my research. It was probably built in the second half of the 19th century for the use of parish. At the beginning it served the priest's household but later on villagers and neighbour farmers could use it as well. The fruit kiln was used in this way as late as 1949.

In 1998 we renovated the facade and partly interior and in 1999 the restoration was continued by renovating the wooden exterior as well as interior.

The renovation and revitalization of the kiln was the joint project of diligent local people, who appear to be keen on protecting the cultural heritage, and experts from the Maribor Institute for Protection of Natural and Cultural Heritage. The »pajštva« is now managed by the Lovrenc Tourist Society. The pleasant smell of fruit, drying in the kiln, proves that the project is a justified one. Local people can dry their fruit at small cost, but they have to contribute some wood, too. The kiln is looked after by Franc Vaner, called Kašner, who knows how to dry fruit properly.

page 50

Andreja Bahar Muršič

EXAMPLE OF A COLONIST HOUSE - »TOMAŽEVA HIŠA« IN THE LJUBLJANA MARSHES

Ethnologists - conservators often face problems and dilemmas, caused by various factors, sometimes treated as marginal by the profession. However, these factors may cause many problems in the ethnological heritage protection. Some of the dilemmas, related to the protection of ethnological monument in Črna vas in Ljubljansko barje - the Ljubljana Marshes - are described and presented in this article.

The Ljubljana Marshes is an area in the vicinity of Ljubljana which is anything but hospitable to settlers. In the first half of the 19th century it was drained and colonized. Colonists built oblong houses with a dwelling place and storage space under the same roof. Because of wet soil the timbered houses decayed quite fast. Only one of them, Tomaževa hiša, is preserved in its primary condition. Owners never wanted any changes and in addition, it is built of materials of good quality and on a good land.

As the unique example of a marshes colonist house it was proclaimed the cultural monument under the state protection. Moreover, the City Council is determined to buy the house and turn it into the museum. However, good intentions are not enough as the ownership is still the subject of legacy process at the court. After twelve years of disputes at the court the house is abandoned and in

a rather poor state. It seems that the city authorities will buy the building whereas the land may remain a private property.

If so, such a decision may cause further problems, regarding protection of the monument, because the environment, surrounding the house, is in a state that leads to degradation. In addition, the profession sees the solution in dismantling the building and rebuilding it in a place where the authentic environment with original farm buildings could be set up.

page 60

Zvezda Delak Koželj

OUTLINES FOR PROFESSIONAL GROUNDWORK ON PLANNING REGULATIONS IN PROTECTION OF THE IMMOVABLE HERITAGE

The law on protection of the cultural heritage sets the frame of Outlines by defining professional grounds of protection of heritage which are obligatory in regional and town planning.

The Outlines represent optimal model of professional groundwork, with cooperation of all professions that deal with protection of monuments.

For areas which are to be objects of regional planning, programmes have to be prepared in advance and directions given for protection of natural and cultural heritage as well as of typical elements of culture in the region.

Urban and regional plans are made for renovation, supplemental constructions, as well as necessary reparings in settlements and for any other interventions except for building.

The first phase comprises analyses, researches on interdisciplinary level (archeology, architecture, history of art, history, ethnology, geography, landscape architecture).

Analyses are supplemented by graphic and topographical presentations.

The second phase offers the definition and evaluation of situation of the discussed area by presenting the typology and particularities of urbanized and non - urbanized areas in the context of a settlement and a region. Text has to be followed by graphic and topographical illustrations.

The third phase comprises the evaluation of urban and non - urban areas, according to development so far. According to results, the profession can decide whether to preserve, renovate, repair or eliminate the discussed areas. It is also necessary that evaluation of the way of life of the bearers of cultural phenomena and of cultural phenomena itself is as balanced as possible. People's attitude towards immovable heritage has to be evaluated as well as the influence of heritage on individuals and the community.

After a detailed survey of the planned synthesis is done, ethnologists - conservators' tasks can be laid out clearly and in details.

page 70

Tihana Stepinac Fabijanić

HERITAGE TRAILS - ON BOTH SIDES OF THE RIVER KOLPA

The project, named »Heritage Trails - On both sides of the river Kolpa«, is the issue that has been discussed in Croatia for some years. It is the result of a similar project, called »The Heritage Trails of Lower Carniola and White Carniola« which is, with a considerable success, going on along the Slovenian side of the river Kolpa, and following the model of British project »Heritage Trails«. Therefore this project, too, is based on the future regional development of the territory by the river Kolpa in two Croatian districts : Primorsko-goranska and Karlovačka.

In addition, this article treats the early stages of this project, started by ICAM (the International Centre of Antropology Motovun) from Reka in cooperation with the international association ECOVAST (the European Council for Villages and Small Towns), as well as the present status of the project and results, achieved in the field of analysis and valuation of heritage. The project is expected to stimulate rural tourism to become a significant moving force behind the future development of hilly areas of Gorski Kotar and Ozalj which are abandoned economically and sparsely populated, though rich in culture, history and nature.

Finally, problems are introduced, which surfaced in the course of work and effort to include the idea into the strategy of long - term development of this region, based on institutional and financial support. Therefore, in February 2000 ICAM put in a proposition to the Ministry of Tourism RH and to Britain's Know - How Found, regarding »Development of heritage trails in the river Kolpa valley in order to revitalize rural communities« which is also the full title of the discussed project.

page 75

Ksenija Petrić

PROTECTION AND RENOVATION OF CULTURAL HERITAGE IN THE LONJSKO POLJE NATURE RESERVE

The Lonjsko Polje Nature Reserve lies in the area of the Sava river main stream, between Sisak and Gradiška. The region is known as the Central Posavina. Lonjsko polje is known for its unique cultural and natural heritage which is in close relation to the historical tradition of colonizing the area and establishing rural settlements in the 18th and 19th centuries. The law defines cultural heritage as follows :cultural region, settlements (villages), rural architecture (farmhouses,outbuildings), individual historical buildings, movable heritage (objects of art, trditional inventory of rural households), immaterial goods (music, songs, dances, folk art, crafts, knowledge about traditional farming). Wthin the borders of the Reserve there are 17 rural settlements. According to architectural standards, the villages of Lonjsko polje are treated as traditional settlements with well preserved rural architecture. Houses are built of oak of high quality from Posavina and situated in natural environment which is untouched. Therefore the protection of such an area is a demanding and complex task, taking into account that problems refer to renovation and revitalization of immovable heritage, to preserving

anthropological characteristics, as well as careful observation of any changes in the region. After the Nature Reserve came under protection of law, conservators' attitude towards the research of the environment became more active. The typology of the area was documented and in cooperation with the management of the Nature reserve the inventory and the situation of all wooden houses is being made. All tasks are carried out according to regulations.

Two houses have already been renovated and presented to public, seminars were organized by the profession, however, financial support is insufficient. Although the regional plans of The Lonjsko Polje Nature Reserve are no more than an idea, the studies of individual sectors have already been made.

In addition, some conservation guidelines for regional planning are set in the regional planning documents of Sisak - Moslavača District (Sisačlo - moslavačka županija).

page 79

Ana Mlinar

RENOVATION OF THE HOUSE AT 26 ČIGOĆ, THE LONJSKO POLJE NATURE RESERVE

Čigoć is one of traditional rural settlements with preserved but insufficiently maintained settlement heritage. It lies within borders of the Lonjsko Polje Nature Reserve.

Renovation and revitalization of such settlements is a very demanding task because of bad economic and demographic situation. The government is also rather reluctant to finance such projects. One of houses was renovated in Čigoć between 1997 and 1999. At present the renovated house hosts a display of a joiner's workshop as well as the information centre of the nature reserve.

A documentary film was made by Ana Mlinar, showing the whole process of renovation, titled The Lonjsko Polje Nature Reserve; Čigoć - European Village of Storks, Renovation of Traditional Rural House 26 Čigoć, 1999.

page 84

*M. Horvat, K. Marković,
L. Živković*

THE VILLAGE OF BLAŽEVCI BY THE RIVER KOLPA IN GORSKI KOTAR- THE SITUATION OF RURAL ARCHITECTURE AND THE PROSPECTS FOR PRESERVATION

Blaževci is the village, spread out in the area of Vrbovsko, between the road to Severin and the river Kolpa. The houses, all of them single - storeyed or the two - storeyed buildings, made of stone and wood, bear typical features of the Gorski Kotar rural architecture. It means that they are not only residential but also serve as storage rooms for crop.

It is of essential importance to protect and preserve the present situation of buildings, and by implementing firm measures and regulations in regional planning, protect the rural architecture of this area.

The Gorski Kotar Heritage Protection Society (A. Burić of Reka) were the prime movers in several efforts, regarding cultural heritage

of the area. The initiative was later taken over by the Women's Society from the Kolpa region - Društvo žena pri Kupe - and the Ivan Goran Kovačić Museum in Lukovdol (A. Fabec).

The situation of the settlement heritage of Blaževci was surveyed by experts in 2000. Relevant information, gathered on the spot are used as the basis for the renovation activities, planned in 2001 by Office for Cultural Heritage Protection.

page 94

Dušan Strgar

IMMOVABLE ETHNOLOGICAL HERITAGE IN THE KOLPA NATURE RESERVE

In 1992 the institute for protection of natural and cultural heritage, Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine Novo mesto, carried out a survey of the immovable ethnological heritage in the municipality of Črnomelj. The survey served as the ground for regional planning in the area of Stari trg, Sinji Vrh, Vinica and the Bela Krajina Nature Reserve. At the same time the whole area by the river Kolpa in the municipality of Metlika was examined as well, and the records of the ethnological immovable heritage were up - dated. Landscape plans, made for the Bela krajina Nature Reserve in 1993, appeared to be a solid basis for regional planning in the region of villages Adlešiči and Griblje as well as for the Kolpa Nature Reserve in 1995. The latter came under protection of law in 1998.

The activities, mentioned above, were necessary to define the fund of the immovable ethnological heritage and the number of cultural monuments that can be seen in the protected nature reserve. In the article the heritage is not classified according to its characteristics, moreover the focus is on the correlation with the population density in the nature reserve. It is obvious that neither the profession nor the owners can ensure an adequate protection of the immovable heritage, what is more, most owners cannot afford to start any renovations. Therefore, the immovable ethnological heritage demands an integral approach of protection. All tasks, regarding protection and renovation, have to be accepted by state authorities and adequate funds provided in due time in order to transcend the standard protection. It is of great importance that the board of managers of the Kolpa Nature Reserve is established as soon as possible and economic plans are put into operation.

page 98

Dušan Štepec

WATER MILLS AND SAWMILLS OF THE KOLPA NATURE RESERVE

In the past thirty years water mills and sawmills appear to be in a worse state than the rest of the settlement heritage. It seems to be the result of giving up crafts on the banks of the Kolpa river after the World War II. Moreover, in the fifties private sawmills were even forbidden by law. In the late fifties the saws, driven by water were replaced with power band saws as electricity was brought into Bela krajina - White Carniola. The majority of sawmills worked for the forest management Gozdno gospodarstvo Novo mesto.

The same happened to miller's trade in the sixties when traditional querns were replaced with modern power - driven rolling mills due to various social, demographic and economic factors such as increasing sale of wholewheat, use of corn mills, daily delivery of fresh bread into shops, etc. Finally, people migrate from villages to towns (Črnomelj, Metlika, Novo mesto) for work, leaving farms behind. Before the independence farmers from Croatia borderland transported the stocks of corn to Slovenian water mills which is a rather complicated business at present because of government regulations.

There were 43 water mills and sawmills on both banks of the Kolpa river till 1964, half of them were operational, whereas in the mid-eighties only a third of them still worked. Until 1964 within the borders of The Kolpa Nature Reserve there were six water mills and nine sawmills, all of them operational except for three. Now all buildings are still there, but three of them (Žuniči, Otoški mlin, Papov mlin in Učakovci) are in ruins. None of flour mills is operational except for the mill at Breg near Sinji Vrh which works if necessary. The only operational sawmills are those at Vinica and Učakovci while the sawmill at Pobrežje works at times only.

The unenviable situation of mills in the nature reserve call for measures that would lead to renovation of some mills. Therefore, an inventory and valuation on objects has to be made which enables to examine the present situation, determine the characteristics and particularities, evaluate the mills as monuments, and prepare a list of possible cultural monuments, protected by state.

Finally, documents for planning and protection of monuments should serve as a basis for renovation and revitalization of flour mills and sawmills as well as for their integration into the future development of the Kolpa Nature Reserve.

page 104

Dr. Marko Koščak

THE HERITAGE TRAILS OF LOWER CARNIOLA AND OF WHITE CARNIOLA

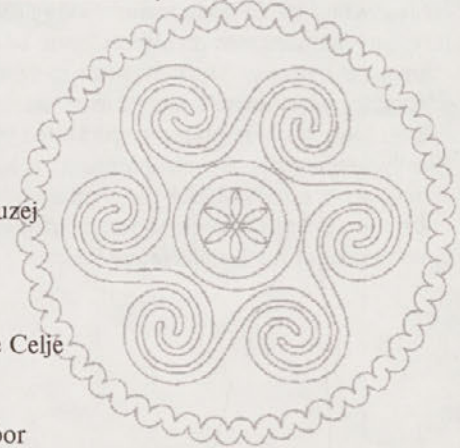
There is a strong tendency in Slovenia lately to incorporate the cultural heritage into everyday activities, especially into economy. Tourism is, no doubt, recognized as one of the most important factors in bringing money. Besides, by becoming interesting to tourists, the cultural heritage is better protected which is of great importance for the countryside where great deal of cultural heritage still waits to be discovered.

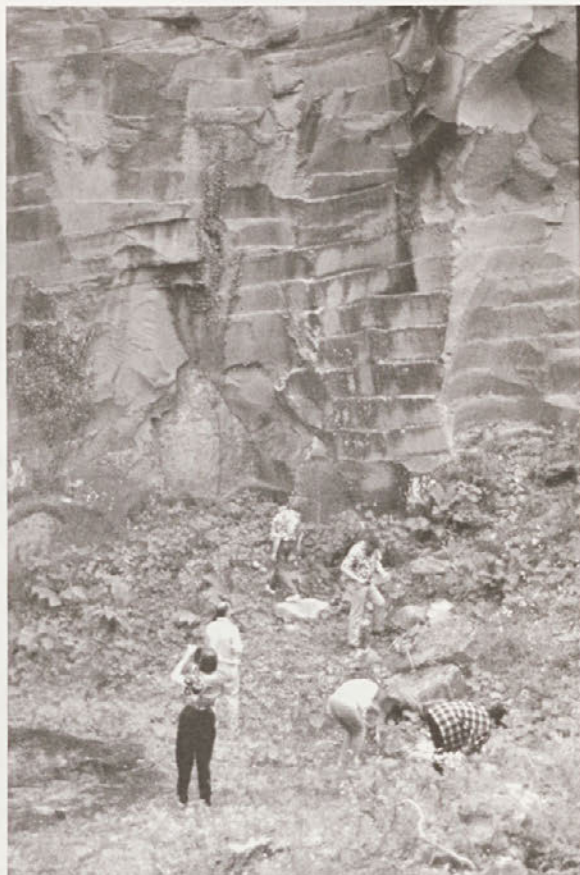
Permanent progress is the fundamental model of society in future, in Slovenia and globally. The key principle of permanent progress demands active cooperation of local inhabitants and local authorities in creating and carrying out the programmes, necessary for progress. With regard to these facts the article deals with the south east of Slovenia which is the test area for the international pilot project, called » The heritage trails of Lower Carniola and of White Carniola«. The project also includes central and eastern Europe.

The project, which was partly financed by the EU commission DG XXIII - the tourist department, made its start in Lower Carniola and White Carniola between 1996 and 1997 when the development strategy, which is now in full progress in accordance with the marketing plan, was implemented. So far, twenty two partners have signed the agreement on participation in the project till 2002.

Revitalization and protection of the natural and cultural heritage of Lower Carniola and White Carniola countryside by means of tourism is the main purpose of the project.

- BAHAR MURŠIČ ANDREJA, univ. dipl. etn. in soc. kulture, konservatorica, Regionalni ZVNKD Ljubljana
- BATIČ KSENIJA, študentka OEIKA, FF Lj.
- BELINGAR EDA, univ. dipl. etn. in prof. soc., konservatorska svetovalka, ZVNKD Gorica, Nova Gorica
- BENČIČ MOHAR EDA, univ. dipl. um. zg. in etn., višja konservatorica, Medobčinski ZVNKD Piran
- BERCE NUŠA, študentka OEIKA, FF Lj.
- BEZEK BENJAMIN, študent OEIKA, FF Lj.
- ČEBULJ SAJKO dr. BREDA, dr. etn., Inštitut za slovensko izseljenstvo, ZRC SAZU
- DELAK KOŽELJ ZVEZDA, univ. dipl. etn in um. zg., svetovalka direktorja, Uprava RS za kulturno dediščino
- DOLENC JANEZ, prof., Grajska 8, Tolmin
- DUIČ KOWALSKY NADA, mr.sc., viši konzervator, Uprava za zaščito kult. baštine Republike Hrvatske
- HOHNEC TANJA, univ. dipl. etn. in prof. soc., višja konservatorica, ZVNKD Celje
- HORVAT MANJA, prof. etn., konzervator – viši svetnik, Uprava za zaščito kult. baštine Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel Zagreb
- HOSTNIK BOŽENA, univ. dipl. etn. in soc. kulture, konservatorska svetovalka, ZVNKD Celje
- IVANOVIČ MIRA, univ. dipl. biol., konservatorica, ZVNKD Novo mesto
- KOPRIVEC URŠA, študentka OEIKA, FF Lj.
- KOŠČAK MARKO, dr. geografskih znanosti in univ. dipl. ing. gradb., svetovalec ministra, Ministrstvo za kmetijstvo RS
- KOVAČEC NAGLIČ KSENIJA, mag. matematike, vodja INDOK centra, Uprava RS za kult. dediščino
- KRIŽNAR dr. NAŠKO, dr. etn., ISN (AVL) ZRC SAZU
- LAVRINC SAŠA, univ. dipl. ing. arh., konservatorica, ZVNKD Kranj
- MAKAROVIČ dr. GORAZD, dr. etn., muzejski svetnik
- MARKOVIČ KSENIJA, mr. etn., konzervator – viši svetnik, Uprava za zaščito kult. baštine Republike Hrvatske
- MEDVED LILIJANA, prof. zg. in univ. dipl. etn., višja konservatorica, ZVNKD Maribor
- MLINAR ANA, prof. etn., konzervator – viši svetnik, Uprava za zaščito kult. baštine Republike Hrvatske, Konzervatorski odjel Zagreb
- PEDIČEK TERSEGLAV DAMJANA, univ. dipl. etn. in um. zg., višja konservatorica, Regionalni ZVNKD Ljubljana
- PETRIČ KSENIJA, dipl. ing. arh., Uprava za zaščito kult. baštine republike Hrvatske, Konzervatorski odjel Zagreb
- POČKAR dr. IVANKA, dr. etn., muzejska svetovalka, Posavski muzej Brežice
- POLIČNIK VERA, upokojenka, TD Rečica ob Savinji
- POLJAK SAŠA, študentka OEIKA, FF Lj. in novinarstva
- PORENTA TITA, univ. dipl. etn., višja kustodinja, Tržiški muzej
- RAČIČ SIMONČIČ MOJCA, univ. dipl. etn., višja bibliotekarka, Slovenski etnografski muzej
- RENČELJ SAŠA, študentka OEIKA, FF Lj.
- REPINC MARTINA, univ. dipl. etn., RAI, Trst, Italija
- ROŽENBERGAR ŠEGA TANJA, univ.dipl.etn., višja kustodinja, Muzej novejšje zgodovine Celje
- SIMONIČ PETER, univ. dipl.etn., asistent, OEIKA, FF Lj.
- SKALICKY JELKA, univ. dipl. um. zg. in etn., konservatorska svetovalka, ZVNKD Maribor
- SOSIČ BARBARA, univ. dipl. etn., višji akustodinja, Slovenski etnografski muzej
- STEPINAC FABIJANIČ TIHANA, prof. etn., HAZU Rijeka
- STRGAR DUŠAN, univ. dipl. etn., konservatorski svetovalec, ZVNKD Novo mesto
- ŠČUKOVT ANDREJKA, univ. dipl. etn. in soc. kult., konservatorska svetovalka, ZVNKD Gorica, Nova Gorica
- ŠEGA dr. POLONA, dr. etn., Čufarjeva 4, Ljubljana
- ŠTEPEC DUŠAN, univ. dipl. etn. in kult. antr., prof. um. zg., konzervator, ZVNKD Novo mesto
- TERCELJ OTOREPEC MOJCA, univ. dipl. etn. in prof. soc., konservatorica, ZVNKD Kranj
- ŽIVKOVIČ ZDRAVKO, dipl. ing. arh., konzervator – viši svetnik, Uprava za zaščito kult. baštine Republike Hrvatske

Gori, doli, naokoli...

Nagradno vprašanje:

Navedite lokacije strokovnih ekskurzij etnologov konservatorjev. Pravilni, izvirni in duhoviti odgovori bodo nagrajeni in objavljeni v prihodnji konservatorski številki.

Nagrado prispevata T&T, ma ne okol' govori!

Uredništvo Glasnika SED

NARODNA IN UNIVERZITETNA KNJIŽNICA

č 121

II 131 829₂₀₀₁

900103850,3/4

COBISS

Slovensko etnološko društvo, Metelkova 2, 1000 Ljubljana